MIOARA AVRAM

EVOLUȚIA SUBORDONĂRII CIRCUMSTANȚIALE CU ELEMENTE CONJUNCȚIONALE ÎN LIMBA ROMÎNĂ

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

MIOARA AVRAM

EVOLUŢIA SUBORDONĂRII CIRCUMSTANŢIALE CU ELEMENTE CONJUNCŢIONALE ÎN LIMBA ROMÎNĂ

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

Lucrarea de față reprezintă disertația pentru obținerea titlului de candidat în științe filologice, susținută, la 11 iunie 1959, înaintea Consiliului științific al Institutului de lingvistică din București al Academiei R.P.R.

Elaborată sub conducerea acad. Iorgu Iordan, ea datorează mult îndrumărilor permanente pe care mi le-a dat, de la alegerea temei pînă la lectura finală, și pentru care îi exprim și aici recunoștința mea.

Lucrarea a profitat, de asemenea, de pe urma observațiilor celor trei referenți științifici oficiali din comisia de disertație: acad. Al. Graur, căruia îi datorez de altfel mult din concepția lucrării, prof. Gavril Istrate și prof. N. I. Popa. Tuturor acestora le mulțumesc pentru atenția acordată lucrării.

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

Obiectul lucrării îl constituie evoluția modului de construire a propozițiilor subordonate circumstanțiale introduse prin conjuncții propriu-zise, locuțiuni conjuncționale și adverbe relative. Toate aceste elemente morfologice diferite sînt cuprinse sub denumirea generală de elemente conjuncționale, opunîndu-se în primul rînd elementelor pronominale (și, într-o mai mică măsură, unor adverbe nehotărîte), prin care pot fi introduse unele propoziții subordonate circumstanțiale, dar care au rămas în afara cercetării de față. Limitarea studiului la elementele conjuncționale a exclus din raza cercetării atît o specie de propoziții subordonate circumstanțiale în întregime (propozițiile sociative [1], pronominale prin excelență), cît și tipurile de construcție neconjuncțională a unor propoziții luate în considerare (propozițiile concesive introduse prin pronume, adjective nehotărîte și chiar adverbe nehotărîte sau propozițiile instrumentale [1], de loc și de relație [1] introduse prin pronume relative cu prepoziție).

Evoluția modului de exprimare conjuncțională a subordonării circumstanțiale este prezentată numai în interiorul limbii romîne, așa cum a putut fi urmărită în texte din secolul al XVI-lea și pînă astăzi. Este, desigur, o izolare a unei anumite perioade din evoluția completă care ar fi trebuit urmărită de la originile limbii romîne, dar pentru aceasta era necesară tocmai cunoașterea amănunțită a materialului romînesc. În această privință, lipsurile nu se referă numai la limba veche, ci și la o serie de probleme teoretice nerezolvate nici pentru limba contemporană; deși presupuneam că lucrarea va avea un caracter exclusiv istoric, am fost obligată să mă ocup de soluționarea a numeroase probleme teoretice care să-mi permită încadrarea corespunzătoare a faptelor de limbă studiate. De aici caracterul oarecum mixt al multor capitole, care au de justificat clasificări și categorii necunoscute din studii anterioare.

Un studiu de sintaxă istorică se poate lipsi de demonstrarea necesității lui, întrucît absența studiilor de acest fel este o constatare generală,

---

[1] M-am ocupat de aceste propoziții în lucrarea *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG I (1956), p. 142—147.

subliniată adesea în lingvistica românească; în mod special lipsesc studii tocmai pentru problemele evoluției frazei, în rîndul cărora se înscrie și obiectul lucrării de față. S-ar putea crede însă că pentru elementele conjuncționale există date suficiente, întrucît ele sînt și elemente de lexic și figurează deci în dicționare. Dar, chiar dacă datele furnizate de dicționare — în primul rînd de DA — ar fi complete, ele trasează istoria fiecărei conjuncții în parte ca în capitole de morfologie istorică (sau de sintaxă a părților vorbirii), ceea ce caracterizează, de altfel, și cele cîteva studii izolate consacrate evoluției unor conjuncții [1] sau procedeul lui O. Densusianu în *Histoire de la langue roumaine* [2].

Pentru cunoașterea evoluției frazei, elementele conjuncționale trebuie studiate din punctul de vedere al propozițiilor pe care le introduc, deoarece numai așa se poate urmări totalitatea mijloacelor de care dispunea, în diverse perioade istorice, exprimarea unui raport sintactic, concurența dintre aceste mijloace, înnoirea lor, repartiția stilistică, vechimea unor raporturi mai speciale etc. În acest sens simpla organizare pe propoziții a materialului oferit de dicționare mi se pare că ar fi fost o contribuție destul de utilă.

Pentru secolul al XVI-lea există două încercări de prezentare sistematică a inventarului de conjuncții de care dispunea fiecare propoziție: a lui I.-A. Candrea, limitată la *Limba textelor rotacizante din veacul al XVI-lea*[3] și a acad. Al. Rosetti din *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea* [4]. Nu se poate cere acestor lucrări care au îmbrățișat toate aspectele limbii din secolul al XVI-lea să fi epuizat problema elementelor conjuncționale de subordonare. Ceea ce s-ar putea reproșa acestor două sinteze nu este caracterul incomplet al listelor stabilite, ci absența unui discernămînt atît între elementele frecvente în epocă și cele accidentale, cît și între elementele cu perspectivă de dezvoltare și cele limitate la acest secol; am impresia că o prezentare selectivă este cu atît mai obligată să dea elementele cele mai importante, cu cît dă mai puține dintre cele folosite

---

[1] Kr. Sandfeld-Jensen, *Die Konjunktion* ***de*** *im Rumänischen*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXVIII, 11.

Mario Roques, *Recherches sur les conjonctions conditionnelles* ***să***, ***de***, ***dacă*** *en ancien roumain*, în *Mélanges Chabaneau* (*Romanische Forschungen*, XXIII, 1907), p. 825—839.

N. Drăganu, *Conjuncțiile* ***de*** *și* ***dacă*** (*Un capitol de sintaxă românească*), în DR III (1923), p. 251—284; *Iarăși „de" și „dacă"* (*Răspuns d-lui Al. Rosetti*), în DR IV (1924—1926), partea a II-a, p. 916—922.

Al. Procopovici, *Pe drumurile dicționarului. Probleme de sintaxă: Conjuncțiile și interjecțiile* ***de***, ***ca*** *și* ***că***, ***dacă*** *și* ***dec***, în DR XI (1948), p. 1—50.

N. I. Barbu, *„Să", semn distinctiv al subjonctivului în limba română*, în *Buletin științific* (Academia R.P.R., Secțiunea de științe limbii, literatură și arte), 1951, t. I, nr. 1—2, p. 55—62.

Observații asupra istoriei unor elemente conjuncționale — *să*, *de* și unele compuse — se găsesc și în introducerea lucrării lui Bernhard Dimand *Zur rumänischen Moduslehre*, Viena, 1904, p. 1—43.

[2] Vol. al II-lea. Valorile elementelor conjuncționale se discută la *Morfologie*, în capitolele consacrate adverbelor, prepozițiilor și conjuncțiilor (p. 248—289), iar la *Sintaxă*, în capitolul intitulat *Conjuncții de subordonare* (p. 408—411), se discută numai unele mijloace de construcție întîlnite la propozițiile completive, finale, consecutive și cauzale.

[3] În *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. I *Introducerea*, București, 1916, p. CCXXIV—CCXXVIII.

[4] București, 1956, p. 162—165. Cf. *Istoria limbii române*, vol. al VI-lea *Din secolul al XIII-lea pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1946, p. 233—237.

Scanned with OKEN Scanner

în perioada respectivă. Pe de altă parte, aceste prezentări rezumative nu acordă destulă atenție problemelor gramaticale (este omisă propoziția concesivă, în listele de elemente introductive conjuncționale s-au strecurat uneori corelative adverbiale, iar unele valori stabilite sînt discutabile; este de remarcat, de asemenea, că nu se face distincție între diversele raporturi exprimate de o propoziție subordonată, elemente diferite apărînd astfel drept sinonime: faptul este evident la propoziția temporală, unde se enumeră pe același plan elemente ca *ainte de ce*, *deca*, *înde*, fără a se distinge raportul de simultaneitate, anterioritate și posterioritate). Observațiile de aici nu au nici o intenție de critică; ele sînt constatări pe care cred că le-a avut în vedere însuși acad. Al. Rosetti cînd a afirmat, în prefața la lucrarea citată, că perioada veche a limbii romîne „își așteaptă încă cercetătorii" [1].

Din aceste motive am considerat necesară reluarea cercetării asupra secolului al XVI-lea în domeniul special al elementelor conjuncționale de subordonare circumstanțială. Secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, necuprinse nici măcar într-o lucrare de sinteză ca cele existente pentru secolul al XVI-lea, cereau în mod evident o acțiune de depistare și de sistematizare. Inițial, am crezut că această acțiune se poate opri în pragul secolului al XIX-lea, urmînd ca toate referirile la limba secolului al XIX-lea și al XX-lea să fie făcute după *Gramatica* Academiei R.P.R. Numeroasele elemente absente din *Gramatica* Academiei au făcut însă necesară extinderea cercetării cel puțin pînă în jurul anului 1850.

Lucrarea a folosit materialul oferit de studiile anterioare [2] și mai ales pe cel cuprins în *Dicționarul* Academiei (pentru literele A—C, D—De, F — Lojniță — partea tipărită, iar pentru rest redactarea în manuscris din arhiva Institutului de lingvistică din București al Academiei R.P.R.). Trebuie spus că în DA există pentru majoritatea elementelor conjuncționale — mai ales pentru conjuncțiile propriu-zise și pentru adverbele relative — un material destul de bogat. Se întîlnesc însă numeroase greșeli, de diferite feluri, precum și lipsuri (în sensul propriu al cuvîntului).

Unele greșeli privesc calificarea dată unor elemente conjuncționale fie prin glosarea lor, fie prin încadrarea la un anumit raport sintactic; de exemplu, s.v. *ca*$_1$ A I 1 b „adverb de mod" cu sensul „cum, precum, după cum" se dă, printre exemple modale, un citat în care *ca* are valoare consecutivă, pentru care deci nu se potrivește glosarea (*Așa iubi Dumnezeu lumea ca fiiu-său unul născut dat-au.* CORESI, E. 514/26). Alte greșeli se referă la modul de redare și de interpretare a unor citate. Uneori este vorba pur și simplu de greșeli în copierea textului: de exemplu, s.v. *cumva* se dă un citat din *Cazania* lui Varlaam cu locutiunea *să nu cumva să*, deci cu repetarea lui *să* inexistentă în original: *Să ne teamem . . . **să nu cumva să** călcăm credința logodirei noastre* (VARLAAM, C. 290), în loc de ***să nu cumva** călcăm* (cf. ediția Byck, p. 234/28). Alteori s-au făcut greșeli în separarea

[1] *Lucr. cit.*, p. 4.

[2] Între care trebuie semnalată, ca unică lucrare de ansamblu asupra propozițiilor subordonate circumstanțiale, lucrarea lui Kurt Schreyer, care urmărește aceste propoziții în domeniul restrîns al literaturii populare moderne: *Der Adverbialsatz in der neurumänischen Volksliteratur*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, vol. al XI-lea, p. 273—363.

frazelor, ceea ce a dus la denaturarea unor construcții : s.v. *cînd* 6° (cauzal) se dă un citat din Varlaam [Bogații] *niceodată în împărăția cerului nu vor intra, **cînd** așteaptă agiutoriu de la bogăție, iară nu de la Dumnezău* (c. 278/2), în timp ce din ediția Byck se vede că acest *cînd* are altă regentă, în care îi corespunde corelativul *atunci* (*Cu adevărat cămila niceodată pre urechile acului nu va trece, așa și bogații ceia ce nedejduiesc mai mult pre bogăție decît pre Dumnedzău niceodată în-părăția ceriului nu vor întra. **Cînd** aștaptă agiutoriu de la bogăție, iară nu de la Dumnedzău, și au nedejde să le folosească mai mult bogăția decît Dumnedzău, a t u n c i și inima acelora stă la bogăție, iară nu la Dumnedzău ; și să închină bogăției*... p. 221). Situațiile de acest fel se explică desigur prin punctuația defectuoasă a multor texte vechi. În sfîrșit, greșita separare a unităților sintactice a putut duce la înregistrarea unor elemente conjuncționale inexistente în realitate. În această privință mi se pare grav următorul caz : s.v. *loc*, ad 13°, după vechea locuțiune *în loc ce*, urmează „(Ca fr. *au lieu que*...) *în loc să* (*de a, de cît*) (arată raportul de opoziție între două propoziții)" ; pretinsa locuțiune *în loc de cît* este ilustrată prin citatul ***în loc decît*** (sic !) *bine am nedejduit să aib, acmu atîta rău și dureare am* (VARLAAM, c. 116), care însă arată clar că avem a face cu locuțiunea prepozițională *în loc de*, discutată în coloana precedentă (*Dînd mie reu **în locu de bire***. PSALT. 73/13), + ***cît** bine* opus lui ***atîta** rău și dureare*.

Lipsurile propriu-zise sînt și ele de mai multe feluri. Uneori lipsește însăși înregistrarea unor elemente, mai ales locuțiuni conjuncționale : *întrucît* (cauzal), *imediat ce, bez că, chit că, pe lîngă că* etc. Alteori lipsesc unele valori sau construcții ale elementelor conjuncționale înregistrate : de exemplu la *ca*$_1$ (adv., conj., interj.) lipsește valoarea consecutivă, cauzală și concesivă, precum și sensul „după ce" la valoarea temporală înregistrată, iar la *ca*$_2$ (conj.) lipsește vechea construcție cu viitorul. Cazul cel mai frecvent îl constituie lipsa exemplelor ilustrative din care să reiasă atît modul de întrebuințare, cît și istoricul elementului conjuncțional respectiv ; în această situație se găsesc multe locuțiuni conjuncționale pentru care DA nu stabilește nici un istoric : *din cauză că* s.v. *cauză*, (*mai*) *înainte* (*ca*) *să* s.v. *înainte* etc. Față de aceste lipsuri, simpla absență a unor atestări mai vechi pare mai puțin importantă, deși datele din dicționar luate tale-quale pot contribui la formarea unor păreri greșite despre construcția frazei în diverse perioade. Din această categorie fac parte lipsuri ca cea constatată s.v. *ca*$_1$, unde pentru *ca cînd* cel mai vechi exemplu este din cronica lui Ienache Kogălniceanu, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, deși locuțiunea este folosită încă din secolul al XVI-lea.

Ca o concluzie generală, se poate spune că cele mai multe lipsuri din DA — în domeniul care interesează aici — privesc tratarea locuțiunilor conjuncționale. Această lipsă s-a transmis și *Dicționarului limbii romîne literare contemporane*, în care lipsesc locuțiuni ca *imediat ce, în timp ce*, iar locuțiuni dintre cele mai importante în limba contemporană sînt lipsite de orice exemplificare sau au, cel mult, exemple construite de redactori : *cu toate că* (s.v. *cu*), *din cauză că* (s.v. *cauză*), *din pricină că* (s.v. *pricină*), *o dată ce* (s.v. *dată*), *pe măsură ce* (s.v. *măsură*), *pe lîngă că* (s.v. *lîngă*) etc.

Scanned with OKEN Scanner

Se impunea deci fişarea specială a unei serii de opere în legătură cu problemele evoluţiei elementelor conjuncţionale. Lista acestor opere a fost, în mod fatal, mică. O reluare a bibliografiei vechi pe care se bazează DA este, bineînţeles, imposibilă. Am încercat să fac, în schimb, o lectură în adîncime, ceea ce e mai uşor de făcut atunci cînd lectura are un scop determinat, decît cînd trebuie să servească unor scopuri lexicografice generale. Considerînd lectura proprie ca o verificare şi ca o completare a datelor cunoscute din DA şi din lucrările anterioare de istorie a limbii, am selecţionat operele din bibliografia minimală pe care mi-am alcătuit-o după două criterii : 1) pe de o parte, am ales operele cele mai reprezentative pentru fiecare secol, din perioade diferite şi din regiuni diferite, iar pe de alta, 2) cînd a fost de ales între mai multe opere dintr-o perioadă sau dintr-o regiune, am încercat să aleg opere mai puţin folosite în DA. Limitele bibliografiei nu se datoresc acestor două criterii — principial juste — ci posibilităţilor legate de timpul avut la dispoziţie şi de lipsa ediţiilor de texte vechi.

Lucrarea se bazează pe lectura specială a următoarelor opere [1] :

Secolul al XVI-lea : *Codicele Voroneţean*
Psaltirea Scheiană
Coresi, *Apostolul*
Coresi, *Tetravanghelul*
Coresi, *Cazania a doua*
Palia de la Orăştie (Geneza)

Secolul al XVII-lea : Varlaam, *Cazania 1643*
Noul Testament din 1648 (fragmente)
Îndreptarea legii 1652 (fragmente)
Biblia de la Bucureşti 1688 (fragmente)
Sicriul de aur 1683 (fragmente)
Grigore Ureche, *Letopiseţul*
Miron Costin, *Letopiseţul*

Secolul al XVIII-lea : Stolnicul Cantacuzino, *Istoria Ţării Romînești*
Radu Popescu, *Cronica*
Cronica anonimă
Neculce, *Letopiseţul*
Pravilniceasca Condică 1780

Secolul al XIX-lea (pînă în jurul anului 1850) :
Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*
Volumul antologic *Primii noştri dramaturgi*
Mihail Kogălniceanu
Alecu Russo
Constantin Negruzzi
Grigore Alexandrescu
Niculaie Bălcescu
Vasile Alecsandri
} scrieri în proză

Pe lîngă aceste cărţi, am mai cules incidental date din *Chrestomatia* lui Gaster — pentru limba veche — şi din alţi scriitori ai secolului al

[1] Indicaţii exacte asupra ediţiilor folosite se dau la p. 260—262.

XIX-lea ca Anton Pann, Eliade Rădulescu, D. Bolintineanu, N. Filimon, iar pentru limba contemporană am scos material din *Momentele* lui I. L. Caragiale, din diverse opere ale lui Mihail Sadoveanu și din diferite publicații periodice din zilele noastre. Poezia am ocolit-o în mod premeditat, totuși am apelat uneori și la citate în versuri pentru situații cunoscute și din alte împrejurări.

Lipsa principală a bibliografiei cercetate poate fi considerată neglijarea colecțiilor de scrisori și documente, pentru care m-am rezumat la datele din DA; am socotit însă util să-mi îndrept atenția, în primul rînd, asupra operelor de circulație, care au putut influența mai mult evoluția limbii literare. Pentru aspectul popular al limbii mai noi am contat de asemenea, în mare măsură, pe folosirea materialului existent de DA și de *Gramatica* Academiei (de altminteri am arătat mai sus că pentru perioada de după 1850 n-am mai scos în mod special material nici pentru limba literară). În neglijarea limbii populare am avut și următorul motiv: materialele de care dispunem mi se par, pe de o parte, necomparabile din punct de vedere istoric (în sensul că scrisorile vechi nu sînt totdeauna populare), și pe de alta, insuficiente chiar din punct de vedere static. Colecțiile de literatură populară existente cuprind îndeosebi poezii, iar în acestea diferite categorii de motive duc adesea la o folosire a elementelor conjuncționale nespecifică pentru limba epocii sau a regiunii; colecțiile de basme și snoave reprezintă, după cum se știe, în cea mai mare parte repovestiri ale conținutului făcute de autori culți, mai ales de învățători. Înregistrările de vorbire populară autentică din *Graiul nostru* [1] și din textele dialectale ale acad. Emil Petrovici [2] conțin fragmente prea mici, în care vorbitorul n-a avut ocazia să folosească diversele raporturi circumstanțiale sau, dacă a folosit o dată o cauzală introdusă prin *că*, nu avem dreptul să conchidem că acesta este singurul element cauzal pe care îl cunoaște [3].

În legătură cu modul de transcriere a citatelor trebuie să arăt aici că am renunțat la transcrierea fonetică fidelă, atît pentru a nu îngreuna textul cu semne speciale, cît și pentru că m-am bazat pe ediții cu sisteme diferite de transcriere, unele dintre ele chiar neexplicate. Considerînd că, pentru problemele de sintaxă care interesează în această lucrare, nu contează amănuntele formale, am păstrat doar particularitățile fonetice care se pot reda în scrierea curentă actuală. Excepții am făcut la transcrierea unor elemente corelative ca *děci* sau *de-acea* (*děč* ѧ), pentru care am crezut necesar să mă refer la aspectul original.

Dacă respectarea particularităților fonetice nu are importanță într-o lucrare consacrată sintaxei, justa împărțire a textului în unitățile sintactice componente este de cea mai mare însemnătate. În această privință n-a

---

[1] Texte publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, București, 1906.

[2] ALRT.

[3] Nu neg posibilitatea de a se ajunge la unele concluzii și pe baza acestor puține texte înregistrate direct de specialiști, la care s-ar putea adăuga studiul benzilor de magnetofon de la Institutul de folclor și de la Secția de fonetică și dialectologie a Institutului de lingvistică din București al Academiei R.P.R. Această cercetare și, în general, compararea subordonării circumstanțiale din limba populară cu cea din limba literară poate constitui oricînd obiectul unei lucrări aparte.

Scanned with OKEN Scanner

XIX-lea ca Anton Pann, Eliade Rădulescu, D. Bolintineanu, N. Filimon, iar pentru limba contemporană am scos material din *Momentele* lui I. L. Caragiale, din diverse opere ale lui Mihail Sadoveanu și din diferite publicații periodice din zilele noastre. Poezia am ocolit-o în mod premeditat, totuși am apelat uneori și la citate în versuri pentru situații cunoscute și din alte împrejurări.

Lipsa principală a bibliografiei cercetate poate fi considerată neglijarea colecțiilor de scrisori și documente, pentru care m-am rezumat la datele din DA; am socotit însă util să-mi îndrept atenția, în primul rînd, asupra operelor de circulație, care au putut influența mai mult evoluția limbii literare. Pentru aspectul popular al limbii mai noi am contat de asemenea, în mare măsură, pe folosirea materialului existent de DA și de *Gramatica* Academiei (de altminteri am arătat mai sus că pentru perioada de după 1850 n-am mai scos în mod special material nici pentru limba literară). În neglijarea limbii populare am avut și următorul motiv: materialele de care dispunem mi se par, pe de o parte, necomparabile din punct de vedere istoric (în sensul că scrisorile vechi nu sînt totdeauna populare), și pe de alta, insuficiente chiar din punct de vedere static. Colecțiile de literatură populară existente cuprind îndeosebi poezii, iar în acestea diferite categorii de motive duc adesea la o folosire a elementelor conjuncționale nespecifică pentru limba epocii sau a regiunii; colecțiile de basme și snoave reprezintă, după cum se știe, în cea mai mare parte repovestiri ale conținutului făcute de autori culți, mai ales de învățători. Înregistrările de vorbire populară autentică din *Graiul nostru* [1] și din textele dialectale ale acad. Emil Petrovici [2] conțin fragmente prea mici, în care vorbitorul n-a avut ocazia să folosească diversele raporturi circumstanțiale sau, dacă a folosit o dată o cauzală introdusă prin *că*, nu avem dreptul să conchidem că acesta este singurul element cauzal pe care îl cunoaște [3].

În legătură cu modul de transcriere a citatelor trebuie să arăt aici că am renunțat la transcrierea fonetică fidelă, atît pentru a nu îngreuna textul cu semne speciale, cît și pentru că m-am bazat pe ediții cu sisteme diferite de transcriere, unele dintre ele chiar neexplicate. Considerînd că, pentru problemele de sintaxă care interesează în această lucrare, nu contează amănuntele formale, am păstrat doar particularitățile fonetice care se pot reda în scrierea curentă actuală. Excepții am făcut la transcrierea unor elemente corelative ca *děci* sau *de-acea* (*děč* ѧ), pentru care am crezut necesar să mă refer la aspectul original.

Dacă respectarea particularităților fonetice nu are importanță într-o lucrare consacrată sintaxei, justa împărțire a textului în unitățile sintactice componente este de cea mai mare însemnătate. În această privință n-a

---

[1] Texte publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, București, 1906.

[2] ALRT.

[3] Nu neg posibilitatea de a se ajunge la unele concluzii și pe baza acestor puține texte înregistrate direct de specialiști, la care s-ar putea adăuga studiul benzilor de magnetofon de la Institutul de folclor și de la Secția de fonetică și dialectologie a Institutului de lingvistică din București al Academiei R.P.R. Această cercetare și, în general, compararea subordonării circumstanțiale din limba populară cu cea din limba literară poate constitui oricînd obiectul unei lucrări aparte.

putut fi vorba totdeauna de respectarea fidelă a originalului, deoarece punctuaţia textelor vechi este adesea deosebită de sistemul actual, ceea ce face să pară uneori iraţională. După cum se arată în introducerea *Îndreptarului de punctuaţie* [1], „punctul nu însemna la început numai sfîrşitul de frază, ci separa şi propoziţiile din interiorul unei fraze, uneori chiar grupuri de cuvinte şi cuvinte izolate. Virgula apare sporadic, cu funcţiunea pe care o are astăzi, din secolul al XVI-lea, confundîndu-se însă uneori cu punctul". Iată citate ilustrative pentru întrebuinţarea punctului în interiorul unei fraze, într-un text care cunoaşte şi folosirea virgulei :

E alţii de Asia începători, fiind lui iubiţi [.] *Tremeseră către-îns să nu-ş dea sine întru batjocură.* CORESI, A. 92/4.

E să Dimitrie acesta şi cei ce-s cu nus meşteri [.] *Să au către cineva cuvînt* [.] *Judece neguţători sînt* [.] *Şi antipati sînt* [.] *De să se ia soţ despre soţ.* CORESI, A. 93/7.

Pe de altă parte, punctul, folosit unde nu este necesar, lipseşte de acolo unde ar trebui să fie :

Porînci în pritorii lu Irod să-l păzească [ ] *după cinci zile, deştinse vlădicul Anania cu bătrînii* [.] *Şi viteazul neştine Tertil.* CORESI, A. 116/11.

Evident, frazele de acest fel nu au fost reproduse aşa, ci am introdus punctuaţia care mi s-a părut logică. Aceasta înseamnă însă că în însăşi redarea citatelor s-a produs o acţiune de interpretare a textului, care a putut fi arbitrară : în ipoteza că am înţeles greşit repartiţia elementelor componente la diverse unităţi sintactice, valoarea atribuită unor elemente conjuncţionale poate fi falsă şi textul original nu o poate ilustra aşa cum par a o ilustra citatele în forma dată. Altfel spus, este în principiu posibil să fi căzut în greşeala pe care am semnalat-o mai sus cu privire la DA [2]. Se vede aici una dintre greutăţile pe care le pune studiul textelor vechi, aşa de puţin lămurite la noi.

Materialul care stă la baza lucrării, extras prin lectura directă a operelor respective sau extras din DA şi — pe cît posibil — verificat cu originalele, este destul de bogat. Totuşi cercetarea este departe de a fi fost exhaustivă. De aceea sînt convinsă de faptul că datele prezentate aici drept prime atestări ale elementelor conjuncţionale pot suferi modificări, aşa cum ele înseşi au modificat datele propuse de DA sau de alte lucrări. Indicaţiile cu privire la datare sau la frecvenţă au deci un caracter relativ, legat de limitele materialului pe care se bazează lucrarea. Presupun însă că ele nu sînt prea îndepărtate de realitate şi, chiar dacă se vor găsi atestări anterioare celor înregistrate aici, va fi vorba în general de cazuri mai mult sau mai puţin izolate. Numărul mare de formaţii întîlnite încă din secolul al XVI-lea mă face să fiu aproape convinsă că textele necercetate pot cuprinde elemente în plus, neconsemnate aici, dar cu o întrebuinţare probabil redusă.

Am încercat să adun în această lucrare tot ce se ştie despre vechimea elementelor conjuncţionale de subordonare circumstanţială. Fără să aibă pretenţia exactităţii, lucrarea riscă afirmaţii cu privire la absenţa sau

---

[1] Bucureşti, 1956, p. 13.
[2] P. 9—10.

prezența lor în anumite epoci. Consider de aceea că ea va putea constitui o bază de referire, care va trebui completată prin semnalări ulterioare, așa cum se corectează în studiile privitoare la alte limbi data celor mai vechi atestări ale unor cuvinte sau construcții. La noi se consideră în general că o asemenea bază este DA, dar Sextil Pușcariu, conducătorul lucrărilor acestui dicționar, a declarat, în raportul către Comisiunea dicționarului, publicat în loc de introducere în vol. I, partea I (A—B), că DA nu-și ia răspunderea de a arăta vechimea fiecărui cuvînt „decît în măsură foarte mică" [1]; și chiar dacă ar fi făcut-o, atenția redusă dată locuțiunilor conjuncționale cere totuși ca măcar istoricul lor să fie cuprins într-o lucrare de gramatică.

Lucrarea este organizată pe capitole separate, consacrate, fiecare, cîte unui tip de propoziție subordonată circumstanțială. La fiecare propoziție se urmăresc mijloacele de construcție — în primul rînd elementele introductive, dar, legate de acestea, și corelativele din regentă — din secolul al XVI-lea și pînă astăzi, în secțiuni convenționale pe secole; pentru limba contemporană se face confruntarea cu datele din cele două lucrări fundamentale — *Gramatica* Academiei R.P.R. și *Limba română contemporană* a acad. Iorgu Iordan —, precizîndu-se completările necesare.

Planul expunerii nu este același la toate propozițiile. Elementul comun tuturor este partea de istorie propriu-zisă, dar multe au și o parte teoretică, plasată, după necesități, fie înaintea istoricului, fie după acesta. Unele propoziții pun problema de a se justifica neluarea în considerație a unor construcții socotite de alți cercetători ca aparținînd propoziției respective, iar altele au nevoie, dimpotrivă, să se justifice încadrarea anumitor elemente neglijate de cercetătorii anteriori sau considerate ca avînd alte valori.

Lucrarea nu a urmărit să facă o simplă cronologizare a elementelor conjuncționale. Pentru fiecare secol am încercat să determin frecvența și viabilitatea diverselor elemente în concurența dintre ele, precum și deosebirile în ceea ce privește condițiile sintactice de întrebuințare și repartiția pe stiluri ale limbii; în această direcție mi-a servit drept model lucrarea acad. Iorgu Iordan *Limba română contemporană*, a cărei principală contribuție față de expunerea mai schematică din *Gramatica* Academiei R.P.R. stă tocmai în discutarea problemelor de acest fel.

Insistînd asupra creării de elemente noi, am subliniat în același timp fondul de elemente menținut din secolul al XVI-lea și pînă acum. Spre deosebire de unele lucrări de limbă veche care adoptă ca principiu lăsarea la o parte a „ceea ce apare neschimbat și în zilele noastre, insistînd numai asupra faptelor caracteristice" [2], mi se pare că elementele comune limbii vechi și celei contemporane merită o atenție specială, cu atît mai mult cu cît ele nu au rămas în afara transformărilor: îndeosebi raportul de forțe dintre ele, poziția lor în limbă suferă schimbări atît sub influența creării elementelor noi, cît și în urma concurenței dintre ele înseși.

---

[1] P. XXIII—XXIV.

[2] Acad. Al. Rosetti, prefața la *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, p. 3; cf. și prefața la *Istoria limbii române*, vol. al VI-lea, *Din secolul al XIII-lea pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1946, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

Cu alte cuvinte, am încercat să îmbin în această lucrare metoda descriptivă şi metoda istorică : faptele sînt descrise pe anumite perioade, dar privite în perspectiva dezvoltării istorice. Am încercat în acelaşi timp să evit transformarea prezentărilor sincronice în prezentări de tip static şi tratarea faptelor de diacronie ca singurele fapte dinamice : prin evidenţierea concurenţei dintre diferitele elemente conjuncţionale folosite în una şi aceeaşi perioadă, a coexistenţei elementelor vechi cu cele noi, a perspectivelor de propagare a unor inovaţii, am încercat să pătrund în dinamica sincroniei, după cum prin sublinierea fondului de elemente conjuncţionale menţinute din secolul al XVI-lea pînă în zilele noastre se schiţează o trăsătură statică a diacroniei [1].

*

Înainte de a trece la istoricul diferitelor propoziţii subordonate circumstanţiale introduse prin elemente conjuncţionale sînt necesare unele precizări de ordin teoretic asupra speciilor de propoziţii subordonate studiate şi asupra noţiunii de locuţiune conjuncţională.

În vederea determinării propoziţiilor examinate în această lucrare se impune o discuţie teoretică asupra anumitor tipuri de propoziţii, în interpretarea cărora mă îndepărtez de poziţia *Gramaticii* Academiei R.P.R. E vorba în primul rînd de unele propoziţii pe care *Gramatica* le trece, după părerea mea, greşit în categoria coordonatelor, cînd, de fapt, ele sînt subordonate.

1. În această situaţie se găsesc cele mai multe dintre propoziţiile aşa-zise cauzale coordonate, şi anume cele introduse prin conjuncţii propriu-zise (*că, căci, pentru că* etc.). Împotriva celor susţinute în *Gramatica* Academiei R.P.R., categoria propoziţiilor cauzale coordonate, în bloc, a fost contestată de acad. Al. Graur [2] şi de Sorin Stati [3]; la argumentele acestor cercetători am adăugat unul în lucrarea mea *Observaţii asupra coordonării* [4]. Voi discuta mai pe larg specificul propoziţiilor respective în capitolul consacrat propoziţiilor cauzale subordonate, aici mulţumindu-mă să precizez că admit existenţa unor propoziţii coordonate cauzale, dar nu recunosc printre acestea decît propoziţiile cu elemente de construcţie adverbiale : *doar, pasămite* etc.

2. O discuţie mai amănunţită merită în acest loc anumite propoziţii considerate de *Gramatica* Academiei R.P.R. coordonate copulative sau adversative : propoziţiile introduse prin *pe lîngă că — mai şi, după ce — şi* (copulative) [5] şi *pe cînd, în timp ce, fără să, în loc să* (adversative) [6]. În privinţa conţinutului sînt de acord că primul grup de conjuncţii exprimă

---

* În acest sens mi se pare că lucrarea poate ilustra, în domeniul limitat al elementelor conjuncţionale de subordonare circumstanţială din limba romînă, tezele expuse de Roman Jakobson în interesanta sa conferinţă despre *Lingvistica istorică şi lingvistica descriptivă* ţinută la Academia R.P.R. în ziua de 2 octombrie 1958.

[2] *Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale*, în SG I (1956), p. 131—132.

[3] *Există propoziţii cauzale coordonate?*, în LR, 1954, nr. 6, p. 92—98.

[4] SG II (1957), p. 158.

[5] Vol. al II-lea, p. 155.

[6] *Ibidem*, p. 157, 159—160.

un raport de alăturare, iar celelalte un raport de opoziție, dar faptul că aceste raporturi caracterizează propozițiile coordonate copulative sau adversative nu trebuie să ducă la neglijarea considerentelor de ordin formal, care indică în mod evident subordonarea. Aceste indicii formale ale subordonării sînt diferite : *pe lîngă că, după ce, pe cînd* și *în timp ce* au elemente specifice subordonării în însăși structura lor (de altfel cele mai multe introduc, în aceeași formă, și alte tipuri de subordonate, de exemplu temporale) ; la *fără să* și *în loc să* indiciul subordonării îl constituie construirea lor obligatorie cu modul conjunctiv cu valoare dependentă. Întrucît gramatica, inclusiv sintaxa, trebuie să aibă în vedere, în primul rînd, forma categoriei de calificat, consider că propozițiile introduse prin elementele enumerate după *Gramatica* Academiei R.P.R. nu pot fi încadrate între coordonate.

Dintre toate aceste elemente introductive, valoarea lui *în loc să* a fost supusă unor discuții mai largi prin întrebări lansate de două publicații : *Tribuna școalei*, din 1 decembrie 1938, a propus spre analiză fraza *În loc să-l pedepsească, l-a lăudat*[1], iar revista *Cum vorbim* (I (1949), nr. 6, p. 14) a cerut să se răspundă ce fel de propoziție este *în loc să muște* din citatul *Moțoc îi sărută mîna, asemenea cîinelui care, în loc să muște, linge mîna care-l bate* (C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*). Cererea revistei *Cum vorbim* a rămas multă vreme fără nici un răspuns. După ce însă revista (III (1951), nr. 1, p. 33) a publicat soluția considerată de ea „justă", anume că propoziția respectivă ar fi o adversativă (coordonată cu atributiva *care linge mîna*), au apărut o serie de păreri diferite, discuția continuînd în patru numere : III (1951), nr. 3—4, 5 și 9—10 și IV (1952), nr. 3 (în acesta din urmă sînt publicate trei păreri). Deși interpretările diferiților participanți la discuție au variat destul de mult între ele — cu excepția unuia singur, care a susținut de fapt punctul de vedere al revistei —, toate au fost pentru caracterul de subordonată al propoziției construite cu *în loc să*.

Cel care a deschis în fond discuția, ridicîndu-se împotriva soluției propuse de revistă, St. I. Elvin, spune : „Dat fiind însă că adversativa este o coordonată, iar propoziția în discuție este subordonată ca formă, rezultă una din două : sau trebuie să completăm seria de propoziții subordonate cu o categorie nouă, aceea a propozițiunilor subordonate adversative, inexistente în gramatică pînă acum, sau să vedem dacă nu avem de-a face cu vreun fel de subordonată din cele existente" (III (1951), nr. 3—4, p. 48). Mergînd pe linia încadrării propoziției discutate între subordonatele unanim acceptate, interpretările propuse de diverși participanți au oscilat între completiva indirectă, concesivă, modală cu nuanță temporală, modală pur și simplu sau „comparativă de contrast". Ultima soluție este propusă de autorul rîndurilor citate mai sus, căruia alternativa completării subordonatelor cu noua categorie a adversativelor i se părea nepermisă („în urma noii orientări date lingvisticii, nu ne este îngăduit să facem elastice formele gramaticale în funcție de înțelesul urmărit.

[1] Informații asupra acestei discuții se găsesc la Gh. N. Dragomirescu, *Sintaxa și stilistica propozițiunilor independente...*, p. 186. Autorul citat susține că propozițiile introduse prin *în loc să* sînt concesive.

Cădem astfel în semantism"), dar care nu are aceleaşi scrupule cînd susţine o categorie la fel de nouă, ca aceea a comparativelor de contrast.

Eu nu cred că ne opreşte cineva de a îmbunătăţi descrierea structurii gramaticale prin completarea tiparelor clasice cu noi categorii, dacă situaţia obiectivă o cere, adică dacă fapte de limbă neglijate de gramaticii anteriori nu pot fi încadrate, fără siluire, în tiparele existente. De aceea îndrăznesc să susţin că trebuie să recunoaştem printre subordonate propoziţii care exprimă raporturi de alăturare (sau de cumulare) şi raporturi de opoziţie, foarte asemănătoare din punctul de vedere al conţinutului cu propoziţiile coordonate copulative sau adversative, dar deosebite de acestea ca formă, prin elementele introductive. Această îndrăzneală ar fi o noutate de altfel numai pentru limba romînă, întrucît în gramaticile altor limbi am avut surprinderea să constat că e un fenomen consemnat : *Grammaire Larousse du XX-e siècle*[1] enumeră între subordonate propoziţii exprimînd relaţii de adiţiune [2] — introduse prin *outre que*, de exemplu — şi de opoziţie [3] (tratată însă în acelaşi paragraf cu anumite concesive) — *au lieu que* —, deosebite de coordonatele copulative şi adversative.

Se impune aici precizarea că subordonatele „de opoziţie" sau adversative nu au nici o legătură cu concesivele numite adversative de unii cercetători [4]. Pentru evitarea confuziei cu acestea, ca şi cu coordonatele corespunzătoare, aş fi împotriva aplicării pentru subordonate a denumirilor de copulative şi adversative, preferîndu-le pe acelea, mai greoaie, de „c u m u l a t i v e", respectiv „o p o z i ţ i o n a l e".

În sprijinul caracterului subordonator al locuţiunii conjuncţionale *în loc să* se poate aduce şi un argument indirect, referitor la corespondenta ei din cadrul propoziţiei, locuţiunea prepoziţională *în loc de*. Construită cu un verb la infinitiv, această locuţiune prepoziţională are aceeaşi valoare cu *în loc să* :

*Toate cîte să obicinuiesc de a să zugrăvi într-o biserică, **în loc de a fi zugrăvite**, sînt lucrate toate mozaic.* GOLESCU, Î. 114.

Dacă *în loc să* ar fi o locuţiune conjuncţională coordonatoare, ar urma ca şi locuţiunea prepoziţională echivalentă *în loc de* (*a*) să exprime un raport de coordonare. Dar pot exista prepoziţii coordonatoare ? Prepoziţia prin definiţie este un element care stabileşte raporturi de subordonare în cadrul propoziţiei, între cuvintele determinate şi determinantele lor. Construcţiile prepoziţionale sînt părţi secundare de propoziţie ; pot fi ele coordonate cu predicatul, parte principală ? Într-un articol consacrat sintaxei infinitivului [5], Finuţa Asan şi Laura Vasiliu consideră că locuţiunile prepoziţionale *fără* (*de*), *în loc de* şi *departe de* formează cu infinitivul „propoziţii coordonate, respectiv copulative şi adversative" [6], infinitivul

[1] Paris, 1936.

[2] P. 107.

[3] P. 115—117. Pentru limba romînă, Kurt Schreyer a numit adversative propoziţiile subordonate introduse prin *pe cînd* şi *în loc să* (*Der Adverbialsatz*, p. 335—336).

[4] Printre răspunsurile la analiza propusă de *Tribuna şcoalei* există una, criticată de Gh. N. Dragomirescu, *lucr. cit.*, p. 136, care susţine că propoziţia introdusă prin *în loc să* este subordonată adversativă, dar sensul acestei calificări este neclar.

[5] *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba romînă*, în SG I (1956), p. 97—113.

[6] P. 102.

avînd funcțiune de predicat. Excluzînd faptul că, personal, nu sînt de acord nici cu calitatea de predicat a infinitivului, mod nepredicativ, cine admite această funcțiune pentru infinitiv trebuie să admită implicit și că locuțiunile *în loc de* (*a*), *fără de* (*a*) și *departe de* (*a*) sînt conjuncționale, și nu prepoziționale, din moment ce introduc propoziții coordonate. Prin structura lor formală, aceste locuțiuni nu pot fi însă decît prepoziționale (nu există locuțiuni conjuncționale în componența cărora să nu intre o conjuncție propriu-zisă, un adverb relativ sau un pronume relativ [1]), ca și aocuțiunile, asemănătoare ca structură, *înainte de* (*a*) (temporal), *fără de* (*a*) (modal) și ca prepozițiile *pînă* (*a*), *pentru* (*a*) și *spre* (*a*), pe care aceleași lutoare nu le consideră conjuncții, ci prepoziții, cu care se construiesc nu propoziții, ci complemente circumstanțiale de timp sau de scop [2]. Faptul că autoarele citate nu au considerat propoziții orice construcție infinitivală, ci numai pe cele cu *în loc de* etc., al căror sens nu l-au putut preciza, arată doar că nu au știut cum să rezolve contradicția dintre forma și conținutul acestor construcții.

Cu locuțiunea prepozițională *în loc de* (*a*) se construiesc în propoziție complemente al căror tip rămîne de precizat; în orice caz, acest complement nu e nici modal, nici indirect, cum au susținut unii (*Cum vorbim* III (1951), nr. 3—4 și IV (1952), nr. 3). Calificarea acestui complement ar urma să meargă mînă în mînă cu cea propusă aici pentru propoziția corespunzătoare.

În legătură cu celelalte elemente introductive ale propozițiilor pe care le consider subordonate cumulative și opoziționale, trebuie să arăt că de o parte din ele s-a ocupat și acad. Al. Graur, în studiul *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*. Într-un subcapitol intitulat *False subordonate* [3], acad. Al. Graur arată că „există propoziții care formal sînt subordonate, iar în ce privește conținutul lor sînt principale", enumerînd printre acestea :

— false condiționale (cu *dacă*), „în realitate coordonate adversative";

— false finale (cu *pentru ca să*), „raport adversativ", împotriva *Gramaticii* Academiei R.P.R. care îl consideră greșit copulativ [4];

— false temporale : cu *în timp ce, pe cînd, în vreme ce* — „raport adversativ"; cu *după ce că* — „raport copulativ".

Față de *Gramatica* Academiei R.P.R., care înșiră o parte dintre aceste conjuncții fără nici o mențiune specială printre conjuncțiile coordonatoare propriu-zise, analiza acad. Al. Graur, care atrage atenția asupra caracterului lor formal de subordonate, reprezintă evident un pas înainte. Dar calificativul „false" îl consider potrivit la aceste propoziții numai pe lîngă denumirea de condiționale, finale sau temporale, nu însă și pe lîngă aceea care le arată calitatea de subordonate. Cum pot fi coordonate propoziții construite cu *dacă* sau *pentru ca să*? Forma acestor propoziții, adică struc-

---

[1] Vezi p. 227 a lucrării de față.
[2] P. 107 și 108.
[3] *Lucr. cit.*, p. 137—138.
[4] Vol. al II-lea, p. 203.

tura elementelor introductive nu ne poate înşela în privinţa sensului lor, încît să le considerăm condiţionale sau finale (cunoscută fiind capacitatea conjuncţiilor de a avea valori multiple), dar ne opreşte de a le trece în categoria coordonării.

Uneori însă şi criterii mai apropiate de conţinut ajută la precizarea caracterului de subordonate al unora dintre aceste propoziţii. Astfel cînd o subordonată cu *în loc să* are ca regente o pereche de propoziţii coordonate adversative, cum s-ar mai putea analiza o asemenea frază în sensul interpretării lui *în loc să* drept coordonator? Iată fraza — ce e drept, greoaie — la care mă refer:

Şi în loc să se înmulţească cu cursul anilor, nu numai nu s-au înmulţit, ci nici acelea nu au stat în fiinţa lor, şi mai vîrtos cea spre mai mare pagubă şi ruşine este căci s-au şi împuţinat. GOLESCU, I. 60.

S-ar putea face aici transpunerea propusă în *Cum vorbim* (*în loc să muşte, linge* = nu muşcă, ci linge): nu s-au înmulţit cu cursul anilor, ci nu s-au înmulţit...?

Pe de altă parte, unele elemente de formă pot părea că pledează împotriva încadrării acestor propoziţii în subordonare: e vorba de faptul că, pe lîngă locuţiunea conjuncţională de subordonare, în „periodul" constituit dintr-o propoziţie subordonată opoziţională şi regenta ei poate apărea şi conjuncţia adversativă coordonatoare *însă*, iar în periodul cu o subordonată cumulativă adverbul *şi* cu valoare strîns legată de conjuncţia copulativă:

Nu uita că, dacă 50 de deputaţi te-au ales domn, însă ai să domneşti peste două milioane de oameni. KOGĂLNICEANU, S. A. 110.

După ce e neagră, o cheamă şi Neagă. PANN, P. A. I 134.

Aceste elemente nu au însă decît un rol de corelative şi prezenţa lor nu constituie nici un argument pentru coordonare. Să nu uităm că şi propoziţiile concesive, unanim recunoscute ca subordonate, au adesea în regentă un corelativ exprimat printr-o conjuncţie adversativă coordonatoare. Aceasta înseamnă că propoziţiile subordonate ar putea fi ierarhizate după gradul în care se apropie de categoria coordonatelor şi că propoziţiile aici în discuţie s-ar plasa la limita dintre aceste două raporturi sintactice, cumulînd elemente caracteristice amîndurora.

O ierarhizare similară a făcut, pentru coordonate, acad. Al. Graur [1], arătînd că, spre deosebire de copulative şi de disjunctive, la adversative „există o oarecare subordonare", iar conclusivele „sînt aproape la fel cu subordonatele" (consecutive). Concluzia este că „nu există limită tranşantă între coordonare şi subordonare" [2], dar faptul că putem face distincţie între coordonatele apropiate de subordonare şi subordonatele apropiate de coordonare înseamnă tocmai că în calificarea unei propoziţii prevalează indiciile de ordin formal.

---

[1] *Lucr. cit.*, p. 129—130.
[2] P. 132.

3. Tot în cadrul elementelor care introduc propoziții coordonate copulative (pozitive), *Gramatica* Academiei R.P.R. [1] trece și perechea *cu cît — cu atît*, cu următorul exemplu din Vlahuță :

Și cu cît se vedea mai neîndemînatic, cu atît se necăjea mai rău pe sineși, și cu cît se necăjea mai tare, cu atît devenea mai neîndemînatic (N. 48).

Calificarea acestor elemente drept coordonatoare copulative nu corespunde nici din punct de vedere formal, nici din punctul de vedere al conținutului. Ca formă, este evidentă dependența lui *cît* de regentul *atît* (ca și în cazul atîtor altor subordonate la care se întîlnește această pereche). În ceea ce privește conținutul, nu avem a face cu un simplu raport de alăturare, ci cu ideea de proporție progresivă, de măsură paralelă în desfășurarea unor acțiuni. De aceea, consider că și propoziția introdusă prin *cu cît* în corelație cu *cu atît* (și prin alte elemente pe care le voi discuta la locul lor) este o propoziție subordonată [2], și anume o subordonată modală de măsură progresivă.

În momentul în care propun interpretările prezentate aici sînt conștientă de faptul că ceea ce va „șoca" mai mult nu va fi contestarea caracterului de coordonate al propozițiilor în discuție, ci calificarea lor ca subordonate de un tip necunoscut pînă acum în gramaticile romînești.

Introducerea unor categorii noi față de gramatica tradițională a unei limbi este privită totdeauna cu rezerve. Pe de altă parte, însăși operația de analiză este considerată în general inferioară sintezei. Autoarei acestei lucrări i s-ar putea reproșa o anumită tendință spre analiza exagerată, spre „despicarea firului în patru". Analiza este însă o operație preliminară indispensabilă sintezei, și, cel puțin în acest sens, socotesc că prezentarea amănunțită a categoriilor pe care le consider individualități distincte poate fi binevenită. Operația de sinteză ar fi, în cazul de față, încadrarea acestor categorii de propoziții în speciile de subordonate unanim recunoscute; mărturisesc că deocamdată n-am văzut posibilă această încadrare, dar poate că lărgirea unor definiții o va permite.

Cuprinderea propoziției „cumulative" și a celei „opoziționale" în categoria raportului de subordonare circumstanțială cere, în orice caz, ca definiția generală a propozițiilor din cadrul acestui raport să se precizeze în sensul celei date de *Grammaire Larousse du XX-e siècle* [3] : „Aceste propoziții (numite uneori *adverbiale* [4]) aduc principalei [5] o corectare, un amendament, un **complement** [6], fie că se compară, se adaugă sau se înlătură unul dintre fapte față de altul, fie că se exprimă între ele un raport logic mai net de la cauză la efect, de scop, de opoziție etc.".

---

[1] Vol. al II-lea, p. 155.

[2] Caracterul de subordonate al propozițiilor de acest tip a fost susținut recent de I. Rizescu, care le înglobează într-o specie mai largă a propozițiilor de măsură (*Complementul circumstanțial de măsură și propoziția corespunzătoare*, în SCL X (1959), nr. 3, p. 376) ; vezi mai jos, p. 112 și 140.

[3] P. 104.

[4] Cursiv în text — *M.A.*

[5] Mai bine decît „principalei" ar trebui spus *regentei* — *M.A.*

[6] Aldin în text — *M.A.*

Aceasta este accepţiunea pe care mi-am însuşit-o pentru obiectul lucrării de faţă — raportul de subordonare circumstanţială, cu precizarea că mă ocup numai de exprimarea acestui raport prin elemente conjuncţionale.

Pe lîngă speciile noi rezultate din interpretarea drept subordonate a unor propoziţii cuprinse de obicei în sfera coordonării, lucrarea prezintă încă două specii de propoziţii subordonate circumstanţiale absente în *Gramatica* Academiei R.P.R., şi anume propoziţia instrumentală şi propoziţia de relaţie [1].

Existenţa acestor specii de subordonate am semnalat-o încă din 1956 în articolul *Despre corespondenţa dintre propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie* [2]. Bazîndu-mă pe un material restrîns din limba literară contemporană, am susţinut acolo caracterul exclusiv pronominal al propoziţiei instrumentale [3]; de fapt, propoziţia instrumentală poate avea şi construcţii conjuncţionale, care intră în obiectul lucrării de faţă, ca şi construcţia conjuncţională a propoziţiei de relaţie. Trebuie să recunosc însă de la început raritatea acestor propoziţii conjuncţionale şi limitarea lor mai ales la limba veche, ceea ce dă capitolelor respective un caracter deosebit faţă de toate celelalte, atît ca întindere, cît şi ca mod de tratare.

Lucrarea cuprinde deci următoarele capitole : propoziţia de loc, temporală, cauzală, finală, modală, consecutivă, concesivă, condiţională, cumulativă, opoziţională, instrumentală şi de relaţie.

*

Prin elemente conjuncţionale am arătat că înţeleg conjuncţiile propriu-zise, locuţiunile conjuncţionale şi adverbele relative.

Sfera noţiunii de conjuncţie propriu-zisă cuprinde, pe de o parte, conjuncţii simple şi compuse, pe de alta conjuncţii primare şi secundare, adică orice parte de vorbire folosită cu valoare conjuncţională (de exemplu adverbul *măcar* folosit drept conjuncţie concesivă); la aceste conjuncţii secundare se indică totdeauna valoarea fundamentală a părţii de vorbire respective (în cazul lui *măcar* : adverb cu valoare conjuncţională).

Termenul de adverb relativ este folosit, ca şi în *Gramatica* Academiei R.P.R. [4], pentru adverbele pronominale *cînd, cît, cum*, vechiul *i(u)o, încotro, unde* cu valoare de conjuncţii.

Mai multe precizări necesită noţiunea de locuţiune conjuncţională, care, ca expresie formată din unirea mai multor cuvinte care îndeplinesc la un loc funcţiunea de conjuncţie [5], trebuie delimitată atît faţă de locuţiunile prepoziţionale şi adverbiale, cît şi faţă de conjuncţiile compuse şi de o serie de construcţii nelocuţionale.

---

[1] Aceste propoziţii corespund, în cadrul frazei, complementului circumstanţial instrumental şi celui de relaţie, pe care *Gramatica* Academiei R.P.R. le ia în consideraţie.

[2] În SG I (1956), p. 142—147.

[3] Vezi în special afirmaţia de la p. 143—144.

[4] Vol. I, p. 337 şi 391.

[5] Vezi *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. I, p. 377.

Scanned with OKEN Scanner

Necesitatea delimitării locuțiunii conjuncționale față de locuțiunile prepoziționale și de cele adverbiale poate părea curioasă, întrucît aceste trei feluri de locuțiuni ar trebui să se deosebească net prin echivalentul funcțional, fiecare îndeplinind funcțiunea altei părți de vorbire. Confuziile care se fac totuși în lucrări de specialitate justifică discutarea acestei probleme.

Cea mai elementară mi se pare greșeala de a confunda locuțiunile conjuncționale cu cele prepoziționale : este greșeala întîlnită destul de des în DLRC, care s.v. *cauză*, de exemplu, califică drept locuțiuni conjuncționale locuțiunile, în realitate prepoziționale, *din cauza...*, *din cauză de...* [1], iar s.v. *loc* prezintă indicația „loc. conj." ca valabilă și pentru *în loc să* și pentru *în loc de a*, care este locuțiune prepozițională [2]. Aceste greșeli se bazează pe paralelismul de formație existent la multe locuțiuni prepoziționale și conjuncționale, deoarece de la același substantiv sau adverb de bază, cu același sens, s-au format adesea, în limba romînă, atît o locuțiune prepozițională, cît și una conjuncțională : *din cauza* (sau *din cauză de*) loc. prep. și *din cauză că* loc. conj., *în loc de a* loc. prep. și *în loc să* loc. conj., *înainte de a* loc. prep. și *înainte să* loc. conj. etc. Deși se aseamănă însă prin elementele de bază și prin sens, aceste perechi de locuțiuni se deosebesc prin construcție și prin funcțiune : locuțiunile prepoziționale au valoare de prepoziții, ele se construiesc cu substantive sau cu verbe la infinitiv și împreună cu acestea constituie părți secundare de propoziție (de obicei complemente), pe cînd locuțiunile conjuncționale au valoare de conjuncții, servind la construirea unor propoziții subordonate. Unele locuțiuni au și elemente de formație distinctive : astfel, locuțiunea prepozițională are ca ultim element fie forma articulată a substantivului de bază sau a adverbului substantivat, fie o prepoziție (*din cauza...*, *din cauză de...*), iar locuțiunea conjuncțională are de cele mai multe ori ca ultim element o conjuncție, un pronume sau un adverb relativ (*din cauză că*, *o dată ce*).

Confuzia între locuțiunile conjuncționale și cele adverbiale se face mai ales în sensul că unele locuțiuni adverbiale folosite adesea drept corelative în regentă ale anumitor propoziții subordonate sînt calificate ele însele drept locuțiuni conjuncționale. DLRC oferă multe exemple de acest fel : s.v. *tot*$_4$, *cu toate acestea* este calificată „loc. conj." [3] ; la fel, s.v. *cauză*, *din cauza aceasta* (sau *din această cauză*) etc. O oarecare bază pentru această confuzie o constituie faptul că unele adverbe și locuțiuni adverbiale care servesc în subordonare drept corelative în regentă se folosesc și în coordonare cu o valoare apropiată de conjuncții, și anume la propozițiile adversative și la cele conclusive : acad. Iorgu Iordan arată că propozițiile adversative pot fi introduse și prin *totuși* și *cu toate acestea* [4], iar *Gramatica* Academiei R.P.R. ajunge să califice chiar drept locuțiuni conjuncționale

---

[1] Deși DA distinsese „loc. prep." *din cauza* și *din cauză de* de „loc. conj " *din cauză că*.

[2] DA nu califică în nici un fel locuțiunile *în loc să* și *în loc de a*, dar le tratează împreună ca arătînd „raportul de opoziție între două propoziții", ceea ce echivalează cu calificarea amîndurora drept locuțiuni conjuncționale.

[3] La fel la Sever Pop, *Grammaire roumaine*, Berna, 1948, p. 325.

[4] LRC^3, p. 693.

următoarele elemente introductive ale propoziţiilor conclusive : *de* (*pentru, drept*) *aceea, prin urmare, în concluzie, în consecinţă* [1]. Valoarea oarecum conjuncţională din coordonare şi folosirea, în subordonare, în legătură cu adevărate conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale a făcut ca unele locuţiuni adverbiale să fie considerate greşit drept mijloace de introducere a unor propoziţii subordonate. Astfel, acad. Al. Rosetti consideră că locuţiunea (adverbială) *derept aceea* dintr-un exemplu ca *derept acea şi acmu avem om acolo* (Sălişte, rn. Vişeul de sus, reg. Baia Mare, 1593, LB, 37, 10—11) este un element de construcţie a propoziţiilor cauzale subordonate din secolul al XVI-lea, de acelaşi tip ca şi *că, căci* (*că*) sau *derep ce* [2], iar vechea locuţiune (adverbială) *de-acia, de acii, de-aci* > *deci*, căreia însuşi acad. Al. Rosetti îi indică sensul „apoi, pe urmă", este trecută de domnia-sa printre mijloacele de introducere a subordonatelor temporale din secolul al XVI-lea cu exemple ca *şi ei, de-acii, ruga-se cu frică* (TM, 146, 180) sau *şi amu de-acia cu bucurie nesfrîşită bucura-se-vor* (TM, 226, 222) [3].

Alteori sînt calificate drept locuţiuni adverbiale locuţiunile conjuncţionale mai mult sau mai puţin sinonime cu adverbe care au funcţiune de conjuncţii. Astfel, acad. Iorgu Iordan numeşte într-un loc adverbiale locuţiunile introductive ale subordonatelor temporale : *după ce, pînă ce, îndată ce, imediat ce, (mai) înainte ca să, din moment ce* [4], deşi în alte pasaje ale aceleiaşi lucrări unele dintre ele se întîlnesc calificate just drept conjuncţionale [5]. Acad. Al. Rosetti numeşte adverbială vechea locuţiune conjuncţională finală *pentru să* [6], iar locuţiunea conjuncţională cauzală *pentru că(ci)* o consideră chiar adverb [7].

Diferenţa dintre noţiunea de conjuncţie compusă şi cea de locuţiune conjuncţională este neprecizată în majoritatea lucrărilor romîneşti care folosesc aceşti doi termeni [8], ceea ce face ca aceleaşi îmbinări să fie calificate în mod deosebit : astfel, după *Limba romînă contemporană* de acad. Iorgu Iordan, *ca şi cum* şi *măcar că* sînt conjuncţii compuse [9], în timp ce *Gramatica* Academiei R.P.R. le consideră locuţiuni conjuncţionale[10]. O încercare de precizare a distincţiei am găsit în tratatul *Limba romînă*[11], care limitează sfera noţiunii de conjuncţie compusă la „îmbinarea a două conjuncţii simple (*ci şi, ca să*) sau a unei prepoziţii cu o conjuncţie (*pentru ca, fără să, pînă să*)".

După părerea mea, noţiunea de conjuncţie compusă trebuie limitată numai la prima dintre aceste două posibilităţi, şi anume la îmbinarea a

---

[1] Vol. al II-lea, p. 167.
[2] *Lucr. cit.*, p. 163.
[3] *Ibidem*, p. 162.
[4] LRC², p. 706 şi 707.
[5] Vezi, de exemplu, p. 708.
[6] *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucureşti, 1926, p. 41.
[7] *Ibidem*, p. 40.
[8] Există unii cercetători care nu folosesc decît opoziţia conjuncţie—locuţiune conjuncţională, lipsindu-se de categoria conjuncţiilor compuse (vezi H. Tiktin, *Gramatica romînă*, p. 137).
[9] LRC², p. 484.
[10] Vol. I, p. 377.
[11] *Limba romînă. Fonetică-Vocabular-Gramatică*. Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1956, p. 176.

două (sau mai multe) conjuncții simple ; în acest fel noțiunea de conjuncție compusă ar merge paralel cu cea de prepoziție compusă, prin care se înțelege „reunirea a două sau mai multe prepoziții simple”[1]. Dat fiind că și adverbele relative au rol de conjuncție, îmbinarea unui adverb relativ cu o conjuncție constituie tot o conjuncție compusă : *cum că, căce unde* etc. Toate celelalte îmbinări de cuvinte care îndeplinesc în grup funcțiunea unei conjuncții, inclusiv îmbinarea prepoziție + conjuncție, reprezintă locuțiuni conjuncționale. Cam aceasta este concepția expusă de acad. Iorgu Iordan în cursul de *Introducere în lingvistica romanică*[2], unde distinge, între conjuncțiile compuse, „compuneri propriu-zise (alcătuite din două conjuncții)” și „locuțiuni conjuncționale (formate dintr-o conjuncție și un adverb, o prepoziție etc.)”.

Situația se complică prin existența unor conjuncții simple provenite din conjuncții compuse (*dacă, căci*) sau din locuțiuni conjuncționale (*deoarece, fiindcă, întrucît*). Calificarea acestor elemente drept conjuncții simple nu se bazează numai pe grafie (scrierea într-un cuvînt), ci pe faptul că unitățile componente și-au pierdut individualitatea. Din punct de vedere istoric este greu de dat calificarea justă unor asemenea elemente, deoarece nu se poate preciza momentul în care ele au încetat să mai fie simțite drept compuse sau locuțiuni și au ajuns pe același plan cu conjuncțiile simple. Elementele conjuncționale de acest tip pot fi numite simple din punctul de vedere al limbii romîne contemporane, așa cum conjuncția *nici* și adverbul relativ *cum* sînt simple din punctul de vedere al limbii romîne, deși sînt compuse latinești (*neque, quomodo*).

Îmbinarea prepoziție + conjuncție trebuie separată de îmbinarea a două conjuncții simple (sau conjuncție + adverb relativ) nu numai din considerente de simetrie cu noțiunea de prepoziție compusă, ci mai ales datorită valorii diferite pe care o are conjuncția în cele două feluri de îmbinări : în îmbinarea a două (sau mai multe) conjuncții simple, care are ca rezultat o conjuncție compusă, amîndouă îndeplinesc funcțiunea de conjuncții, pe cînd în îmbinarea prepoziție + conjuncție, conjuncția are, de fapt, adesea valoare substantivală (*pentru că* = pentru faptul că).

În îmbinarea de cuvinte care constituie o locuțiune conjuncțională subordonatoare, condiția este ca elementele constitutive să fie atît de legate între ele încît să echivaleze pur și simplu cu o conjuncție subordonatoare, deci cu partea de vorbire ajutătoare care exprimă, în frază, raportul dintre o propoziție dependentă și regenta ei. Deși locuțiunea are un sens lexical mai pregnant decît al conjuncțiilor propriu-zise, sensul ei este totuși legat de stricta exprimare a unui raport gramatical. Din acest punct de

---

[1] *Limba romînă. Fonetică-Vocabular-Gramatică*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1956, p. 169.

[2] Litografia învățămîntului, București, 1957, p. 647. În *Limba romînă contemporană* (ed. a II-a, p. 484) însă, acad. Iorgu Iordan consideră conjuncții compuse formațiile alcătuite din două conjuncții (*ca să*), conjuncție + adverb (*măcar că*), conjuncție + prepoziție (*pentru că, fără să*) și conjuncție + formă verbală (*fiindcă*), separînd locuțiunile conjuncționale, prin care, după exemple, se vede că înțelege formațiile cu substantive (*din cauză că*) și formații mai complexe ca *dat fiind că*.

vedere, mi se pare că unii cercetători lărgesc prea mult sfera noțiunii de ocuțiune conjuncțională cînd înglobează în ea construcții ca *în ipoteza că* [1], *sub pretextul că, avînd în vedere că* [2], prin care este evident că nu se exprimă numai raportul de condiție, respectiv de cauză, ci și anumite nuanțe lexicale datorite cuvintelor de bază. Mai importantă decît reducerea sensului la unul pur gramatical mi se pare condiția ca locuțiunea să aibă un caracter neanalizabil în unități de frază separate. Aceasta nu înseamnă că cercetătorul nu-și poate da seama de componența ei, ci doar că structura ei nu poate fi repartizată de vorbitor la două propoziții și că elementele ei componente nu pot primi determinări. Și din acest punct de vedere consider exagerări calificarea drept locuțiuni conjuncționale a unor construcții ca *pentru motivul că* [3], *în ciuda faptului că*[4] etc. Aceste construcții pot constitui mijloace echivalente pe planul sintactic al frazei cu conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale propriu-zise, în sensul că ideea exprimată printr-o subordonată concesivă poate fi redată prin plasarea în regentă a complementului concesiv *în ciuda faptului* urmat de o subordonată atributivă introdusă prin *că*, dar ele nu au structură de locuțiuni. Distincția pe care o stabilesc între o locuțiune conjuncțională și o construcție cvasiechivalentă nelocuțională se bazează deci pe criterii de sens (pur gramatical sau cu nuanțe lexicale) și de structură (caracter analizabil sau neanalizabil). Pentru că, mai ales în unele cazuri, această distincție poate părea personală, lucrarea amintește adesea, în subsidiar, construcțiile pe care le consider nelocuționale folosite alături de elementele conjuncționale propriu-zise ; în felul acesta istoria fiecărui tip de propoziție se întregește cu referirea la unele mijloace de construcție echivalente.

Amănunte în legătură cu problemele de structură a locuțiunilor conjuncționale se discută într-un capitol cu caracter de anexă morfologică.

---

[1] *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. II, p. 214.
[2] Acad. Iorgu Iordan, LRC[2], p. 485.
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem*, p. 711 : fără să i se indice textual calitatea de locuțiune conjuncțională, *în ciuda faptului că* este trecută printre elementele care introduc propoziții concesive, alături de *deși cu toate că, măcar că.*

20.6.63

Propoziţia de loc

Este propoziţia cu cea mai simplă istorie. Elementele conjuncţionale introductive sînt toate adverbe relative, întrebuinţate singure, în construcţii cu prepoziţii sau în formaţii nehotărîte (adverbe nehotărîte sau construcţii echivalente cu acestea).

Încă din secolul al XVI-lea se întîlnesc diferitele moduri de construcţie: adverbele relative *i(u)o*, *încătro* şi *unde*; formaţiile cu prepoziţii *pre io*, *de unde* şi *pînă unde*; adverbe nehotărîte *oareîncătro*, *oareunde*, *vareunde*.

i(u)o : *Iacov iară rădică o piatră acolo în acela loc să fie semn iuo cu el era grăit.* P. O. 143/4. Cf. CORESI, T. 3.

Cu corelativul *acie* (*aciia*) : *Iuo sînt zavisture şi războaie, acie e netocmeala şi toate realele lucrure.* COD. VOR. CXXVI 5. Cf. CORESI, A. 152/14; CORESI, T. 41.

încătr(u)o : *Adecă amu şi corabiile, atîta fiind şi de izeaclean vînt găsite, şi se întorc de mitiutea cîrmitoare a dereptătoriului încătruo va din străminare.* COD. VOR. CXXIII 2. Cf. doc. 1591 la HASDEU, C. B. I 56.

unde : *Cînd erai tînăr încingeai-te însuţi şi mergeai unde vreai e cînd îmbătrînişi, rădici mînile tale şi altul te încinge şi te va duce unde nu veri vrea.* CORESI, T. 232; cf. 200, 203, 229.

pre io : *I-au dat împăratul slobozie lu Mahamet beg pre io-i va fi voia pren Ţeara rumănească iară el să treacă.* Scrisoarea lui Neacşu (1521).

de unde : *Iar daca au venit Moldoveanul de unde au fost el ş-au găsit moşiia împresurată şi arată şi cosită de Stănilă.* Doc. 1591 la HASDEU, C. B. I 56.

pînă unde : *Că, pînă unde suiră, cu voia şi cu zisa lu Dumnezeu putură sui, nu cu a lor puteare luaţi fură ei şi răpiţi.* CORESI, C³ 461/26.

oareîncătruo : *Şi iaca cu cu tine sînt şi te voi feri oareîncătruo veri merge.* P. O. 112/8.

oareunde : *Are duh mut; şi oareunde-l ajunge, trînteaşte-l.* CORESI, C² 78/30.

vareunde : *Aceasta milă fă cu mine, cum, vareunde vom sosi, zi aceasta de mine cum eu ţie sînt frate.* P. O. 76/9.

Formațiile nehotărîte au în acest secol un echivalent în adverbul relativ construit cu conjuncția *să* + modul condițional :

Merge-voi după tine unde să ai merge. CORESI, T. 141 ; cf. 92. Cf. CORESI, C² 76/14.

Un echivalent mai rar folosit este reprezentat de construcția adverb relativ + adverbul *și*[1] (cf. folosirea lui *și* în formațiile conjuncționale concesive) :

Și și acmu fac aceasta, unde și se află. CORESI, C² 408/7.

Dintre adverbele folosite în secolul al XVI-lea, *i(u)o* nu mai apare în secolele următoare. Elementele fundamentale pentru construirea propoziției de loc rămîn, de atunci și pînă astăzi, adverbele simple *unde* (atît pentru stare, cît și pentru mișcare) și *încotro* (numai pentru mișcare : direcția mișcării). Adverbul *unde* este mult mai mult întrebuințat, întrucît, exprimînd și mișcarea, îl poate înlocui pe *încotro.*

Aceste adverbe simple constituie baza unor adverbe compuse cu prepoziții. Construcțiile cu prepoziții sînt mai numeroase la adverbul *unde*, care se poate construi cu *de, de pe, pe* și cu *pînă*[2]. Fiecare dintre aceste combinații are valori specifice : *de unde* exprimă punctul de plecare în spațiu, *pînă unde* limita unei extensiuni în spațiu, *pe unde* un loc mai puțin precizat sau un spațiu străbătut, iar *de pe unde* un punct de plecare neprecizat. Adverbul *încotro* are o singură construcție prepozițională, cu *de*, contrasă în compusul sudat *dincotro*, care exprimă punctul de plecare în spațiu al unei mișcări, direcția din care se produce o mișcare. Cea mai veche atestare a lui *dincotro* este din secolul al XVII-lea :

Mearse dencătro au venit la pustie. BIBLIA, 8_2 (în DA s.v. *încotro*).

Formațiile nehotărîte au avut diferite variante cu elementele *oare-, vare-*. Încă din secolul al XVII-lea apar formațiile cu *ori-*, care sînt aproape singurele folosite în limba contemporană (mai există variante cu *orișі-*, care țin însă de același tip) :

oriunde : *Iată și corabiile fiind așa mari și de iuți vînturi mînîndu-se, să mută de o pre mică cîrmă, oriunde va pornirea celui ce o îndireptează.* BIBLIA, în COD. VOR. 125—4.

orișiunde : *Au și oamenii, după cît se vede, destulă deșteptăciune, căci știu să aprindă o bucățică de soare orișiunde vor.* SADOVEANU, O. XI 113.

Și adverbele nehotărîte pot fi compuse cu prepoziții pentru exprimarea unor raporturi locale speciale (punctul de plecare etc.). Compunerea lor se realizează în două feluri :

a) prepoziție + adverbul nehotărît : *de oriunde, de oriîncotro, pînă oriunde* etc.

b) elementul *ori-* + prepoziție + adverbul relativ de bază (deci cu descompunerea adverbului nehotărît în părțile lui constitutive)[3] : *orideunde, oridincotro* etc.

---

[1] Pentru valoarea nehotărîtă a lui *și* într-o asemenea construcție cf. gr. καί (comunicat de acad. Al. Graur).

[2] *Gramatica* Academiei R.P.R. nu înregistrează construcția cu *pînă*.

[3] Așa cum, „în limba mai veche și astăzi regional", se pot despărți în elementele componente pronumele nehotărîte compuse de tipul *oricine* atunci cînd intervine un articol sau o prepoziție : *ori al cui, ori cu ce* (vezi *Gramatica* Academiei, vol. I, p. 223).

Tipul *a* este întrebuințat aproape exclusiv în limba literară contemporană. O aparentă excepție este formația *oridincotro*, impusă ca atare, care însă se explică prin compunerea lui *ori-* cu compusul sudat *dincotro*.

Propoziția circumstanțială de loc poate avea un corelativ adverbial în regentă, mai ales cînd subordonata precedă regenta. În secolul al XVI-lea am semnalat construcția lui *i(u)o* în corelație cu *acie*. Pînă astăzi se folosește frecvent construcția *unde—acolo* :

Mare secită s-au tîmplat în țară, de au secat toate izvoarăle, văile, bălțile și unde mai nainte prindea peaște, acolo ara. URECHE L. 202. Cf. CORESI, C² 25/34 ; VARLAAM, C. 29/4 ; BIBLIA, în COD. VOR. 127.

Din folosirea lui *unde* în corelație cu adverbul demonstrativ *acolo*, s-a ajuns la îmbinarea locuțională ***acolo unde*** înregistrată pentru prima oară în secolul al XVII-lea :

Și acolo unde-l tămpinară năroadele, făcură lui cinste și slavă mare. VARLAAM, C. 69/4 (nuanță temporală).

Pe lîngă compusele cu prepoziții și formațiile nehotărîte, *Gramatica* Academiei enumeră, printre compusele adverbelor relative, *unde* și *încotro*, construcțiile *care unde, care de unde, care pe unde, care încotro, care dincotro*, ca elemente introductive ale propoziției de loc. După părerea mea, aceste construcții nu pot fi considerate ca elemente (locuționale ?) de construire a subordonatei de loc : propozițiile de loc sînt introduse în construcțiile citate prin elementele obișnuite *unde, de unde, pe unde, încotro* și *dincotro*, iar *care* este un pronume relativ cu valoare nehotărîtă avînd sensul de „fiecare" ; acest pronume exprimă ideea de distribuție și are funcțiune de parte de propoziție — subiect sau complement circumstanțial de mod. *Care* are de altfel un echivalent perfect în *cine*, ceea ce ar fi trebuit să atragă și înregistrarea construcțiilor *cine unde, cine pe unde, cine încotro* (exemple în DA s.v. *cine*) ! Dar la propozițiile modale se iau în considerație construcțiile *care cum, cine cum* sau la completivele directe *cine ce* ?

În schimb trebuie arătat că, uneori, exprimarea locului se unește cu exprimarea măsurii. Există astfel propoziții de loc introduse prin elementul de proveniență modală cu sens cantitativ *cît* [1] :

Și oamenii tăceau cît vedeam cu ochii în lungul liniei. SADOVEANU, O. IV 491.

Pe de altă parte, o propoziție introdusă printr-un element local ca adverbul compus *pînă unde*, specializat pentru extensiunea în spațiu, poate exprima ideea modală de măsură, limită sau grad de dezvoltare a unui lucru :

Bine, frate, înțeleg plastografie pînă unde se poate, dar pînă aci nu înțeleg. CARAGIALE, O. VI 86.

Într-un mod similar s-a ajuns la folosirea adverbului compus *pînă acolo* drept corelativ al unei propoziții consecutive (vezi p. 148).

*

[1] I. Rizescu consideră că în asemenea situații avem a face cu propoziții de măsură (*Complementul circumstanțial de măsură și propoziția subordonată corespunzătoare*, în SCL. X (1959), nr. 3, p. 376 ; cf. și *Observații asupra complementului circumstanțial de măsură în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 729).

Elementele de construcție de care dispune propoziția circumstanțială de loc sînt puțin numeroase. Explicația stă, probabil, în caracterul foarte clar și, mai ales, „concret" al circumstanței de loc.

Dispariția vechiului *i(u)o* și folosirea lui *unde* în dauna lui *încotro* arată că numărul elementelor de bază a scăzut în cursul evoluției din secolul al XVI-lea pînă astăzi.

Scanned with OKEN Scanner

Propoziția temporală

Prezentarea mijloacelor de construcție ale propoziției temporale va fi făcută în secțiuni „verticale", după cele trei raporturi principale pe care le poate exprima propoziția temporală. Aceste trei raporturi sînt de simultaneitate, de anterioritate și de posterioritate.

Dacă în ceea ce privește raportul de simultaneitate conținutul acestei noțiuni este clar (acțiunea din subordonata temporală se petrece în același timp cu cea din regentă), celelalte două noțiuni sînt înțelese de diverși cercetători în mod diferit. Astfel, unele gramatici consideră raporturile respective din punctul de vedere al propoziției subordonate (dacă acțiunea din temporală se petrece înaintea celei din regentă raportul este de anterioritate, iar dacă se petrece după cea din regentă raportul este de posterioritate), în timp ce altele le consideră din punctul de vedere al propoziției regente (dacă acțiunea din regentă se petrece înaintea celei din temporală raportul este de anterioritate, iar dacă se petrece după cea din temporală raportul este de posterioritate). Așa se explică faptul că pentru *Gramatica* Academiei R.P.R. locuțiunea conjuncțională *după ce* este un element temporal de anterioritate [1], pe cînd corespondentul francez al acestei locuțiuni, *après que*, este considerat de *Grammaire Larousse du XX-e siècle* ca exprimînd posterioritatea [2].

I. ACȚIUNEA DIN REGENTĂ ESTE ANTERIOARĂ TEMPORALEI

În cadrul acestui raport se disting două situații principale: 1) s i m p l a a n t e r i o r i t a t e a regentei se exprimă prin construcții temporale corespunzătoare ideii „înainte de a ..." (în acest caz, în regentă este vorba mai ales de acțiuni momentane); 2) pe lîngă acestea, există construcții temporale care arată l i m i t a d e d u r a t ă a acțiunii (ante-

[1] Vol. al II-lea, p. 195.
[2] P. 105.

rioare) din regentă. Celor două situații le corespund în linii mari două tipuri de elemente conjuncționale : elementele avînd ca bază adverbul *înainte* apar exclusiv în prima situație ; altora, care au la bază conjuncția sau prepoziția *pînă*, le este specifică cea de-a doua funcțiune, dar se pot folosi și în cea dintîi.

În secolul al XVI-lea cele două tipuri de construcții, care apar din cele mai vechi texte, cunosc numeroase variante, dintre care unele sînt realizate cu regularitate prin folosirea formei pozitive și negative a aceleiași construcții cu aceeași valoare.

Tipul „înainte" (: *ainte, mainte, mai nainte, mai înainte, mai denainte*) este reprezentat de cinci construcții cu formă pozitivă (+ *ca să*, + *deca*, + *ce*, *de ce* sau *de cît*) și două cu formă negativă (+ *de ce nu*, + *de cît nu*). Locuțiunile conjuncționale sînt deci următoarele :

Cu formă pozitivă :

mainte ca să : *mainte ca să vă afle fără lucru.* CORESI, Pr. 187 (la Densusianu, HLR II 269) [1].

mainte deca : *Așa sărbează dumineca: mainte deca te veri scula demîneața, dă har lu Dumnezeu pre fiiul său Is. Hs.* CORESI, C² la GASTER, CR. I 24/26.

mainte ce (în corelație cu *mainte*) : *Că el nu vine, ce mainte ce va veni călcarea, mainte se vor descoperi păcatele.* CORESI, A. 488/13.

ainte de ce : *Merge-voi și-l voi vedea el ainte de ce voi muri.* P.O. 192/5 ; cf. 152/8, 202/7, 212/1.

mainte de ce : *Că ucenicii amu, mainte de ce începură dracul a goni, nu crezură că vor putea și nu se încredea spre vindecarea drăcitului.* CORESI, C² 276/22 ; cf. 503/2. Cf. P.O. 148/12, 171/8.

mai nainte (...) ***de ce*** : *Mai nainte amu de ce va fi aceasta grăiesc voao, o ucenici, ca mai apoi să nu vă blăzniți ... Ce să înțelegeți și să socotiți că, mai nainte de ce fu, aceasta spuș voao.* CORESI, C² 474/17—22.

mai denainte de ce : *Pentru aceaea mai denainte de ce zise lor Hristos, gata lui fură a merge după el.* CORESI, C² 210—211.

mainte de cît : *Și mainte de cît aceste cuvinte svrăși, iaca ieși Răveca.* P. O. 89/18, cf. 92/1, 104/11.

mai înainte de cît : *Cine, unde iaste dară cela ce mie aduse den vînat prins de el și de tot am mîncat mai înainte de cît ai venit și l-am blagoslovit.* P.O. 108/5.

Cu formă negativă :

ainte de ce ... nu : *Ainte de ce au codrii nu fură ei, nece pămîntulu feace-se a lumiei de la veac pînă în veac tu ești.* P. H. în P.S. 188/2.

mainte de ce nu : *Slăbe-mi se poposescu mainte de ce nu mă ducu și mai mult nu voi fi.* P.H. în P.S. 75/8 ; cf. 111/3, 256/9.

mainte de cît nu : *Că mainte de cît nu era pierdut Domnul pre Sodom, cu apă bogată era tot pînă la Zoar.* P.O. 51/17.

Tipul „pînă" este reprezentat și el prin trei construcții cu formă pozitivă (conjuncția *pînă* și locuțiunile conjuncționale *pînă ce* și *pînă*

[1] Pasajul e însă neclar (A. 371/2) ; cf. și 371/7 (*mainte de ?*).

cînd, în care *pînă* are valoare de prepoziție), dintre care numai două sînt atestate și cu formă negativă (*pînă nu*, *pînă cînd nu*). Iată exemple:

Cu formă pozitivă:

pînă: *Poruncii se-l veghie păînră voi tremite la chesariu.* COD. VOR. LXX 11; cf. XCII 3. Cf P. O. 109/18, 114/12...

pînă ce: *Adevăr grăiesc voao: nu vei ișĭ de acolo pînă ce vei da tot ce vei avea.* CORESI, T. 8.

pînă cînd: *Deci dzise sfrășirea dzilelor curățitului păînră cănd adusă fu derept urul ciînrescu de ei aducerea lor.* COD. VOR. XXXII 4. Cf. CORESI, A. 113/9, 156/10; P. O. 22/18, 109/19.

Cu formă negativă:

pînă nu: *Nu se va lua de la Iuda toiagul crăesc, nice învățătoriul de la picioarele lui pînă nu va veni Șiloh cela ce-i tremițătoriu.* P. O. 206/11. Cf. CORESI, A. 113/3; CORESI, C² 246/17.

Uneori această construcție apare dezvoltată prin adverbul *încă* pentru precizarea anteriorității. La Coresi întîlnim astfel construcția ***încă pînă nu***: *Dentru eiș fariseii judeca pre Hristos încă pînă nu-ș luase ei aminte cuvîntul lu Hristos.* C² 197/26.

pînă cînd nu: *Și se giurară siînre nece se mărînce, nece se bea păînră cînd nu vor ucide Pavel.* COD. VOR. XLIX-L.

Tipul „pînă" putea fi în acest secol perfect sinonim cu tipul „înainte", după cum arată un exemplu ca:

Adu vănat mie și derege mie mîncare cum să mănînc și să blagoslovesc tine înaintea Domnului pînă voi muri. P. O. 104/17.

Așa se explică faptul că, din primele noastre texte, cele două tipuri apar combinate într-unul mixt, reprezentat prin construcția cu formă pozitivă *ainte pînă* și prin construcțiile cu formă negativă *ainte pînă nu* (cu diverse variante comparative în locul lui *ainte*), *ainte pînă cînd nu* și chiar *ainte de ce pînă încă nu*. Iată exemple:

Cu formă pozitivă:

ainte pînă: *Nu iaste năravrimleanilor să dea cineva om spre perire, ainte pînă clevetnicii înainte față să se vază de ce clevetesc.* CORESI, A. 123/3. Cf. CORESI, T. 108.

Cu formă negativă:

ainte pînă nu: *Slăbește-mă să răpaos ainte pără nu me duc și rutes nu voi fi.* P. S. 75/8; cf. 188/4, 256/9. Cf. COD. VOR. LXIX 5; CORESI, T. 62, 64.

mainte pînă nu: *Și era el făgăduit duhului sfînt să nu vază moarte mainte pînă nu va vedea Hr. domnul.* CORESI, T. 118; cf. 2, 106, 172... Cf. CORESI, C² 493/23, 515/2; P. O. 69/12.

mai nainte pînă nu: *Că alalte mumîni, mai nainte pînă nu nasc, nu se cade mumă a se zice lor.* CORESI, C² 494/32.

mai denainte pînă (...) nu: *Și zise lui: mai denainte pînă nu strigă tine Filip erați sub smochin.* CORESI, T. 185; cf. 205. Cf. CORESI, C² 168/5, 181/6.

mai den nainte pînă (...) nu: *Mai den nainte (,) pînă oameni n-au fost, gătise derepților dulceața ceaea ce va să fie.* CORESI, C² 39/25.

ainte pînă cînd nu : *Şi noi, ainte păînră cînd nu se vor apropia de el, gata sem a-l ucide el.* COD. VOR. L—LI.

ainte de ce pînă încă nu : *E noi ainte de ce pănă încă nu va fi apropiat de el gata să fim să-l ucidem el.* CORESI, A. 113/13.

Identitatea de valoare dintre construcțiile cu formă pozitivă şi cele cu formă negativă este evidentă la compararea unor pasaje diferite cu acelaşi conținut :

pînă nu = pînă cînd în CORESI, A. : *Nece să bea nece să mînînce pînă nu vor ucide Pavel* (113/3) — *Să nu gustăm nemică pînă cînd vrem ucide Pavel* (113/9).

mainte pînă nu = ainte pînă în CORESI, T. : *Adevăr grăiesc ție că tu astăzi în noaptea aceasta, mainte pînă nu va fi cîntat cîntătoriul adoară, de trei ori te veri lepăda de mine* (106) — *Şi pomeni Pătru cuvîntul ce zise lui Isus că ainte pînă cîntătoriul cîntat de doao ori lepăda-te-veri de mine de trei ori* (108).

Datorită acestui fapt, negația trebuie considerată ca făcînd parte integrantă din structura unei locuțiuni conjuncționale temporale care arată anterioritatea acțiunii din regentă. Locuțiunile de acest fel care conțin o negație sînt deci de sine stătătoare față de elementele conjuncționale (locuțiuni sau conjuncții) cu aspect pozitiv, întrucît nu reprezintă folosirea acestora din urmă în subordonate cu conținut negativ.

În lumina acestei constatări numărul elementelor conjuncționale temporale care arată anterioritatea acțiunii din regentă este impresionant de mare.

Chiar dacă facem abstracție de aparentele variante comparative ale lui *ainte* (*mainte, mai nainte, mai înainte, mai denainte, mai den nainte*), deşi cel puțin construcțiile cu prepoziția *de* prezintă interes sintactic prin lipsa unui conținut diferit de al celorlalte locuțiuni, locuțiunile de tipul „înainte" prezintă diverse feluri de construcții : comparativ + *ca să* (*mainte ca să*), comparativ + *deca* (*mainte deca*), comparativ + *ce* (*mainte ce*), pozitiv sau comparativ + *de ce* (+ negație) [*ainte de ce* (*nu*), *mainte de ce* (*nu*)] şi comparativ + *de cît* (+ negație) [*mainte de cît* (*nu*)]. Dintre acestea acad. Al. Rosetti, înregistrează numai locuțiunea *ainte de ce* (în citat, de fapt, *ainte de ce... nu*) [1].

La tipul „pînă", pe lîngă neglijarea locuțiunii *pînă ce*, cercetătorii de pînă acum nu au considerat aparte elementele conjuncționale cu formă negativă ; de aceea, în listele de elemente temporale date de acad. Al. Rosetti şi de I.-A. Candrea figurează numai *pînă* şi *pînă cînd*, deşi exemplele menite să le ilustreze conțin adesea locuțiunile negative *pînă nu*, *pînă cînd nu*.

Observația este valabilă şi pentru tipul mixt, din care acad. Al. Rosetti consemnează locuțiunea *ainte pînă cînd*, iar Candrea şi pe *ainte pînă*, tot numai în forma pozitivă, deşi toate exemplele sînt cu *ainte pînă nu* şi *ainte pînă cînd nu*. Pe lîngă acestea, tipul mixt mai are şi construcții cu variante comparative ale lui *ainte* şi construcții cu *ainte de ce* + *pînă* (*încă*) *nu*.

---

[1] *Limba romînă în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, p. 162.

I.-A. Candrea se ocupă de folosirea paralelă a construcțiilor cu sau fără negație într-un paragraf consacrat negației [1]. Arătînd că în temporala care începe cu *pînă, pînă cînd* (în exemple figurează și *ainte pînă, ainte pînă cînd*) „verbul e precedat de *nu*, cu deosebire cînd această propozițiune depinde de alta cu sens negativ" [2], Candrea afirmă apoi că lipsa, frecventă, a negației se datorește influenței „construcțiunii textului slavon"; în continuare se spune că „verbul e precedat încă de negațiune cînd propozițiunea ... începe cu *mainte de ce*" și, din faptul că nu se mai amintește existența unor excepții, s-ar părea că negația este obligatorie. O. Densusianu [3] și acad. Al Rosetti [4] consideră de asemenea că normale sînt construcțiile *pînă nu, pînă cînd nu*. (Este necesară însă precizarea că normele stabilite de I.-A. Candrea sînt valabile numai pentru întrebuințarea lui *pînă* (*nu*) și *pînă cînd* (*nu*) exact în sensul „înainte de a ...". Atunci cînd *pînă* și *pînă cînd* arată limita de durată a acțiunii — anterioare — din regentă lipsa negației poate fi normală.) În schimb, V. Morariu [5], ocupîndu-se de construcția *ainte pără nu*, arată că ea redă „construcțiunea slavonă : прежде даще горамъ не быти", ceea ce ar însemna că prezența negației, nu absența ei, se explică prin influență slavă.

În ceea ce privește construcțiile de tipul „înainte", locuțiunile fără negație sînt cel puțin tot atît de frecvente ca cele negative și par chiar mai firești decît ele, deși după data primelor atestări s-ar putea conchide că elementele pozitive de acest tip sînt mai noi decît cele negative. Dacă această ordine cronologică este reală, nașterea construcțiilor cu aspect pozitiv poate fi datorită existenței anterioare a celor două feluri de construcții la tipul „pînă". Este interesant însă de arătat că și în franceză locuțiunea corespunzătoare *avant que* poate avea, în aceleași condiții, atît construcție pozitivă, cît și construcție negativă [6].

Ca valoare de întrebuințare, cele trei tipuri pe care le-am distins (tipul „înainte", tipul „pînă" și tipul mixt) sînt aproximativ la fel de frecvente. Între diferitele construcții reprezentante ale cîte unui tip există mai multe deosebiri de frecvență, dar majoritatea sînt neînsemnate datorită prea micii diferențe dintre construcțiile respective. Singurele observații demne de consemnat mi se par următoarele : caracterul izolat al locuțiunilor *mainte ca să, mainte deca, mainte ce* și al combinației *ainte de ce pînă încă nu* ; fără să aibă întrebuințări unice, locuțiunile de tip „înainte" +*de cît* (+negație) — *mainte de cît, mai înainte de cît* și *mainte de cît nu* —

---

[1] *Lucr. cit.*, p. CCXX.

[2] De fapt, după o regentă negativă, folosirea negației la temporalele introduse prin elemente aparținînd tipului „pînă" a devenit normă în limba mai nouă : *nu voi pleca pînă nu-mi vei spune* (această situație din limba contemporană a fost remarcată de Sever Pop, în *Grammaire roumaine*, Berna, 1948, p. 436). În limba veche erau posibile însă și construcții fără *nu* (cf. exemplele din CORESI, T. 8 de la p. 33 și din CORESI, A. 113/9 de la p. 34) ; iată și un exemplu din secolul al XVII-lea : *Nu voi mînca pînă voi grăi cuventile mele*. BIBLIA, 16v .

[3] HLR II, p. 400.

[4] *Lucr. cit.*, p. 170.

[5] *Psaltirea Scheiană*, p. 228.

[6] Vezi Marcel Cohen, *Subjonctiveries* (extras din revista *Europe*, decembrie 1958), p. 5 (106) : după *avant que* « negația este în balanță : „avant que vous mangiez (*ou* que vous ne mangiez), il faut que vous vous laviez les mains"».

apar într-un singur text, şi anume în *Palia de la Orăştie*. Caracteristică pentru acest secol este construcţia lui *ainte* (la gradul pozitiv sau comparativ) cu *de ce*. Construcţia *mainte ce*, fără *de*, este izolată. Deşi a ajuns predominantă peste cîteva secole, locuţiunea *mainte ca să* este absolut izolată în pasajul citat din *Apostolul* lui Coresi. De asemenea este izolată folosirea locuţiunii *pînă ce*, care se va dezvolta în secolul următor.

Rară, dar totuşi posibilă, este construirea propoziţiilor temporale care exprimă anterioritatea acţiunii din regentă cu corelative în regentă. Se întîlnesc astfel construcţii cu corelative la distanţă :

mainte ce — mainte (vezi exemplul de la p. 32),

pînă atunce — pînă nu : *Că pînă atunce nemică nu poci face pînă nu veri sosi acolo* (P. O. 72/7)

sau cu corelative care, fiind aşezate la sfîrşitul regentei care precede temporala, fac impresia că formează un grup cu elementele conjuncţionale următoare :

pînă atunce pînă nu : *Că nu te voi lăsa pînă atunce pînă nu voi isprăvi aceea ce ţie am zis*. P.O. 112/11 ; cf. 89/17.

pînă atunce pînă cînd nu : *Nu voi mînca pînă atunce pînă cînd lucrul mieu nu voi isprăvi*. P.O. 91/10.

Aceste construcţii ar putea fi invocate ca situaţii apte să dea naştere locuţiunilor aparţinînd tipului mixt „înainte + pînă". În acest sens vorbeşte şi punctuaţia (editorilor ?) *Cazaniei* a doua a lui Coresi, în care uneori e pusă o virgulă în grupul locuţional *mainte pînă nu* : *mainte, pînă nu*. Oricare vor fi fost premisele constituirii acestui tip mixt, el merge pe linia caracteristică limbii romîne, mai ales în această perioadă veche, de a acumula elementele marcante ale unui raport. În orice caz locuţiunea, ce e drept izolată, *ainte de ce pînă încă nu*, care reprezintă un cumul „pleonastic" de două elemente menite să exprime acelaşi conţinut (*ainte* şi *pînă nu*) + adverbul *încă* folosit pentru accentuarea anteriorităţii regentei, nu poate fi explicată decît prin tendinţa spre cumul, întrucît construcţia *ainte de ce* nu ar putea proveni dintr-un corelativ ; locuţiunea *ainte de ce pînă încă nu* se datoreşte deci contaminării sub formă de sumă a două elemente conjuncţionale : *ainte de ce* + *pînă* (*încă*) *nu*.

În secolul al XVII-lea continuă să coexiste cele trei tipuri de elemente conjuncţionale, dar în timp ce tipul „înainte" şi tipul mixt au mult mai puţine construcţii reprezentante, la tipul „pînă" numărul acestora creşte.

Astfel, în principalele texte ale acestui secol, tipul „înainte" este reprezentat numai prin construcţia : comparativ (în diverse variante) + *de ce*, eventual cu adaosul adverbului *încă*, în formă pozitivă şi negativă, deci *mainte de ce* (*mainte încă de ce* VARLAAM, C. 31/24, *încă mainte de ce* VARLAAM, C. 32/28, 325/18) şi *mainte de ce nu* (*mainte încă de ce nu* VARLAAM, C. 377/10). Dintre construcţiile tipului mixt continuă să apară numai cea realizată din comparativul *mainte* + (*încă*) *pînă nu*.

La tipul „pînă", alături de vechile elemente *pînă*, *pînă nu*, *pînă ce* şi *pînă cînd*, apar în secolul al XVII-lea locuţiunile *pînă cînd ce*, *pînă unde* şi construcţia, poate nelocuţională, *pînă în vreme ce*. Iată exemple :

pînă cînd ce : *Să nu vază moarte pînă cînd ce va vedea pre Hristos*. DOSOFTEI, V.S. 51 (DA S.V. *ce*).

pînă unde : *Iară pînă unde vrea să să facă zio, ruga Pavelu pre toți să ia de mîncat zicînd* . . . BIBLIA, în COD. VOR. 93 ; cf. 33.

pînă în vreme ce : *Toți era în puterea și în legătura lui pentru păcatul celui dintăi născut, pînă în vreme ce veni cel mai tare decît dîns.* VARLAAM, C. 204/24.

În citatul ales aici pentru ilustrarea construcției *pînă în vreme ce* se poate afirma că avem a face cu o locuțiune formată din *pînă* (prepoziție) + locuțiunea *în vreme ce* cu sensul „cînd". Caracterul locuțional fixat al acestei construcții poate fi pus la îndoială însă datorită existenței în aceeași epocă a unei construcții ca *pînă în vremea ce* (URECHE, L. 60), pe care forma articulată a substantivului de bază o face mai analizabilă, și, mai ales, datorită folosirii de către însuși Varlaam a construcției *pînă în vremea aceea ce* (C. 385/6, 492/30), cu substantivul articulat determinat și de un demonstrativ.

Formațiile *pînă cînd ce, pînă unde* și *pînă în vreme ce* sînt însă rare chiar în acest secol. În ciuda acestor formații noi, concluzia asupra secolului al XVII-lea este că numărul elementelor temporale care marchează anterioritatea regentei este în scădere ; singura contribuție a acestui secol care prezintă interes pentru evoluția ulterioară a limbii este întărirea locuțiunii *pînă ce*, frecventă la Varlaam, față de întrebuințarea ei izolată în secolul al XVI-lea. Construirea elementelor de tipul „pînă" cu corelativul *pînă atunci* continuă.

Din documentarea destul de săracă oferită de textele secolului al XVIII-lea reiese totuși, în primul rînd, renunțarea la elementele aparținînd tipului „mixt", deși sporadic mai apar asemenea construcții : în *Biblia* lui Samuil Micu din 1795 se întîlnește astfel construcția *mai nainte pînă ce nu* (*mai nainte pînă ce nu mă voi duce* — ps. 38/14 [1]) și deși locuțiunile prepoziționale corespunzătoare continuă să fie folosite (*mai nainte pînă a* NECULCE, L. 124, CRON. ANON. 46, 92 ; *mai nainte pînă a nu* CRON. ANON. 97).

Pentru tipul „înainte" pare surprinzător faptul că Neculce întrebuințează locuțiunea ***mai nainte ce*** :

Tot într-acel an, mai nainte ce-au mărs la Soroca, strînsu-s-au toți ficiorii lui Gavriliță și cu alți boieri mulți din Țara de Gios la nunta lui Ion Pălade (L. 184).

Am arătat că în secolul al XVI-lea se întîlnește izolat o locuțiune formată din comparativul *mainte* + *ce*, alături de construcția mult mai frecventă + *de ce*. În secolul al XVII-lea construcția *mainte de ce* (*nu*) părea întărită, întrucît devenise singura reprezentantă a tipului „înainte". Iată însă că în secolul al XVIII-lea apare din nou construcția *mainte ce* ; dacă aceasta e o continuare a vechii locuțiuni coresiene sau o nouă creație cu aceeași structură — nu-mi pot da seama. Ultima ipoteză ar fi îndreptățită de răspîndirea elementului *ce* în diverse locuțiuni conjuncționale temporale.

---

[1] Citatele sînt date după V. Morariu, *lucr. cit.*, p. 228, care se servește de această biblie pentru comparație.

Construcția *mai înainte de ce* se mai întîlnește în unele texte, de exemplu în *Biblia* lui Samuil Micu din 1795 : *mai nainte de ce m-am smerit* (ps. 187/67), *mai înainte de ce s-au făcut munții* (ps. 89/2) [1]. La acest text biblic trebuie să ținem seama de posibilitatea menținerii unor fapte de limbă arhaice. Poate fi vorba însă și de un arhaism regional, dat fiind că temporale introduse prin *înainte de ce nu* au fost înregistrate și în zilele noastre în nordul Ardealului (Oaș) :

O fost la Mătiiasca un om ănainte de ce nu era satu, numai decît omu ala ce șede acolo. ALRT 147/12, punctul 346 (Negrești).

Tipul „pînă" pierde construcțiile cu *pînă unde* și *pînă în vreme ce* ; în schimb, către sfîrșitul secolului, apare noua locuțiune ***pînă să*** :

Atunce poate zapciu să trimită să-l aducă și ori să-ș dea chezaș, sau să-l ție pă însuși la pază, ca să nu fugă pîn să-l scoață la judecată. Doc. 1776 în PRAV. COND. 177.

În legătură cu vîrsta locuțiunii *pînă să*, ediția lui I.-A. Candrea a *Psaltirii Scheiene* pare a indica existența ei în secolul al XVI-lea, întrucît, la p. 28 (r. 17) a acestei ediții, ea figurează în următoarea frază : *Măru vrăjmașii mici și-i agiungu și nu me torn pără se cumplu-i.* După cum se vede însă din aparatul critic, manuscrisul scheian are aici o formă verbală neclară (*cumpau-i*), pe care editorul a interpretat-o drept *cumplu-i* ; față de *cumplu-i*, *se* precedent ar fi conjuncție, ceea ce ar constitui o atestare a locuțiunii *pînă să*, dar celelalte versiuni vechi ale psaltirii au în pasajul corespunzător construcții cu *se* pronume reflexiv : *se vor cupli* P.H., *se vor sfîrși* Dosoftei, *sfîrși-se-vor* Coresi, în care caz elementul conjuncțional temporal este *pînă* singur. Ținînd seama de această confruntare, caracterul neclar al pasajului scheian nu permite să se susțină existența locuțiunii *pînă să* în secolul al XVI-lea. Tot nesigură este și altă construcție din unele psaltiri ale secolului al XVI-lea : *Ainte pără codrii nu fură și se facă-se pămîntul și toată lumea, de veac și pără la veac tu ești.* P.S. 188/4 ; cf. psaltirile lui Coresi. Dosoftei are în acest pasaj construcție infinitivală : *Mainte pără munții a fi și a să plămădi pămîntul...*

În orice caz, formarea locuțiunii *pînă să* se bazează pe existența anterioară a construcției infinitivale cu prepozițiile *pînă a* ; vezi mai sus exemplul din psaltirea lui Dosoftei (sec. al XVII-lea) și următorul exemplu din cronica lui Neculce :

Numai păn-a-l triimite, au dispecetluit banii Jora ș-au luat cîțiva galbeni. L. 125.

În ceea ce privește folosirea corelativelor, în secolul al XVIII-lea ele nu se mai întîlnesc așa ca în secolul precedent.

În secolul al XIX-lea, tipul „înainte" este reprezentat numai prin construcția cu *ca* (...) *să* (+ conjunctivul), în variante cu *înainte* la gradul pozitiv sau comparativ :

mai înainte ca să : *Dar, spre rușinarea noastră de pînă acum, a trecut un pătrar de secol de la moartea Bălcescului mai înainte ca să poată fi pus sub ochii națiunii romîne tot ceea ce dînsul lucrase întru cea mai*

[1] Vezi p. 37, nota.

mare a ei onoare. ODOBESCU, Precuvîntare la *Istoria romînilor sub Mihai-vodă Viteazul*, în BĂLCESCU, O. 29 (a. 1877).

înainte ca... să : *Înainte ca chestiunea dezrobirii țiganilor să fi intrat în consiliile, în planurile de reformă ale ocîrmuitorilor, ea a început a se agita prin însăși inițiativa parțială a stăpînilor de țigani.* KOGĂLNICEANU, S. A. 193—194 (a. 1891).

Nici despre locuțiunea (*mai*) *înainte ca să* nu se poate preciza dacă este continuarea locuțiunii *mainte ca să*, întîlnită izolat la Coresi în secolul al XVI-lea și neatestată apoi, sau e o formație creată din nou.

În general, tipul „înainte" nu este prea frecvent ; mult mai folosită este construcția infinitivală corespunzătoare *înainte de a.*

La tipul „pînă" se constată întărirea locuțiunii *pînă să*, alături de care este consemnată acum și locuțiunea ***pînă să nu*** :

Stăpînirea le-a lăsat îndestul ca să trăiască după cuviință și încă să facă și ceva bunătăți. Să ne arate dar bunătățile care le fac sau care le-au făcut, chiar pînă să nu li se ia aceste venituri. ALEXANDRESCU, O.C. 288.

După modelul corespondenței *pînă — pînă să*, ia naștere în acest secol locuțiunea ***pînă cînd să***, prin construirea locuțiunii *pînă cînd* cu *să* + conjunctivul :

Au trecut însă, de atunci încoace, multe zecimi de ani la mijloc, pînă cînd să sune și ora renașterii pentru studiul și prețuirea originalei culturi a artelor neoromane, bizantine și gotice. ODOBESCU, I 587 în GRAM. ACAD. II 196).

§ În limba contemporană locuțiunea (*mai*) *înainte ca să* are și variante fără *ca* : (*mai*) *înainte să*, *să* reprezentînd perechea obișnuită a lui *ca să*. Condamnată de acad. Iorgu Iordan[1] ca incorectă, locuțiunea ***înainte să*** este pusă de *Gramatica* Academiei pe același plan cu celelalte elemente conjuncționale. De altfel și despre locuțiunea *înainte ca să*, acad. Iorgu Iordan spune că e admisibilă, dar „totuși trebuie să preferăm, fără șovăire, infinitivul : *înainte de a ...*"[2]. Locuțiunea *înainte ca să*, atestată încă de la Coresi și folosită în secolul trecut de Kogălniceanu și de Odobescu, cred că are însă drepturi care nu mai pot fi puse în discuție. Alături de ea s-a creat în mod normal locuțiunea *înainte să*, vorbitorii simțind necesitatea de a avea și aici construcții diferite pentru situațiile cînd se intercalează sau nu alte cuvinte între elementele locuțiunii : am impresia că *înainte ca să* este folosită tot mai mult în forma *înainte ca ... să*, specializată deci pentru intercalări, spre deosebire de *înainte să*, care apare în condițiile obișnuite. Iată un exemplu care ilustrează această afirmație, prezentînd cele două situații în același pasaj :

*Dar zîna mă trase de mînă, **înainte să**-i pot vorbi. În grabă am lăsat să ne scape piatra și n-am luat cu noi decît gălețile. Umbra pădurii ne învălui **înainte ca** olarul meu **să** mă vadă.* V. PORUMBACU, în G. LIT. 1958, nr. 52 (250), p. 3, col. 2.

Împotriva altei locuțiuni recente trebuie să se îndrepte recomandările de cultivare a limbii. Mă refer la locuțiunea conjuncțională ***înainte de*** +

---

[1] LRA[2], p. 357.
[2] *Ibidem.*

indicativul, folosită, mai ales în vorbire, de vorbitori cu altă limbă maternă și care din păcate a ajuns în timpul din urmă și în limba literaturii artistice :

În fiece zi
cînd soarele-i sus, la amiază
ori înainte de înserează,
să punem uneltele jos. M. BANUȘ, *Se arată lumea* (1956), 10 ; cf. 12.

Locuțiunea *înainte de* a fost combătută de acad. Iorgu Iordan împreună cu locuțiunea ***înainte de ce*** + indicativul (*înainte de ce putem găsi un răspuns*), ca reprezentînd, amîndouă [1], „traduceri literale din limba germană, unde propoziția introdusă prin *bevor* (= rom. *înainte ...*) are verbul la indicativ" [2]. La locuțiunea *înainte de ce* ar trebui explicată însă și prezența lui *ce* ; aspectul acestei locuțiuni amintește în mod izbitor de locuțiunile *ainte de ce, mainte de ce, mai nainte de ce* întîlnite în secolul al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea și astăzi în Oaș [3]. În *Limba română actuală* acad. Iorgu Iordan invocă și posibilitatea contaminației *înainte de a părăsi* + *cînd părăsesc* [4], ceea ce ar constitui o explicație valabilă tot numai pentru locuțiunea *înainte de* + indicativul. În legătură cu această ultimă explicație, Finuța Asan și Laura Vasiliu cred că „e mai firească o contaminare între *înainte de a părăsi* și *pînă să părăsesc*, întrucît *înainte de a* e mai apropiat ca sens de *pînă să*, decît de *cînd*" [5]. Prin propunerea locuțiunii *pînă să* ca al doilea termen de contaminare autoarele pierd însă din vedere ceea ce era de explicat la locuțiunea conjuncțională *înainte de*, și anume construirea ei cu indicativul, pe care nu o poate explica invocarea lui *pînă să*. De aceea, reținînd din această propunere numai necesitatea ca termenul conjuncțional de contaminare să fie apropiat ca sens de locuțiunea prepozițională *înainte de a*, consider că se poate vorbi de o contaminare cu conjuncția *pînă* + indicativul.

Regional, s-a înregistrat locuțiunea ***înainte de să*** :

De-i vedea mînz înainte de să fi văzut miel ... ȘEZ. la TDRG (DA s.v. *înainte*).

Pentru tipul „pînă" *Gramatica* Academiei [6] enumeră elementele *pînă să, pînă ce, pînă cînd* și *pînă* ; între exemple figurează și unul cu locuțiunea *pînă cînd să*, netrecută în listă și, într-adevăr, rară (acad. Iorgu Iordan o consideră incorectă [7]). *Gramatica* Academiei omite să arate că aproape la toate aceste elemente se poate adăuga, în anumite condiții, negația nelegată de un conținut negativ deosebit de cel exprimat prin aspectul pozitiv al acelorași elemente : cel puțin *pînă nu* și *pînă să nu* (acesta din urmă este ilustrat printr-un exemplu) erau îndreptățite,

---

[1] De fapt autorul nu face distincție între cele două locuțiuni, tratînd problema sub aspectul folosirii modului indicativ pentru infinitiv.
[2] LRC², p. 410 ; vezi și LRA², p. 354.
[3] Vezi mai înainte, p. 38.
[4] LRA², p. 354.
[5] *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română*, în SG I (1956), p. 107.
[6] Vol. al II-lea, p. 196.
[7] LRA², p. 357.

prin frecvența lor, la recunoașterea individualității lor; *pînă ce nu* și *pînă cînd nu* sînt rare, iar *pînă cînd să* nu are un corespondent negativ.

Despre unele elemente conjuncționale temporale cu baza *pînă* trebuie arătat că pot exprima și o nuanță consecutivă [1]. Există, astfel, propoziții temporale care, exprimînd limita extensiunii în timp a unei acțiuni, exprimă și ideea de măsură a dezvoltării acestei acțiuni, văzută în rezultatul ei:

*Al său ține și altuia nevoiaște să cheltuiască, și de strînsoare nu să mai satură, **pînă ce-ș** vende tocma și sufletul său pentru strîmbătate și pentru lăcomie.* VARLAAM, C. 68/25.

*Și să înălță omul și mergînd înainte mai mare se făcea, **pînă unde** mare să făcu foarte.* BIBLIA, 18r.

*Romînii au dat prea mare însușire filologiei, sau mai bine cuvîntologiei, care e o știință de anticar, și au ridicat-o **pînă ce** au făcut din ea temelia unei limbi.* RUSSO, S.A. 154.

Iată și un exemplu vechi, în care ideea de cantitate este subliniată prin folosirea în regentă a corelativului *pînă atîta*:

*Scoate-voi și cămilelor tale pînă atîta **pînă cînd** toate destul vor bea.* P.O. 89/13. (Cf.: *Și cămilele-ț voi adăpa și voi scoate apă pînă unde toate vor bea.* BIBLIA, 16r.)

Pe lîngă elementele care au ca bază cuvintele *înainte* și *pînă*, *Gramatica* Academiei enumeră în aceeași listă [2] elementele *cînd* și *pentru cînd*.

Întrebuințarea lui *cînd* cu această valoare este ilustrată, în intenția *Gramaticii*, prin următorul citat din opera lui Odobescu:

Cînd Constantin cel Mare ajunse la împărăție și deveni singur stăpîn al lumii romane, mișcarea artistică din timpul Antoninilor era mai cu totul sleită. ODOBESCU, IST. ARH. 202.

După părerea mea, în această frază cele două acțiuni sînt simultane din punct de vedere gramatical. Din punct de vedere logic acțiunea din regentă este într-adevăr anterioară, dar ea durează pînă în momentul în care intervine acțiunea din subordonată: în acest moment ea este prezentată ca o stare rezultată dintr-o acțiune anterioară și această stare coexistă cu acțiunea momentană a subordonatei temporale. *Cînd* marchează deci un raport de simultaneitate într-o construcție puțin mai complicată din cauza formelor verbale folosite.

E curios faptul că în introducerea la capitolul consacrat propoziției temporale în *Gramatica* Academiei [3], unde se definesc principalele raporturi dintre temporală și regentă, unicul exemplu dat pentru ilustrarea anteriorității regentei este tocmai un exemplu de acest fel, cu *cînd*: *Vineri seara, cînd băgă de seamă, isprăvise urzeala* (RĂDULESCU-CODIN, L. 1), după care urmează o discuție în sensul demonstrației făcute aici mai sus, negîndu-se astfel existența unui raport de anterioritate în fraza citată: „În acest din urmă caz avem a face cu o „posterioritate" sau o anterioritate aparentă; de fapt raportul e de simultaneitate — *cînd se uită, văzu*".

---

[1] Vezi acad. Iorgu Iordan, LRC², p. 715: „poate apărea în locul propoziției circumstanțiale consecutive și o subordonată temporală, introdusă prin *pînă* (*ce*)".

[2] Vol. al II-lea, p. 196.

[3] Vol. al II-lea, p. 194.

Aceasta înseamnă însă că raportul respectiv a rămas neilustrat, din cauza aducerii în discuție a unei situații „aparente".

Locuțiunea ***pentru cînd*** este ilustrată în *Gramatica* Academiei printr-un citat din opera lui Eusebiu Camilar:

Mai spune-i mămuchii că dacă a chema-o cumva la tîrg la judecată cu grădina, să arate acolo la domni că eu mă aflu la război și să lase judecata pentru cînd s-a alege lumea. N. I 255.

După cum se vede, acțiunea regentei *să lase judecata* este anterioară temporalei, deci locuțiunea *pentru cînd* este, în acest sens, încadrată just între elementele care marchează acest raport. În termenii discuției făcute mai sus, la p. 31—32, locuțiunea *pentru cînd* se poate încadra între construcțiile care arată limita de durată a acțiunii (anterioare) din regentă. Este necesar însă să se determine nuanța specială a acestei locuțiuni care o deosebește totuși de reprezentantele cele mai apropiate ale tipului „pînă" cu funcțiunea de marcare a limitei; această nuanță specială este aceea de destinație în timp.

Afară de locuțiunea *pentru cînd*, care mi se pare recentă și cărturărească, destinația în timp poate fi exprimată și de locuțiunea ***pe cînd*** (cu forme verbale de posterioritate). Locuțiunea *pe cînd* are caracter popular, dar este evitată în scris din cauza temerii de confuzie cu situațiile cînd prin *pe cînd* se exprimă simultaneitatea. Fără a-i fi găsit atestări literare, cred că existența locuțiunii *pe cînd*, sinonimă cu *pentru cînd*, poate fi recunoscută de orice vorbitor al limbii romîne într-un exemplu ca:

Petrecerea am amînat-o pe cînd vom fi gata cu lucrul.

Amîndouă aceste locuțiuni, *pe cînd* și *pentru cînd*, se folosesc mai ales după verbe regente cu anumite sensuri lexicale legate de ideea de destinație: *a amîna, a lăsa, a fixa* etc.

*

Istoria elementelor conjuncționale temporale care marchează anterioritatea propoziției regente se caracterizează în general printr-o evoluție de la elemente numeroase și confuze la elemente mai puțin numeroase, dar cu condiții de întrebuințare mai bine precizate. Această concluzie se referă, în primul rînd, la dispariția tipului mixt („înainte" + „pînă") și la reducerea numerică a construcțiilor aparținînd tipului „înainte"; pe aceeași linie se poate înscrie și renunțarea treptată la corelativele din regentă.

Un interes deosebit în studierea acestor elemente îl prezintă modul de folosire a negației, care intră în structura a numeroase elemente conjuncționale din cadrul acestui raport fără a marca un conținut negativ deosebit de cel al corespondentelor cu aspect pozitiv. Evoluția istorică a felului de exprimare a anteriorității acțiunii din regentă indică și o scădere a folosirii elementelor cu aspect negativ.

II. ACȚIUNEA DIN REGENTĂ ESTE POSTERIOARĂ TEMPORALEI

Pentru acest raport mi se pare important de precizat de la început că posterioritatea regentei față de temporală poate fi o posterioritate a p r o p i a t ă (imediată) sau o posterioritate n e d e t e r m i n a t ă

în timp, în orice caz mai depărtată. Precizarea este necesară în vederea explicării legăturilor dintre elementele conjuncționale temporale care exprimă acest raport și cele de simultaneitate momentană. Posterioritatea imediată a regentei fiind foarte apropiată de simultaneitatea momentană, între cele două raporturi există elemente de construcție comune, iar interpretările gramaticilor le confundă adesea [1]. Întrucît confuziile întîlnite merg numai în sensul încadrării elementelor de posterioritate între cele de simultaneitate momentană, am impresia că ele se datoresc unei concepții greșite asupra raportului de posterioritate, și anume aceleia că una dintre acțiuni este posterioară numai atunci cînd între ea și cealaltă trece un interval de timp mai mare.

În strînsă dependență de elementele posteriorității imediate stau unele elemente conjuncționale care marchează momentul începutului acțiunii din regentă (punctul de plecare în timp).

Elementele conjuncționale temporale prin care se arată că acțiunea din regentă este mai mult sau mai puțin posterioară sînt, în secolul al XVI-lea, următoarele : conjuncțiile *ca*, *de*, *deca* și *cum deca*(?), adverbul relativ *cînd* și locuțiunile conjuncționale *de cînd*, *de cumuși*, *după ca*, *după că*, *după ce* și *numai cît*. Exemple :

ca : *Și ca giudecat fu se nutăm noi întru Italia, pridădiră Pavel și altii oarecarii fugli sutașului celuia ce-i era numele Iuliu.* COD. VOR. LXXXII-LXXXIII. Cf. CORESI, A. 275/4 ; CORESI, T. 114, 178, 226, 229 ; CORESI, C[a] 432/14, 516/3.

de : *De trecură oarecare dzile, Agripa împăratu și Vernichie descinseră-se întru Chiesaria.* COD. VOR. LXVIII 4.

deca : *Și deca se sfrășiră aceste, dzise lu Pavel duhul.* COD. VOR. VII, 3. Cf. CORESI, A. 88/12, 112/21, 138/2 ; CORESI, T. 3 ; P.O. 19/10, 18, 27/11, 16...

cum deca, într-o construcție complicată datorită legării elementelor conjuncționale de corelativul adverbial *după aceea* imediat precedent ***(după accea, cum deca)*** :

Și Domnezeu iară se ivi lu Iacov după aceea cum deca ară fi venit de în Mesopotamia, blagoslovi pre el. P.O. 142/11.

cînd : *Și cînd era intrat la Agara, fu tăroasă, și cînd văzu că e tăroasă nemică ținea ea pre doamnă-sa către ea.* P.O. 59/7.

---

[1] Astfel, *Gramatica* Academiei R.P.R. (vol. al II-lea, p. 194—195) dă ca exemple de propoziții temporale în raport de simultaneitate momentană cu regenta fraze ca :

Și cum zice, încalecă și Dănilă pe burduf (CREANGĂ, P. 59) ;
Cum mă culc, cum le visez (JARNÍK-BÎRSEANU, D. 16) ;
Cînd dete soarele-n deseară
Ieșirăm la drumul mare (TEODORESCU, P. P. 174),

care, evident, sînt de același fel cu cele pe care lucrarea citată (p. 195) le trece la exemplificarea posteriorității regentei :

Iar cînd alaiul s-a oprit,
Și Paltin crai a stărostit,
A prins să sune sunet viu (COȘBUC, B. I. 10) ;
Cum însera, înhăma căluțul la polobocul pe două roate și pornea încet către cișmea. (CAMILAR, N. I 26).

În corelație cu *deciia*: *Asupră de aceasta Iosif văzu un vis și cînd l-ară fi spuind fraților săi, deciia mai vîrtos începură a-l urî.* P.O. 150/11.

de cînd: *Patrusprădzeace dzile sînt astădzi, de cîndu așteptați.* COD. VOR. XCII 7 (în DA s.v. *cînd*).

de cumuși: *De cumuși se zmulse den întîia sfătuire a se izbăvi de acestea nevoiia-se.* CORESI, C² (vezi Densusianu, HLR II 259).

după ca: *Și custă Enoh după ca născu Mathusalam 300 de ani.* P.O. 28—29. Cf. CORESI, A. 70/9. (Vezi și trimiterile la P.O. Ex. 16, 18, 31 de la Densusianu, HLR II 263.)

după că (la Densusianu, HLR II 263).

după ce: *Dede-o muiere barbatului său, după ce era lăcuiți 10 ani în pămîntul Canaanului.* P.O. 59/4; cf. 81/15, 89/11, 106/13... Cf. CORESI, C² 51/19.

numai cît: *Și se atinse de marginea veșmintelor... crezînd cu adevăr că numai cît se va atinge, mîntuită va fi.* CORESI, C² 382/35 [1].

Conjuncția compusă *cum deca* și locuțiunea conjuncțională *de cumuși* constituie cele mai vechi atestări ale lui *cum*, *cumuși* cu valoare temporală; dar, pentru a se fi putut ajunge la combinații cu conjuncția *deca*, pe linia tendinței spre o acumulare de elemente conjuncționale, și cu prepoziția *de*, pentru indicarea punctului de plecare în timp, este de presupus că secolul al XVI-lea cunoștea și întrebuințarea temporală a lui *cum*, *cumuși* singure. O remarcă asemănătoare se poate face și pentru locuțiunea *numai cît*, care ar fi în măsură să ateste indirect întrebuințarea temporală a lui *cît* singur.

Dintre toate elementele enumerate, *de*, *cînd*, *de cînd*, *de cumuși* și, mai ales, *numai cît* exprimă o posterioritate mai apropiată; toate acestea sînt însă rar folosite. Destul de răspîndită este în acest secol conjuncția *ca* („după ce" și „îndată ce"), pe care nu o mai întîlnim totuși în secolul următor. Cea mai largă întrebuințare o are conjuncția *deca*, dar în *Palia de la Orăștie* aceasta are un concurent important în locuțiunea conjuncțională *după ce*. Neîntîlnită cu valoare temporală în alte texte[2], locuțiunea *după ce* are o poziție puternică în *Palia de la Orăștie*: numai în *Geneză* am numărat 13 temporale introduse prin această locuțiune. Celălalt concurent al lui *deca* din *Palia de la Orăștie*, asemănător ca formație cu *după ce*, și anume locuțiunea *după ca*, este mult mai puțin folosit: în acest text apare o singură dată în *Geneză* (Densusianu indică însă trei atestări din *Exod*) și izolat mai apare la Coresi în *Apostol*. Locuțiunea *după că* este și mai rară.

Secolul al XVII-lea continuă numai o parte dintre elementele folosite în secolul anterior. *Ca*, *cum deca*, *după ca* și *după că* nu se mai întîlnesc acum. În schimb, în acest secol există numeroase atestări ale lui *cît* și *cum* (singur sau în locuțiunea *atunci cum*) și apar o sumedenie de ele-

---

[1] Paralel se întrebuințează și locuțiunea adverbială *numai cît* cu sensul „abia, doar" în propoziții coordonate copulativ cu altele care au un adverb temporal cu sensul „îndată": ***Numai cîtu-ș*** *aduse aminte cel fecior... de pocaanie e părintele acelaș tinse iubirea sa de oameni.* CORESI, C² 29/19.

[2] În *Cazania a doua* apare, dar rar.

mente noi, dintre care cele mai multe exprimă posterioritatea imediată. Iată lista tuturor noutăților secolului al XVII-lea cu exemplele respective :

cît : *Cazacii s-au făgăduit că cît le va da știre, vor veni.* URECHE, L. 185. Cf. VARLAAM C. 32/24.. ; COSTIN, O. 138.

Cu corelative în regentă :

cît : *Cazacii... cît le va da știre, cît vor veni.* LET. I 192 (în DA S.V. *cît* : este varianta frazei din Ureche, L. 185 citată mai sus fără corelativ).

îndată : *Și, cît audzi Precista, îndată să sculă și să dusă de să sui la muntele Eleonului.* VARLAAM, C. 483/8. Cf. COSTIN, O. 53, 63.

așa îndată : *Pentru credința, și Petr apostol îmblă pre mare ca pre uscat și pînă să ținea dinsă nu-l lăsa să să afunde în mare, iară cît o lăsă, așa îndată să afundă și începu a înota.* VARLAAM, C. 196/6.

așa și : *Și, cîtu-l vădzu, așă-l și cunoscu cine iaste.* VARLAAM, C. 389/2 ; cf. 426/6.

atîta : *Svîntul cîtu-i vădzu atîta rădică mîna cea direaptă să-l împungă într-acela loc.* VARLAAM, C. 376/9 ; cf. 480/2.

atunce : *Iară cîtu-i pomeni să-ș vîndză avuția și să o împartă săracilor și să hie și el sărac ca și Măria Sa, atunce să mîhni și făcu voie rea foarte.* VARLAAM, C. 220/10.

cum : *Iarî cum să adună cu noi în Asson, luîndu-l pre el venim în Militin.* N. TEST. în COD. VOR. 19—14.

Cu corelative în regentă :

cum : *Căzacii, cum au simțit de leși că sînt, cum au început a săpa șanțuri.* COSTIN O. 161.

îndată : *Putem cunoaște că ei cum au înțeles de descălicarea țării noastre și de lucrurile domnilor îndată s-au apucat de au însămnat toate pre rînd și ale noastre și ale lor.* URECHE, L. 67.

și : *Și cum au împins pe pedestrimea lui Mihai vodă de la mal, din șanțurile lor, au și cuprins-o călărețiі ce mai era cu Zamoyschii.* COSTIN, O. 54.

Prin folosirea cu corelativul imediat precedent *atunci*, *cum* apare în grupul (locuțional?) *atunci cum* [1] : *Atunci cum audzi Pomplie scîrșcă în dinți ca un leu.* VARLAAM, C. 430/3.

Atunci cum se poate construi cu corelative care marchează caracterul imediat al posteriorității acțiunii din regentă, de exemplu cu (*de sîrg*) *și* : *Atunci, cum audzi Pomplie, de sîrg și tremisă la voievodul oștei și dzise...* VARLAAM, C. 428/29.

Pe lîngă *cum* se folosește și ***cumuși*** :

Să le ia acesta ispravnic, cumuș va muri stăpînul. PRAV. MOLD. 32/2 (în DA S.V. *cum*).

de vreme ce : *Iar de vreme ce fu soarele către apus, pară să făcu și iată cuptoriu afumîndu-să și făclii de foc.* BIBLIA, 10[r].

îndată c(ă?) : *Și era așa de groznic Mihai vodă și vestit de războaie în toate aceste părți, cît, îndată c-au sosit la Sucevă, i s-au închinat și*

---

[1] În același fel, adică prin legarea de un corelativ precedent, se explică și constituirea locuțiunilor *îndată cît*, *îndată cum*, trecute în listă mai jos, la un loc cu celelalte locuțiuni formate în jurul adverbului *îndată*.

cetatea Sucevei și a Neamțului. COSTIN, *Letopisețul Țării Moldovei* (ediția Ioan Șt. Petre, București, 1943), p. 76 [1].

îndată ce : *Îndată ce au șezut Gheorghie Ștefan vodă în scaunul domniei... au ales și den oaste unguriască și den munteni și au ales o samă de oameni.* COSTIN, O. 142 ; cf. 57, 64.

îndată cît : *Lui Ștefan vodă, Racoții, îndată cît au sosit la Telejin, didesă-i știre să vie cum mai de sîrg.* COSTIN, O. 173.

îndată cum : *Îndată cum ieșim în ostrov, mearsăm cine unde i-au fost drag.* DOSOFTEI, V.S. 152 (în DA S.V. *cum*).

îndată deca : *Iară îndată deca ascultară cuvîntul domnului, aruncară mreaja și mult pește prinseră.* VARLAAM, C. 259/4 ; cf. 281/11.

în vreme ce, în corelație cu *îndată* : *Vrînd să nu scîrbească svîntul nice într-aceasta, în vreme ce rădicară vetrilele pre voia lor, îndată să rădică furtună mare și-i apucă prespre voia lor, de-i duse.* VARLAAM, C. 390/18.

Tot la Varlaam se întîlnește și construcția nelocuțională *atunce, într-aceea vreme ce*, în corelație cu *îndată* : *Și atunce, într-aceea vreme ce vădzură steaoa așa mare și luminată și nu mergea ca alte stele spre apus, ce spre amiadzădzi, îndată pricepură că acea stea iaste a celui mare împărat.* VARLAAM, C. 399/18.

acolea unde, cu corelativul *îndată* : *Iară de la Hristos, acolea unde să boteadză fiecine, îndată pogoară prins duhul svînt și cerul i să deschide.* VARLAAM, C. 414/5.

În privința valorii de întrebuințare s-au petrecut unele schimbări și la elementele conjuncționale moștenite din secolul anterior, în sensul că, deși *deca* este în continuare elementul predominant, locuțiunea *după ce* a progresat și ea foarte mult, făcînd concurență de aproape conjuncției *deca*.

O caracteristică a acestui secol este atenția acordată marcării posteriorității imediate a acțiunii din regentă ; aceasta se vede atît în constituirea unui mare număr de elemente conjuncționale specializate pentru a exprima această nuanță (*cît, cum, atunci cum*, toate formațiile cu *îndată — îndată că, îndată ce, îndată cît, îndată deca*), cît și în construirea elementelor nespecifice cu corelative care precizează caracterul imediat. Conjuncția *deca*, de exemplu, apare construită cu corelative ca *îndată* (VARLAAM, C. 32/22, COSTIN, O. 60), *aciiși îndată* (VARLAAM, C. 440/15), *atunce* (VARLAAM, C. 60/9, 84/10, 419/28) sau *atunce îndată* (VARLAAM, C. 187/10) ; cf. și folosirea cu corelativul *îndată* a locuțiunii *în vreme ce* în citatul dat mai sus.

Un fenomen interesant este construirea unor elemente conjuncționale în corelație cu ele însele, în sensul folosirii unor adverbe relative în subordonată cu valoare de conjuncții, iar în regentă cu valoare adverbială ; în această situație se găsesc construcțiile ***cît*** — *cît* și ***cum*** — *cum*, dintre care ultima este mai importantă pentru evoluția ulterioară a limbii.

De altfel în acest secol este larg folosită și construirea temporalelor din cadrul acestui raport cu corelative care nu au rolul de a preciza anume gradul de posterioritate a acțiunii din regentă, ci îndeplinesc mai

[1] În COSTIN, O. 51, *îndată ce*.

mult rolul unor elemente de legătură. Așa sînt corelativele *adecă* (în corelație cu *deca*: VARLAAM, C. 185/14, 186/9, 270/17), *deciia* (în corelație cu *deca*: VARLAAM, C. 40/9, 193/13; cf. 198/5 *decii*), *după aceea* (în corelație cu *deaca*: URECHE, L. 199) sau *iară* (în corelație cu *deca*: VARLAAM, C. 63/6, 7, 201/32, 399/3; în corelație cu *după ce*: URECHE, L. 157).

Pe de altă parte, corelativele care precizează caracterul imediat al posteriorității acțiunii din regentă apar adesea în legătură cu elemente conjuncționale specializate ele însele pentru exprimarea acestei nuanțe. Asemenea construcții, a căror existență reiese din indicațiile date pentru construirea formațiilor noi din lista de la p. 45—46, reprezintă rezultatul tendinței spre cumulul de elemente marcante. Iată în plus exemple pentru locuțiunea *numai cît*, care apare construită acum mai ales cu asemenea corelative în regentă:

Și de sîrg, numai cît gîndi așa, atîta cădzu gios în fundul pămîntului. VARLAAM, C. 378/32.

Și numai cît grăi svîntul aceste cuvente, îndată amuți filosoful. VARLAAM, C. 137/7; cf. 364/10, 379/8.

O ultimă observație asupra secolului al XVII-lea este aceea că cele mai multe dintre elementele noi (cu excepția lui *cît* și *cum*) au o existență izolată sau limitată la cîte un singur scriitor. Această slabă ierarhizare a elementelor în discuție poate fi datorită faptului că necesitatea lor a fost rezolvată în acest secol prin nașterea concomitentă a unui mare număr de formații sinonime, între care nu s-a realizat încă o selecție.

De aceea nu este de mirare că unele dintre ele au dispărut o dată cu secolul în care au apărut și nu se mai întîlnesc în secolul al XVIII-lea: *atunci cum, îndată că, îndată cît, îndată deca, acolea unde*. Dar construcții noi continuă să apară.

În cadrul acțiunii de construire, mai ales a elementelor conjuncționale care arată posterioritatea imediată, cu corelative în regentă, alături de renunțarea la unele corelative (*așa, atîta*), se constată folosirea unor corelative compuse, pleonastice, ca *îndată și* (NECULCE, L.: în corelație cu *cum* — 119; în corelație cu *cît* — 226).

În acest secol se întărește construcția *cum — cum*, care pare să fi avut de la început caracterul popular pe care și-l menține pînă astăzi. Iată unul dintre numeroasele exemple oferite de cronica lui Neculce:

Iar argații au dzis: „Bun vis ai visat, giupîne, că cum om sosi la Iași și la Suceavă, cum om vinde peștile tot. L. 109; cf. 114, 133, 175, 198, 229.

În schimb construcția *cît — cît* nu mai este consemnată.

Construcția *cum — cum* prezintă și varianta *cum — cum.... și*, cu folosirea unui corelativ compus:

Deci bieții oameni, săracii, cum au audzit acea voie, cum au și purces carii cum au putut. NECULCE, L. 348; cf. 355, 369.

Locuțiunea *de vreme ce*, înregistrată în secolul anterior, apare și în acest secol cu valoare temporală („după ce") dar tot în mod izolat: CRON. ANON. 3.

O locuțiune întîlnită pentru prima oară în acest secol este ***de pe cînd***, locuțiune folosită alături de vechea locuțiune *de cînd* pentru marcarea unui

punct de plecare în timp reprezentat printr-o perioadă, nu printr-un singur moment[1]:

Semne multe avea pe trup... și la mîni, de pe cînd fusese slujitor în Țara leșească. NECULCE, L. II 254/18 (în DA s.v. *cînd*).

În secolul al XIX-lea mai dispar o parte dintre formațiile anterioare, dar continuă și acțiunea de creare a unor elemente noi. Între disparițiile înregistrate în cursul acestui secol este și locuțiunea *îndată cum*, care se mai întîlnește în prima jumătate a secolului, la Alecsandri (PR. 212), Kogălniceanu (PR. N. DR. 437), Pann (P.A. I 168, 169, 171), dar e din ce în ce mai puțin folosită; ultima atestare din DA este de la Ispirescu.

Unele elemente vechi apar în forme sau în construcții neconsemnate pînă acum. De exemplu locuțiunea întîlnită în secolul al XVI-lea sub forma *de cumuși* apare acum ca *de cum*:

...felinarele care luminează de cum însărează și pînă să face zioă, în toată Vienna. GOLESCU, Î. 51. Cf. ALECSANDRI, PR. 104.

La începutul secolului, Iordache Golescu folosește pe *cum* în corelație cu adverbul *pești*:

Ca și la Caragea asemenea jurămînt am făcut iarăși cu toții... și cum a venit Aleco vodă Sutul, pești ne-am călcat jurămîntul iarăși numai noi. PR. N. DR. 69; cf. 74.

Alt corelativ înregistrat pentru prima oară în acest secol, tot pentru accentuarea posteriorității imediate, este *odată* (*și*), frecvent la Creangă:

Și cum ajunge în grădină, odată începe a smulge la sălăți într-ales. O. 202.

Și, cum iese sfînta duminecă afară, odată și pornește desculță prin rouă. O. 201.

În operele mai multor scriitori se găsește, de la începutul secolului, *că* temporal în construcția *acum, că...*, care a fost explicată prin influența fr. *maintenant que*[2]:

Acum, că ne-am deșteptat, că ne simțim puternici, vrem să intrăm în drepturile și pămînturile noastre, ce ne-ați răpit odinioară. BĂLCESCU, O. 228 (cf. în DA exemple din MARCOVICI).

Apariția și răspîndirea acestei întrebuințări temporale a lui *că* cred că a fost favorizată de nuanța cauzală totdeauna prezentă în construcția *acum, că*[3].

Apar însă în acest secol și formații propriu-zis noi, cum sînt locuțiunile *o dată ce, pe dată ce, abia ce, imediat ce* și *de îndată ce*.

---

[1] De aceea locuțiunea *de pe cînd* este simțită ca un element care marchează cu aproximație timpul:

— Cam de cînd ai început dumneata să bagi de seamă că...

.....

— De! încă de pe cînd eram băiețandru și am început a pricepe mai limpede ce se petrece în jurul meu. ZAHARIA STANCU, în G. LIT., 1958, nr. 44 (242), p. 4, col. 5.

[2] Vezi acad. Iorgu Iordan, LRA², p. 403, DA s.v. *că* și *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. I, p. 384.

[3] De altfel în *Grammaire Larousse* propoziția introdusă prin *maintenant que* este considerată cauzală (p. 111).

Locuțiunea ***o dată ce*** am întîlnit-o cu valoare pur temporală „după ce" la Mihail Kogălniceanu :

...declarînd că, în calitate de ministru de Interne, eu nu puteam răspunde de ordinea publică, că nu aveam îndestule mijloace de execuțiune, pentru ca, o dată ce se va lăți bunaveste a desființării clăcii, a liberării brațelor și a emancipării ogoarelor lor de orice sarcini și angarale către stăpînii de moșii, să pot îndatora pe țărani trei veri de-a rîndul a mai face claca sau boierescul. S.A. 233 (cf. la p. 147 un citat dintr-o broșură a lui Emanoil Costache Epureanu).

La Caragiale (O. I 278) această locuțiune temporală apare cu nuanță condițională (vezi p. 194). Aceste valori — valoarea temporală, uneori cu nuanță condițională — sînt proprii construcției corespunzătoare din cadrul părților de propoziție *o dată* + participiu sau adjectiv. Locuțiunea conjuncțională *o dată ce* a evoluat însă rapid spre întrebuințarea cu valoare cauzală în care s-a fixat în limba contemporană, deși uneori mai apare cu valoare temporală destul de accentuată :

Și, o dată ce ți-am dat aceste lămuriri, te rog să-mi permiți, iubite cititor, să înnod firul povestirii... chiar de acolo de unde... l-am rupt. Z. STANCU, în G. LIT., 1958, nr. 47 (245), p. 5, col. 7.

Locuțiunea conjuncțională ***pe dată ce***, care marchează posterioritatea imediată (= îndată ce), este folosită des de Filimon :

Ciocoiul este... dotat de o ambițiune nemărginită care eclată ca o bombă pe dată ce și-a ajuns ținta aspirațiunilor sale. O. I 95 ; cf. 130, 299...

Această locuțiune se găsește și în poezii populare, de exemplu la Teodorescu, P.P. 501 (în DA s.v. *dată*). Ea nu prezintă însă un interes prea mare pentru limba literară, care preferă net locuțiunea *îndată ce*.

Tot la Filimon am înregistrat locuțiunea conjuncțională ***abia ce***, neatestată în altă parte :

Dar abia ce vibrară primele sunete, părintele meu intră în cameră. O. I 329 ; cf. 114.

Un sinonim cu bază neologică al lui *îndată ce* este locuțiunea conjuncțională ***imediat ce***, pe care am întîlnit-o pentru prima oară la Caragiale :

Imediat ce vei primi scrisoarea mea, suie-te în tren și vino aci. O. I 250.

Este un element de limbă vorbită, folosit și în presă și în limbajul administrativ ca un înlocuitor mai puțin „popular" al lui *îndată ce*. Însuși Caragiale îl întrebuințează în parodii ale stilului rapoartelor administrative:

Imediat ce am primit ordinul dv. cu nr. 10001 din 15 ianuarie, m-am transportat la școala de fete nr. 1 din urbea Z. O. I 206.

Vechea locuțiune *îndată ce* apare construită și cu prepoziția *de*, într-o nouă locuțiune conjuncțională ***de (î)ndată ce*** cu două valori :

a) perfect sinonimă cu *îndată ce* :

...pedalînd pe o altă splendidă velocipedă nouă-nouță, marca „Gladiator", trimisă de Iancu Stamate din Iași, de-ndată ce-a aflat că al patrulea-i fecior a biruit perfidele legi ale echilibrului pe două roți. CEZAR PETRESCU, 1907[2] I 253—254.

b) marcînd punctul de plecare în timp, momentul începerii acțiunii (sinonimă cu *de cum*) :

Asemenea surprize îi pregăteau feciorii de îndată ce se ridicau din vîrsta copilăriei. CEZAR PETRESCU, 1907² I 195.

Momentul începerii acțiunii este exprimat adesea prin construcții nelocuționale, dinafara subordonatelor temporale, și anume prin complemente circumstanțiale de timp urmate de propoziții atributive pronominale (*din momentul ce* : ALECSANDRI, PR. 248 ; *din vremea ce* : doc. 1812, în PRAV. COND. 204) sau conjuncționale (*din ceasul cum* : ALECSANDRI, PR. 220 ; *din ziua cum* : ALECSANDRI, PR. 286). De la o construcție de acest fel s-a ajuns la locuțiunea *din moment ce* care, ca și *o dată ce*, a alunecat spre valori cauzale.

Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea sînt atestate pentru prima oară și locuțiunile regionale, ardelenești, *cît ce* și *cum ce*, amîndouă cu valoare specifică de marcare a posteriorității imediate.

Cît ce a pătruns prin Coșbuc în limba literaturii artistice, dar e simțită ca element regional :

Și la mine-n prag venea
Mamă-sa cît ce-adormea. B.I. 10 (în GRAM. ACAD. II 195).

Locuțiunea ***cum ce*** are un caracter mai limitat regional : ea se întîlnește, de pildă, în poveștile lui Ion Pop-Reteganul :

Un alt om, cum ce vedea pe hoțul, l-ar fi dat pe mîna judecătorilor. P. I 28 (în DA s.v. *cum*).

O locuțiune conjuncțională cu caracter regional, asemănătoare cu *abia ce* de la Filimon, este și ***numai ce*** în exemple ca : *numai ce am pus capul pe pernă, am și adormit.* Mai cunoscută este locuțiunea adverbială *numai ce* cu sensul „abia, doar", folosită adesea în construcții care stau în legătură cu propoziția temporală[1]. Valoarea conjuncțională a acestei locuțiuni este paralelă cu rus. ТОЛЬКО ЧТО.

La Tudor Arghezi am întîlnit temporale introduse în mod neobișnuit prin locuțiunea ***cum de***, exprimînd posterioritatea imediată, fie singură :

Roiul cum de l-a zărit
C-a intrat, l-a copleșit (*Prisaca*, București, 1954, p. 6),

fie în corelație cu *și* :

Vrăbioii mei sînt proști :
Cum de-i vezi îi și cunoști (*ibidem*, p. 13).

*

Modul de construire a propozițiilor temporale care exprimă posterioritatea acțiunii din regentă, privit din punct de vedere istoric, se caracterizează prin permanente înnoiri ale elementelor conjuncționale introductive. Există, firește, un nucleu de elemente folosite din secolul al XVI-lea și pînă astăzi, dar pe lîngă ele sînt numeroase elemente mai recente, creații ale secolelor scurse între aceste date extreme. Pe de altă parte, nici elemen-

[1] Vezi discuția asupra locuțiunii *numai cît* la p. 44.

tele menționate nu au rămas neatinse de schimbări : poziția în limbă a lui *dacă* s-a schimbat fundamental de la situația predominantă din secolul al XVI-lea la întrebuințarea de astăzi, limitată la vorbirea populară. Formațiile noi create în timp de patru secole nu au avut toate aceeași importanță pentru limbă. Unele au rămas de la început în stadiul unor folosiri izolate, altele s-au răspîndit pentru un timp, dar mai tîrziu au dispărut totuși ; în sfîrșit altele continuă să fie folosite în vorbirea populară actuală, în vreme ce limba literară a renunțat la ele.

Cu toate renunțările de diverse grade la o serie de elemente folosite de-a lungul secolelor discutate, se poate spune că evoluția elementelor conjuncționale temporale care marchează posterioritatea regentei a fost în sensul îmbogățirii mijloacelor de exprimare a acestui raport, mai ales în ceea ce privește exprimarea posteriorității imediate. Această bogăție permite în limba contemporană o repartiție destul de clară pe diverse stiluri ale limbii și precizarea unor nuanțe gramaticale speciale.

Inventarul oferit de *Gramatica* Academiei nu cuprinde toate elementele conjuncționale folosite în limba contemporană (lipsesc, de pildă, locuțiunile *imediat ce*, combinațiile *de îndată ce*, *de pe cînd*). Dar chiar numai din lista dată acolo se vede și că elementele enumerate nu sînt sinonime între ele fiecare cu toate celelalte, ci se grupează în trei categorii (în sensul celor arătate la începutul capitolului de față), și că din punctul de vedere al valorii de întrebuințare nu stau toate pe același plan.

Pentru acest ultim aspect, *Gramatica* afirmă într-o notă că „*dacă*, *cît*, *cît ce*, *unde*, întrebuințate în trecut mai mult, se mai găsesc în literatura populară”[1]. Cred însă că aceste patru elemente se găsesc în trei situații diferite : despre *unde* se poate spune că mai apare numai în poezia populară, dar *dacă* (și *cît* ?) se folosesc și în vorbirea populară, mai mult sau mai puțin generală, iar *cît ce* este un element de vorbire regională. În orice caz acesta este coloritul specific cu care apar în limba literaturii artistice.

III. ACȚIUNEA DIN REGENTĂ ESTE SIMULTANĂ CU CEA DIN TEMPORALĂ

Gramatica Academiei distinge, în cadrul acestui raport, trei situații : „A. Cele două acțiuni sînt durative... B. Cele două acțiuni sînt momentane... C. Propoziția de timp arată intervalul în care se petrece acțiunea din propoziția regentă”[2]. Pentru prima situație cred că formularea mai corectă este următoarea : acțiunea din temporală este durativă (întrucît nu totdeauna este durativă și acțiunea din regentă, ci ea poate fi și momentană) ; acest fapt nu infirmă simultaneitatea celor două acțiuni : acțiunea din temporală durează mai mult, dar momentul de producere a scurtei acțiuni din regentă se încadrează în perioada respectivă.

Cea de-a treia situație, și anume exprimarea intervalului în care se petrece acțiunea, trebuie cel puțin apropiată de prima, dacă nu încadrată în ea, deoarece avem a face cu aceeași idee de durată, cu deosebirea că

[1] Vol. al II-lea, p. 196.
[2] *Ibidem*, p. 194—195.

propozițiilor din prima categorie le este specifică ideea de desfășurare („în timp ce..."), pe cînd celorlalte ideea de măsurare a intervalului („cît timp..."). De aceea voi distinge, la acțiunile durative, acțiuni de desfășurare și de interval (sau de măsură).

Pe lîngă situațiile amintite, tot de raportul de simultaneitate trebuie legată și studierea construcțiilor inverse, a propoziției temporale iterative și a celei progresive.

Toate aceste situații vor fi prezentate separat.

A. ACȚIUNEA DIN TEMPORALĂ ESTE DURATIVĂ

1. De desfășurare

După cum am spus, acțiunea din regentă se petrece în cadrul duratei de timp exprimate de propoziția temporală : acțiunea regentei poate coincide total cu această durată sau poate avea loc într-un singur moment cuprins în perioada de durată a acțiunii din temporală. Aceste situații diferite se exprimă prin timpurile celor două verbe-predicat, în sensul că, atunci cînd amîndouă acțiunile sînt durative, verbele sînt la același timp (de durată : prezentul, imperfectul, viitorul), în vreme ce, atunci cînd numai acțiunea din temporală este durativă, verbul din regentă este la alt timp (momentan : de obicei perfectul simplu). Elementele conjuncționale fiind însă aceleași, distincția între aceste două situații nu interesează pentru lucrarea de față.

Istoria propoziției temporale de acest tip începe cu foarte puține elemente. În secolul al XVI-lea, cu valoarea actualului *în timp ce*, n-am întîlnit decît conjuncția *ca* și adverbul relativ *cînd* :

ca : *Și ca era mărgînd și apropiindu-mă către Damasc, întru amiadzăzi străluci lumiră multă de năprasnă spre miînre.* COD. VOR. XXXVIII 9. Cf. CORESI, T. 157.

cînd : *Iară el înaintea lor sta supt lemn cînd mîncară.* P.O. 65/14.

În secolul al XVII-lea *ca* nu se mai folosește, în schimb acum, pe lîngă *cînd*, au această valoare adverbul relativ *cum*, conjuncția *pînă* și locuțiunea conjuncțională *pînă în cîtă vreme* :

cum : *Pre la stepena ușii... cum eram stînd... văzui.* DOSOFTEI, V.S. 12.

pînă : *Acolo-i dusă Precista încă pînă era sventia sa vie, de-i dede un omohor.* VARLAAM, C. 64/17 ; cf. 78/20, 92/15, 106/7.

pînă în cîtă vreme : *Iară pînă în cîtă vreme acel meșter și viclean necredincios păgîn grăia aceste cuvinte, fericitul Ioann ochii inimiei către ceriu rădica.* VARLAAM, C. 453/9.

Același raport începe să fie exprimat și prin construcții ca *în vremea ce* și *în vremea cînd* :

în vremea ce : *Într-acelaș an, avgustu 29, fu cutremur mare de pămîntu peste toată țara, în vremea ce au șezutu domnul la masă, la prînzu.* URECHE, L. 89.

în vremea cînd : *În vremea cînd era Hristos cu trup pre pămînt, scrie că era de lăcuia în Ierusalim un om anume Lazar.* VARLAAM, C. 283/12.

Scanned with OKEN Scanner

Deși aceste construcții au evoluat spre fixarea ca locuțiuni în forma *în vreme ce, în vreme cînd*, deocamdată ele sînt încă analizabile datorită atît articulării substantivului de bază, cît și folosirii paralele a unor construcții în care substantivul *vreme* apare determinat de demonstrative : *într-aceea vreme ce* (VARLAAM, C. 92/32, 194/18, 251/10, 420/14), *în vremea aceea cînd* (VARLAAM, C. 242/26, 459/27).

Dintre toate mijloacele enumerate locuțiunea *pînă în cîtă vreme* este izolată la Varlaam. Ea este de altfel singurul element care nu mai apare în secolul următor.

O formație curioasă este *într-aceea ce* întîlnită numai la Dosoftei : *Și într-aceea ce cugeta, adecă sosește călare svîntul.* V. S. 117_2; cf. 94 (în DA S.V. *întru*[1]).

Cu excepția locuțiunii *pînă în cîtă vreme* și a formației *într-aceea ce*, secolul al XVIII-lea continuă toate elementele folosite în secolul al XVII-lea, inclusiv fluctuațiile formale ale construcțiilor *în vreme(a) ce, în vreme(a) cînd* (cf. la POPESCU, CR. *în vremea ce* 62, *într-o vreame ce* 51, *în vremile ce* 52, *pre vremea ce* 51, 52). Spre sfîrșitul secolului se înregistrează însă tot mai des formele *în vreme ce* (PRAV. COND. 72/15, 150/25), *în vreme cînd* (PRAV. COND. 88/2), în care se vor fixa aceste locuțiuni la începutul secolului al XIX-lea.

Dacă secolul al XVIII-lea nu aduce nici o contribuție la construirea acestui tip de propoziții temporale, aportul secolului al XIX-lea este deosebit de bogat. Deși în acest secol se înregistrează și o dispariție — conjuncția *pînă* —, contribuțiile pozitive sînt mai importante.

Prima jumătate a secolului atestă poziția puternică a locuțiunii ***în vreme ce***, fixată în această formă :

Dar în vreme ce mă adînceam atît în baltă cît și în gînduri, rămăsei deodată încremenit pe loc, căci auzii lîngă mine o convorbire franceză! ALECSANDRI, PR. 83 ; cf. 84, 97 . . . Cf. BĂLCESCU, O. 85 ; KOGĂLNICEANU, S. A. 93.

În aceeași perioadă este folosită, mai rar, și locuțiunea ***în vreme cînd***, dispărută ulterior :

În vreme cînd în Moldova Eteria izbucnește și cheamă la slobozenie nu numai pe greci, dar pe toate popoarele creștine care gemeau sub jugul Turciei, Tudor Vladimirescu ridică, pe de altă parte, în Valahia, steagul național. KOGĂLNICEANU, S. A. 75 ; cf. 71, 150.

Noutăți propriu-zise față de secolul anterior sînt locuțiunile conjuncționale *pe cînd, în vreme cît* și *în timp ce* :

pe cînd : *Într-o zi, pe cînd ședeam la masă în umbra copacilor din grădina de la Mircești, zăresc un străin cu surtuc de nankin și cu picioarele goale.* ALECSANDRI, PR. 114 ; cf. 193. Cf. BĂLCESCU, O. 85.

în vreme cît : *În vreme cît fusesem în salonul II, cîrmaciul îndreptase vaporul spre țărmul Țării Românești.* ALECSANDRI, PR. 96 ; cf. 72, 141, 307.

în timp ce : *Peste vreun sfert de ceas, în timp ce icrele se vindeau pe capete, intră o jupîneasă.* CARAGIALE, O. III 152 ; cf. II 61, 99.

---

[1] DA vorbește, greșit, de locuțiunea conjuncțională *într-aceea* „între timp", dînd exemple amestecate de *într-aceea* și *într-aceea ce*.

Dintre aceste trei locuțiuni, *în vreme cît* este mai puțin importantă din punct de vedere obiectiv, întrucît n-a fost prea răspîndită nici în epocă și nici nu s-a transmis limbii contemporane. Din punct de vedere teoretic însă, această locuțiune este interesantă pentru faptul că se situează la limita valorilor „în timp ce" și „cît timp", atestînd legătura existentă între acțiunea durativă de desfășurare și cea de interval total. Formația locuțiunii *în vreme cît* este foarte apropiată de a locuțiunii *în vreme ce*; exemplul citat arată și o identitate de conținut (care în alte cazuri nu e chiar identitate). Există însă indicii ale unei deosebiri între ele: în timp ce locuțiunea *în vreme ce* se construiește de obicei cu imperfectul, prezentul sau viitorul, locuțiunea *în vreme cît* apare construită la Alecsandri o dată cu mai mult ca perfectul și de trei ori cu perfectul compus. Construită cu perfectul compus, ea exprimă și ideea de interval:

În vreme cît am fost student, îmi variam studiile serioase cu muzica, însă n-am parvenit a fi artist. PR. 307.

La Cezar Petrescu am întîlnit locuțiunea ***în timp cît***, cu corespondentul sinonimic al substantivului *vreme*:

I-am întins cutia de chibrituri, iar în timp cît se chinuia să aprindă cu degetele înghețate, i-am cercetat cu de-amănuntul fața slabă. CEZAR PETRESCU, *Scrisorile unui răzeș* (1941) 160. (Cf. la Alecsandri construcția analizabilă, cu același sens, *în timpul cît*: *Află, scumpul meu amic, că dacă m-am ferit de amorul meu în timpul cît te găseai aproape de mine, a fost pentru că simțeam cît de puternic dormea el în sufletul meu.* PR. 336. În schimb la Filimon construcția *în timpul cît* apare cu valoare clară de exprimare a intervalului: *În timpul cît ținu băutul cafelei, greaca examină cu mult interes trăsăturile feței lui Păturică.* O. I 141.)

După cum se vede din unicul exemplu întîlnit, locuțiunea *în timp cît* nu se deosebește de *în timp ce* prin timpul verbului de construcție.

Locuțiunile *în vreme cît* și *în timp cît* seamănă, de altfel, și ca formație cu unele locuțiuni temporale specializate pentru exprimarea intervalului. Dintre acestea o locuțiune cum e *cîtă vreme* (*în* ~ sau *pe* ~) poate exprima și ea o nuanță apropiată de „în timp ce":

Cîtă vreme nu vorbesc, gîndurile lor umblă departe pe cărările pe care ei le-au bătut odinioară în tinerețe. CARAGIALE, O. II 40.

Izolat, am întîlnit la Cezar Petrescu locuțiunea conjuncțională ***vreme ce*** într-un pasaj care pretinde să redea întocmai vorbirea unui personaj țăran moldovean:

Am cerut-o ca să ne rămînă ogoarele la îndemînă pentru muieri și copchii, vreme ce partea bărbătească face boierescul. CEZAR PETRESCU, 1907[2] I 200.

Autenticitatea acestei formații pare însă îndoielnică.

2. De interval sau de măsură

Și istoria acestei propoziții începe cu destul de puține elemente conjuncționale:

În secolul al XVI-lea propozițiile de acest tip sînt introduse prin adverbul relativ *cît*, conjuncția *pînă* și locuțiunile conjuncționale *pînă cînd* și *cîtă vreme* :

cît : *Am aflat eu întru tine odihneală cît am fost întru tine. Cuvîntul sfîntului Pavel Apostol...*, la HASDEU, C.B. II 423 (în DA s.v. *cît*).

pînă : *Cînt Domnului în viața mea, cînt zeului mieu pînă sînt.* P.S. 217/8. Cf. CORESI, A. 178/7 ; T. 205 ; P.O. 38/5, 160/2.

pînă cînd : *Au poț feciorți nunteei să postească pînă cînd e vremea ce e cu nușii ginerele? Veni-vor zilele cînd se va luao de la ei ginerele: atunce să se postească.* CORESI, T. 17 ; cf. 75.

cîtă vreme : *Cîtă vremə cu ei ave-vor ginerele, nu se pot posti.* CORESI, T. 75.

În secolul al XVII-lea la acestea se adaugă locuțiunile *pînă ce* și *pînă unde* :

pînă ce : *Că aceasta pasăre iaste iubitoare foarte pre soțul său și deca-l piiarde ea dorește dup-ăns pînă ce iaste.* VARLAAM, C. 421/29.

pînă unde : *Să aveț nedejde pre noi, păr-unde vom costa întru tot vom nevoi să vă dăm ștere de ce vom ști dentr-acoace.* ROSETTI, S.B. 66 (a. 1616 ?).

Locuțiunea *pînă unde* a avut însă o existență limitată, și ca răspîndire în epocă și ca durată.

Sfîrșitul secolului al XVIII-lea aduce o nouă locuțiune conjuncțională, ***în cîtă vreme***, dezvoltată din *cîtă vreme* :

Atunci să plătească aceluia toată cheltuiala drumului ce au făcut și ce va fi cheltuit în cîtă vreme s-au judecat. PRAV. COND. 64/18.

Această locuțiune este folosită și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de exemplu de Dinicu Golescu (Î. 55 ; 175).

O locuțiune sinonimă și asemănătoare ca formație este ***pe cîtă vreme***, pe care, în materialul cercetat, am întîlnit-o pentru prima oară la Grigore Alexandrescu :

Gîndește atuncea cu mulțumire că numele tău ne va fi totdeauna scump, pe cîtă vreme vom fi romîni și vom avea o limbă. O.C. 272.

Cu ajutorul acelorași prepoziții *în* și *pe*, prin care s-a realizat dezvoltarea locuțiunii *cîtă vreme* în *în cîtă vreme* și *pe cîtă vreme*, sînt formate și locuțiuni conjuncționale avînd ca bază adverbul *cît* : *în cît* și *pe cît*. Aceste locuțiuni se întîlnesc tot în texte din secolul al XIX-lea :

în cît : *Ideea nouă a năvălit în țară o dată cu pantalonii, și mai strașnic decît năvălirile tătărești ; în cît ai scăpăra, au pîrjolit șacșîri, șlicuri, mestii, giubele și toată garderoba strămoșească.* RUSSO, S. A. 113. (Alte atestări din prima jumătate a secolului în DA s.v. *cît*)

pe cît : *Pe cît tu vei fi departe, eu oi tot plînge.* EMINESCU, N. 13 (în DA s.v. *tot*).

Formațiile cu *în*, mai ales locuțiunea *în cît*, nu s-au impus în limbă. Nici locuțiunea *pe cît* nu prea este folosită în limba literară contemporană, dar în vorbire apare și, în orice caz, nu este simțită drept ieșită din uz, ca *în cît*.

Cea mai recentă formație pentru exprimarea intervalului este locuțiunea ***cît timp***, constituită prin înlocuirea substantivului *vreme* din vechea locuțiune *cîtă vreme* cu sinonimul său *timp* :

Aci era banca unde femeile rămîneau să tăinuiască amîndouă, ea și Smaranda, cît timp bărbații se trăgeau la umbră să dezbată treburile lor. CEZAR PETRESCU, 1907 [2], I 224.

Încă de la Filimon se găsește consemnată locuțiunea ***pe cît timp***, corespunzătoare locuțiunii *pe cîtă vreme* :

Pe cît timp amorul acestor juni rămase în periodul suspinelor, al privirilor melancolice, al nălucirilor fantastice și al viselor de aur nerealizabile, ei putură să-l ascunză de privirile oamenilor. O. I 203.

Elementele folosite în limba literară contemporană sînt *cît, cît timp* și *cîtă vreme*. Conjuncția *pînă* și locuțiunea *pînă ce* (și *pînă cînd ?*) se folosesc cu această valoare numai regional. Schimbarea raportului de forțe dintre elementele *cît* și *pînă* s-a produs în secolul al XIX-lea : în acest secol locuțiunea *cîtă vreme* devine dintr-o dată frecventă și se încearcă întărirea grupului „cît" prin dezvoltarea locuțiunii *cîtă vreme* și a adverbului *cît* prin prepozițiile *în* și *pe*, în timp ce grupul „pînă", care predominase în limba veche, este treptat înlăturat din limba literară. Cele două tipuri apar uneori alături, în construcții mixte, cum e următoarea frază în care temporalei introduse prin *pe cît timp* îi corespunde în regentă corelativul *pînă atuncea* :

Pe cît timp *va rămîne numai ea singură în el, p î n ă a t u n c e a toate mijloacele întrebuințate de noi n-or avea nici o înrîurire asupra lui.* SBIERA, la K. Schreyer, *Der Adverbialsatz*, p. 302.

*

Istoria propoziției temporale de simultaneitate durativă se caracterizează printr-un număr destul de redus de elemente conjuncționale. La amîndouă tipurile distinse începuturile, mai ales, sînt foarte sărace. Evoluția aduce o oarecare îmbogățire îndeosebi la propoziția de desfășurare, dar sensul progresului nu stă în creșterea cantitativă, ci în preferința pentru elementele — locuțiuni — specifice raportului de simultaneitate durativă (*pe cînd, în vreme ce, în timp ce* ; *cîtă vreme, cît timp*). Așa se explică renunțarea totală sau menținerea numai regională a elementelor din grupul „pînă".

Singura confuzie neocolită este aceea dintre subspeciile simultaneității durative, adică dintre elementele pe care le-am numit de desfășurare și cele de interval. Elementele comune și cazurile de folosire a unora cu valori situate la limita celor două nuanțe justifică tratarea lor în cadrul aceluiași raport temporal.

B. CELE DOUĂ ACȚIUNI SÎNT MOMENTANE

Elementele conjuncționale care introduc propoziții temporale de simultaneitate momentană sînt, în secolul al XVI-lea, conjuncțiile *ca, de* și *deca* și adverbele relative *cînd, unde* și *înde*. Iată exemple :

ca : *Și ca fu a nă duce noao, zmulsemu-nă de la diînși.* COD. VOR. XXIV 5. Cf. CORESI, A. 88/21, 93/20, 95/18 . . . ; CORESI, C[2] 446/14, 544/11.

Scanned with OKEN Scanner

de : *Deci de venreră către el, dzise către-înșii.* COD. VOR. XVIII 8. Cf. CORESI, A. 87/18.

deca : *E ei deca vădzură miiașul și voinicii, cuntiriră-se ceia ce bătea Pavel.* COD. VOR. XXXIV 5. Cf. CORESI, T. 15, 114 ; P.O. 30/9, 54/19, 115/8.

cînd : *Să audză, dzise, cînd clevetnicii tăi veînri-vor.* COD. VOR. LVI 11. Cf. P.S. 12/1 ; P.O. 25/4, 29/19.

În corelație cu *atunce* : *Atunce nu rușirezu-me cănd cautu spre toate porăncitele tale.* P.S. 250/14. Cf. P.O. 92/8.

înde : *Sau înșiși aceștia se dzică se aflară întru meînre nedereptate înde stătui în gloată.* COD. VOR. LXII 5.

unde : *Și se spăimîntă Zaharia unde-l văzu.* CORESI, T. 114.

În grup cu corelativul *atunce* imediat precedent : *Slăviră pre Dumnezeu de acea putere ce se arătă atunce, unde zise cu un cuvînt numai Isus bolnavului să-ș ia patul.* CORESI, C² 62/20.

Pe lîngă acestea se întîlnesc, izolat, două construcții al căror caracter locuțional poate fi presupus datorită evoluției ulterioare :

în vreme ce : *Derept acea roagă-se ție toț prepodobnicii în vreme ce e opu.* P.S. 55/5.

în vreme cînd : *În zi de vrăjbie eu dau-lă, în vreme cănd gîmbosi-se-va piciorul lor, că aproape e zua peririei lor.* P.S. 317/6.

După cum se vede din referințele date la fiecare element, adverbele *înde* și *unde* sînt rar folosite, chiar izolate. Cele mai frecvente elemente conjuncționale din acest secol sînt *ca*, *deca* și *cînd*.

În ciuda frecvenței din secolul al XVI-lea, conjuncția *ca* nu mai apare în secolul al XVII-lea, așa cum nu mai apare nici *înde*, folosit izolat și cu un secol în urmă. Conjuncția *de* este și ea rară. Pe lîngă elementele menținute este de notat apariția, cu această valoare, a lui ***cum*** :

Și cum văzurî varvarii spînzurînd jivina de mîna lui, zisără unul către alalt . . . N. TEST. în COD. VOR. 97-4.

Întrebuințarea lui *cum* cu acest sens este însă rară și fără viitor.

O construcție interesantă din acest secol, dar nu prea răspîndită, este folosirea adverbului relativ *unde* în legătură cu adverbul demonstrativ *acolea*, în două variante :

a. *acolea* este un corelativ la distanță :

Că unde au iertat păcatele noastre acolea aceea iertăciune au pus pre noi ca și noi vinile și datoria fraților noștri să iertăm. VARLAAM, C. 215/5.

b. *acolea* precedent este urmat imediat de *unde*, încît cele două adverbe formează grupul *acolea unde* :

Și acolea unde străluci fața lui așa, să arătă Moisi proroc și cu Ilie. VARLAAM, C. 477/15 ; cf. 480/4.

Elementele cele mai mult folosite în sec. al XVII-lea sînt *cînd* și *deca*.

În secolul al XVIII-lea întrebuințarea conjuncției *deca* scade mult, iar *cum* nu mai apare de loc pentru exprimarea acestui raport. Caracteristică pentru acest secol este larga folosire a locuțiunii *în vreme ce* cu sensul „cînd", „în momentul în care" :

În vreme ce au văzut că s-au strîns cei chemați, au dat poruncă beșliilor și turcilor, și au intrat cu sabiile într-înșii, ca niște lupi în niște oi. POPESCU, CR. 93. Cf. PRAV. COND. 130/7, 11, 144/22.

Izolat apare cu același sens și locuțiunea *în ceas ce*:

Veni un agă cu poruncă în ceas ce va veni să-l rădice cu gătire de oaste. CRON. ANON. 54.

În același timp se folosește și construcția nelocuțională *în vremea ce* (PRAV. COND. 184) și o serie întreagă de asemenea construcții echivalente: *în ceasul ce* (POPESCU, CR. 93), *la vremea ce* (PRAV. COND. 184), *în vremea cînd* (PRAV. COND. 197).

Acest tip de construcții continuă să apară și la scriitorii din prima jumătate a secolului al XIX-lea: *în minutul ce* (KONAKI, P. 13 în DA s.v. *adiafor*), *în minutul cînd* (KOGĂLNICEANU, în PR. N. DR. 434; BĂLCESCU, O. 104), *în momentul cînd* (ALECSANDRI, PR. 204), *în timpul cînd* (KOGĂLNICEANU, S.A. 113), alături de mai vechile *în vremea cînd* (ALECSANDRI, PR. 201), *în ceasul cînd* (ALECSANDRI, PR. 219).

În această epocă însă se renunță definitiv la folosirea locuțiunilor conjuncționale *în vreme ce* și *în vreme cînd* cu valoare momentană („cînd"), cît și la conjuncția *dacă*; adverbul *unde* rămîne numai în poezia populară.

În felul acesta, singurul element folosit în limba contemporană este adverbul relativ *cînd*, uneori în grup cu *atunci* sau întărit prin adverbul de mod *tocmai*. În ciuda afirmației din *Gramatica* Academiei [1], *cum* nu poate avea această valoare (exemplele date acolo au de fapt un *cum* cu sensul „îndată ce").

*

Istoria propoziției temporale de simultaneitate momentană prezintă deci o evoluție de la elemente mai numeroase către unul singur.

C. CONSTRUCȚIILE TEMPORALE INVERSE

Pentru prima oară într-o gramatica românească, *Gramatica* Academiei a remarcat existența, în limba română, a construcției „*cînd* invers" [2]. Acad. Al. Graur a adăugat semnalarea construcției „*că* invers" [3]. Amîndouă aceste construcții se încadrează în raportul de simultaneitate momentană, deși, la inversarea construcției, regenta devenită temporală poate fi simultană de desfășurare (introdusă prin „în timp ce") sau poate exprima posterioritatea imediată a propoziției devenite regentă (introduse prin „îndată ce").

Din punctul de vedere al elementelor conjuncționale, ceea ce interesează la construcțiile temporale inverse este folosirea acestui *cînd* însoțit de alte cuvinte și valoarea temporală a lui *că*.

Cînd invers apare adesea în îmbinări cu cuvinte care accentuează caracterul de surpriză al acțiunii intervenite în timpul desfășurării acțiunii

---

[1] Vol. al II-lea, p. 194.
[2] *Ibidem*, p. 197.
[3] *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în SG I, p. 137.

din falsa regentă. Îmbinările cele mai frecvente sînt *cînd deodată*, *cînd numai iaca*:

cînd deodată: *Și de ciudă începusem a-mi descărca mînia asupra cînilor ce se obrăzniceau mai mult în privirea persoanei mele, cînd deodată zării o caleașcă cu șese cai și întovărășită de un călăreț care venea în partea mea.* ALECSANDRI, PR. 77; cf. 186.

cînd numai iaca: *Moș Nichifor decioțălase căruța și-o ungea; cînd numai iaca se trezește la spatele lui cu jupîn Știrul.* CREANGĂ, P. 112 (în DA S.V. *numai*).

Construcția temporală „*că* invers" pare a fi mai recentă în limba romînă și cred că se explică prin influență franceză (cf. *Il n'avait pas encore ouvert la bouche que je le reconnus* [1]). Acad. Al. Graur a arătat că, spre deosebire de *cînd* invers, construcția *că* invers apare numai cu corelative în propoziția aparent regentă [2]. La corelativele indicate de acad. Al. Graur — adverbul *abia*, semiauxiliarul *a nu apuca* (*bine*) — se poate adăuga, de exemplu, adverbul *încă* (sau verbul *a nu trece*). După asemenea construcții în limba veche și astăzi în cea populară apar propoziții coordonate copulative [3]:

N-apucas-a istovi nici banii steagului, nice văcăritul bini, ș-au și scos și hîrtii greli. NECULCE, L. 364. Cf. POPESCU, CR. 91.

Iar în luna lui dechemvrii, bine nu s-au așădzat în Ieș, și au și scos hîrtii. NECULCE, L. 382.

N-apucase jupînul Știrul a agiunge bine acasă, și moș Nichifor și trăsese căruța dinaintea ușei. CREANGĂ, P. 114 (în DA S.V. *apuca*).

În *Cronica anonimă* a domniei lui Constantin Brîncoveanu am întîlnit, în locul coordonării copulative, una adversativă cu *ci*:

Însă n-au trecut vreme multă după bătaie, ci au trimis iar pe acel Ianachie Văcărescul ... (p. 45).

Cînd încep să apară și construcții temporale inverse, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, aparenta temporală nu este introdusă prin *că*, ci prin *cînd* sau *cînd deodată*:

Abia armata creștină sosi ..., *cînd o mare turburare ameți toată tabăra.* BĂLCESCU, M. V. 143 (în DA S.V. *abia*).

Încă bine n-au apucat a da din tunuri, cînd deodată au văzut cufundîndu-se cora ia. DRĂGHICI, R. 20 (n DA S. V. *încă*; cf. *Bine încă nu se depărtaseră... și corabia... s-au făcut nevăzută.* 12).

Astăzi construcția *că* invers este atît de fixată în limba literară în legătură cu corelativele citate (cf. exemplele din opera scriitorului actual Marin Preda date de acad Al. Graur [4]), încît unor vorbitori li se pare nefirească folosirea propozițiilor copulative. Astfel acad. Al. Graur și-a exprimat, ce e drept cu rezerve, impresia că „tipul pare artificial

---

[1] *Grammaire Larousse...*, p. 106.
[2] *Pentru o sintaxă...*, în SG I, p. 137.
[3] Acad. Al. Graur a arătat că asemenea construcții lipsite de o subordonată formală conțin de fapt o temporală (*lucr. cit.*, p. 133—134).
[4] *Lucr. cit.*, p. 137.

în romînește" și că „după cît se pare, nu apare decît în stilul pompos"[1]. Am văzut însă că, cel puțin după verbul *a nu apuca*, construcția cu propoziții coordonate copulative este veche și populară.

D. PROPOZIȚIA TEMPORALĂ ITERATIVĂ

Propoziția temporală iterativă se încadrează în raportul de simultaneitate, chiar dacă pot exista împrejurări în care momentul celor două acțiuni diferă puțin între ele : ceea ce interesează aici este însă faptul că acțiunea din regentă se repetă ori de cîte ori are loc acțiunea din subordonată și în acest sens cele două acțiuni sînt simțite drept concomitente. Afirmația este valabilă numai pentru adevăratele elemente conjuncționale iterative : (*ori*) *de cîte ori*, *oricînd* (sau formații cu alte elemente care conferă valoarea nehotărîtă a lui *ori-*).

Pe lîngă (*ori*) *de cîte ori* și *oricînd*, *Gramatica* Academiei [2] consideră că propozițiile temporale iterative pot fi introduse și prin *cînd*, *cum* și *de*. Dar așa ca acestea pot avea valoare iterativă aproape toate elementele conjuncționale temporale folosite la diferite raporturi (*după ce*, *îndată ce*, *dacă*, *pînă*, *înainte ca să* etc.), în măsura în care această nuanță le este dată de construirea cu anumite timpuri verbale (numai în regentă sau în temporală) : prezentul, imperfectul, mai rar perfectul compus. La asemenea propoziții este primordial raportul temporal exprimat de conjuncție (posterioritate, anterioritate, simultaneitate de diverse feluri), față de care este secundară nuanța iterativă dată de întrebuințarea cu anumite timpuri verbale. De aceea consider că propozițiile de acest fel trebuie tratate fiecare la raportul temporal fundamental.

Cel puțin din punctul de vedere al elementelor conjuncționale, distingerea unei specii aparte de propoziții temporale iterative este justificată numai pentru situațiile cînd se folosesc elemente caracteristice ; aceste elemente caracteristice sînt, în mod obiectiv, elemente de simultaneitate sau cel puțin sînt simțite ca atare.

Istoria elementelor conjuncționale iterative este simplă, datorită atît numărului lor redus, cît și lipsei de înnoiri. Din secolul al XVI-lea se folosește locuțiunea conjuncțională *de cîte ori*, în această formă sau compusă cu elementul *vare* :

de cîte ori : *Noiră-se de cîte ori vereră.* P.S. 315/1.

vare de cîte ori : *învățătura de preacinstita taină, ce se zice de trupul și de sîngele lu Hristos, vare de cîte ori creștinii credincioșii gătescu-se a lua sfînta comunecătură* (titlu). CORESI, C[2] 109/24.

Schimbări s-au produs în sensul înlocuirii elementului *vare* cu alte elemente echivalente pînă la fixarea definitivă, în sec. al XIX-lea, la elementul *ori* :

ori de cîte ori : *Ori de cîte ori boierii și legislatorii noștri au fost chemați a face sau a preface o legiuire, și mai ales în materie rurală, ei se uitau mai întîi la legile țărilor megiește, țări slavone.* KOGĂLNICEANU, S.A. 144.

---

[1] *Lucr. cit.*, p. 134.
[2] Vol. al II-lea, p. 197.

Aceste schimbări țin însă de istoria pronumelui (și adjectivului pronominal) nehotărît.

Dacă locuțiunea *de cîte ori* are, și fără adaosul *ori*, valoare exclusiv iterativă, compusul *oricînd* s-a născut tocmai din intenția de a se marca valoarea iterativă a lui *cînd*, care, singur, nu este specific iterativ [1]. În calitate de element conjuncțional iterativ *oricînd* pare nou. Mai frecvent în limba vorbită, în limba literară este destul de rar folosit. *Gramatica* Academiei [2] are un exemplu din opera lui Eusebiu Camilar:

Oricînd îți avea nevoie, veniți cu mine. CAMILAR, N. I 67.

În limba veche un sinonim funcțional al adaosului „ori" este *să* + condiționalul: *de cîte ori să* + condiționalul (VARLAAM, C. 27/1, 291/15).

Locuțiunea (*ori*) *de cîte ori* este folosită uneori pentru insistență cu corelativul *de atîtea ori* în regentă. Această construcție, întîlnită încă de la Varlaam, poate atrage interpretarea atributivă a propoziției introduse prin *de cîte ori* (*să*):

Nu știu de ce, de cîte ori auzeam de el, de atîtea ori îl legam cu întîmplarea mea din sara ploioasă. SADOVEANU, O. VI 90—91.

Ce de cîte ori s-are greși neștine împrotiva noastră, de-atîtea ori să iertăm. VARLAAM, C. 27/1; cf. 291/15.

E. PROPOZIȚIA TEMPORALĂ PROGRESIVĂ

Este o categorie de o importanță mult mai mică față de celelalte specii distinse în cadrul propoziției temporale. Deși nu este luată în considerație în nici o gramatică românească, cred că locuțiunea conjuncțională *pe măsură ce* poate avea valoare temporală (ca și modelul său francez *à mesure que*), și anume o valoare temporală specifică de simultaneitate progresivă: acțiunea din regentă se îndeplinește treptat, în diferitele momente în care se îndeplinește acțiunea din regentă:

A doua fază — treierișul — se face cu combinele, utilate cu mașini de strîns paie, pe măsură ce spicele s-au uscat, pe măsură ce boabele și-au desăvîrșit procesul de coacere. SCÎNTEIA, 1958, nr. 4268 (16 iulie), p. 3, col. 7.

Atît categoria în sine, cît și unicul ei element specific sînt recente și legate de ideea modală a proporției între două acțiuni.

Ca și valoarea iterativă, progresia temporală poate fi exprimată prin elemente conjuncționale nespecifice, mai ales prin *cînd*. În acest caz, ideea de progresie este însă foarte ștearsă dacă regenta nu cuprinde, pentru precizare, un element lexical ca adverbul *treptat*.

Locuțiunea *pe măsură ce* este întrebuințată mai ales în stilul științific.

*

[1] Trebuie arătat însă că nu orice temporală introdusă prin *oricînd* este iterativă. Într-un exemplu ca *Îi dete voie ca să vie în palat oricînd va voi* (ISPIRESCU, L. 371, 26 la K. Schreyer, *luer. cit.*, p. 276), *oricînd* nu înseamnă neapărat „de cîte ori", ci și „indiferent cînd".

[2] Vol. al II-lea, p. 197.

După prezentarea separată a istoriei modului de construire a diferitelor raporturi temporale se pot trage o serie de concluzii generale asupra propoziției temporale și a elementelor ei introductive.

1. Istoria propoziției temporale diferă mult de la un raport la altul. În timp ce la unele raporturi temporale se înregistrează reducerea cantitativă a numărului de elemente conjuncționale introductive, la altele acest număr e în creștere și în permanentă înnoire. Unele tipuri de propoziții temporale își au fixate construcțiile încă din secolul al XVI-lea; la altele, însăși categoria respectivă este recentă.

Ca o caracteristică generală se poate vorbi totuși de operarea cu un mare număr de elemente sinonime, între care selecția făcută de limba literară preferă elementele specifice fiecărui raport.

2. Pînă astăzi există elemente conjuncționale folosite la exprimarea a diverse raporturi temporale. Locul întîi în această privință îl ocupă *cînd* [1]. Comparația cu fazele mai vechi ale limbii — secolele al XVI-lea-al XVII-lea — arată însă clar progresul realizat în acest domeniu. Lipsa de diferențiere între elementele de exprimare a diverselor raporturi temporale caracterizează limba mai veche, în care *ca*, *dacă*, *pînă* puteau avea aproape toate valorile temporale existente; dintre acestea *ca* a dispărut complet, *dacă* și-a limitat întrebuințarea temporală atît sintactic, cît și stilistic, menținîndu-se în vorbirea populară numai cu anumite valori, iar *pînă* a rămas în limba literară cu o singură valoare, altele fiind cu totul ieșite din uz sau menținute regional.

Diferențierea între diversele valori temporale ale aceluiași element se face adesea prin construirea cu anumite timpuri.

3. Înnoirile s-au realizat mai ales prin crearea de locuțiuni conjuncționale. În această privință propoziția temporală prezintă trei fenomene interesante: formarea unor locuțiuni în legătură cu unele cuvinte folosite drept corelative (*atunci cînd*, *îndată cum* etc.), lupta între construcțiile nelocuționale și cele fixate ca locuțiuni (*în vremea ce — în vreme ce*) și derivarea sinonimică (*în vreme ce — în timp ce*), uneori fără a se ține seama de nepotrivirea construcției sintactice (*îndată ce — imediat ce*).

4. Propoziția temporală are elemente conjuncționale cu diverse alte valori.

Interesant este grupul elementelor cu valoare fundamentală l o c a l ă [2]: *înde*, *unde* (uneori în corelație sau chiar în grup cu *acolea*, *acolo*) și locuțiunea *pînă unde* din limba mai veche, precum și *pînă* menținut pînă astăzi. *Pînă* însă numai ca prepoziție are valoare, inițială, locală, deci se

---

[1] În *Remarques sur le style de la syntaxe poétique de M. Eminesco* (*Langue et littérature*, II, nr. 1—2, p. 151—156), N. I. Barbu a arătat pe baze statistice preferința pe care o manifestă limba poeziei (poezia populară, Eminescu, Alecsandri, Coșbuc și Gr. Alexandrescu) pentru conjuncția temporală „universală" *cînd*, urmată de *cum*. Autorul subliniază că folosirea unor asemenea conjuncții general temporale în locul elementelor specifice fiecărui raport temporal în parte nu este lipsită de consecințe stilistice. Interesantă este de asemenea semnalarea faptului că Eminescu folosește în proza politică locuțiuni conjuncționale cu valoare precis delimitată ca *după ce*, *îndată ce*, care nu se întîlnesc în poeziile aceluiași autor.

[2] Pentru legătura de conținut dintre valorile locale și cele temporale vezi acad. Iorgu Iordan, *Note sintactice*. 1. *Adverbe de loc cu sens temporal*, în SCL I (1950), nr. 2, p. 269—274.

poate afirma că grupul de elemente temporale legate de elemente locale este în scădere.

Alt grup este cel al elementelor conjuncționale cu valoare fundamentală m o d a l ă : *ca*, *cum*, *cît* (uneori în corelație cu adverbele *așa*, *atîta*) și locuțiunea *pe măsură ce*.

Pe lîngă elementele cu alte valori fundamentale inițiale, există elemente temporale care ulterior s-au specializat în valoarea c o n d i ț i o n a l ă, devenită fundamentală : *dacă*, *de*. Aceste elemente întrebuințate mult în secolele al XVI-lea și al XVII-lea au fost trecute treptat pe planuri inferioare, rămînînd aproape numai în vorbirea populară și în anumite condiții sintactice. Specializarea lor condițională și faptul că au căpătat și valori cauzale dă temporalelor introduse prin aceste conjuncții nuanțe de sens condiționale și cauzale.

Unele elemente conjuncționale temporale au evoluat de la valoarea temporală, menținută, la valori subordonatoare cumulative (*după ce*) sau opoziționale (*cînd*, *pe cînd*, *în vreme ce*, (*pe*) *cîtă vreme*) și în același timp la valori concesive.

5. Ca și la alte subordonate circumstanțiale, se constată și la temporale tendința de renunțare la construcțiile, greoaie, cu corelative în regentă.

Propoziția cauzală

Înainte de a face istoricul elementelor conjuncționale introductive, sînt necesare cîteva precizări teoretice asupra sferei atribuite în această lucrare propoziției subordonate cauzale.

Spre deosebire de *Gramatica* Academiei R.P.R., consider că cele mai multe dintre propozițiile numite acolo coordonate (principale) cauzale, și anume cele introduse prin *că* și *căci*, se încadrează în categoria propozițiilor subordonate cauzale. Ele pot fi distinse ca o subspecie cu trăsături caracteristice în cadrul cauzalelor subordonate, dar particularitățile proprii lor nu infirmă caracterul de subordonare cauzală.

După cum au arătat și acad. Al. Graur [1] și Sorin Stati [2], distincția foarte neclară pe care o face *Gramatica* Academiei, în sensul că propozițiile cauzale subordonate introduse și ele prin *că, căci* exprimă c a u z a, iar cele coordonate m o t i v u l, nu se susține; și unele și altele exprimă același lucru (cauza), diferența specifică dintre ele fiind dată nu de conținutul propoziției cauzale, ci de felul cum se raportă acest conținut la propoziția cu care stau în legătură. Cauzalele unanim recunoscute drept subordonate exprimă în mod d i r e c t cauza față de regenta pe care o însoțesc, pe cînd așa-zisele cauzale coordonate exprimă o cauză i n d i r e c t ă față de propoziția în a cărei tovărășie apar. Caracterul indirect al subordonării nu înseamnă însă că aceste cauzale încetează a fi subordonate : ele sînt la fel de subordonate unei regente a cărei cauză directă o arată, numai că adevărata regentă nu este exprimată și cauzala respectivă apare însoțind o propoziție care presupune existența regentei cauzalei. S-a arătat că specificul propozițiilor cauzale de acest tip stă în faptul că ele arată cauza pentru care este formulată propoziția pe care o însoțesc. Din punct de vedere logic regenta lor este o propoziție subînțeleasă care ar cuprinde un verb de declarație și de care depinde propoziția însoțită de cauzală. Sorin Stati, care face distincție între cauzala subordonată direct și cea subordonată indirect, subliniază faptul că „subînțelegerea [adevăratei regente —

[1] *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în SG I (1956), p. 131—132.
[2] *Există propoziții cauzale coordonate?* în LR, 1954, nr. 6, p. 92—98.

M. A.] are un caracter logic, și nu gramatical" [1] : din punct de vedere gramatical, într-o frază ca *Zi-mi Radule, pe nume, că doară sînt copilul d-tale* (ALECSANDRI, în CONV. LIT. IV 316) [2], propoziția *Zi-mi Radule, pe nume*, este principală (deși logic este completiva directă a unui verb de declarație subînțeles), iar cauzala care urmează este subordonata acestei regente, subordonată indirect, întrucît de fapt depinde de verbul subînțeles, dar totuși subordonată. În nici un caz analiza nu poate pune pe același plan cele două propoziții ale acestei fraze pentru a susține existența unui raport de coordonare între ele. Dacă cele două propoziții ar fi într-adevăr coordonate, ar însemna ca, la transpunerea lor din vorbirea directă în vorbirea indirectă, devenind subordonate amîndouă, să-și mențină raportul de coordonare dintre ele ; dar analiza textului transpus *Te rog să-mi spui Radule, pe nume, că doară sînt copilul d-tale* scoate mai clar în evidență lipsa oricărei legături de coordonare între propozițiile *să-mi spui Radule, pe nume* și *că doară sînt copilul d-tale* [3]. Imposibilitatea coordonării acestor propoziții în situația în care propoziția principală ar deveni subordonată constituie deci și ea un argument împotriva caracterului de coordonate al acestor cauzale [4].

Nerecunoașterea coordonatelor cauzale admise de *Gramatica* Academiei nu duce pe toți adepții poziției contrarii la aceeași soluție, în sensul încadrării propozițiilor în discuție în categoria subordonatelor cauzale. Pentru acad. Iorgu Iordan aceste propoziții sînt coordonate, dar nu cauzale, ci conclusive : în capitolul consacrat propozițiilor conclusive în *Limba română contemporană*, printre conclusivele „clasice" introduse prin *deci, așadar, care va să zică* etc., figurează două exemple cu *că* [5] și *căci* [6]. Exemplul menit să-l ilustreze pe *că* (*Nu scuipa în puț, că se poate întîmpla să bei din el*), nu are nici un comentariu, deși ar fi avut nevoie, întrucît la începutul capitolului se afirmă că distincția între propozițiile coordonate conclusive și subordonatele cauzale, consecutive sau finale, cu care conclusivele au „numeroase atingeri semantice", se bazează pe faptul că conjuncțiile coordonatoare nu se confundă niciodată cu cele subordonatoare : „avem propoziții coordonate (conclusive) cînd legătura cu corelativele lor o fac conjuncțiile coordonatoare, și propoziții subordonate (cauzale, consecutive sau finale), cînd intervine o conjuncție subordonatoare" [7] ; *că* este însă tocmai o conjuncție care introduce multe subordonate și ar fi trebuit invocate rațiunile legate de conținut care duc la calificarea ei drept conclusivă. S-ar înțelege că acad. Iordan aplică și la *că* argumentarea

---

[1] *Lucr. cit.*, p. 98.

[2] Este exemplul care ilustrează însăși definiția dată propoziției cauzale coordonate în *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. al II-lea, p. 169.

[3] Iată un pasaj din *Codicele Voronețean* care prezintă cele două situații (cauzala în vorbire directă și în vorbire indirectă) : *Deci chemă Pavel urul din sutași și dzise : D u a c e s t g i u r e l l a m i i a ș u l* ***că oarece-i va să-i spuie lui****. Elu lu luo și lu duse la miiașul. Deci-i dzise : Pavel fuglul chemă-mă de m ă r u g ă s e a d u c a c e s t g i u r e l a t i n r e,* ***că oarece are a-ți grăi*** (LI/6—14).

[4] Am arătat acest lucru în *Observații asupra coordonării*, în SG II (1957), p. 158.

[5] P. 698.

[6] P. 697.

[7] P. 696.

făcută pentru *căci*. Recunoscînd faptul că „cu privire la *căci* pot fi discuții dacă e conjuncție conclusivă, deci coordonatoare, sau conjuncție cauzală, adică subordonatoare”[1], acad. Iorgu Iordan se referă la următorul citat din *Amintirile* lui Creangă :

O dată, vara, pe-aproape de Moși, mă furișez din casă și mă duc, ziua — miaza-mare, la moș Vasile, fratele tatii cel mai mare, să fur (niște) cireșe; căci numai la dînsul și încă la vreo două locuri din sat era cîte-un cireș văratic, care se cocea-pălea de duminica-mare.

Propoziția introdusă prin *căci* este, după acad. Iorgu Iordan, conclusivă, întrucît, din punctul de vedere al conținutului, nu arată „cauza determinantă” a acțiunilor exprimate în propozițiile *mă duc ... să fur niște cireșe*, ci „numai le explică : povestitorul s-a dus să fure cireșe tocmai de la unchiu-său (nu de la altcineva), datorită faptului că numai la dînsul (și la foarte puțini alți locuitori ai satului) putea găsi cireșe măcar aproximativ coapte la vremea aceea”. Cu alte cuvinte propoziția *căci numai la dînsul era cîte-un cireș văratic* nu justifică acțiunea verbelor *mă duc să fur (cireșe)*, ci locul unde se va petrece furtul : mă duc să fur cireșe la moș Vasile, căci numai la el erau cireșe coapte la vremea aceea. Dar această precizare nu infirmă cu nimic existența unui raport de subordonare între propoziția introdusă cu *căci* și propozițiile precedente. E drept că definițiile curente ale propozițiilor subordonate circumstanțiale pun în legătură conținutul acestora numai cu „acțiunea” din propoziția regentă, de unde s-ar putea înțelege că subordonatele se referă doar la verbul din propoziția regentă eventual cu complementul lui direct, dar acesta este doar un procedeu metodic de simplificare a lucrurilor în definiție : în realitate, subordonatele circumstanțiale se referă aproape totdeauna la întreg conținutul propoziției regente și de multe ori sînt legate tocmai de o parte secundară a regentei, care determină într-un fel oarecare acțiunea [2]. În fraza :

Seara făcură de mîncare într-o groapă adîncă, să nu se vadă lumina focului (GALACTION, O.I 297 în GRAM. ACAD. II 201) propoziția finală *să nu se vadă lumina focului* nu arată scopul determinant al acțiunii propriuzise din regentă (*făcură de mîncare*), ci explică de ce s-a făcut de mîncare într-o groapă adîncă, și nu într-un loc deschis ; prin aceasta încetează ea a fi subordonată finală ?

Revenind la citatul discutat de acad. Iorgu Iordan, dacă propoziția introdusă prin *căci* „explică” acțiunile exprimate în propozițiile *mă duc ... să fur*, se pune întrebarea ce legătură este între ideea de explicație (cauzală) și cea de concluzie, pentru ca propoziția respectivă să poată fi considerată conclusivă. În dezvoltarea definiției propoziției conclusive, acad. Iorgu Iordan spune despre « concluzie » că ea poate avea diverse aspecte și nuanțe, între care numește efectul (față de cauză) ; aceasta explică numeroasele atingeri semantice existente între propozițiile coordonate conclusive și propozițiile subordonate cauzale și consecutive. Că propoziția conclusivă corespunde, în coordonare, propoziției subordonate consecutive — este un adevăr unanim recunoscut. Cu subordonata cauzală însă „atingerile

[1] P. 697.

[2] Sorin Stati (*Elementul regent în relația de subordonare*, în SCL VIII (1957), nr. 3, p. 270—271) distinge determinarea logică de cea gramaticală.

semantice" sînt aceleași ca și între subordonata cauzală și subordonata consecutivă, în sensul că atît la coordonata conclusivă, cît și la subordonata consecutivă raportul dintre conținutul lor și cel al propoziției cu care stau în legătură sînt exact inverse față de situația în care se găsește subordonata cauzală : în timp ce conclusiva exprimă efectul unei cauze exprimate în coordonata ei, iar consecutiva efectul unei cauze exprimate în regentă, cauzala, dimpotrivă, exprimă cauza unui efect exprimat în regentă. Dacă ar fi să modificăm fraza citată din Creangă, pentru a o face să conțină într-adevăr o conclusivă, aceasta n-ar putea fi construită decît din actualele prime propoziții (regente): Numai la moș-Vasile . . . era un cireș vărătic . . ; deci mă duc la el să fur niște cireșe. Între elementele de construcție a propozițiilor coordonate conclusive figurează și locuțiunea adverbială *de aceea*, care e o locuțiune adverbială de cauză [1], dar nu introduce propoziții care exprimă o cauză, ci efectul unei cauze, folosindu-se adesea drept corelativ în regentă al unei propoziții subordonate cauzale.

În ceea ce privește aspectul formal al propozițiilor introduse prin *căci*, acad. I. Iordan arată că limba noastră nu ne ajută să decidem dacă ele sînt principale coordonate sau secundare. În schimb, domnia-sa crede că „putem și trebuie să invocăm situația din alte limbi, de pildă germana, unde propozițiile introduse prin *denn* (= rom. *căci*) sînt principale, cum arată topica lor : predicatul se pune după subiect, ca în propozițiile principale, nu la sfîrșitul lor, ca în cele secundare" [2]. Nu cred că, într-un asemenea caz, este potrivită raportarea la situația din alte limbi: în gramatica limbii germane motivele de ordin formal au fost în măsură să prevaleze asupra conținutului, ducînd la admiterea unei specii de propoziții care reprezintă o contradicție între formă (topica specifică principalelor și conjuncție caracteristică) și conținut (ideea, determinantă, de cauză) ; în limba romînă nu avem însă nici un motiv formal care să ne poată face să neglijăm conținutul.

Rezumînd părerile emise pînă acum în problema propozițiilor cauzale coordonate admise de *Gramatica* Academiei R.P.R., constatăm că acad. Al. Graur și Sorin Stati le neagă existența trecînd propozițiile respective în categoria propozițiilor cauzale subordonate (subordonate indirect — cum spune S. Stati), pe cînd acad. Iorgu Iordan le neagă implicit prin încadrarea lor între propozițiile coordonate conclusive. Toți trei susțin într-un fel sau altul inexistența speciei de propoziții cauzale coordonate.

Personal am ajuns la altă concluzie, care poate părea o soluție de compromis, dar care am impresia că împacă atît considerentele de formă, cît și pe cele de conținut. După părerea mea, limba romînă a r e categoria propozițiilor cauzale coordonate, dar sfera acestei categorii este mult mai redusă decît reiese din *Gramatica* Academiei ; ea se limitează anume la elemente de construcție specifice cu caracter mai mult adverbial decît conjuncțional, ca *doar*, *pasămite*, *vezi că*, *vezi dumneata* (și vechiul *amu*). Legătura dintre o propoziție introdusă prin asemenea elemente și coordonata ei este foarte slabă, încît aceste cauzale au un caracter cvasi-indepen-

---

[1] Vezi *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. I, p. 333.
[2] *Lucr. cit.*, p. 697—698.

dent, foarte apropiat de propozițiile juxtapuse. În această caracteristică stă asemănarea formală dintre propozițiile coordonate cauzale și cele conclusive.

Este surprinzător faptul că cei care s-au pronunțat împotriva propozițiilor cauzale coordonate au luat în discuție aproape numai propozițiile introduse prin *că* și *căci*, nespunînd mai nimic despre propozițiile construite cu celelalte elemente enumerate în *Gramatica* Academiei. Cel mult, propozițiile cu *doar* sînt amintite în treacăt de acad. Al. Graur [1] și de Sorin Stati[2], dar nici pentru acestea nu se aduc argumente speciale care să permită încadrarea lor între subordonatele cauzale.

Îmbinarea *că doar* sînt de acord că este subordonatoare, dar celelalte elemente enumerate în *Gramatica* Academiei *doar, vezi că, vezi dumneata (că)* și *pasămite* au un pronunțat caracter adverbial de sine stătător. De cele mai multe ori propozițiile care conțin aceste elemente — adesea ele nici nu le „introduc" în adevăratul sens al cuvîntului, deoarece nu stau în fruntea lor — sînt propoziții separate prin pauză și intonație (notate prin punct sau punct și virgulă) de propoziția anterioară, ceea ce arată tocmai slaba legătură dintre ele.

În susținerea existenței propoziției cauzale coordonate limitate la elemente de construcție adverbiale se poate invoca analogia cu gramatica altor limbi ca latina, în care tocmai în acest fapt stă deosebirea dintre cauzalele coordonate și cele subordonate. În unele gramatici propozițiile cauzale coordonate sînt numite explicative. Deși ar fi bine venită o denumire care să le deosebească de subordonatele corespunzătoare (ca în cazul conclusivelor față de consecutive), termenul *explicative* este nerecomandabil datorită accepțiunii lui gramaticale echivoce : poate duce la confuzie cu caracterul explicativ al diferitelor feluri de propoziții subordonate.

În prezentarea istorică a elementelor conjuncționale de construcție a propoziției cauzale subordonate, lucrarea de față nu face distincție între cauzalele subordonate direct și cele subordonate indirect, întrucît, după cum am arătat, deosebirea dintre ele nu stă în conținutul lor. Expunerea faptelor va putea duce la concluzii privitoare la repartiția și la specializarea unor mijloace de construcție.

O subspecie a cauzalelor subordonate indirect va fi însă de la început distinsă în expunere : e vorba de un anumit tip de cauzale care apar pe lîngă unele propoziții interogative, de cele mai multe ori retorice[3] sau pe lîngă propoziții exclamative ; în privința conținutului, aceste propoziții se deosebesc de celelalte propoziții cauzale (p r o p r i u-z i s e), prin faptul că nu exprimă numai cauza, ci și o nuanță de condiție, pentru care motiv le voi numi c a u z a l e c o n d i ț i o n a l e.

Cauzalele condiționale exprimă anume un conținut fie îndeobște cunoscut, fie admis ca real, care constituie cauza pentru care vorbitorul i se pare de neconceput realizarea acțiunii din regentă, întrucît numai con-

---

[1] *Lucr. cit.*, p. 131.
[2] *Lucr. cit.*, p. 98, nota 1, care trimite la p. 95, deși acolo se discută mai mult *că doar*.
[3] În articolul citat al lui Sorin Stati această specie de cauzale, caracterizată prin anumite conjuncții, este prezentată ca urmînd după o interogativă „indirectă" (p. 97).

trariul acelui fapt va fi condiția realizării regentei. Convingerea vorbitorului este subliniată adesea prin folosirea regentelor interogative retorice cu schimb de construcție între pozitiv și negativ (regenta interogativă pozitivă are sens negativ, iar cea negativă sens pozitiv)[1]. Specificul cauzalelor condiționale stă în operația de confruntare care se face între faptul exprimat de ele și cel exprimat de regentă :

Din moment ce n-ai realizat nimic într-o zi întreagă, cum o să termini acum într-o oră?

Dacă pe mama n-o asculți, o să mă asculți pe mine?

Din punct de vedere formal, de asemenea, cauzalele condiționale au, după cum se va vedea, anumite particularități care le deosebesc de cauzalele pure[2].

*

Judecînd după enumerarea făcută de acad. Al. Rosetti[3], ar reieși că mijloacele de construcție a propoziției cauzale în secolul al XVI-lea erau foarte restrînse : *că, căci* (*că*), *de, derept aceea, derep ce*. Dacă dintre acestea eliminăm locuțiunea adverbială *derept aceea*, care nu este un element subordonator (propoziția citată dintr-o scrisoare din 1593 *derept acea și acmu avem om acolo* este principală), și dacă ținem seama de faptul că *de* nu este ilustrat de un citat corespunzător și că pentru *căci* nu se dă decît un citat de la începutul secolului al XVII-lea (deși în capitolul consacrat conjuncției, în cadrul morfologiei, *căce* este ilustrat printr-un citat din *Psaltirea slavo-romînă* a lui Coresi), tabloul resurselor propoziției cauzale în secolul al XVI-lea se restrînge și mai mult, ajungînd să coincidă aproape cu cele două elemente identificate de I.-A. Candrea în limba textelor rotacizante[4] : *că* și *derep ce*. Datele din *Histoire de la langue roumaine*[5] de O. Densusianu îmbogățesc lista elementelor cauzale cu *d-unde, derept că*(*ce*), *derept ce că, după căce, pentru căce, pren ce, unde*[6]. În realitate numărul elementelor conjuncționale care introduc cauzale în secolul al XVI-lea este și mai bogat.

Propozițiile cauzale pure sînt introduse în secolul al XVI-lea prin următoarele elemente : conjuncțiile *ca, că* ; *căce* și compusele *căce că, căce amu că, căce cum* și *căce unde* ; *de...amu, deaca* și *să* ; conjuncțiile de proveniență adverbială *cînd, cum* sau *cumuș* (și compusul *cum că?*) și *unde* ; locuțiunile conjuncționale *de ce* și *de unde* (*d-unde*) ; *dereptu că, dereptu căce, dereptu căce că, derep ce, derep ce că, derep ce căce, derep ce amu că,*

---

[1] Pentru acest procedeu vezi *Gramatica* Academiei, vol. al II-lea, p. 60.

[2] Kurt Schreyer vorbește de două categorii de conjuncții cauzale : *a*) de lămurire, cînd cauza din subordonată este necunoscută interlocutorului, și *b*) de motivare, cînd cauza este un fapt deja cunoscut interlocutorului, ca ceva de la sine înțeles (*Der Adverbialsatz*, p. 312). Din exemple se vede că cele două categorii nu corespund decît în mică parte distincției făcute aici între cauzalele pure și cele condiționale.

[3] În *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, p. 163.

[4] *Lucr. cit.*, p. CCXXVII.

[5] Vol. al II-lea, 411.

[6] Densusianu pune în aceeași categorie și pe *amu*, adverb cu valoare cvasiconjuncțională, care însă, după mine, nu este un element subordonator și deci nu introduce propoziții cauzale subordonate, ci coordonate.

dereptu ce amu căce, derep ce...să; după căce, după ce, după unde; pentru că, pentru căce, pentru căce că; prin ce, prin ce că, prin ce cum. Iată exemple pentru fiecare dintre elementele enumerate:

ca: *Și ca nu vădzui de slava lumiriei aceei de mînră priînscră-mă ceia ce era cu mene.* COD. VOR. XL 2; cf. CLX 6; CORESI, A. 144/14; CORESI, C² 125/18, 331/23.

că: *Nu vorovireți, că sufletul lui întru el iaste!* COD. VOR. XVI 11; cf. passim (XLIII 1, LI 9, 14 etc.); CORESI, A. 109/12, CORESI, C² 102/21; P.O. 51/5.

căce: *Că fariseilor urît le era Hristos și iară rîvniia la lucrul lui, căce ei nu putea face așa.* CORESI, C² 59—60; cf. 61/32. Cf. P.O. 155/17.

căce că: *Și într-aceaiaș muncă osîndi-se-vor și păcătoșii căce c-au îmblat pre voia dracilor.* CORESI, C² 42/6. Cf. P.O. 17/13, 22/1, 162/4, 187/12.

căce amu că: *Nu căce amu că ne uraște, nici că se întoarce de noi, de nu ne ascultă Dumnezeu ce va ca pururea către-însul să scăpăm...* CORESI, C² 323/23.

căce cum: *Că temniceriul nici o grijă nu purta căce că Dumnezeu era cu Iosif și căce cum oarece vrea face, Dumnezeu înărocia.* P.O. 162/3.

căce unde: *Nu-i nime mai mare de mine în ceastă casă, nemică de mine n-au cuntenit, ce numai pre tine, căce unde ești muierea lui.* P. O. 160/10.

de...amu: *Iară de iaste amu omul desfîrșit mai vîrtos de toate făpturile, derept aceaea are și mestecătură den acealea den toate.* CORESI, C² 389/33.

děca: *Și děca nu văzui de slava luminiei aceiia, de mînă mă traseră deîn ceia ce era cu mine.* CORESI, A. 108/1. Cf. CORESI, C² 525/7; P.O. 36/8.

să: *Acele încă noi nu sem legați către ele a le ținea să acele toate au fost umbra, și semnul venitul a domnului nostru a lu Is. Hs.* P. O. 8/26.

cînd: *Și Sara cîndu o dosădiia, fugi de la ea.* P.O. 59/15.

cum: *Că diavolul cum e hitlean, el știe că în vremea de rugă mult folos dobîndim.* CORESI, C² 327/10. Cf. P.O. 119/16.

cumuș: *Iară Petru amu, cumuș era el întru toate mai îndrăzneț, și acicea făcu așa.* CORESI, C² 383/21.

unde: *Unde era de acea vedere înfricoșată ținute, mintea-ș pierduse.* CORESI, C² 140/17; cf. 533/25. Cf. P.O. 83/6, 115/9.

de ce: *Arhiereii și preuții, învățătorii de suflete, să-i ascultăm, în toate chipurele să le slujim de ce ne învață cu bine, ca...de acea înfricoșată și groaznică judecată să scăpăm.* CORESI, C² 43/16; cf. 193/29. Cf. ROSETTI, S.B. 29 (a. 1593).

de unde: *De unde sînt eu apostol păgînilor, slujba mea o voi proslăvi.* CORESI, A. 259/2; cf. 289/12, 349/18. Cf. CORESI, C² 273/13, 319—320.

Locuțiunea *de unde* apare și în varianta contrasă *d-unde*: *Iară d-unde aș-au iubit pre noi Dumnezeu, și noi datori sîntem a iubi unul pre alalt.* CORESI, C² 469/16; cf. 108/1.

dereptu că: *Tot datoriul lăsai ție, dereptu că mă rugași.* CORESI, C² 281/3; cf. 471/13, 495/13, 502/36. Cf. CORESI, T. 23, 42.

Scanned with OKEN Scanner

dereptu căce : *Nu zise judele gloateei însuș în față către Hristos că «spargi sîmbăta, dereptu căce vindeci».* CORESI, C² 410/22 ; cf. 32/4.

dereptu căce că : *Iară năemnicilor năravure le iaste de-s fricoși și lenivoși, și a nu griji de oi și nemică spre folosul lor a face, ce ca nește ale unor striini au pre eale, dereptu căce că nu sînt oile ale lui.* CORESI, C² 486/9 ; cf. 530/8, 11.

derep(t) ce : *Nevoiaște-te și ieși curund diîntru Ierusalim, derep ce nu-ți vor preemi mărturia ceea ce e de menre.* COD. VOR. XLII 2 ; cf. passim (LXXXIV 2, LXXXV 6, XCVI 1 etc.). Cf. CORESI, A. 109/2, 131/1, 18 ; CORESI, T. 28/77 ; CORESI, C² 41/24 ; P. O. 44/4.

derep(t) ce că : *Noi o deadem lu Coresi, diaconul, ce era meșter învățat într-acest lucru, de o scoase den cartea sîrbească pre limba rumînească ...derep ce că vrum să se înmulțească în multe părți și chipuri cuvîntul lu Dumnezeu.* CORESI, C² 6/5 ; cf. 6/35, 36/13, 523/18. Cf. CORESI, T. 114 ; P. O. Ex. 19 (Densusianu, HLR II 286).

derep ce căce : *Derep ce çăce-mi sinteți soți, derep ce că așa aleș pre voi, ca cineș den voi ce s-ați ceare, dereptu aceaia ziș voao ca să înțeleageți...* CORESI, C² 470/9.

derep ce amu că : *Mai vîrtos vă bucurați și vă veseliți cu nușii, derept ce amu că și îngerii bucură-se de pocaaniia și de spășeniia greșiților.* CORESI, C² 32/18 ; cf. 32/2, 33/5, 38/37.

dereptu ce amu căce : *Dereptu ce amu căce nu înceta Ioann oblicind pre el și împutîndu-i, de scîrbi și de păcate biruit fu Irod.* CORESI, C² 545/3.

derep ce ...să : *Și derep ce aceastea așa să sînt, să ne întoarcem, fraților, den pohta aurului.* CORESI, C² 290/13.

după căce : *Că în toate chipurile cheamă-se, după căce în multe chipuri lucrează.* CORESI, C² 158/32.

după ce : *Sufletele voastre curățiți întru ascultatul deadevărului duh întru frăție iubită nefățarnici, deîn curăția inimiei unul cu alalt iubindu-vă cu prilej, după ce seți născuți ce nu de sămînță putredă, ce neputredă.* CORESI, A. 162/15 ; cf. 71/18, 158/14. Cf. CORESI, C² 527/8.

după unde : *Iară după unde zice să iasă și de-aciia să nu mai între într-însul, încă și mai curat încredințează că nu era boala așa, ce o ispită drăcească.* CORESI, C² 275/33.

pentru că : *Trei ucenici numai luo Isus, Petru și Iacov și Ioann, ca nește mai dentîi și mai mari de alalți ucenici. Petru amu, că ispovedi pre el că e fiiul lu Dumnezeu și Dumnezeu și căce-l iubiia mai mult pentru tăria credinței;... iară Iacov, pentru că era tare fiind și acela de rîvnirea însuș de a lu Hristos.* CORESI, C² 532/17—23. Cf. HASDEU, C. B. I 51 (a.1588) și 73 (a. 1596).

pentru căce : *Iară pentru căce credea așa mulți, iară pizma...mai tare se întărîta și se aprindea.* CORESI, C² 104/25 ; cf 481/8, 488/26, 496/31.

pentru căce că : *Aicea învață Domnul Dumnezeu pre noi să nu ne mărim în deșert cu strînsura de avuție..., pentru căce că oamenii, pentru măriia deșartă, ei se nevoesc în tot chipul și se muncesc ca să strîngă avuție multă și argint.* CORESI, C² 52/23.

prin ce (*pre în ce*): *De icea fu numele lui chiemat Vavilon prin ce domnul acolo turbură limba a tot pământului și de icea pre ei răsfiră prespre tot pământul.* P.O. 45/16; cf. 120/19, 169/18, 206/4 (*pre în ce*: 21/13, 23/2).

prin ce că (*pren ce că*): *Și prin sămînța ta blagoslovi-se-vor toți oamenii pământului prin ce că ai îngăduit glasului mieu.* P.O. 83/10; cf. 115/19, 150/7, 195/13.

pren ce cum: *Răspunseră derept aceea feciorii lu Iacov lui Șikhem și tătîni-său lu Hemor cu alnicie, pren ce cum pre soro-sa pre Dina o rușinase.* P.O. 138/6.

Conjuncția cauzală are adeseori un corelativ adverbial în propoziția regentă, fie că propoziția cauzală precede regenta, fie că o urmează. Poate servi drept corelativ adverbul *dĕci(i)*:

— în corelație cu *ca*: *Și ca multe dzile prebîndi acie, deci Fistu spuse lu împăratu ce e de Pavelu.* COD. VOR. LXVIII 8.

— în corelație cu *cum*: *Și dĕcii se cheamă acel loc Verzava, cum îmbi acolo giurară-se.* P.O. 80/13.

De cele mai multe ori însă, corelativul conjuncției cauzale este o locuțiune adverbială formată dintr-o prepoziție cu valoare cauzală (*cu, derept, după, pentru, prin, spre*) și un pronume demonstrativ în forma de feminin cu valoare de neutru (*aceea*, mai rar *aceasta*[1]). Folosirea acestor corelative prezintă diverse aspecte.

1) Propoziția cauzală poate preceda regenta în care se găsește și corelativul adverbial:

că — derept aceea: *Că zise cu adevăr am văzut pre cela ce după mine căuta, derept aceea chiema pre cea fîntînă fîntînă a viului, cine mine au văzut.* P.O. 60/11; cf. 117/6.

de...amu — derept aceea (vezi exemplul mai sus, p. 70).

derep ce — derept aceea: *Ce derep ce au încuiat aceasta ș-au strîns loruș bogații, dereptu aceaea sînt în nevoie mișeii.* CORESI, C² 42/22.

derep ce că — derept aceea: *Ce derep ce că aceasta n-au vrut, dereptu aceaea mai nainte grăit-au...* CORESI, C² 371/16.

derep ce amu că — derept aceea: *Derep ce amu că împreună toți osîndiți vor fi, derept aceaea se grăiaște că „nu vor învie necurații la județ".* CORESI, C² 39/29; cf. 382/3.

pentru căce — derept aceea: *Și pentru căce ceale rătăcite nu întoarset și ceale pierdute nu le căutat..., dereptu aceaea așa grăiaște Domnul.* CORESI, C² 486/21.

Rolul corelativului adverbial în aceste exemple este următorul: după ce vorbitorul exprimă cauza acțiunii din regentă prin propoziția cauzală, reia ideea și prin corelativul adverbial (cu funcțiune de complement circumstanțial de cauză în regentă), pentru a preciza prin insistență cauza determinantă a acțiunii din regentă.

2) Cînd propoziția regentă precede cauzala, corelativul adverbial poate fi distanțat de conjuncția cauzală prin alte cuvinte sau poate sta imediat înaintea ei.

---

[1] Mai ales cînd corelativul precede propoziția cauzală (vezi mai departe, p. 73).

a) Corelativul adverbial precedent se găsește la distanță :

pren aceea — cum: Nu cugetareți aceea cum eu pren aceea m-aș fi mîniat cum pre mine încoace m-ați vîndut. P.O. 189/1.

prin aceea—unde : Pătriarhii sfinți prin aceea încă au ținut muieri multe unde le-au fost făgăduit pre Mesie Hs. P.O. 10/9.

spre aceasta — derept ce : Și spre aceasta chemați fuset, derep ce și Hristos chinui după noi. COD. VOR. CXLIX 11.

În aceste cazuri, corelativul adverbial are rolul de a anunța existența unei cauze care va fi exprimată explicit prin propoziția cauzală următoare.

b) Corelativul adverbial se găsește imediat înaintea conjuncției cauzale, părînd că formează grup cu aceasta :

cu aceea cum : Mai dereaptă e de mine, cu aceea cum nu am dat ia Șelaei feciorului mieu. P.O. 158/13.

cu aceea unde : Iaca domnu-mieu, cu aceea unde eu sînt la el, pre nemică grije nu purta, ce numai tot au lăsat în mîna mea. P.O. 160/7.

derept aceasta că : Noi acest loc văm pierde, derept aceasta că strigarea lor mare e înaintea domnului. P.O. 70/18 ; cf. 60/7, 71/12.

derept aceea (sau *acea*) *că : Eghiptenii vîndură cine tot pămîntul său, derept aceea că era mare scumpete pre ei.* P.O. 199/16 ; cf. 98/18, 100/6, 102/7 (*derept acea* 62/19).

derept aceea cum : Și puse numele acelui loc, în Vethel, derept aceea cum acolo i s-au arătat lui Domnezeu cînd fugiia de înaintea frățini-său. P.O. 142/4.

după aceea derept ce că : Că tot mișelul carele e creștin bun și mulțemitoriu frate iaste lu Dumnezeu, după aceaia derep ce că și Hristos întru meserătate și în sărăcie viia. CORESI, C² 41/5.

Uneori, în afară de corelativul legat de conjuncția cauzală, regenta mai conține un corelativ adverbial (același sau altul), așezat la distanță.

derept aceea — derept aceea unde : Și derept aceea ficiorii lu Izdrail tot pînă în zua de astăzi nu mănîncă vîna cliciului, derept aceea unde au fost lovit lui Iacov vîna cliciului. P. O. 133/17—134/2.

după aceea ca — pentru aceea : După aceaia, ca știuți era lui, pentru aceaia mai denainte de ce zise lor Hristos, gata lui fură a mearge după el. CORESI, C² 210—211.

Această situație ar fi de natură să arate că locuțiunea adverbială formează un grup sudat cu conjuncția cauzală următoare, totul avînd valoare de locuțiune conjuncțională.

Din punctul de vedere al rolului îndeplinit de corelativul adverbial, sensul corelativului este incomparabil mai puternic atunci cînd propoziția cauzală precede regenta sau atunci cînd regenta precede, dar corelativul adverbial e distanțat de conjuncția următoare, decît atunci cînd corelativul este imediat urmat de conjuncție : în acest ultim caz sensul corelativului este atît de șters, încît și această împrejurare justifică întrebarea dacă nu cumva așa-zisul corelativ trebuie considerat în bloc cu conjuncția următoare ca o locuțiune conjuncțională, dat fiind că sudarea unui fost antecedent cu conjuncția următoare este un fenomen posibil (vezi fr. *parce que*). Condițiile de întrebuințare ale „grupului" în discuție,

limitate la cazurile cînd regenta precede cauzala, și inexistența în limba romînă a altor împrejurări în care pronumele demonstrativ să se grupeze cu conjuncția următoare sînt argumente pentru o interpretare analitică.

Analiza distinge într-un grup ca *derept aceea că* un element regent (*derept aceea*) și unul subordonat (*că*). Poate exista însă discuție asupra caracterului propoziției subordonate legate de locuțiunea adverbială demonstrativă : avem a face cu o subordonată cauzală sau cu o subordonată atributivă? Problema se pune mai puțin pentru grupuri ca *după aceea derep ce că* sau *după aceea ca* și mai mult pentru acelea în care elementul conjuncțional subordonator este *că* sau *cum*, conjuncții care pot fi și atributive, și mai ales pentru grupurile în care apare un element conjuncțional nefolosit în alte împrejurări pentru introducerea unei propoziții cauzale (și, în schimb, posibil la atributive). În această situație se găsește conjuncția *cum că*, pe care o întîlnim cu valoare cauzală numai în grupuri de tipul :

prin aceasta cum că : Căci ne laș să murim pre vederea ochilor tăi prin aceasta cum că nu avem bani? P.O. 198/14.

Problema este subtilă, fiind vorba în fond de o interpretare formală a unui conținut înțeles în linii mari la fel în ambele soluții. Înclin să cred că posibilitatea apariției unei construcții cu locuțiunea adverbială + un element conjuncțional ca *derep ce că* (*după aceea derep ce că*), *ca* (*după aceea ca*) sau chiar *unde* (*cu aceea unde*)[1] este un indiciu al faptului că propoziția conjuncțională era simțită drept cauzală, și nu drept atributivă ; cu toate acestea m-am ferit să ilustrez diferitele mijloace de introducere a subordonatelor cauzale cu asemenea exemple în care conjuncția respectivă putea fi interpretată și drept atributivă.

După cum se vede în inventarul făcut la p. 70—72, elementele conjuncționale care introduc propoziții cauzale în secolul al XVI-lea, puțin variate în primele texte (*Codicele Voronețean*, *Psaltirea Scheiană*), destul de reduse la număr și în *Tetravanghelul* lui Coresi, sînt foarte numeroase în textele din jurul anului 1580. Cele două tipărituri din 1581, *Palia de la Orăștie* și mai ales *Cazania* a doua a lui Coresi, prezintă o mare varietate de elemente conjuncționale cauzale. Multe dintre acestea sînt comune celor două texte, unele comune și cu texte anterioare : *că*, *căce*, *căce că*, *deca*, *cum*, *unde*, *derep*(*t*) *ce*, *derep*(*t*) *ce că*. Altele însă există în *Palie*, dar lipsesc din *Cazania* a doua a lui Coresi[2] (*căce cum*, *căce unde*, *cînd* și cele trei locuțiuni cu prepoziția *prin* : *prin ce*, *prin ce că*, *prin ce cum*), sau există în *Cazania* a doua a lui Coresi și lipsesc în *Palie*[3] : *cumuș*, *de ce*, *de unde* (*d-unde*), numeroase locuțiuni cu prepoziția *derept* (în afară de *derep*(*t*)

---

[1] *Unde* putea fi totuși atributiv după un substantiv cu sens cauzal, dar se pare că această întrebuințare era cel puțin rară, dacă nu izolată : *Ficiorii iară a lu Iacov căzură pre cei omorîți și prădară orașul derept aceasta ocă unde rușinase pre soro-sa.* P. O. 140/8.

[2] Unele dintre acestea se găsesc în alte texte ale secolului, de exemplu *prin ce* în *Psaltirea Hurmuzachi* și în *Molitvenicul* și *Cazania I* tipărite de Coresi (vezi Densusianu, HLR II, p. 288).

[3] Unele dintre ele apar însă în alte texte : *ca* în *Codicele Voronețean*, *de unde* în *Apostolul* lui Coresi, *derept că* în alte tipărituri ale lui Coresi (*Tetravanghelul*, *Psaltirea*), *pentru căce* în C.B. I, p. 51 (la Densusianu, HLR II, p. 288).

ce, comună aproape tuturor textelor din acest secol), locuțiunile cu prepoziția *după* și cele cu *pentru*.

Deosebita bogăție în mijloace de construcție de care dispune propoziția cauzală iese și mai bine în evidență dacă ținem seama de faptul că între cele mai multe elemente enumerate nu sînt deosebiri de nuanțe semantice. Sinonimia lor este demonstrată de împrejurările (destul de frecvente la Coresi, *Cazania* a doua), în care două sau chiar trei cauzale dependente de același verb sînt construite cu conjuncții diferite ; procedeul demonstrează în același timp existența unor preocupări de variere a elementelor de construcție în cadrul aceluiași context. În cazania citată se întîlnesc următoarele exemple în care două sau trei elemente cauzale diferite apar în condiții egale :

că = căce că : E să zice domnul că moarte n-au a vedea dereptii, aceasta zice, că cu Hristos vie-vor în veacul ce va să fie . . ., nu căce că va muri cineva după înviere. 99/4.

căce că = căce : Iară și să nu mutară hotarăle și munții apostolii, nu e minune. Nu amu căce că nu putură, ce căce nu vrură. 277/13.

căce că = derep ce că : Și cină mare cheamă-se tocmeala aceasta. Cină amu, căce că în vreamea de apoi vine domnul, iară mare, derep ce că și mare iaste pre adevăr taina spășeniei noastre. 414/22 ; cf. 126/18, 219/21.

căce = dereptu căce : Iară fiiu meni domnul pre răslăbitul, sau după zidire acest cuvînt, sau căce crezu, sau dereptu căce păcatelor lui vrea să le dea lăsare. 246/13.

dereptu căce = dereptu căce că : Iară viața ce va să fie apropie-se, ce iaste zioa lumineei, dereptu căce o au dereptii și dereptu căce că toate ascunsele au a se ivi atunce. 530/9.

că = derep ce = căce : «Amărî-se iadul că timpină tine josul». Amărî-se amu, derep ce se deșertă. Amărî-se amu, căce bătjocurit fu. Amărî-se amu, că legat fu. 119/1.

derep ce că = cum = că : Și are și oareceva și mai ales, derep ce că și cu Dumnezeu are meastec, mai vîrtos de toate de alalte făpturi. Și are și a pomilor mestecătură, cum cresc, și se hrănește și naște, după chip ca și aceia ; și dobitocului fără cuvînt încă are mestecătură, că are simțire, și se iuțește și pohtește ; și are mestecătură și pietrilor, derep ce că are și păr și unghi, că fără de simțitură-s ca și acealea. 389—390.

dereptu căce = derep ce = după ce : Că nu numai dereptu căce văzu Zachei pre domnul cum vru, bucura-se el, ce derep ce fu chemat de el și după ce priimi pre el cum nici dinioară nu se nădăiia cum Zahei chemat să fie de domnul Hristos. 452/31.

Alte cinci elemente conjuncționale sinonime între ele formează un grup aparte nu atît printr-o ușoară nuanță semantică deosebită de a celorlalte conjuncții cauzale, cît prin identitatea condițiilor de întrebuințare. E vorba de *ca*, *deca*, *de unde*, *derep ce . . . să* și *după unde*, care se folosesc numai cînd cauzala precede regenta.

O caracteristică a propozițiilor cauzale pure este marele număr de elemente conjuncționale specifice cu care se prezintă încă din secolul al XVI-lea. Propozițiile cauzale sînt introduse și prin elemente cu alte valori fundamentale, de exemplu temporală și condițională (*ca*, *cînd*, *deaca*),

numai temporală (*după ce*), sau numai condițională (*să*), modală (*cum*) sau locală și temporală (*unde*), dar mai importante, cantitativ și calitativ, sînt elementele cu valoare cauzală fundamentală (*că, căce*) sau exclusivă : conjuncții compuse cu *căce* și numeroasele locuțiuni conjuncționale formate dintr-o prepoziție cu valoare cauzală ca *de, derept, după, pentru* sau *prin* și unul din elementele *că, căce* sau *ce*. E interesant de semnalat faptul că una dintre aceste locuțiuni specifice (*derep ce*) apare încă din primele noastre texte (*Codicele Voronețean* și *Psaltirea Scheiană*).

În constituirea conjuncțiilor compuse și a locuțiunilor conjuncționale este evidentă tendința spre acumulare de elemente care să marcheze sensul cauzal. Astfel conjuncțiile compuse *căce că, căce cum* și *căce unde* sînt formate din cîte două conjuncții, ambele cu valoare cauzală. Locuțiunile conjuncționale formate cu aceeași prepoziție cunosc numeroase variante cu acumulare de conjuncții, dintre care multe se explică prin analogie sau prin contaminare : datorită sinonimiei conjuncțiilor *că, căce, căce că* există și locuțiunile *dereptu că, dereptu căce, dereptu căce că*, respectiv *pentru că, pentru căce, pentru căce că*, iar din *derep ce*, pe de o parte, și *dereptu că, dereptu căce*, pe de alta, au rezultat prin contaminare locuțiunile *derep ce că, derep ce căce* ; locuțiunea *prin ce a* putut fi dezvoltată în *prin ce că* (cf. *derep ce că*), iar sinonimia lui *că* cu *cum* cauzal a dus la nașterea locuțiunii *prin ce cum*. Tendința de a aglomera elemente marcante ale ideii de cauză justifică și intervenția, pe lîngă o conjuncție simplă sau în unele compuse ori locuțiuni conjuncționale cauzale, a adverbului *amu*, caracteristic cauzalelor coordonate : *căce amu că, de... amu, derep ce amu că, dereptu ce amu căce*. Aceleiași tendințe i se datorește și formarea locuțiunii conjuncționale *derep ce... să* prin adăugarea conjuncției *să* la locuțiunea *derep ce*.

Spre deosebire de cauzalele pure, propozițiile cauzale condiționale se caracterizează în general prin lipsa unor mijloace de construcție specifice. Ele sînt introduse în secolul al XVI-lea prin următoarele elemente : *că* (?), *cînd, de, děca, după ce, să* și *unde*. Deși aproape toate aceste elemente servesc și la introducerea cauzalelor pure, ele fac parte din grupa elementelor cauzale nespecifice (cu alte valori fundamentale : condiționale sau condiționale și temporale) ; exemplele ilustrative arată deosebirea dintre această subspecie de propoziții cauzale și cauzalele pure :

că (?) : *Cum nu zeului pleca-se-va sufletul mieu? că de el e spăsenia me.* P.S. 116/11.

cînd : *Că să aduse a-doa Cain, și încă nu-ș obidise soțulu-ș, și luo osîndirea de apoi, dară cu cît noi mai vîrtos, cînd den răpire și den camătă aducem, cum să n-avăm a ne chinui cu mai amar?* CORESI, C² 448/17 ; cf. 73/25, 400/5.

de : *Iară cine se înjugă grijiei și voroaveei, cum să-i fie răpaus, de se dă el mîncărici numai și beriei?* CORESI, C² 401/35.

děca : *Deci fiecine, deaca nu se satură nici dinioară, cum să poată fi de oameni iubitori și cu milă cătră vecini și să poată să le mîngîie greimea acelora și lipsa?* CORESI, C² 397/18.

după ce : *Iară Domnul, după ce se află fără păcate, ce dereptate avea de-aciia spr-insul diavolul a omorî pre el?* CORESI, C² 465/2.

să : *Că să pre Domnezeu ai învins, cu cît mai tare învince-veri oamenii.* P.O. 133/9 ; cf. 98/3.

unde : *Cum voi pute ascunde de Avraam aceasta ce voi face, unde mare și puternic om va fi și în el blagoslovi-se-vor toți oamenii pre pămînt?* P.O. 66/15 ; cf. 188/3. Cf. CORESI, A. 289/12, 327/1, 332/20.

Cauzalele condiționale au, în exprimarea emfatică, o construcție complexă realizată prin introducerea în corpul lor a unei conjuncții copulative, cu rolul de a scoate în evidență, separîndu-l de restul propoziției, cuvîntul care, indiferent de rolul în propoziție (subiect logic sau gramatical, complement), denumește elementul principal de comparație cu regenta. Iată o asemenea construcție în forma *să amu...de* :

Să amu bogatului de nu i-e lesne și pre iușor a întra întru ea, dară camatnicul cum va întra? CORESI, C² 293/28.

Se constată și la cauzalele condiționale apariția adverbului *amu* ca însoțitor al unei conjuncții cu altă valoare fundamentală, căreia îi marchează întrebuințarea cu valoarea cauzală :

să amu : *Că să amu ceia ce nu satură flămîndul Hristos și nu adapă setosul Hristos cu diavolul osîndiți fi-vor focului nestins, cu cît mai vîrtos cel ce răpește al mișălului.* CORESI, C² 448/24. Cf. *de amu* 38/27.

Corelativul cauzalelor condiționale așezate înaintea regentei este adverbul *dară* (vezi exemple mai sus). Acest corelativ este de alt tip decît al cauzalelor pure : e mai degrabă un element de legătură, fapt explicabil prin natura indirectă a subordonării cauzalelor condiționale.

Secolul al XVII-lea prezintă destul de multe deosebiri față de secolul anterior în privința construcției propoziției cauzale pure. O mare parte dintre elementele conjuncționale folosite în secolul al XVI-lea nu mai apar în limba literară a secolului al XVII-lea : *ca, căce cum, căce unde, să*, nici una dintre locuțiunile formate cu prepozițiile *derept*[1], *după, prin* sau cu adverbul *amu*. Firește că există un număr de elemente comune cu secolul anterior : *că, căci, căci că, cînd, deca, cum* sau *cumuș, unde* și *de unde* și cele trei locuțiuni conjuncționale formate cu prepoziția *pentru* : *pentru că, pentru căci, pentru căci că*. Multe dintre acestea și-au schimbat însă valoarea de întrebuințare. Astfel *cumuș* și *de unde* apar izolate (*cumuș* URECHE, L. 210 ; *de unde* VARLAAM, C. 5/29), pe cînd locuțiunile cu prepoziția *pentru* sînt mult mai mult folosite decît în secolul al XVI-lea. Pe lîngă mijloacele comune enumerate, există o serie de elemente conjuncționale care se foloseau și în secolul al XVI-lea, dar care apar acum de multe ori în condiții deosebite de cele cunoscute înainte.

Că și *pentru că*, de exemplu, construiesc cauzale nu numai singure, ci și însoțite de adverbul *doară*, care are un rol identic cu acela al lui *amu* din formațiile proprii secolului al XVI-lea. Aceste construcții apar numai în legătură cu negația :

că doară : *Iară aceasta dzise nu că doară avea grije de mișei, ce căci era fur...* VARLAAM, C. 66/15 ; cf. 62/28.

---

[1] Cf. totuși *derept ce că*, doc. 1606 la Bianu, *Documente românești* (1907), p. 9.

Combinația *că* + *doară* apare și în forma (*nu*) *doară că* : *S-au împăcat cu craiul leșescu și mare legătură au făcut, nu doară că s-au temut de puterea lor.* URECHE, L. 108.

pentru că doară : *Și au trimis și la craiul din dobînda sa, nu pentru că doară i-au fost datoriu să-i trimiță, cum zic unii că au fost supus leșilor, ci pentru să-l aibă prieten la nevoie.* URECHE, L. 90 ; cf. 112. Cf. VARLAAM, C. 65/22.

Cum, întrebuințat curent singur, apare uneori și în combinația locuțională ***așa cum*** :... *cela ce vare ce vei să faci face-vei așa cum puterea ta nime nu o poate opri.* SICRIUL DE AUR 16 v.

Conjuncția *de*, însoțită de *amu* în secolul anterior, se folosește acum numai singură ca element introductiv al unei cauzale :

Aceasta vă dzic voaă, ca să vă iubiți unul pre alalt ; că pre-aceasta vor cunoaște pre voi să simteți ucenicii miei, de vă veți iubi unul pre-alalt. VARLAAM, C. 240/31.

Locuțiunea conjuncțională *de ce* și-a modificat valoarea, devenind un element de construcție al propozițiilor modale de măsură progresivă (vezi p. 136—141) ; ea își păstrează încă o oarecare nuanță cauzală, mai ales datorită folosirii ei, în acest secol, cu corelativul *de aceea*, legat de fosta lui valoare cauzală : *Ce de ce au fost mai neadeverită și mai neștiută zua morții lui, de aceea mai cu mare grijă au fost de trecerea lui din ceastă lume.* SICRIUL DE AUR 10 r.

Cele mai interesante deosebiri față de construcția cauzalelor în secolul anterior sînt reprezentate de formațiile noi apărute în secolul al XVII-lea :

a ce : *Bociră a ce rămaseră săraci.* DOSOFTEI, V. S. 160 (în DA s.v. *ce*).

ca ce că : *Mucenici ... aleși ca viteajii lui Hs și ca ce că băură păharul svinției sale.* DOSOFTEI, V. S. 4 pr. (în DA s.v. *ce*).

din ce : *Cerșu iertăciune, din ce l-au supăratu-l.* DOSOFTEI, V. S. 40_2 (în DA s.v. *ce*).

pentru ce :... *nădăjduind că să va închina țara, pentru ce li să supărase cu Ștefan vodă pentru atîta războaie fără odihnă și fără măsură ce făcea.* URECHE, L. 102 ; cf. 126, 170. Cf. VARLAAM, C. 11/25, 103/12, 14, 106/6 ; N. TEST. în COD. VOR. 47.

pentru ce că : *Mai apoi socotiră să nu cumva zădărască pre Ștefan vodă, să le fie a strica pacea, pentru ce că și ei să gătia să facă oaste, să margă la prusi.* URECHE, L. 109 ; cf. 106. Cf. doc. 1600 la ROSETTI XVI² 157 s.v. *căce* (*că*). La Rosetti, S.B. 69 (a. 1616 — 1631) această locuțiune apare sub forma *printru ce că*.

de vreme că : *Înțelegînd porușnicii acestea cuvinte,... au sfătuit pre Laschii să nu lase pre Dispot la nevoie de vreme că mai nainte cu ajutoriul lui l-au așezat pre Dispot la domnie.* URECHE, L. 170 ; cf. DOSOFTEI, V. S. 197_2.

de vreme ce : *De vreme ce-ți pare că sămt om ca ș-alalți oameni, în zadar mă grăiești că sămt [bun], că nice un om nu-i bun.* VARLAAM, C. 219/29 ; cf. 261/21. Cf. PRAV. MOLD. = ÎNDR. LEG. 15/8 ; URECHE, L. 75,106 ; COSTIN, O. 123.

în vreme ce : *Am socotit acesta giudeț după leagea țării, în vreame ce-am vădzut zapis.* Doc. a. 1676 (în DA ms. s. v. *vreme*).

întrucît: Ce întrucît părtaşi sînteţi patimilor lui Hristos, bucuraţi-vă ca şi întru descoperirea măririi lui vă veţi bucura veselindu-vă. BIBLIA, în COD. VOR. 161; cf. 171.

Dintre toate aceste formaţii noi, *pentru ce* şi *pentru ce că* sînt într-o măsură mai mică „noutăţi", întrucît ele sînt legate de existenţa anterioară a locuţiunilor *pentru că, pentru căce, pentru căce că*, fiind constituite după modelul mai vechilor *derep ce, derep ce că*. Ele prezintă şi o importanţă mai mică prin faptul că au avut o viaţă destul de scurtă. Cu atît mai puţin prezintă importanţă formaţii ca *a ce, ca ce că* şi *din ce* întîlnite numai la Dosoftei.

Cele mai importante dintre formațiile cauzale noi înregistrate în secolul al XVII-lea sînt acelea care s-au menţinut pînă astăzi în limbă: *întrucît* şi *de vreme ce*, singura reprezentantă actuală cu valoare cauzală a grupului de locuțiuni cauzale constituite în secolul al XVI-lea pe baza substantivului *vreme*. Judecînd după sensul substantivului de bază, cele trei locuțiuni *de vreme că, de vreme ce* şi *în vreme ce* s-ar încadra în categoria elementelor conjuncționale cauzale comune cu propoziția temporală. Locuțiunea *de vreme că* nu se întîlneşte însă niciodată cu valoare temporală, iar *de vreme ce* şi *în vreme ce* se întrebuințează în acest secol atît cu valoare temporală, cît şi cu valoare condițională şi cu valoare cauzală condițională.

Din punct de vedere formal este interesantă perechea *de vreme ce — de vreme că*: cele două locuțiuni se deosebesc una de alta prin elementul final care la una este pronumele relativ *ce*, iar la cealaltă conjuncția *că*. Concurența dintre aceste două locuțiuni cauzale atît de asemănătoare între ele, încît ar putea fi considerate variantele unei singure locuțiuni, se continuă şi în secolul al XVIII-lea, rezolvîndu-se apoi definitiv în favoarea lui *de vreme ce*, care e mai puternică încă din secolul al XVII-lea. Textele nu ajută la stabilirea precisă a vechimii comparative a acestor locuțiuni, dar permit anumite ipoteze. În *Cazania* lui Varlaam (tipărită la 1643), precum şi în *Pravila* lui Vasile Lupu (tipărită la 1646) şi în *Îndreptarea legii* (tipărită la 1652) nu se găseşte decît *de vreme ce*. În cronica lui Ureche (mort în 1647), transmisă în manuscrise de la începutul secolului al XVIII-lea, *de vreme ce* apare de două ori (L. 75, 106) şi *de vreme că* o singură dată, într-un pasaj (L. 170) identificat de P.P. Panaitescu ca aparținînd lui Simion Dascălul. Cea mai veche atestare a lui *de vreme că* într-un text tipărit este aceea din *Viețile sfinților*, tipărite de Dosoftei între 1682—1686. Aceste date cred că pledează pentru vechimea mai mare a formației *de vreme ce*. Varianta *de vreme că* s-ar putea explica prin necesitatea de a marca valoarea cauzală a locuțiunii printr-un element cauzal consacrat, cum e conjuncția *că*; un argument în favoarea acestei explicații găsesc şi în faptul că în întrebuințări temporale şi condiționale n-am întîlnit decît formația *de vreme ce*, niciodată *de vreme că*. Părerea acad. Iorgu Iordan că *de vreme că* este mai vechi şi că „înlocuirea lui *că* prin *ce* s-a produs, probabil, sub influența sinonimului *deoarece* (şi a altor locuțiuni formate cu *ce*, de ex. *o dată ce*)"[1] nu este deci întemeiată, cu atît mai mult cu cît *deoarece* şi *o dată ce* sînt mult mai noi decît *de vreme ce*.

[1] LRC², p. 486.

Și la corelativele adverbiale formațiile cu prepoziția *derept* au pierdut terenul în favoarea celor cu *pentru*: *derept aceea* apare rar (cf. URECHE, L. 123) în comparație cu *pentru aceea* (URECHE, L. 112, 154), *pentru acea* (VARLAAM, C. 8/10, 21, 14/14, 27/7 etc.) și *pentru aceasta* (VARLAAM, C. 43/24, 45/1 etc., BIBLIA, în COD. VOR. 129). Pe lîngă acestea, apar și corelative formate cu prepoziția *de*: *de aceasta* (VARLAAM, C. 121/23). În privința condițiilor de folosire, pe lîngă mult mai numeroasele exemple în care corelativul se găsește după cauzală sau înaintea ei, dar separat de conjuncția cauzală, se mai întîlnesc uneori grupuri formate din corelativul urmat imediat de conjuncție: *pentr-aceasta că* (VARLAAM, C. 232/2, 261/29), *pentru aceasta căci* (VARLAAM, C. 226/31, BIBLIA, în COD. VOR. 129).

Unele corelative apar numai cu anumite conjuncții. Se întîlnesc astfel construcțiile:

cum — așa: *Iară cum le răbdă acestea toate pentru liubovul lui Hristos, așa nice Hristos nu-l lăsă, ce într-aceeași noapte i se arătă Hristos și-i zise...* VARLAAM, C. 430/9.

De la situații de acest fel s-a ajuns probabil la combinația locuțională *așa cum*, semnalată mai înainte (p. 78).

cînd — atunci: *Așa și bogații... niceodată în-părăția ceriului nu vor întra. Cînd aștaptă agiutoriu de la bogăție, iară nu de la Dumnedzău și au nedejde să le folosească mai mult bogăția decît Dumnedzău, atunci și inima acelora stă la bogăție, iară nu la Dumnedzău.* VARLAAM, C. 221/9.

dĕca — iată: *Vooă s-au cădzut întăi să mărturisim cuvăntul lui Dumnedzău, iară deca l-ați lepădat și v-ați făcut înșivă pre voi nedestoinici vieței de veci, iată de-acum noi ne întoarcem în limbi.* VARLAAM, C. 321/4.

În ce privește cauzalele condiționale, schimbările față de secolul anterior s-au produs mai ales în sensul renunțării la unele elemente. Dintre elementele vechi se mai întrebuințează acum *cînd, de, deca* și *să*, la care se adaugă, ca mijloace noi, locuțiunile *de vreme ce* și *în vreme ce*, folosite și la cauzalele pure:

de vreme ce: *Și de vreme ce cel direptu abia să mîntuiaște, dară cel necurat și păcătos unde se va ivi?* BIBLIA, în COD. VOR. 163.

în vreme ce: *În vreme ce argintul carele am aflat în sacii noștri l-am întors cătră tine din pămîntul Hanaan, cum am fi furat den casa stăpînului tău argint sau aur?* BIBLIA 34^{r}.

Se întîlnesc și în acest secol construcții emfatice ale cauzalelor condiționale în care un element este scos în evidență fiind legat de restul propoziției printr-o conjuncție copulativă:

Cînd Moisi, acela marele proroc, de nu putu să caote în fața ta, dară eu cum voi atinge al tău svînt creștet cu mîn păcătoase! VARLAAM, C. 413/2.

Cauzalele condiționale continuă să se construiască și în acest secol cu corelativul specific, adverbul *dară*.

Secolul al XVIII-lea continuă, în cea mai mare parte, mijloacele de construcție folosite și în secolul al XVII-lea: *că* (*doară*), *căci, căci că, dacă, cum, unde, de vreme ce* (sau *că*), *în vreme ce, pentru că, pentru căci, pentru căci că, pentru ce că*. La unii scriitori întîlnim chiar elemente înregistrate cu valoare cauzală în secolul al XVI-lea și absente în princi-

palele texte ale secolului al XVII-lea; astfel Neculce întrebuințează conjuncția cauzală *ca* (L. 193,259,322), iar Stolnicul Cantacuzino formațiile *căci cum* (IST. 43) și *direpț că* (IST. 52, 61, 70 etc.). Concurența între *de vreme că* și *de vreme ce* continuă în tot cursul secolului al XVIII-lea, de la Radu Popescu (care, la distanță de 8 rînduri, folosește în aceeași pagină — 72 — ambele formații) pînă la *Pravilniceasca Condică* din 1780 (*de vreme ce* 52,54, 82 etc.; *de vreme că* 62, 120, 148); la Neculce nu apare decît *de vreme că* (cf. și *de unâ vreme c(ă)* : doc. a. 1724, în DA ms. s.v. *vreme*), iar în CRON. ANON. numai *de vreme ce*.

Contribuția acestui secol la îmbogățirea mijloacelor de construcție a propoziției cauzale este reprezentată de următoarele elemente conjuncționale noi : *precum, după cum, cum că* și *fiindcă*.

Precum și *după cum* cauzali au apărut pe baza mai vechiului *cum*, datorită echivalenței *cum* = *precum, după cum* la propozițiile modale; o oarecare nuanță modală se simte încă :

precum : *Așijdere și turcii, ... să nu hie ținut pace, ar fi bătut pre moscali, precum flămîndzisă și ei și caii.* NECULCE, L. 295.

după cum : *După cum sînt moldovenii gata la jac, îndată s-au dat la dînșii.* NECULCE, L. 322.

La scriitorii din acest secol se găsesc pasaje care arată cum, prin înlocuirea lui *cum* cu *precum* la cauzale, se poate evita întîlnirea în același context a doi *cum* cu valori diferite :

temporal și cauzal : *Atunce moldovenii, cum au vădzut moscalii, precum sînt învățați la jacuri, cînd văd cîte un lucru burzuluit, au și purces ... a tăiè pre turci și a-i robi.* NECULCE L. 271.

modal și cauzal : *Iar, cum să veade, ardelenii, precum sînt den fire ficleni, nu vor fi vrut să să supuie, ci-l vor fi gonit în Țara Leșască.* POPESCU, CR. 92.

Conjuncția compusă ***cum că*** apare izolat :

Însă cu atîta vitejie au venit nemții și cu atîta iuțime, cît s-a mirat foarte cei ce au fost acolo și împăratul cu ai lui s-au speriat că-i vor prăpădi pă toți, cum că venea Duca de Saxonia, care era ghenerariusemus ... și cu Haizler al doilea gheneral și cu Bolin gheneral și cu alți ghenerali cu pîlcurile toate, pe carii văzîndu-i turcii au început ... CRON. ANON. 81.

Fiindcă, cel mai important dintre elementele noi, este înregistrat pentru prima oară la Antim Ivireanul :

Și fiindcă această συνάφεια *este duhovnicească, am pus osteneli peste osteneli întru toate. Predice făcute pe la praznice mari* (ediția 1886), p. XXV (cf. și DA s.v. *fiindcă*).

În *Pravilniceasca Condică* din 1780 *fiindcă* este deja un element cauzal frecvent.

Pentru cauzalele condiționale, elementele de construcție sînt aceleași ca și în secolul anterior, cu excepția lui *să* la care se renunță.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se mai întrebuințează unele elemente cauzale caracteristice secolelor anterioare, la care, în același secol, limba literară a renunțat. Astfel la Dinicu Golescu se mai întîlnesc locuțiunea *în vreme ce* cu valoare cauzală (Î. 25, 70, 93) și formația *pentru*

căci (Î. 59, 99, 148, 180), iar Timotei Cipariu folosește cu valoare cauzală pură locuțiunea *după ce* :

După ce însă limba romînă încă nu e fixată ... și după ce nici o provincie și nici un ținut ... nu poate avea dreapta pretențiune de a-și impune dialectul său particular toatei romînimi, — națiunea romînă se poate ține mai fericită decît multe altele, avînd întreagă libertatea de a-și stabili forma limbii ... Gramatica limbii romîne (1869) I 150.

Locuțiunea *de vreme ce* nu apare decît sub această formă, *de vreme că* fiind definitiv înlăturată [1].

În privința formei în care apar unele elemente cauzale cunoscute dinainte, e interesant faptul că Alecsandri analiza încă structura lui *fiindcă*, după cum reiese din faptul că separă într-un loc cele două elemente componente prin intercalarea conjuncției *însă* :

Fiind însă că țelul meu, viind la Balta-albă, nu era de a petrece noaptea în conversație sufletească cu stelele, îmi făcui drum cu bățul. PR. 76.

Același Alecsandri (T. 10) notează și o variantă regională a acestei locuțiuni sub forma *cindură că*, care reprezintă pe *fiindure că* (ȘEZ. V 65/6) realizat prin adăugare la *fiind-* a elementului gerunzial *-ure*, cu pronunțarea regională *fi* > *ci* [2].

Caragiale notează, la sfîrșitul secolului, varianta din limba vorbită a aceleiași locuțiuni, simțită drept conjuncție simplă : *fincă* (O. II 6, 82).

Precum, întîlnit cu valoare cauzală încă din secolul anterior, apare la un personaj al lui Caragiale sub forma muntenească *păcum* : *Păcum ești d-ta liberal, răspunse băcanul rîzînd și mai tare, mă mir că ai băut aici și drojdia întîia* (O. III 154).

Datorită echivalenței prepozițiilor *întru* = *în*, formația *încît* apare într-un document din 1823 cu valoarea cauzală a lui *întrucît* : *L-au căutat pe așternut, cu dohtori, încît chetandisise într-un rînd de se și zgîrcise.* FURNICĂ, I. C. 318 (DA S.V. *chetandisi*).

Pe la mijlocul secolului se înregistrează o serie de formații noi, importante pentru caracterul lor specific cauzal, care le-a favorizat o largă răspîndire :

din pricină că : *Ș-apoi acestè vrei să zici că vin din pricină că e Mase director?* C. Caragiali, *O repetiție moldovenească sau Noi și iar noi* (1844) în PR. N. DR. 188 ; cf. 202—203. Cf. BĂLCESCU, O. 157, 233.

Începuturile constituirii acestei locuțiuni stau în îmbinări ca *pentru această pricină că, cu această pricină că* întîlnite, la Radu Popescu (CR. 103, 124), de exemplu, în primii ani ai secolului al XVIII-lea.

din cauză că : *Blestemul nu producea nici un efect, din cauză că hoții nu știau carte.* ALECSANDRI, PR. 105.

deoarece : *Deoarece surorile tale cele mai mari n-au putut-o scoate la căpătîi, mă mir cum îți mai vine să vorbești de tine.* (ISPIRESCU, L. 14 (în DA ms. S.V. *deoarece*). La Caragiale *deoarece* este un element frecvent ; cf. O. I 69,102, 183,207 ; II 102—103, 118, 119, 123 ...

[1] Pentru ultima oară l-am întîlnit pe *dă vreme că* într-un document din 1809 (în *Documente privitoare la economia Țării Românești 1800—1850* (1958), p. 80).

[2] Vezi DA S. V.

La unii scriitori de la jumătatea secolului se întîlnesc două formații similare care, în ciuda existenței lor reduse, merită o discuție specială. E vorba anume de locuțiunile cauzale *așa cum* și *așa precum*, formate amîndouă din elemente cu valoare fundamentală modală.

Așa cum apare în traducerea *Satirei a IV-a* (*Către muza sa*) a lui Antioh Cantemir, făcută de C. Negruzzi și Al. Donici :

Ș-așa cum viitorul nu pot a-mi hotărî,
Puțină îngrijire eu pentru dînsul am. NEGRUZZI, S. II 220.

Așa precum se găsește la Al. Donici :

Deci dar s-a hotărît :
Așa precum pîrîta nu a tăgăduit
Că cu acei claponi a mas într-o ogradă,
Apoi e îndestul de sigură dovadă
Că ea, puternică, pe slab a biruit (F. 80 : *Țăranul și oaia*—1842)

și la Mihail Kogălniceanu :

S-a hotărît că ... chiar sumele vistieriei încuviințate de acest divan se cuvine a se cerceta din nou de către Adunare, așa precum de la 1848 țara nu a mai avut reprezentațiune legală (S.A. 169).

Deși am arătat că în secolul al XVII-lea *cum* cauzal putea fi construit în corelație cu adverbul *așa* din regentă (VARLAAM, C. 430) și că se întîlnește chiar combinația locuțională *așa cum* (SICRIUL DE AUR 16 v), cred că acele construcții nu au nici o legătură cu *așa cum* și *așa precum* discutate aici. Apariția formațiilor *așa cum* și *așa precum* de la mijlocul secolului al XIX-lea, la scriitorii moldoveni citați mai sus, trebuie explicată prin influența rusă : *așa (pre)cum* este corespondentul exact al rus. *так как*, locuțiune cauzală constituită pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea din elemente cu valoare fundamentală modală, paralel cu întrebuințarea cauzală a lui *как* singur în limba scriitorilor ruși din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea [1]. Întrucît în limba română *cum*, corespondentul lui *как*, avea valoare cauzală, cunoscătorii limbii ruse au putut calchia ușor și locuțiunea care reprezintă dezvoltarea adverbului relativ „cum" prin demonstrativul respectiv „așa". În sprijinul explicației prin influență rusă a locuțiunilor *așa (pre)cum* vine faptul că la Al. Donici și C. Negruzzi ele apar în traduceri din literatura rusă (fabula lui Donici *Țăranul și oaia* este tradusă după fabula cu același titlu din 1821 a lui I. A. Krîlov). La Kogălniceanu locuțiunea *așa precum* este întrebuințată într-o operă originală, dar într-o construcție de stil administrativ care poate fi influențată de limba rusă.

Cele mai recente elemente conjuncționale cauzale sînt locuțiunile *o dată ce* și *din moment ce*, formate pe baza unor substantive cu sens temporal.

Folosită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea cu valoare temporală (KOGĂLNICEANU, S.A. 233 ; cf. și citatul din alt autor contemporan, p. 147), uneori cu nuanță condițională (CARAGIALE, O. I 278),

---

[1] *Gramatica* Academiei de Științe a U.R.S.S., vol. al II-lea, partea a II-a, p. 319.

locuțiunea ***o dată ce*** s-a specializat pentru introducerea propozițiilor cauzale:

Ea avea însă alte principii de educație. Copilul să trăiască și să se vînture în lumea sa, o dată ce a scăpat cu bine de la datoria școlii. CEZAR PETRESCU, 1907 ² I 76.

Din moment ce este la origine o îmbinare temporală nelocuțională. Ca locuțiune este consacrată cu valoare cauzală, mai rar pură:

Din moment ce ești bolnav, nu trebuie să vii la școală,

mai des cu valoare cauzală condițională:

Din moment ce ești bolnav, cum o să vii la școală?

Cu aceleași întrebuințări cauzale am notat, în limba contemporană, și altă locuțiune conjuncțională de proveniență temporală; este vorba de locuțiunea ***cîtă vreme***, folosită, rar, cu valori cauzale în stilul științific. Iată două exemple din lucrarea lui Gh. N. Dragomirescu *Sintaxa și stilistica propozițiunilor independente*:

Întrebarea însă n-are îndreptățire, cîtă vreme, prin aceeași substituire, din adversativa relativă tipul 2 putem crea o frază cu adversativă relativă tipul 1 (p. 100).

De ce n-am lua ca bază adversativa relativă tipul 1, cîtă vreme și ea se poate deriva în fraza cu o adversativă relativă tipul 2? (p. 100).

Cauzalele condiționale mai prezintă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca și cauzalele pure, elemente care curînd au fost lăsate în părăsire: *în vreme ce* (GOLESCU, Î. 58), *după ce* (ALECSANDRI, PR. 186). În epoca de folosire a locuțiunii *în vreme ce* este atestată izolat cu valoare cauzală condițională și locuțiunea ***în vreme cînd***:

Robinson cum era să le cunoască, în vreme cînd nici nu văzuse, nici au mîncat de aceste? DRĂGHICI, R. 63 (în DA S.V. *cînd*).

La elementele vechi *cînd, dacă, de* și *de vreme ce* se adaugă mai tîrziu *din moment ce*, care devine locuțiunea specifică acestei subspecii de propoziții, și *cîtă vreme*, exemplificate mai sus.

Pentru locuțiunea *de vreme ce* am întîlnit izolat, în limba contemporană, varianta ***din vreme ce***:

Iar de murit, nu-ți fie teamă, Ionică, că nu mor, din vreme ce mă vezi că trăiesc. LUCEAFĂRUL, 1958, nr. 2, p. 14, col. 3.

*

Cu aceasta am epuizat schița istorică a evoluției mijloacelor de construcție a propozițiilor cauzale subordonate. Înainte de a trage concluziile din prezentarea acestei evoluții, completînd-o cu unele observații referitoare la condițiile de folosire a diferitelor elemente conjuncționale în limba contemporană, se impune motivarea absenței din inventarul făcut aici a unor elemente incluse de alți cercetători printre mijloacele de introducere a propozițiilor cauzale.

1. Astfel H. Tiktin, în sumara sa listă de elemente cauzale[1], pune, pe același plan cu *pentru că, fiindcă, deoarece, de vreme ce*, elementele *mai ales că* și *mai cu seamă că*. După părerea mea, aceste îmbinări nu

[1] *Gramatica romînă*, p. 236.

reprezintă mijloace locuționale de introducere a unei cauzale : *mai ales*, respectiv *mai cu seamă* au sensul lor propriu de a scoate în evidență un fapt care poate fi cauza exprimată prin subordonata cauzală introdusă prin *că*. Alteori, mai rar, cauzala poate fi introdusă, după aceste elemente adverbiale, prin alte conjuncții ; la Caragiale găsim, de exemplu, îmbinarea *mai cu seamă cum* (O. II 164). Aceste adverbe de evidențiere nu se îmbină, în subordonare, numai cu propoziții cauzale, ci și cu temporale, finale, condiționale, deși Tiktin nu spune despre acestea că pot fi introduse prin elemente ca *mai ales cînd* (cf. *Și nu știți d-voastră bărbații cît timp îi ia unei femei educația unui copil, mai ales cînd mama nu vrea să-l lase fără educație!* CARAGIALE, O. I 273), *mai vîrtos cînd* (PR. N.DR. 127), *mai cu seamă ca să* etc. E adevărat că cu propozițiile cauzale aceste îmbinări sînt mai frecvente decît cu alte subordonate, încă din limba veche, și poate mai variate. Evoluția istorică a elementelor de evidențiere de la *mai vîrtos* (cf. POPESCU, CR. *mai vîrtos că* 73 și *mai vîrtos căci* 117), la *mai ales* (ALECSANDRI, PR. 25) și *mai cu s(e)amă* (ALECSANDRI, PR. 322) este interesantă, dar iese din cadrul cercetării elementelor introductive ale propozițiilor cauzale.

Un element din categoria celor de mai sus se leagă totuși și de problema elementelor introductive. Mă refer anume la construcția *cu atît mai — că* dintr-o frază ca :

Ți-am spus că el iubea vînatul. Această patimă se dezvălise în inima lui cu atît mai strașnic că era foarte rău chitaș. ALECSANDRI, PR. 199 (cf. 27, 81, 195, 252).

În această construcție, *cu atît (mai)* are un rol de scoatere în evidență a subordonatei similar cu acela al unui *mai ales, mai cu seamă* etc., iar subordonata este introdusă prin conjuncția cauzală cea mai obișnuită, *că*. Dar construcția în discuție are și varianta *cu atît mai — cu cît* :

Dorințele grațioasei mele prietene domnișoara Mari Popescu sînt pentru mine porunci, la care mă supun, cu atît mai bucuros cu cît văd că prietena mea nu abuzează niciodată de influența nemărginită ce știe bine că exercită asupră-mi. CARAGIALE, O. II 112.

În această variantă propoziția subordonată care exprimă cauza nu mai este introdusă printr-o conjuncție specific cauzală, ci prin elementul firesc de corelație al lui *cu atît : cu cît*. Acest element formal ajută la precizarea naturii subordonatei respective (prin echivalență și a celor cu *că*), care, în ciuda puternicii nuanțe cauzale, nu este o subordonată cauzală, ci o subordonată modală [1].

2. Unele lucrări consideră p r o p o z i ț i i cauzale construcții de tipul *de dragă ce-i era* [2] dintr-un citat ca : *Harap-Alb o prăpădea din ochi, de dragă ce-i era.* CREANGĂ, O. 231. *Gramatica* Academiei [3] consideră că în asemenea cazuri avem a face cu o propoziție cauzală introdusă pur și simplu prin conjuncția *de*. *Dicționarul limbii romîne literare contem-*

[1] Vezi p. 116.

[2] Nu mă ocup aici de interpretări evident nejustificate ca aceea a lui Sever Pop, care în *de frumoasă ce era i se dusese vestea* găsește o propoziție de consecință introdusă prin conjuncția *de* (*Grammaire roumaine*, Berna, 1948, p. 433).

[3] Vol. al II-lea, p. 199.

porane se ocupă de asemenea construcții tot în articolul consacrat conjuncției *de*, spunînd că „în legătură cu «ce»“ introduce o propoziție cauzală. Acad. Iorgu Iordan, în *Limba romînă contemporană* [1], nu se ocupă de natura elementului *de* în această construcție, dar construcția o consideră propoziție.

O interpretare insuficient de clară apare la Al. Procopovici [2], care vede în această construcție unul dintre „numeroasele cazuri cînd rosturile sintactice ale prepoziției *de* primesc înfățișări care o apropie de conjuncțiuni“; construcția are „înfățișări“ de propoziție secundară cauzală, iar *de* „înfățișări“ de conjuncție în propoziția respectivă.

Spre deosebire de aceste interpretări, lucrarea *Limba romînă. Fonetică-Vocabular-Gramatică* folosește citatul *Lupului îi scăpărau ochii și-i sfîrîia gîtlejul de flămînd ce era* (CREANGĂ) pentru a ilustra faptul că un complement circumstanțial de cauză poate fi exprimat prin adjective cu prepoziție [3].

De la început îmi afirm adeziunea la această din urmă interpretare. Construcția necesită însă o discuție mai largă pentru a o încadra între construcțiile similare și pentru a ajunge la stabilirea funcțiunii lui *ce*.

Structura construcției în discuție este *de* + adjectiv + *ce* + o formă a verbului *a fi* cu valoare copulativă. Această construcție este legată, pe de o parte, de construcția *de* + adjectiv, pe de alta, de construcția *de* + altă parte de vorbire decît adjectiv + *ce* + un predicat verbal [4].

Acad. Iorgu Iordan a pus în legătură cele două construcții atît de asemănătoare (*de* + adjectiv + *ce*. . . și *de* + adjectiv). Pentru domnia-sa „circumstanțialul de cauză adjectival este, în realitate, o propoziție cauzală eliptică“ [5], complementul circumstanțial fiind de fapt „numele predicativ al unui predicat căruia îi lipsește verbul copulativ“ [6]; „dacă facem să apară verbul copulativ care lipsește în astfel de construcții, căpătăm propoziții cauzale“. Această interpretare se bazează pe neglijarea elementului *ce* din construcția „completă“.

Cele două construcții se întîlnesc paralel și în limba veche. Neculce, de exemplu, le folosește pe amîndouă:

a) *de* + adjectiv:

Că el, de bătrîn, dinți în gură n-avè (L. 167).

b) *de* + adjectiv + *ce* + verbul *a fi* cu valoare copulativă:

Au și deschis portița, de s-au închinat la poghiaz un bulubaș, anume Dedul, nice de o nevoie, nice de o strînsoari, numai de vicleni ce era (L. 162).

---

[1] [Ed. a II-a], p. 710.

[2] *Pe drumurile dicționarului* . . ., în DR XI (1948), p. 10—11; vezi și DA s. v. *de* prep. lucrat de același lingvist.

[3] P. 218.

[4] Cf. Al. Procopovici, *loc. cit.*

[5] LRC², p. 674.

[6] P. 710.

Construcțiile cu adjective nu pot fi însă despărțite de cele în care după *de* apar alte părți de vorbire, iar *ce* este urmat de un predicat verbal :

c) *de* + substantiv + *ce* + verbul *a fi* cu înțelesul „a exista" :

Și de pîră ce era între ei, nimea nu cuteza aiavea să zică ce va vrea. CORESI, C[2] 171/20. Cf. NECULCE, L. 233.

d) *de* + substantiv + *ce* + alt verb :

Cum să nu mă-ngălbenesc,
De-atîta gînd ce gîndesc. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 189 (în DA s.v. *ce*).

În această categorie se poate încadra și construcția *de* + formă verbală de supin (cu valoare substantivală) + *ce* + predicat exprimat printr-o formă personală a aceluiași verb reprezentat de supin :

Vorba cîntecului : de oftat ce-am oftat tare, furca pieptului mă doare! CARAGIALE, O. IV 195.

e) *de* + adverb + *ce* + predicat verbal :

De mult ce ne vom lăuda, de mult ce vom huli celelalte neamuri, românii vor socoti că sînt buni și mari din născare, și se vor afunda iarăși în somnul lor adînc. RUSSO, S. A. 133.

Uitasem să vă spui, de degrabă ce mi-e să isprăvesc, că se și însurase. CARAGIALE, O. III 20—21.

Construcțiile de sub c) și d) indică clar, pe de o parte, valoarea de prepoziție a lui *de*, pe de alta, natura atributivă a propoziției subordonate introduse prin *ce*. În construcțiile de sub b) și e), *ce* îndeplinește, pe lîngă adjective și adverbe, aceeași funcțiune, care însă din considerente formale nu poate fi numită atributivă [1].

Această funcțiune este îndeplinită de *ce* și după alte complemente exprimate prin adjective, de exemplu după un adjectiv cu rolul de complement indirect care exprimă starea inițială a unei transformări :

Mărturisesc cu umilință că din galbeni la față ce eram ne-am înroșit ca niște demozele de pension. ALECSANDRI, PR. 36.

Ea merge mînă în mînă cu funcțiunea explicativă a lui (*pre*) *cum* sau *așa cum* după adjective cu rol de atribute circumstanțiale :

— cauzale :

Fata babei, vicleană cum era, luă ciurul, și fuga în casă. CREANGĂ, O. 235.

— cauzale condiționale :

Cu ce țăranii, săraci cum sînt, vor putea despăgubi pe proprietari? KOGĂLNICEANU, S. A. 215.

— concesive :

Uscățiv, așa cum este, gîrbovit și de nimic,
Universul fără margini e în degetul lui mic (EMINESCU, O. I 132) [2]

sau după adjective cu rol de complemente :

Tu din tînăr precum ești
Tot mereu întinerești. EMINESCU, O. I 123.

---

[1] Philippide a considerat-o totuși atributivă (*Gramatica*, p. 365) ; „Se întîmplă și ... ca predicatul din propoziția relativă să treacă într-o altă propoziție. Aici trebuie căutată explicarea acelor dese vorbiri, unde relativul *ce* urmat de verbul *sînt* servește ca a t r i b u t u n u i substantiv ori a d i e c t i v" (spațiat de mine — *M.A.*).

[2] DLRC dă acest exemplu pentru *cum* conjuncție concesivă ; vezi mai jos, p. 174.

Atît *ce* cît și *cum* introduc în asemenea împrejurări o specie de propoziții explicative care se încadrează în categoria mai mare a propozițiilor modale[1].

Revenind la construcțiile cu *de*, trebuie arătat că pe cele de sub c) și d), cu substantive, nu s-a gîndit nimeni să le considere în bloc propoziții cauzale. Faptul se datorește bazei reprezentate de substantiv, față de care este obișnuită folosirea unei prepoziții pentru construirea unui complement circumstanțial și folosirea unei propoziții explicative.

Construcțiile discutate sub a) și b) nu reprezintă însă singurele complemente exprimate prin adjective (fără valoare substantivală) cu prepoziții. *Gramatica* Academiei nu mai înregistrează explicit asemenea construcții decît la complementul circumstanțial de relație[2]. Ele există însă și la complementul circumstanțial de timp (vezi DLRC s.v. de_4 prep. IV 1°): [î]*i era mîna dreaptă șubredă, fiindcă-i degeraseră degetele de mic.* CARAGIALE, O. II 68; *Gramatica* Academiei interpretează în mod inacceptabil citatul *Noi pe Hanora o știm de mică* (CAMILAR, N. I 317) ca avînd un complement circumstanțial de timp exprimat printr-o „locuțiune adverbială de timp"[3]. Poate fi exprimat, de asemenea, prin adjective cu prepoziție complementul indirect care exprimă obiectul unei prefaceri: *Că mai mulți domni din buni să fac răi, iar din răi să să facă buni puțini se află.* NECULCE, L. 356[4].

Construcția *de* + adjectiv + *ce* + verbul copulativ *a fi* echivalează cu o propoziție subordonată cauzală, dar ea trebuie analizată în complementul circumstanțial de cauză al regentei *de* + adjectiv și propoziția subordonată modală explicativă introdusă prin *ce*. Și alte construcții complexe pot echivala în bloc cu o propoziție subordonată cauzală, fără ca aceasta să ne împiedice a le analiza; în această situație se găsește construcția foarte asemănătoare alcătuită din *ca* + substantiv + *ce* + + verbul copulativ *a fi*:

Rămîind afară, Toderică bägă mîna în buzunar și ca un poznaș ce era, scoase un condei de credă, care-i slujea la cărți, și sub inscripția vestită...însemnă pe grozavele acele porți de aramă o mare cruce. NEGRUZZI, S. I 89.

Această construcție se analizează în complementul circumstanțial de mod al regentei *ca* + adjectiv și propoziția atributivă introdusă prin *ce* și nu se califică în bloc drept o propoziție subordonată cauzală.

Construcțiile de sub e) (*de* + adverb + *ce*...) sînt perfect paralele cu cele de sub b), care conțin adjective. Ele prezintă însă o aparentă excepție, și anume o împrejurare în care construcția cu *de* + adverb + *ce*.. cred că trebuie considerată cu totul drept propoziție subordonată cauzală: e vorba de construcția realizată cu adverbul *bine*, dar numai atunci cînd

---

[1] Vezi p. 118.
[2] Vol. al II-lea, p. 143 și 144.
[3] *Ibidem*, p. 128.
[4] După cum se vede, în această construcție adjectivul este construit cu prepoziția *din*; existența unei asemenea construcții infirmă părerea lui Al. Procopovici că „e o particularitate caracteristică pentru prepoziția *de*, necunoscută celorlalte prepoziții, că poate primi sub regimul ei și adjective" (DR XI (1948), p. 15).

acesta nu aduce în comunicare sensul lui lexical, cu alte cuvinte atunci cînd îmbinarea *de bine ce* s-a gramaticalizat ca locuțiune conjuncțională cauzală sinonimă cu *întrucît, de vreme ce* etc. Locuțiunea cauzală ***de bine ce*** am înregistrat-o pentru prima oară la Russo :

Pentru noi dovezile istorice ne îndeamnă a crede că de bine ce avem norocul de a fi numai o limbă, pentru că toate spițele noastre s-au rezumat de una mie de ani într-un singur neam, nevoia ne-ar fi de a mări, iar nu a schimba, de a ne uni în limbă ca și în gînd, iar nu de a ne deosebi (S.A. 145).

Ea este folosită și de M. Sadoveanu în romanul *Nicoară Potcoavă* :

Și de bine ce i-au făcut slujba asta de l-au adus la domnie, Vodă le-a dat slobozenie să-și agonisească unele cîștiguri. P. 161 (ed. 1952).

3. *Dicționarul* Academiei susține existența unui element conjuncțional cauzal *ce* (s.v. *ce* A. pronume, B. conjuncție), glosat (3°) în felul următor : „pentru că, din care cauză..., deoarece, căci, că". Însăși glosarea amestecă între conjuncțiile cauzale *pentru că, deoarece* etc. un element atributiv ca *din care cauză*. În cele mai multe dintre exemplele date acolo *ce* este de fapt pronume relativ (cf. *M-oi închina cu rugă În frica ta ce ți-s slugă*. DOSOFTEI, PS. 21), iar cînd este conjuncție are valoarea sa adversativă (cf. *Nice obiceaiele țării bine nu-s așezate, ce toată direptatea au lăsat pre cel mai mare să o giudece.* LET. I 98/4).

4. Acad. Iorgu Iordan include printre locuțiunile conjuncționale cauzale și îmbinările *pentru cuvîntul că, pentru motivul că*[1]. După părerea mea, acestea nu sînt elemente locuționale, ci grupuri perfect analizabile, mai ales datorită articulării substantivului de bază, în *pentru cuvîntul* sau *motivul* — complement circumstanțial de cauză în regentă — și o subordonată atributivă determinativă introdusă prin conjuncția *că*.

Există însă și îmbinări cu substantive nearticulate pe care cred că nu le putem considera locuțiuni cauzale : *sub (cu, pe) cuvînt că, pe motiv că, sub pretext că*. Ca structură formală, aceste îmbinări sînt identice cu *din cauză că* și *din pricină că* pe care le-am admis în rîndul locuțiunilor conjuncționale, deși la o analiză mai riguroasă se poate distinge formația atributivă inițială : *din cauză* + *că*. Aparenta contradicție dintre cele două interpretări propuse aici se bazează pe considerente referitoare la sens : *din cauză că* și *din pricină că* exprimă raportul de cauză și nimic mai mult, sînt perfect sinonime cu *deoarece, fiindcă* etc., în timp ce îmbinările cu aceeași structură formate în jurul substantivelor *cuvînt, motiv, pretext* nu pot fi înlocuite prin conjuncții cauzale, întrucît, substantivele păstrîndu-și sensul lexical propriu, ele aduc în comunicare o nuanță semantică specială (= cauza a p a r e n t ă pe care o invocă cineva) ; aceasta dovedește tocmai faptul că nu sînt gramaticalizate.

5. Considerente asemănătoare împiedică recunoașterea drept locuțiuni conjuncționale a unor construcții al căror element comun este baza gerunzială : *dat fiind că, avînd în vedere că, ținînd seama că*, mai vechile *luînd aminte că* (KOGĂLNICEANU, S. A. 206—207) și *luînd în privire că* (KOGĂLNICEANU, S. A. 208, 210). Frecvente mai ales în stilul administrativ, care preferă adesea exprimarea perifrastică, aceste construcții sînt mai mult sau mai puțin sinonime cu *întrucît* sau *deoarece*, dar structura lor for-

[1] LRC², p. 485.

mală este clar analizabilă : complement exprimat prin gerunziu în regență + propoziție subiectivă (la *dat fiind că*) sau completivă (la *avînd în vedere că*) dependentă de acest gerunziu, introdusă prin conjuncția *că*.

În aceeași situație se va fi găsit, la începuturile ei, actuala conjuncție simțită simplă de vorbitori *fiindcă*, provenită din locuțiunea *fiind că*. La mijlocul secolului al XIX-lea, Alecsandri putea separa încă cele două elemente componente ale acestei locuțiuni (vezi p. 82).

Despre *dat fiind că* se poate spune că prezintă tendințe de sudare locuțională. Ajutată de asemănarea cu *fiindcă*, sudura se manifestă uneori grafic sub forma — incorectă — *dat fiindcă*. Ea este favorizată, pe de o parte, de sensul lexical foarte șters al lui *dat*, pe de alta, de tendința construcției paralele *dat fiind* de a se transforma, sub influența formulei franceze *étant donné*, într-o locuțiune prepozițională sub forma aceasta invariabilă (indiferent de genul și de numărul substantivului însoțit[1]).

*

În ceea ce privește limba literară contemporană inventarul elementelor conjuncționale cauzale din *Gramatica* Academiei este complet dacă includem în acest inventar și conjuncțiile *că* și *dacă* folosite în citatele ilustrative, dar omise în enunț ; din inventar trebuie exclusă însă „conjuncția" din construcția *de* + adjectiv + *ce*... Subordonatele cauzale (pure) pot fi introduse deci prin : *că, căci, cum, unde, dacă, fiindcă, întrucît, deoarece, de vreme ce, din moment ce, o dată ce, pentru că, din cauză că, din pricină că* (izolat și prin locuțiunea *de bine ce*[2]). Între aceste elemente se constată unele deosebiri referitoare fie la frecvență și la repartiția pe diferite stiluri ale limbii, fie la condițiile sintactice de întrebuințare și la nuanțele de conținut.

Cauzalele introduse prin *dacă* și *unde* sînt caracteristice vorbirii populare. *Întrucît, din cauză că, din pricină că* sînt elemente de limbă scrisă, specifice stilului științific și administrativ, care le preferă pentru siguranța valorii lor cauzale. Limba literaturii artistice folosește în principiu toate mijloacele enumerate. În stilul autorului predomină însă elemente neutre din punct de vedere stilistic ca *fiindcă, pentru că, deoarece, de vreme ce* și elementul mai popular *cum*, evitîndu-se în general formulele mai greoaie de tipul *din cauză că*. Mi se pare interesant de semnalat faptul că pentru ilustrarea unor locuțiuni conjuncționale, lipsite de exemple și în dicționare, mi-a fost foarte greu să găsesc exemple în literatura artistică originală, în timp ce traducerile abundă în cauzale introduse prin *o dată ce, din moment ce, din cauză că* (vezi de pildă romanul *Tăunul* de E. Voinici, tradus din limba rusă de Otilia Cazimir și N. Gumma — Editura tineretului, 1952) ; poate că și acest element contribuie la impresia de răceală și caracter livresc dată de limba unei traduceri literare, spre deosebire de limba operelor originale, care nu se sperie de exprimările mai puțin precise, învăluite în diferite nuanțe.

---

[1] Vezi Iorgu Iordan, LRC², p. 591.
[2] Vezi mai sus, p. 89.

Elementele conjuncționale populare amintite mai sus — *dacă* și *unde* — trebuie distinse de elementele cauzale regionale, specifice anumitor graiuri. În situația de elemente regionale se găsesc unele conjuncții și locuțiuni supraviețuitoare ale unor elemente întîlnite în secolul al XVI-lea. Astfel, vechea locuțiune *derept ce*, atît de răspîndită în secolul al XVI-lea în texte din diferite regiuni, a fost înregistrată în zilele noastre în graiul din Bihor sub forma ***dîr-ce*** :

Cari-i nemiș . . ., cari-o foz birău și cari-o foz jurat triabă și-i spargă [pielea], dîr-ce-o jurat dă multi uări. ALRT 139/29, punctul 310 (Roșia-Bihor).

Mai răspîndite sînt locuțiunile cauzale *de ce* și *pentru ce* :

de ce : *Vine-mi gîndu să mă-nec*
Unde-i tăuțu mai lat,
De ce-am rămas ne-nsurat. BÎRLEA, C.P. 158 (în DA ms. s.v. *unde*). Cf. și răspunsul care se dă în unele părți (Moldova) la întrebarea *de ce? — De ce așa.*

pentru ce : *Că tu, bade-așa-ai gîndit*
Că eu pentru ce-s negruță
La nime n-oi fi drăguță (Cîntec popular).

Vineri, pîntru ce-i zî de post, nu torc, nu țasă, nu coasă. Sîmbăta nu prea fac haine, pîntru ce atuncea o fost răstignirea lui Isus Hristos. ALRT 123/1, punctul 260 (Beclean). Același text atestă locuțiunea și sub forma *pîn-ce* : *În postu mare nu torc marța, pîn-ce vine Marțolea la ele. Că vinerea și la capătu săptămîni nu să-ncepe un lucru mare, pîn-ce nu-i stătornic* (123/4). Cf. și 135/16, punctul 284 (Sîn-Mihaiul Almașului).

Din punctul de vedere al condițiilor sintactice de întrebuințare, deosebirile dintre diferitele elemente conjuncționale se pot referi la capacitatea lor de a introduce cauzale subordonate direct și indirect, la locul lor față de regentă și la vecinătatea unor elemente ca negația, adverbele restrictive sau conjuncțiile coordonatoare.

Pentru cauzalele subordonate indirect conjuncțiile cele mai frecvente sînt *că* și *căci*. *Că* în schimb introduce din ce în ce mai rar cauzale subordonate direct.

Din enumerarea elementelor introductive ale cauzalelor coordonate recunoscute de *Gramatica* Academiei s-ar înțelege că aceste conjuncții *că* și *căci* sînt singurele — comune cu elementele cauzale subordonatoare — care introduc propoziții de tipul celor considerate coordonate. S-a arătat însă că și alte elemente cauzale subordonatoare pot introduce asemenea propoziții : Sorin Stati amintește de *că doar*[1], *din moment ce*[2], *de vreme ce*[2] și *pentru că*[3], iar acad. Al. Graur exclude numai pe *din cauză că*[4]. Cred că acesta din urmă este cel mai aproape de adevăr : cu excepția lui *din cauză că*, *din pricină că* și *cum*, toate celelalte elemente cauzale subordonatoare pot introduce și o cauzală subordonată indirect : *pentru că*, *fiindcă*, *deoa-*

---

[1] *Lucr. cit.*, p. 95.
[2] *Lucr. cit.*, p. 96.
[3] *Lucr. cit.*, p. 97, unde se dă un citat din Sadoveanu, *Dumbrava minunată* : *Fii liniștită, Lizucă, pentru că noi nu te lăsăm.*
[4] *Lucr. cit.*, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

rece, chiar *unde*, *dacă*, *de vreme ce*, *întrucît*. Spre deosebire de *că* și *căci*, întrebuințarea acestora este limitată de natura enunțiativă, interogativă, optativă sau imperativă a regentei[1].

Capacitatea elementelor conjuncționale cauzale de a introduce amîndouă tipurile de subordonate este legată și de caracteristici de conținut și de topică : o locuțiune ca *din cauză că* exprimă prea direct raportul cauzal pentru ca să poată apărea la cauzalele subordonate indirect ; conjuncția *cum*, fixată în funcțiunea cauzală la locul întîi față de regentă, nu poate apărea la cauzalele subordonate indirect, care ocupă totdeauna locul al doilea.

Fixarea unor elemente conjuncționale pentru cauzalele care ocupă un anumit loc față de regentă este un fenomen care deosebește limba contemporană de fazele mai vechi ale limbii romîne. *Cum*, de exemplu, putea fi folosit, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, și în urma regentei :

Și zise: Plătit-au mie Domnezeu cum slujnica mea am dat domnumieu (P.O. 119/16),

pe cînd astăzi cauzalele introduse prin *cum* apar numai înaintea regentei (singura poziție legiferată de *Gramatica* Academiei) sau intercalate în cuprinsul acesteia :

Doamna Z... ne-a afirmat pe drum... că N, cum e cam bolnăvicios, și-a făcut testamentul și lasă aproape toată averea sa copilei lui Manolache. CARAGIALE, O. I 73.

Cauzalele cu *căci* puteau ocupa pînă la începutul secolului al XIX-lea locul întîi față de regentă :

Răsare curund, iară căci n-are umegiune, deca răsare soarele ea veștedzește și sacă. VARLAAM, C. 277/7. Cf. P.O. 155/17.

Astăzi o asemenea topică nu mai este admisă de normele limbii literare și eventuala ei folosire este în mod evident o greșeală datorită necunoașterii limbii. În această situație este următoarea frază :

Te-aș trece eu peste apă, răspunse broasca, dar tu ai să mă-nțepi și eu (căci ești veninos) am să mor. Paul Georgescu, în G. LIT. 1958, nr. 36 (234), p. 1, col. 7.

În general, nici cauzalele cu *că* nu mai pot preceda astăzi regenta, cum se putea în limba veche :

Și că nu se lepăda, ce mai vîrtos propoveduia și oblicea pre ei, atunce osîndiră el de orbiciune-i, și împutară lui și-l scoaseră afară. CORESI, C[2] 173/16.

Aici există însă unele excepții, și anume se permite această topică atunci cînd *că* este precedat de negația *nu* sau de conjuncțiile disjunctive *fie*, *ori*, *sau*.

Conjuncția *căci* pune probleme legate de vecinătatea unor anumite elemente, posibilă într-o perioadă mai veche și neadmisă astăzi. Astfel, în limba contemporană *căci* nu poate fi precedat nici de negația *nu*, nici de adverbul restrictiv *numai*, nici de conjuncțiile coordonatoare copulative

---

[1] Vezi cele patru tipuri de cauzale subordonate indirect distinse de Sorin Stati, *lucr. cit.*, p. 96—98.

și, nici[1], disjunctive *fie, ori, sau*, adversative *ci, dar*. În secolele al XVI-lea — al XVII-lea mai ales, dar chiar și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, erau posibile însă asemenea construcții :

numai căci : *Ai ieșit den corabie de-ai purces pre mare numai căci ai audzit glasul mieu.* VARLAAM, C. 4/14 ; cf. 200/15. Cf. BĂLCESCU, O. 215.

sau căce : *Iară fiiu meni domnul pre răslăbitul, sau după zidire acest cuvînt, sau căce crezu, sau dereptu căce păcatelor lui vrea să le dea lăsare.* CORESI, C[a] 246/13.

și căci : *Acest sistem e prejudicios pentru țerani din pricinile sus arătate și căci dajdia funciară cade toată iar în spinarea lor.* BĂLCESCU, O. 114.

O problemă de construcție generală a cauzalelor, mai ales a celor care preced regenta este aceea a corelativelor din regentă ale elementelor conjuncționale cauzale. În limba contemporană corelativele se folosesc destul de rar. Ele sînt de două feluri : corelative de insistență (*de aceea*) și corelative de legătură (*apoi, atunci*). Să se compare :

Pentru că n-am bani, de aceea nu pot pleca (insistență) cu

Dacă a venit vremea pe jertfă, apoi cît m-ajunge partea, nu mă dau în lături! CARAGIALE, O. III 143 (legătură).

Corelativele de insistență se pot folosi și atunci cînd regenta precede cauzala :

De aceea nu pot pleca, pentru că n-am bani.

Lăsînd la o parte deosebirile de întrebuințare sintactică, se pare că nici din punctul de vedere strict al conținutului diferitele elemente cauzale nu sînt perfect sinonime între ele. În linii mari s-ar putea distinge două nuanțe de sens principale, una echivalînd cu fr. *parce que* și una cu fr. *puisque*, care are particularitatea de a arăta că „faptul consacrat acum drept cauză se presupune că e deja cunoscut ca săvîrșit"[2]. Aceasta din urmă ar fi, de exemplu, valoarea lui *din moment ce, o dată ce, dacă, de vreme ce* dintr-o frază ca :

Dacă istoria îndeobște, adică a neamului omenesc, este așa de interesantă în rezultatele sale, cu atît mai mult trebuie să ne fie istoria patriei, a locului unde am văzut ziua. KOGĂLNICEANU, S.A. 54.

Deosebirea dintre cele două nuanțe cauzale principale poate fi sugerată de un exemplu în care conjuncțiile purtătoare ale acestor nuanțe sînt folosite paralel pe lîngă aceeași regentă :

***De vreme ce** există tramvai, trebuie să mergi cu el!... De ce? în primul rînd **fiindcă** e ieftin.* Traducerea romanului *Douăsprezece scaune* de I. Ilf și E. Petrov (1957), p. 150.

Cele mai multe elemente conjuncționale cauzale pot exprima însă amîndouă nuanțele, adesea în dependență de locul pe care-l ocupă față de regentă, ceea ce complică problema. Sinonimia conjuncțiilor cauzale merită un studiu special pe care nu mi-am putut propune să-l întreprind în acest

---

[1] Imposibilitatea întrebuințării lui *căci* după o conjuncție copulativă a fost remarcată de Al. Philippide (*Gramatica*, p. 371).

[2] *Grammaire Larousse* ..., p. 110.

cadru. Mă simt datoare să discut însă două observații asupra acestei probleme.

Acad. Iorgu Iordan[1] vede o deosebire între *fiindcă* și *pentru că* etc., „conjuncții strict cauzale", și *deoarece*, care „introduce (adică trebuie să introducă) o propoziție explicativă (asemănătoare cu cele introduse prin *căci*)", criticînd neglijarea acestei deosebiri. Domnia-sa recomandă ca propozițiile care încep cu *deoarece* să preceadă regenta „așa cum în franțuzește propozițiile introduse prin *puisque* (echivalentul lui *deoarece*) stau înaintea regentei". După părerea mea afirmarea sinonimiei cu *căci* este în contradicție cu recomandarea privitoare la topică, întrucît propozițiile introduse de acesta sînt așezate totdeauna după regentă. *Deoarece* este de fapt una dintre conjuncțiile care pot exprima cele două nuanțe de sens amintite mai înainte și, în funcție de acestea, poate avea și o topică și alta. Nu sînt în măsură să arăt, pe baze statistice, dacă una dintre cele două construcții predomină. Autoritatea lui Sadoveanu ne împiedică însă să condamnăm cauzalele cu *deoarece* în urma regentei, care sună cît se poate de firesc într-un citat ca :

O analiză simplă îmi dovedea că nici ipoteza că l-aș fi pierdut pe cale ori trecînd în ostrov nu e întemeiată, deoarece lanțugul rămăsese la mine și carabina lanțugului își păstrase resortul. SADOVEANU, N.F. 96 (în GRAM. ACAD. II 199).

Se pare că simțul lingvistic al lui Caragiale îi descoperea diferențe de sens de altă natură între conjuncții cauzale aparent sinonime. În piesa, bazată pe o minuțioasă documentare, *Caragiale în vremea lui*[2], Camil Petrescu îi atribuie lui Caragiale următorul comentariu asupra unei fraze dintr-un articol al personajului Geanabey :

Lasă prostia pe care o spune... dar „din pricină" nu e corect zis aci, deoarece acest „din pricină" e peiorativ. I-am dat o palmă din pricină că a fost obraznic, i-am dat nota opt pentru că a știut lecția... Auzi, Geanabey scriitor? Nu știe să scrie, fiindcă e și prost și fudul (p. 25).

Cauzalele condiționale se introduc în limba contemporană prin *cînd, dacă, de, de vreme ce, din moment ce* și *cîtă vreme*. Cele mai frecvente elemente cauzale condiționale sînt *dacă* și — nepopular — *din moment ce*. Popular se folosește cu această valoare și *că* (întîlnit în secolul al XVI-lea), dar numai cînd urmează după regentă interogativă :

Subțirea boare trăgea
Și un brad se clătira.
„Ce te clatiri așa tare,
Dimireața pe răcoare?..."
„— Da cum nu m-oi legăra,
Că la mire vrea să vie
. . . . . să mă taie. Poezie populară din Munții Apuseni, la PAMFILE, I. C. 100 (în DA s.v. *clătina*).

---

[1] LRC[1], p. 488.
[2] București, 1957.

Cauzalele condiționale pot avea corelative în regentă și cînd aceasta le precede și cînd urmează după ele. Corelativele lor (*apoi, atunci*) sînt numai elemente de legătură, nu de insistență :

D-apoi cine-i, dacă nu-i ea? CREANGĂ, o. 126.

Dacă măcar cercare tu nu faci vreodată
Să scoți cel puțin capul din noaptea-ntunecată,
Apoi cum te-i deprinde cu soare, cu lumină? ALEXANDRESCU, o. c. 191.

*

La capătul expunerii asupra evoluției mijloacelor de construcție a propoziției cauzale subordonate, se pot trage unele concluzii generale.

1. Construcția propoziției cauzale subordonate se caracterizează printr-o bogăție de elemente conjuncționale introductive. De o asemenea bogăție cauzala a dispus încă din secolul al XVI-lea, fapt care i-a permis variații stilistice și stabilirea unor nuanțe de conținut.

În cadrul acestei bogății de mijloace de construcție s-au produs însă necontenite înnoiri, prin adăugarea unor formații noi care, treptat, au înlocuit o parte dintre cele vechi. E important de subliniat faptul că înlocuirea n-a atins numai conjuncțiile cu funcțiuni multiple, ci și numeroase elemente care au avut de la început valoare exclusiv cauzală.

Cercetarea istorică a construcției cauzalelor în limba romînă arată că evoluția lor nu trebuie înțeleasă în mod simplist ca o evoluție numai de la confuz la precis, adică de la elemente cu valori multiple la elemente cu valori specific cauzale și de la simplu la complex, adică de la conjuncții la locuțiuni și de la elemente puține la elemente numeroase. Amîndouă aceste afirmații se întîlnesc, de exemplu, la N. I. Barbu, care susține că „Cercetînd istoric conjuncțiile care exprimă raportul cauzal, se vede că conjuncțiile cu funcție unică au apărut mai tîrziu decît cele cu funcții multiple. Astfel, în secolul al XVI-lea mai ales, *că* exprima raportul cauzal. *Fiindcă* a apărut cu mult mai tîrziu. Nici vorbă nu poate fi în secolul al XVI-lea de loc[uțiunile] conjuncționale *de vreme ce, deoarece*"[1]. E adevărat că *fiindcă, deoarece* și, probabil, și *de vreme ce* nu existau în secolul al XVI-lea, dar acest secol cunoștea în schimb atîtea alte formații conjuncționale cu valoare exclusiv cauzală : *derept că, derept ce, derept ce că ..., pentru că, pentru căce.., prin ce, prin ce că...* Într-un articol anterior, N. I. Barbu contrazice și mai mult realitatea istorică afirmînd că „În *Codicele Voronețean...* cauzala nu este introdusă decît prin conjuncția *că*. Celelalte conjuncții sau locuții conjuncționale au apărut mai tîrziu. Astfel *căci* apare abia în *Biblia* de la 1688, iar *de vreme ce* cu un secol mai tîrziu"[2]. Cîte afirmații, atîtea erori : *a*) am văzut că în *Codicele Voronețean* cauzalele sînt foarte des introduse și prin *derep ce*, iar uneori și prin *ca* ; *b*) conjuncția *căci* este frecvent atestată în secolul al XVI-lea (încă din *Apostolul* lui Coresi, cu mai bine de un secol înaintea *Bibliei* de la 1688), iar *c*) locu-

[1] *Conjuncții cu funcții multiple*, în *Cum vorbim*, 1951, nr. 9—10, p. 20.
[2] *Sintaxa în lumina învățăturii lui I. V. Stalin despre limbă*, în *Cum vorbim*, 1951, nr. 5, p. 6.

țiunea *de vreme ce*, departe de a apărea cu un secol după *Biblia* de la 1688, se găsește și în această biblie (cf. COD. VOR. 173—174) și e folosită curent încă de la 1643.

Pe de o parte deci, au existat locuțiuni specific cauzale încă din secolul al XVI-lea. Pe de alta, elementele nou incluse între mijloacele de construcție a propozițiilor cauzale nu au fost totdeauna formații exclusiv cauzale : *în vreme ce, precum, din moment ce, o dată ce*. Înnoirile se explică, așadar, prin necesitatea de expresivitate în redarea unui raport atît de important ca cel de cauzalitate. În căutările de înnoire limba a făcut apel la elementele cu valori care permiteau trecerea spre o valoare cauzală.

2. După valorile lor fundamentale, elementele conjuncționale cauzale pot fi grupate în *a*) elemente originar cauzale și *b*) elemente cu alte valori.

Din categoria elementelor originar cauzale fac parte conjuncții cum sînt *că* și *căci*, dar și locuțiuni ca cele formate cu prepozițiile *derept, pentru, prin* și locuțiunile *de ce, fiindcă, din pricină că, din cauză că*. Unele dintre acestea au putut ajunge de la valoarea cauzală la alte valori : *căci, de ce*.

Elementele cauzale cu alte valori fundamentale se pot găsi în două situații : la unele dintre ele valoarea cauzală este pînă astăzi o valoare secundară (*cum, dacă, unde*), pe cînd la altele valoarea cauzală grefată inițial pe alte valori le-a înlăturat cu timpul, devenind exclusivă : *o dată ce*.

Proveniența elementelor cauzale cu alte valori fundamentale indică legături cu elementele temporale, condiționale, locale și modale. Multe dintre aceste elemente au putut ajunge la valoarea cauzală prin două sau trei dintre multele lor valori.

Cu valoare fundamentală l o c a l ă este, de exemplu, conjuncția de proveniență adverbială *unde*. Această conjuncție avea însă în secolul al XVI-lea și valoare temporală și condițională, valori care au putut constitui puntea spre funcțiunea cauzală. Conjuncția *unde* este singura reprezentantă actuală, restrînsă și ea la vorbirea populară, a grupului de elemente cauzale legate de ideea de loc, grup care era mult mai bogat în secolul al XVI-lea datorită unor compuse și locuțiuni cu *unde* : *căce unde* și *după unde* exclusiv cauzale și *de unde* cu valori multiple.

Valoare fundamentală c o n d i ț i o n a l ă are vechea conjuncție cauzală *să*. Numeroase sînt însă elementele care au putut ajunge la valoarea cauzală prin două valori de bază — condițională și temporală : *cînd, dacă, o dată ce*, vechile *ca* și *de*. Dintre acestea, la *o dată ce* valoarea de bază actuală este cea cauzală. De același grup condițional se leagă și vechea locuțiune *de ce*, probabil cauzală la origine, dar cu o mai largă întrebuințare condițională în secolul al XVI-lea.

Elemente cauzale „împrumutate" propriu-zis de la propozițiile t e m p o r a l e sînt *după ce, în vreme ce, de vreme ce, o dată ce*, amintit mai sus, și *cîtă vreme*. În același grup al elementelor de proveniență temporală intră însă și locuțiunile care, fără să fi servit drept conjuncții temporale, sînt formate cu substantive cu sens temporal : *deoarece, din moment ce*. Grupul elementelor cauzale de proveniență temporală s-a dezvoltat mult din secolul al XVI-lea pînă astăzi : deși s-au pierdut destule dintre ele

(*ca, cînd, după ce, în vreme ce*), mai importante sînt creațiile noi *de vreme ce, deoarece, din moment ce* și *o dată ce*.

Principalul element cu valoare fundamentală m o d a l ă este *cum*, care are însă și valoare temporală. *Cum* și vechiul *cumuș* l-au atras pe *precum* (și pe *după cum*) și ele stau la baza efemerelor locuțiuni de influență străină *așa cum, așa precum*.

De elementele modale se leagă și *întrucît*, conjuncție sudată din locuțiunea *întru cît* cu valoare fundamentală r e s t r i c t i v ă „în măsura în care".

3. Pe lîngă mișcarea produsă în înnoirea inventarului elementelor conjuncționale, istoria propozițiilor cauzale atestă transformări în diferite aspecte ale construcției acestora : fixarea într-o anumită topică, posibilitatea folosirii numai în unele îmbinări și mai ales reducerea considerabilă a întrebuințării corelativelor adverbiale în regentă.

20.6.63

Scanned with OKEN Scanner

Propoziţia finală

În prezentarea mijloacelor de introducere a propoziției finale trebuie distinsă construcția propozițiilor finale pozitive de aceea a finalelor negative, întrucît, spre deosebire de situația celor mai multe subordonate, finalele negative au anumite particularități specifice față de corespondentele lor pozitive.

Pentru secolul al XVI-lea, acad. Al. Rosetti[1] se ocupă, fără nici o mențiune specială, numai de construcția finalelor pozitive, dar I.-A. Candrea[2] consemnează şi unele mijloace proprii finalelor negative. Chiar şi numai din datele furnizate de acad. Al. Rosetti se vede că elementele conjuncționale care introduceau finale p o z i t i v e în secolul al XVI-lea erau destul de numeroase; în lista întocmită de domnia-sa figurează „*ca să (se), cum (se), de, de se, pentru să (se), se*". Densusianu[3] înregistrează şi finale introduse prin *derept (să)* şi prin *derep ce (să)*, iar la toate acestea se mai pot adăuga construcțiile cu *ca* (+ viitorul indicativ) şi cu *cît să*.

Elementele conjuncționale care introduc finale pozitive în secolul al XVI-lea sînt deci următoarele : conjuncțiile simple *să, de* şi *ca*, conjuncțiile compuse *ca să, cît să, cum să* şi *de să* şi locuțiunile conjuncționale *derept să, derep ce să* şi *pentru să*.

să : *Întru ura de sămbăte adurară-se ucenicii se frăîngă păînre.* COD. VOR. XV 9; cf. XXXVIII 9, CLX 7. Cf. P.S. 13/17; CORESI, A. 86/19; P. O. 14/2, 8...

de : *Sculaţi de îmblăm.* CORESI, T. 62; cf. 220.

ca : *Pentru aceaea cuvîntul lu Dumnezeu tu-l ascultă şi numai în căile lui să îmbli, ca, acicea de veri lăcui bine, iară acolo, întru împărăţiia ceriului, tu veri fi moştean întru luminata bucurie a sfinţilor lui.* CORESI, C[2] 5/16.

ca să : *Iaca am dat voao toată iarba... şi toţi pomii... cum să fie voao spre mîncare. Şi toate jigăniile pămîntului şi toate paserile ceriului şi toate*

---

[1] *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, p. 163.
[2] *Lucr. cit.*, p. CCXXVII.
[3] HLR II, p. 286.

ce se leagănă spre pămînt și toi în ce iaste viață ca să aibă spre mîncare. P.O. 17. Cf. CORESI, T. 7; CORESI, A. 56/5.

că să : *Că se nu grăiască rostul mieu lucrul omenesc, derept cuventele rostului tău, e cu feria căile izeclene.* P.S. 22/14 (Candrea îndreaptă în ediție pe *că* în *ca*, dar în aparatul critic se indică faptul că în manuscrisul scheian este *că*).

cît să : *Ce întru aceea jeluiesc îngerii a se pleca cît să vază.* CORESI, A. 161/10.

cum (...) **să** : *Spre lăîngedzi purta măreștergura de sudorile greței capului, e se vendeca ei de lîngori și cum duhurele celea hicleanele se iasă dintr-înși.* COD. VOR. IV 8; cf. XVIII 2, XXXVIII 7; CORESI, A. 87/17, 98/12..; CORESI, C² 66/22; P. O. 12/16, 13, 15/4...

de să : *Și dzise cu rane se-l întreabe el, de se înțeleagă derept care vină așa strigă sprinsu.* COD. VOR. XLIII—XLIV. Cf. P.S. 9/5; 137/10; CORESI, A. 103/6, 136/7, 143/14; CORESI, T. 6; CORESI, C² 370/34.

derept să : *Să prinză el întru cuvinte derept să dea el mai marilor și puternicilor voivozi.* CORESI, T. 168. Cf. CORESI, A., 96/21; CROESI, C² 49/36, 37, 335/19...

derept ce să : *N-am sufletul mieu a cinsti, ce să sfrășesc curărea mea cu bucurie și slujba ce-am priimit de la domnul Is., derep ce să mărturisesc evanghelia bunătății lu Dumnezeu.* CORESI, A. 97/131; cf. 172/16, 182/20.

pentru să : *Că iată că zice Dumnezeu să nu postim noi pentru să ne laude oamenii, ce pentru folosul cela ce văm să avem de la Dumnezeu.* CORESI, C² 50/1.

Conjuncția finală are adeseori un corelativ adverbial în propoziția regentă, cînd aceasta este așezată înaintea subordonatei finale. Corelativul unei finale este o locuțiune adverbială formată dintr-o prepoziție care arată scopul (*derept, întru, pre, prin, spre*) și un pronume demonstrativ în forma de feminin cu valoare de neutru (*aceea*, mai rar *aceasta*). În ceea ce privește legătura dintre corelativ și conjuncție se disting două situații :

a) Corelativul, precedent, este separat de conjuncția finală prin părți ale propoziției regente :

derept aceaea — ca să : *Că derept aceaea spre pămînt Dumnezeu arătă-se și cu oamenii vise, ca să arate noao calea spășeniei și cunoașterea adevărului.* CORESI, C² 529/12.

derept aceea — cum să : *Derept aceea va fi arcul mieu în nor cum eu să văz și să pomenesc de pre legătura mea.* P.O. 40/9; cf. 75/7.

pre acea — cum să : *Iscoade sînteți voi și pre acea ați venit cum să vedeți partea cea mai nătare aceștii țăr.* P.O. 173/16.

spre aceasta — se : *Spre aceasta morților bîînre vesti-se, se giudeț preemească după om cu peliță...* COD. VOR. CLVIII 8.

spre aceasta — cum să : *Spre aceasta arătaiu-ți-mă, cum se te fac slugă și martor celora ce vădzuși și celora ce-ți voi ivi ție.* COD. VOR. LXXVII 8; cf. CLIII 9.

b) Corelativul se găsește imediat înaintea conjuncției finale, părînd că formează grup cu aceasta :

pre aceea cum... să : *Domnului calea să păzească și să facă aceea ce e derept și bun, pre aceea cum calea Domnului să păzească.* P.O. 66—67 (pasaj confuz).

Scanned with OKEN Scanner

prin aceea cum... să : *Și să facă aceea ce-i derept și bine, prin aceea cum Domnul lu Avraam să dea ce au făgăduit lui.* P.O. 67/2.

Folosirea corelativelor pune și pentru propoziția finală probleme similare cu cele discutate la propoziția cauzală, și anume problema caracterului locuțional sau analizabil al grupurilor de sub *b*) și problema naturii finale sau atributive (cf. un exemplu ca : *aceasta derept această ocă ziceți, cum să puteți lăcui în pămîntul Gojenului.* P.O. 196/5) a subordonatei care are în regentă un corelativ adverbial cu elementul de bază pronominal. Deși optez pentru analiză și pentru caracterul final al subordonatelor de acest tip[1], ca și la cauzale, m-am ferit de a da asemenea exemple pentru ilustrarea diverselor mijloace de introducere a propozițiilor finale.

Inventarul elementelor conjuncționale finale folosite în secolul al XVI-lea poate fi considerat foarte bogat în comparație cu numărul redus de mijloace de care dispune astăzi propoziția finală și care caracterizează în general construcția propozițiilor finale. Firește, diversele elemente enumerate nu stau toate pe același plan. După cum reiese, indirect, și din trimiterile făcute în legătură cu ilustrarea fiecăruia dintre ele, cele mai frecvente sînt *să*, *cum să*, *de să* și *derept să*[2]. Deși nu prea frecvent, *ca să* apare în texte diferite. Izolate apar *cît să*, care e chiar suspect datorită unei oarecare lipse de claritate a pasajului respectiv, *derep ce să*, *ca* și *pentru să* ; acesta din urmă se va dezvolta însă în secolul următor. Conjuncția *de* pune probleme mai speciale de distincție a valorii finale : întrucît valoarea ei finală este împletită pînă la confuzie cu aceea coordonatoare copulativă sau subordonatoare consecutivă, m-am oprit la ilustrarea prin două trimiteri la exemple în care valoarea finală mi s-a părut incontestabilă, dar numărul redus al exemplelor nu denotă în cazul de față o folosire rară în textele din secolul al XVI-lea.

Condițiile de construcție diferă la diversele elemente finale. Cele mai multe, și anume *să* și numeroasele compuse și locuțiuni în structura cărora intră această conjuncție de bază (*ca să*, *cît să*, *cum să*, *de să*, *derept să*, *derep ce să* și *pentru să*), se construiesc cu modul conjunctiv ; conjuncția *ca* se construiește cu modul indicativ, timpul viitor, iar *de* cam cu toate modurile, inclusiv conjunctivul fără *să* ca în exemplul de la p. 98 : în general, în finala introdusă prin *de* apare același mod și timp ca în regentă, dar chiar din exemplul dat (*sculați de îmblăm*) se vede că identitatea poate fi numai ca valoare (imperativ și conjunctiv hortativ).

Cu excepția lui *de* construit cu alte moduri decît imperativul sau conjunctivul hortativ, toate elementele conjuncționale finale sînt sinonime între ele. Cînd au și condiții de construcție identice, ele pot apărea alături, în finale coordonate între ele :

nu... de să ..., ce să : *Nu trimise Dumnezeu fiiul său întru lume de să judece lumea, ce să mîntuiască lumea.* CORESI, T. 188.

nu ca să..., ce să : *Că derept aceaea făcută e ție gura, nu ca să mușci, ce să vindeci.* CORESI, C[2] 328/7.

---

[1] Vezi discuția la *Propoziția cauzală*, p. 73—74.

[2] Frecvența lui *derept să* face cu atît mai curioasă lipsa acestei locuțiuni din lista acad. Al. Rosetti.

nu amu dereptu să . . ., ce ca să : Iară Ioann se acoperi cu neștiirea și după tocmeală întreba . . . Nu amu dereptu să știe el însuș (că știia preaditece taina), ce ca să se domirească uceninii lui că iaste mare a domnului și despuitoriului nostru priimirea. CORESI, C² 524/25.

Particularitățile de construcție ale propozițiilor finale n e g a t i v e nu constau în conjuncțiile introductive, care sînt tot dintre cele folosite și la finalele pozitive, ci în modul de plasare a negației și în adăugarea unor elemente modale de întărire. Tratarea finalelor negative separat de cele pozitive nu s-ar justifica prin construcții ca :

să nu : Se ucigă fuglii, se nu neștinre noate, se scape. COD. VOR. XCI 11.

ca . . . nu : Eu întru lume lumină venii, ca toți cine va crede întru mine, întru untunerec nu va fi. CORESI, T. 215. Cf. CORESI, C² 460/19, 21.

ca să nu : Cînd avăm nescari pizmitori spre noi, nu trebuiaște să ne descoperim către-înșii isprăvirea noastră, ca să nu se întărîte ei. CORESI, C² 385/7.

de nu : Se nu taci de mere, de nu, cînd veri tăcea de mere, și podobi-me-voi celora ce deștingu în groapă. P.S. 47/5.

Alături de aceste construcții „normale", în care la conjuncția finală se adaugă pur și simplu negația, există unele mai complicate în care plasarea negației se face într-un mod deosebit (în interiorul unei conjuncții compuse, de exemplu) sau atrage anumite consecințe (repetarea conjuncției, uneori cu negație cu tot). Finalele negative prezintă astfel următoarele construcții :

***să nu . . . să** : Rogu-te amu, părinte, să tremiți el în casa tatălui mieu, am amu cinci frați, ca să le mărturisească, să nu și aceia să vie la cest loc cu muncă.* CORESI, T. 160. Cf. CORESI, C² 362/7, 370/8.

***să nu . . . să nu** : După lumină să meargem, cu credință . . ., să nu fără lumină întru untunearecul neluminat și întru întuneareculu-i păcatelor și al realelor să nu fim rătăciți.* CORESI, C² 199/10.

***ca nu . . . să** : Mai mult lucrul său coperiiia-ș, ca nu de pizma lor să se mușce și întru păcate să cază.* CORESI, C² 385/5.

***de nu . . . să** : Nu suflareți unul spre alalt, frați, de nu osîndiți să fiți.* CORESI, A. 156/15 ; cf. 157/5.

***de nu . . . să nu** : E voi amu prea iubiții ainte să știți, feriți-vă, de nu întru necurăție hicleană să nu fiți purtați.* CORESI, A. 186/15.

Elemente cu rol de întărire modală care se adaugă la conjuncțiile introductive în propozițiile finale negative sînt *cumva* și *cîndva*. Ele nu apar numai în combinațiile *se nu cîndva* și *se nu cumva* pe care le amintește I.-A. Candrea, ci se combină și cu *cum să* și cu *de să*. Toate aceste combinații apar în două tipuri de construcții : 1) *să nu cumva* + verbul la conjunctiv și 2) *să nu cumva* + reluarea lui *să* + verb. Iată diversele situații :

***să nu cumva:** Pre mîni lua-te-vor să nu cumva poticnești de piatră piciorul tău.* CORESI, T. 5 ; cf. 104, 122.

***să cumva nu:** Porîncit-au noao Dumnezeu să nu mîncăm și să nu atingem el să cumva nu murim.* P.O. 20/17.

***să nu cumva** (. . .) **să** : Să ne plîngem mainte de ceasul aceștii puținea vreme, să nu cumva să plîngem acolo în vecie.* CORESI, C² 36/29 ; cf. 12/25. Cf. CORESI, T. 29, 78.

Inv. 117482

Scanned with OKEN Scanner

cum . . . să nu cumva : *Ce trebuiaște a ști cum cetind să nu cumva săblăznești.* P.O. 9/22.

să nu cîndva (. . . *și* . . . ***să***) : *Și cu urechile greu auziră și ochii lor păiînjiniră-se, să nu cîndva vază cu ochii lor și cu urechile să audză.* CORESI, T. 28.

de nu cîndva să : . . . *și ochii lor păijiniți de nu cîndva să vază cu ochii și cu urechile să audză și într-înemă să înțeleagă.* CORESI, A. 141/5.

Din exemplele date se vede că cele două tipuri de construcții se pot întîlni în același text : în *Tetravanghelul* lui Coresi se găsesc și tipul *să nu cumva* și *să nu cumva să*. Folosirea construcției fără reluarea lui *să* stă uneori în legătură cu unele particularități de topică : inversarea locului negației față de adverbul *cumva* (*să cumva nu* P.O. 20/17) sau anticiparea unui complement între negație și acest adverb (*cum . . . să nu te cumva săblăznești* P.O. 9/22). Construcția cu reluarea lui *să* apare mai ales atunci cînd între elementele introductive *să nu cumva* și verb se intercalează alte cuvinte :

Robii ziseră lui : Veri amu să mergem și să plevim ea? El zise : Ba nu, ***să nu cumva*** *zmulgînd plevila* ***să*** *rupeți împreună cu ea și grîul.* CORESI, T. 29.

Ca frecvență combinațiile cu *cumva* le întrec pe cele cu *cîndva*. Deși are valoare fundamentală temporală, în combinație cu conjuncțiile finale *cîndva* este sinonim cu *cumva*. Amîndouă au rolul de a întări negația fie în sensul locuțiunii adverbiale *în nici un chip*[1], fie aducînd expresia ideii de eventualitate.

Finalele negative se construiesc deci cu aceleași conjuncții ca și finalele pozitive, dar nu numai prin simpla alăturare a unor negații, ci și prin mijloace mai deosebite de îmbinare a negației cu conjuncția propriu-zisă și prin adăugarea elementelor întăritoare *cîndva* și *cumva*.

În secolul al XVII-lea construcția finalelor p o z i t i v e continuă mare parte din elementele introductive folosite în secolul precedent : *să*, *de*, *ca* + viitorul, *ca să*, *cum să*, *pentru să*, la începutul secolului și *derep ce să*. Dintre acestea, unele se găsesc cam în aceeași situație ca și în secolul al XVI-lea : *derep ce să*, de exemplu, e tot izolat (într-un text măhăcean din 1619), *ca* + viitorul destul de rar, deși în texte diferite (Varlaam și *Biblia* din 1688), *de* frecvent, dar mai ales cu valori mixte. Altele, în schimb, și-au schimbat poziția în limbă : în timp ce *ca să* și, mai evident, *pentru să* sînt în progres, *cum să* și-a restrîns mult întrebuințarea și chiar *să* este mai puțin frecvent. Totodată secolul al XVII-lea renunță la unele mijloace folosite anterior : în această situație se găsesc nu numai *cît să*, care era izolat și în secolul al XVI-lea, ci și *de să* și *derept să*, atît de frecvente atunci. Pe de altă parte, se întîlnesc în secolul al XVII-lea și creații noi :

cum ca să : *Să o împreune șie întru credință și întru dragoste sufletească și întru viață nedespărțită, cum ca să-l știe semenția omenească că Măria Lui iaste domn și Dumnedzău și cap.* VARLAAM, C. 231/24 ; cf. 516. Cf. *Șapte taine*, la GASTER, CR. I 114.

---

[1] Vezi *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. al II-lea, p. 201.

întru să : *Păgînii vin întru să săgete cei fără de vină.* DOSOFTEI, PS. 36 ; cf. 509 (în DA s.v. *întru*) ; 26/2 (la N. Drăganu, în DR III 265).

pentru ca să: *Le-au căotat a pogorî și svînta scriptură tot mai pre înțelesul oamenilor, pîn-au început a scoate așeș cineș pre limba sa pentru ca să înțeleagă hiecine să să învețe și să mărturisească minunate lucrurile lui Dumnedzău.* VARLAAM, C. 5/11 ; cf. 21/1, 30/9, 34/8. Cf. URECHE, L. 67, 132.

Într-un singur exemplu, în care e legată de corelativul *spre aceasta* imediat precedent, e înregistrată și formația *ca de să* într-un text de la începutul secolului :

Dat-am... cartea dumni-meale... rugătoriului nostru egumănului de Tismana... spre aceasta ca di să hie volnici și putearnici a ține și a lua den tot venitul. HASDEU, C. B. I 109, a. 1601 (la N. Drăganu, în DR III 267).

Cea mai importantă dintre toate aceste formații este locuțiunea conjuncțională *pentru ca să*, care e destul de puternică încă din acest secol și care, treptat, a eliminat formația anterioară *pentru să*. Locuțiunea *întru să* pare să fie întrebuințată numai de Dosoftei. Celelalte două formații, conjuncțiile compuse *cum ca să* și *ca de să*, sînt datorite contaminației compuselor *ca să* și *cum să*, respectiv *de să* ; dintre ele *cum ca să* este destul de rară, iar *ca de să* izolată.

Corelativele adverbiale sînt folosite în acest secol aproape numai la distanță față de conjuncția finală. Dintre vechile corelative nu mai apar acum formațiile cu prepozițiile *derept*, *întru* sau *prin*, ci numai cu *pre* (rar) și *spre*, la care se adaugă noile formații, foarte frecvente, cu prepoziția *pentru* : *pentru aceea* (BIBLIA, în COD. VOR. 73), *pentr-acea* (VARLAAM, C. 21/1, 34/8, 63/4). Pe lîngă acest tip de corelative în structura cărora intră un pronume demonstrativ feminin cu valoare de neutru, în secolul al XVII-lea apare și corelativul *cu de-adins* :

Hristos mai cu de-adins s-au împeliță, ca să scoață tot rodul omenesc din toată răutatea carea agonisisă șie pentru neascultarea sa. VARLAAM, C 402/23.

Fără a părea legată de finalele n e g a t i v e, o locuțiune nouă întîlnită în acest secol, ***pentru căci să***, este atestată numai la acest tip de finale :

Pisistrat, pentru căci să nu să mai adune athinei, pusă pre ficiorii săi călare și-i trimisă. HERODOT, 25 (în DA ms. s.v. *pentru*). Cf. mai jos construcțiile întărite cu un element modal *pentru căce să nu cumva* și *pentru căce cîndai să nu.*

Formarea locuțiunii *pentru căci să* se explică prin analogie cu mai vechea *derep ce să* : *derep ce* cauzal = *pentru că(ci)* — *derep ce să* final = *pentru căci să.*

La finalele negative negația mai apare uneori în ordine neobișnuită față de conjuncția introductivă, de exemplu în *nu ca... să* (= ca să nu) :

Iară nu ca întru mai multu să te ostenesc, te rog să auzi tu pre scurt cu ale tale blîndețe. BIBLIA, în COD. VOR. 59.

Dintre elementele modale de întărire a negației cel mai frecvent este tot *cumva*, care continuă să apară în construcția *să nu cumva* + verb (N. TEST. în COD. VOR. 105, VARLAAM, C. 234/28 ; cf. *pentru căce să nu cumva* + verb PRAV. MOLD. 164, în DA ms. s.v. *pentru*), alături de *să nu cumva să* + verb (COSTIN, O. 59). O construcție cum e *ca nu cumva să*

rezolvă problema depărtării verbului de conjuncția introductivă prin intercalarea elementelor *nu cumva* în interiorul compusului *ca să* :

Pentr-acea, feriți-vă de păcate ca de un șarpe veninat, ca nu cumva să te muște cu veninul păcatelor și să te omoară cu munca de veci. VARLAAM, C. 297/26 ; cf. 362/18.

Celălalt element modal, *cîndva*, apare în *Biblia* de la București în construcția *ca nu cîndva* + viitorul :

Pentru că s-au îngroșat inema nărodului acestuia și cu urechile cu greu au auzit și ochii lor i-au închis ca nu cîndva vor auzi și cu inima vor înțelege (în COD. VOR. 105).

În acest secol apar și alte elemente de întărire a negației, neîntîlnite în secolul al XVI-lea :

cîndai: Am zis ***pentru căce cîndai să nu*** *moriu pentru dînsa.* BIBLIA, 18^{v}.

Iară oștenii sfat făcură ca pre cei legați să-i omoară, ***ca nu cîndai*** *vreunul înotînd va scăpa.* BIBLIA, în COD. VOR. 95.

doară : Să temu a zice „fămeie-m iaste” ***pentru ca nu doară să-l ucigă*** *oamenii locului pentru Reveca.* BIBLIA, 18^{v}.

Uneori apar pleonastic două elemente modale, de exemplu *cîndai* și *cumva* :

Fii cu noi de ne agiută, ***cîndai să nu cumva*** *smentească.* DOSOFTEI, V.S. 72^{2} (în DA S.V. *cîndai*).

*

În legătură cu o construcție finală înregistrată spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și care se va dezvolta în secolul al XVIII-lea, constituind oarecum o caracteristică a acestui secol, este necesară o paranteză mai lungă.

Încă din primele texte ale secolului al XVI-lea se întîlnește, alături de subordonatele finale propriu-zise, o construcție cu sens final realizată cu adverbul *doar(ă)* + viitorul :

Corabnicii sfătuiră-se cumu să vînsledze de acie doară voru putea cumva agiunge în Finichia, cumu să ierneze în pristanișteа Critului. COD. VOR. LXXXVI 6.

Nu am luat în considerație această construcție la stabilirea elementelor conjuncționale finale, întrucît sînt de părere că aici nu avem a face cu o finală introdusă printr-o conjuncție, ci cu o propoziție juxtapusă cu sens final : valoarea finală a acestei propoziții juxtapuse este marcată, pe de o parte, prin folosirea viitorului — timp posterior — , iar pe de alta, prin elementul adverbial *doară*. Acest *doară* nu indică însă scopul propriu-zis, pentru a-l putea socoti conjuncție, ci aduce de obicei ideea de speranță sau de posibilitate (eventualitate). Ideea de eventualitate este accentuată în exemplul dat prin asocierea lui *doară* cu adverbul *cumva*[1]. Alteori *doar(ă)* se poate asocia cu adverbul *cîndva*, în sens pozitiv :

Cînd faci prînz sau cină, nu chema liubovnicii tăi, nici rudele tale, nici vecinii bogați — doară cîndva și aceia pre tine vor chema și va fi ție plată — , ce cînd faci cină cheamă mișeii, neputincioșii, neavuții, ologii,

[1] Și prin semiauxiliarul *a putea*, care exprimă lexical ideea de posibilitate.

orbii, și fericit fi-veri, că n-au cu ce-ți plăti, ce-ți va plăti învierea derepților (CORESI, C² 419/28) sau în sens negativ :

Îngroșă-se înrema oamenrilor acelora și cu urechile greu audziră și ochii săi păinjiniră, doară cînva vor vedea cu ochii și cu urechile vor audzi și cu înremile vor înțelege și întoarce-se-vor de-i voi vendeca ei. COD. VOR. CIV—CV.

La Grigore Ureche se găsește o construcție asemănătoare în care *doar(ă)* este construit cu modul condițional :

După aceea a treia oară, de iznoavă au mai ispitit Bogdan vodă de au trimis solii săi într-acesta chip, doară ar putea cumva să-i dea craiul pre sorusa. L. 127. (Cf. la Neculce, L. 368 : *doar ar putea găsi.*)

Deosebirea dintre construcția cu *doar* și o adevărată construcție conjuncțională finală poate fi reliefată prin compararea a două pasaje dintr-o predică a lui Varlaam în care aceeași idee apare exprimată în cele două tipuri de construcții :

C. 427/33: *Să-l lăsăm în cîtăva vreme,* ***doară*** *va socoti și să va întoarce.*

C. 429/1 : *Eu l-am lăsat* ***pentru să*** *se întoarcă, iară nu pentru să aprindză besereca.*

Mi se pare clar că în primul citat se exprimă speranța în eventualitatea schimbării de atitudine a personajului în discuție, pe cînd în al doilea citat se exprimă, gramatical, pur și simplu scopul.

Construcțiile cu *doar(ă)* + viitorul sînt frecvente și astăzi în vorbirea populară și familiară, adesea într-o variantă cu repetarea lui *doar* sau într-o îmbinare cu *de* :

doar : *După această scurtă rugăciune a-nchis iar ochii acoperindu-și-i cu palmele, doar o mai putea adormi.* CARAGIALE, O. II 279.

doar-doar : *Socotiră că este mai isteț să-și piardă urma în codri, doar-doar vor izbuti să scape de gloaba turcului.* GALACTION, O. I 280 (în DLRC S.V. *doar*).

doar de : *Se țineau de caretă, alergînd după ea... doar de le-o pica vreun gologan.* MACEDONSKI, O. III 25 (în DLRC S.V. *doar*).

Alături de construcțiile cu *doar*, pe care le exclud din rîndul propozițiilor finale conjuncționale, apar, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, o serie de construcții în care *doar(ă)* este asociat cu elemente conjuncționale propriu-zise. Singurul exemplu înregistrat în secolul al XVII-lea atestă existența la Dosoftei a construcției ***ca doară*** + condiționalul (prezent) :

O surpă gios ca doară ar vedea... V.S. 93 (în DA S.V. *ca*).

În secolul al XVIII-lea această construcție se întîlnește la mai mulți scriitori, chiar de la începutul secolului (POPESCU, CR. 59, 62, 119 ; CRON. ANON. 22 ; NECULCE, L. 161, 289, 302), iar la Stolnicul Cantacuzino apare și cu condiționalul perfect :

Și în tot chipul m-am trudit și pentr-alte părți și cu cheltuială am nevoit, ca doar aș fi aflat vreun istoric carele și de țara aceasta... să scrie pe amăruntul toate. IST. 3.

Tot în pragul secolului al XVIII-lea, se întîlnesc și alte două construcții asemănătoare :

ca doar(ă) + viitorul indicativ : *Iar cine va vrea a fi și mai grijuliu și mai știut de a afla cap, cerce, ca doară va afla, cetind a altora și a multora cărți foile întorcînd.* CANTACUZINO, IST. 75—76. Cf. NECULCE, L. 338.

ca doar . . . să + conjunctivul (prezent) : *Mai trudit-am încă ca doar din hrisoavele domnilor ce sînt pre la boierime și pre la mănăstiri date și la sate, cîte am putut vedea, să poci scoate cevași.* CANTACUZINO, IST. 5.

Paralel cu construcțiile în care *doar* este asociat cu conjuncția *ca* (*să*), apar și îmbinări cu conjuncția *că* :

că doar + condiționalul : *De toate părțile munciia în tot chipul, că doar s-ar mîntui, să nu le fie crai un rumîn, precum le era.* POPESCU, CR. 113. Cf. NECULCE, L. 329.

că doar + viitorul indicativ : *Pui pre Dumnedzeu martur că așe i-am dzis și tare am stătut, că doar l-oi întoarce, și n-am putut.* NECULCE, L. 269.

Spre deosebire de construcțiile cu *doar* simplu, propozițiile introduse prin *ca doar* (+ condiționalul sau viitorul indicativ), *ca doar să* (+ conjunctivul) sau *că doar* (+ condiționalul sau viitorul indicativ) sînt finale conjuncționale.

Constituirea locuțiunilor conjuncționale *ca doar* și *ca doar să* are la bază contaminarea dintre construcția conjuncțională cu *ca*, respectiv *ca să*, și construcția finalelor juxtapuse în care apare adverbul *doar*. DA se referă la „contaminarea unor propoziții ca *i-au tăiat ca să scape de ei* și *i-au tăiat* [nădăjduind] *că doar va scăpa de ei*", din care s-a născut construcția „puțin obișnuită" *ca doar*(*ă*) (din exemple se înțelege că e vorba numai de *ca doar* + condiționalul sau viitorul indicativ) : ar fi deci o contaminare între *ca să* final pe de o parte și *că doar* (completiv) pe de alta. Cred însă că pentru explicarea construcției *ca doar* + condiționalul sau viitorul indicativ putem pleca direct de la conjuncția finală *ca* + viitorul, folosită în secolele al XVI-lea și al XVII-lea (pe care DA nu o are înregistrată), nu de la *ca să*, iar al doilea element al contaminării nu este *că doar*, ci construcția cu sens final realizată prin *doar* simplu cu viitorul sau cu condiționalul. Pentru *ca doar să*, evident, s-a pornit de la conjuncția finală *ca să* + *doar*.

Al. Procopovici a emis o explicație după care în formația *ca doar* nu avem a face cu conjuncția *ca*, ci cu „*că* + *a* > *ca*, din *că adoară* care introducea la început propoziții obiective după verbe ca „a nădăjdui", „a socoti", „a gîndi" etc. și a cărui funcțiune semantică evolua de la „a doua oară" la „apoi", spre a nu mai avea în cele din urmă nici acest înțeles"[1]. Un argument pentru susținerea acestei explicații (și, prin ea, a etimologiei *doar* < *a doară* < *a doua oară*) este ideea că altfel nu s-ar explica predicatul la viitor sau condițional, *ca* cerînd neapărat conjunctivul[2]; autorul ignoră deci, ca și DA, existența unei conjuncții finale *ca* + viitorul în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Despre construcția *că doar* + condiționalul sau viitorul indicativ cred că reprezintă aceeași înlocuire a lui *ca* prin *că* pe care o prezintă și îmbinarea *că să*, întîlnită cu valoarea lui *ca să* final încă din *Psaltirea Sche-*

---

[1] *Doară*, în DR III (1923), p. 634.

[2] *Ibidem*, și p. 639. În DR XI (1948), p. 23, același lingvist arată că numai *ca doar să* are un *ca* originar (< *ca adoar*(*ă*) *să*).

Scanned with OKEN Scanner

iană[1]. Pentru secolul al XVIII-lea un exemplu asemănător e oferit de Neculce :

Voi toți vă chivernisiți că să rămîneți la creștini, și numai eu sîngur pentru voi să rămîi la păgîni. L. 270.

DA înregistrează (s.v. *că*) și în epoca modernă compusul *că să* final, pentru *ca să*, în vorbirea populară (RETEGANUL, P. IV 62).

Specificul locuțiunilor *ca doar, ca doar să* și *că doar* în cadrul elementelor conjuncționale finale este nuanța lor lexicală suplimentară de speranță, încercare, posibilitate (eventualitate). De aceea ele nu sînt perfect sinonime cu celelalte conjuncții și locuțiuni conjuncționale (*să, ca să, pentru ca să* etc.).

Într-un anumit sens s-ar putea spune că formațiile cu *doar* sînt uneori sinonime cu îmbinarea nelocuțională realizată din adverbul restrictiv *numai* și conjuncția finală *să* dintr-un exemplu ca :

Vei da și cămașa, numai să scapi cu pielea întreagă. Z. STANCU, în G. LIT., 1958, nr. 44 (242), p. 4, col. 7.

Mai apropiate ca sens sînt însă formațiile finale realizate cu ajutorul substantivului *chip*, care încep să fie atestate în secolul al XVIII-lea ; ele exprimă în mod special intenția existentă în scop, nefiind perfect sinonime cu elementele finale gramaticalizate :

cu chip ca să : *A pune vinul... pe numele bisericei, cu chip ca să-i scutească.* Doc. a. 1748 — URICARIUL, V 429 (în DA s.v. *chip*).

în chip ca să : *Au trimis pe Siana-pașa... în chip ca să se împreune cu Matei.* MAG. IST. I 298 (în DA s.v. *chip*).

*

Cu discuția asupra acestor construcții mai deosebite am intrat în prezentarea secolului al XVIII-lea și am epuizat de fapt creațiile lui noi în domeniul construcției propoziției finale. Rămîne de spus că în acest secol nu mai apar *ca* + viitorul, *derep ce să, pentru căce să, cum ca să, ca de să* și *întru să*, nici elementul *cîndai* în construcțiile finale negative. Se mai folosește însă locuțiunea *pentru să* (POPESCU, CR. 115, CRON. ANON. 39, NECULCE, L. 143, 146) și construcția negativă *să nu cumva* + verb fără reluarea lui *să* (NECULCE, L. 270) ; tot acum apare pentru ultima oară *cîndva* cu sens modal în finalele negative (*Mineiul* din 1776, în DA s.v. *cîndva*). O construcție curioasă și izolată, datorită probabil contaminării, este ***ca pentru să***, întîlnită la Stolnicul Cantacuzino în construcție pozitivă :

Au mai bine să le zicem sultani, cum zicem acum tătarilor, ca pentru să se înțeleagă mai bine povestea (IST. 100),

iar la Neculce în construcție negativă :

Și ucaz nu vor să facă, ca pentru să nu facă cheltuială împărăției (L. 305).

---

[1] Al. Procopovici, în DR XI (1948), p. 23, a explicat pe *că doar* pentru *ca doar* ca o reacție a subiectului vorbitor : *ca* e înlocuit prin *că* „pentru că aceasta este, în construcții ca cele care ne privesc aci, conjuncțiunea obișnuită înaintea unui indicativ sau optativ". În subsidiar, autorul se referă, pentru „șovăirea" între *că* și *ca*, la *că să* final din limba veche și populară (*ibidem*, p. 23—24).

În categoria corelativelor de tip nepronominal poate fi considerat adverbul *anume*, care accentuează scopul special al acțiunii din regentă :

Vizirul Kara Mustafa-pașe atunce cu acea gătire merge anume să dobîndească cetatea Enîcul, ce este în marginea Țării nemțești. NECULCE, L. 156.

Pentru insistență, cele două tipuri de corelative (cu sau fără pronumele demonstrativ) se pot combina. Așa se explică apariția unui corelativ ca *într-adins pentru aceasta* :

Fiește carele să fie dator a veni la condicar acelui județ, care într-adins pentru aceasta este rînduit de domniia mea, să arate vînzarea sau zălojirea ce va face. Doc. 1776, în PRAV. COND. 178.

La finalele negative sînt atestate acum [1] construcții cu întărirea modală realizată prin grupul *care cumva*, frecvente și azi în vorbirea populară :

*Făr de zăbavă să-și ridice domn din țară, **ca nu care cumvaș să** să prinză vreo zminteală.* CRON. ANON. 4.

În secolul al XIX-lea nu mai apare locuțiunea *pentru să*, iar după prima jumătate a secolului nici *cum să* (Dinicu Golescu o mai folosise : Î. 101) ; finalele negative nu mai cunosc construcții de tipul *să nu cumva* fără reluarea lui *să* înaintea verbului. Locuțiunea *ca doar să* nu mai e atestată [2], în schimb se mai folosesc, îndeosebi în vorbirea populară, construcțiile *ca doar* + viitorul (GOLESCU, Î. 139 ; vezi și ISPIRESCU, L. 279, în DA s.v. *ca*) și *ca doar* + condiționalul (SBIERA, P. 200, în DA s.v. *ca*). În construcția *ca doar* + viitorul, adverbul *doar* poate fi repetat, locuțiunea luînd forma ***ca doar-doar*** :

Muncea în dreapta și în stînga, ca doar-doar a încăleca pe nevoie. CREANGĂ, P. 140 (în DLRC s.v. *doar*).

În aceeași construcție *doar* poate fi însoțit de *de* (cf. construcția *doar de* + viitorul), locuțiunea avînd forma ***ca doar de***.

Alături de formația *cu chip* (*ca*) *să*, care continuă a fi folosită (vezi exemple în DA s.v. *chip*), este înregistrată, la începutul secolului al XIX-lea, și formația ***cu chip ca doară*** + viitorul, în care se exprimă ideea de speranță :

Neîncetat lucra la copaci, cu chip ca doară va alcătui un caic. DRĂGHICI, R. 154 (în DA s.v. *cu*).

În secolul nostru am notat o variantă a formației *cu chip ca să* cu substantivul *chip* folosit adverbial, lipsit de prepoziție — ***chip ca să*** :

Bătrînul ne-a lăsat hîrtiile lui, chip ca să-și arate în felul ăsta recunoștința. Traducerea romanului *Tăunul* de E. Voinici, semnată de Otilia Cazimir și N. Gumma (1952), p. 198.

---

[1] În propoziții negative de alte tipuri, grupul *care cumva* are atestări mai vechi, de pildă la Ureche : *Iancul vodă ... gîndi că de va merge la turci, va avea pîră multă și mai apoi să nu care cumva să și piară* (L. 200).

[2] Găsesc însă la Al. Procopovici (în DR XI (1948), p. 23) un exemplu din Ispirescu, L. 376, care prezintă o variantă ***ca doar, doară să*** (cf. *ca doar-doar* + viitorul) : *Hotări să iscodească ... ca doar, doară să puie mîna pe un așa tîlhar.*

Pentru aspectul literar al limbii contemporane lista elementelor conjuncționale finale dată de *Gramatica* Academiei poate fi considerată completă. Alături de *să*, *ca să*, *de* și *pentru ca să*, vorbirea populară mai folosește însă construcțiile de tipul *ca doar* (*-doar*).

DA ms. înregistrează, cu valoare finală, conjuncțiile regionale *săvai* și *maramchipu*. Întrebuințarea finală a conjuncției *săvai* este dată chiar de DA drept neobișnuită, întîlnindu-se izolat într-o poezie populară din Muntenia (Dragomirești, în fostul județ Dîmbovița) :

Unde Oltu să cotește,
Voinici caii-ș potcovește
Cu potcoave dă argint
Săvai rabde la nisip,
Cu caiele dă oțăl
Săvai rabde la muscel,
Cu caiele dă sîrmă-ntoarsă
Să rabde la pulbere groasă. Graiul nostru (texte... publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, București, 1906), I 131[1].

În ceea ce-l privește pe *maramchipu*, el nu este, după părerea mea, conjuncție, ci adverb modal cu sensul „chipurile". Exemplul dat în DA pentru a susține existența unei asemenea conjuncții finale prezintă de fapt formația *maramchipu să* : *Și începuse țiganul din baltă: oracá, oracá...*, *maramchipu să creadă lumea c-ar fi broască* (com. A. Banciu, Săliște—Sibiu); este o formație apropiată de formațiile de tip (*cu*) *chip* (*ca*) *să* discutate mai înainte, puțin gramaticalizată. Pentru valoarea adverbială a lui *maramchipu* servește, împotriva intenției autorilor, trimiterea făcută de DA la SĂM. III 830, unde o snoavă povestită de același A. Banciu atestă, de fapt, clar valoarea neconjuncțională a lui *maramchipu* singur : *...parcă n-ar fi dingă de faraon, ci un broscoi — maramchipu.*

Între elementele finale *să*, *ca să*, *de* și *pentru ca să* există deosebiri de repartiție stilistică și de condiții de întrebuințare. Astfel, conjuncția *de* este populară și un element al limbii vorbite. *Să* este din ce în ce mai mult înlocuit cu *ca să* și cu *pentru ca să* în limba literară; de aceea, afirmația făcută de acad. Iorgu Iordan[2] că *să* este „cea mai frecventă conjuncție finală" mi se pare justă numai în ceea ce privește vorbirea populară și familiară. Tocmai tendința de înlocuire a lui *să* prin *ca să* și *pentru ca să*, răspîndită și la vorbitorii mai puțin culți, a dus la folosirea acestor elemente și în construcții nefinale. *Să* are astăzi și limite sintactice de întrebuințare, nemaiputînd apărea, de pildă, așa cum se putea în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, înaintea regentei :

Ce se nu mai rutes ustenescu-te tiînre rogu-te se asculți tu noi întru scurt cu ale tale blîndețe. COD. VOR. LVII — LVIII. Cf. N. TEST. în COD. VOR. 59—4.

---

[1] Valoarea finală a conjuncției *săvai* în acest text este subliniată chiar de autorii culegerii, pe baza sensului indicat de informator.

[2] LRC², p. 710.

Limba contemporană construiește destul de rar finalele cu corelative în regentă. Corelativele apar ceva mai des cînd regenta precede finala și, în acest caz, au rolul de a o anunța; mult mai rar se folosesc corelative într-o regentă plasată în urma finalei. Tipul de corelative formate cu un pronume demonstrativ este reprezentat de locuțiunile adverbiale de scop *de aceea, d(e)-aia, de asta* sau *pentru aceea*:

De aceea e bătrînă și înțeleaptă, ca să fie sigură de copilării. SADOVEANU, O. XII 691.

Celelalte adverbe, *anume, într-adins*, familiar *expre*, sînt folosite mai puțin drept corelative propriu-zise și mai mult drept elemente plasate imediat înaintea conjuncției finale pentru a accentua modal ideea că acțiunea regentei se face „special" în acest scop.

*

Istoria propoziției finale prezintă o evoluție de la elemente conjuncționale mai numeroase la un număr mult mai mic. Înnoirile în acest domeniu au fost puține și, cu excepția locuțiunii *pentru ca să*, neînsemnate. Principalele elemente conjuncționale — *să, de* și *ca să* — coexistă din secolul al XVI-lea și însăși locuțiunea *pentru ca să*, apărută în secolul al XVII-lea, se bazează pe folosirea anterioară cu valoare finală a elementelor *ca să* și *pentru să*. Se vede deci cît de neîntemeiată este părerea că propozițiile finale din secolul al XVI-lea aveau construcții mai simple și mai puțin numeroase și că abia mai tîrziu „s-a recurs la particulele *de, ca*" [1].

Deși coexistă însă de atîtea secole, raportul de forțe dintre elementele *să, de, ca să* și *pentru ca să* s-a schimbat în cursul evoluției limbii române, manifestîndu-se din ce în ce mai mult preferința pentru ultimele două.

[1] Vezi N. I. Barbu, *Sintaxa în lumina învățăturii lui I. V. Stalin despre limbă*, în *Cum vorbim*, 1951, nr. 9—10, p. 6. Din spusele acestui autor s-ar înțelege că finalele cu *ca să* apar abia în *Biblia* de la 1688.

Scanned with OKEN Scanner

Propoziţia modală

Propoziţia modală reprezintă o categorie sintactică foarte largă, în care gramaticile încadrează de obicei diferite feluri de subordonate. În general se grupează la un loc modala şi comparativa, fie sub denumirea unică de propoziţie modală sau de propoziţie comparativă, fie sub denumirea mixtă de propoziţie modal-comparativă; în cadrul propoziţiei comparative cei mai mulţi cercetători au în vedere şi comparativa condiţională sau ireală, pe care alţii o încadrează în propoziţia condiţională. *Gramatica* Academiei R.P.R. a mers mai departe, considerînd drept o subspecie a propoziţiei modale şi subordonata consecutivă, căreia cele mai multe gramatici ale diverselor limbi îi recunosc individualitatea. În sfîrşit, se mai poate încadra în categoria propoziţiei modale propoziţia de măsură, cu diversele ei aspecte.

Studiul elementelor conjuncţionale nu se poate face decît în secţiuni verticale corespunzînd fiecărei subspecii distinse. Din acest punct de vedere, pentru lucrarea de faţă, nu prezintă importanţă faptul că o anumită propoziţie este recunoscută ca un tip deosebit de subordonate sau numai ca o subspecie în cadrul alteia. Totuşi cred că propoziţia consecutivă trebuie separată de propoziţia modală.

Gramatica Academiei R.P.R. nu justifică în nici un fel trecerea propoziţiei consecutive, împotriva tradiţiei, în rîndul propoziţiilor modale. Înaintea ei, în istoria gramaticilor romîneşti, H. Tiktin încadrase şi el propoziţia consecutivă în categoria propoziţiei de mod[1]; dar Tiktin recunoştea în total printre subordonatele circumstanţiale patru „clase"[2] — propoziţiile de loc, de timp, de mod şi de cauză — şi putem interpreta împărţirea propoziţiilor de mod în propoziţii comparative şi consecutive ca mergînd mînă în mînă cu împărţirea propoziţiilor de cauză în propoziţii cauzale, finale, condiţionale şi concesive[3]. *Gramatica* Academiei

---

[1] *Gramatica romînă*, p. 232.
[2] *Ibidem*, p. 230.
[3] *Ibidem*, p. 235.

Scanned with OKEN Scanner

nu face însă asemenea grupări în clase de propoziții, încît acest tratament special al propoziției consecutive surprinde.

Firește, consecința poate fi legată, într-o oarecare măsură, de mod, dar în același fel s-ar putea lega și ideea de concesie și de condiție. Există relații mai strînse între consecință și măsură (considerată în categoria „modului"), dar există relații și între consecutive și finale, care sînt în afara propozițiilor de mod. Problemele speciale pe care le pune consecutiva, spre deosebire de propozițiile de mod (inclusiv cele comparative și cele de măsură progresivă), și anume paralelismul cu coordonata concluzivă, exprimarea unui raport invers față de cel exprimat de subordonata cauzală, precum și relațiile cu propoziția finală, justifică recunoașterea propoziției consecutive ca una dintre subordonatele circumstanțiale cu individualitate proprie.

În ceea ce privește exprimarea „măsurii", I. Rizescu a susținut de curînd individualitatea unei propoziții subordonate circumstanțiale specializate pentru acest raport[1]. Dintre cele cinci categorii distinse de cercetătorul citat în cadrul propoziției „de măsură", cred că una singură, și anume cea exprimînd „proporția în care se îndeplinește acțiunea din regentă", are particularități mai bine definite, fără ca totuși să mi se pară că nu se poate cuprinde, ca un tip special, printre propozițiile de mod. La celelalte categorii ideea de măsură însoțește ideea de conformitate modală, de comparație, de loc, de timp sau de consecință, încît ele se pot încadra foarte bine la propozițiile care exprimă aceleași raporturi principale.

Cu excluderea propoziției consecutive din rîndul propozițiilor modale și cu limitarea propoziției de măsură la o subspecie din categoria modalelor, se precizează sfera atribuită în această lucrare subordonatelor modale; ele cuprind anume: propoziții modale propriu-zise, propoziții comparative (pure), propoziții comparative condiționale și propoziții de măsură proporțională progresivă.

Cu aceste precizări însă nu se lichidează problemele teoretice nerezolvate pe care le pune studiul diferitelor tipuri de propoziții modale. Ele vor fi discutate în cadrul subcapitolelor respective.

I. PROPOZIȚIA MODALĂ PROPRIU-ZISĂ

Acad. Iorgu Iordan a arătat că „între modalitatea propriu-zisă și comparație deosebirea este neesențială și de aceea greu de sesizat... Greutatea de a decide într-un chip sau altul se datorește și faptului că conjuncțiile introductive ale celor două nuanțe de propoziții modale sînt mai totdeauna aceleași. De aceea se vorbește, în mod obișnuit, de propoziții modal-comparative, renunțîndu-se la distingerea nuanțelor"[2].

---

[1] *Observații asupra complementului circumstanțial de măsură în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani* (București, 1958), p. 729 și, mai ales, *Complementul circumstanțial de măsură și propoziția subordonată corespunzătoare*, în SCL X (1959), nr. 3, p. 375–381.

[2] LRC², p. 708.

Observația este întemeiată, întrucît există într-adevăr propoziții situate la limita dintre valoarea modală propriu-zisă și cea comparativă de egalitate. Totuși renunțarea la distincție nu se poate admite, pentru că mai numeroase sînt situațiile în care valoarea pur modală este clară. Însuși acad. Iorgu Iordan dă două citate în care modalitatea pură este evidentă ; unul dintre ele are construcția cu *fără să*, care în nici un caz nu ar putea fi pusă alături de comparative.

Elementele formale de distincție sînt puțin importante ; unul dintre acestea este locuțiunea amintită (*fără să*). Acad. Iorgu Iordan crede că „un mijloc formal de a le deosebi este folosirea, în regentă, a adverbelor (*tot*) *așa*, (*tot*) *astfel*, corelativele lui *cum*, *precum* etc.", datorită cărora „nuanța comparativă iese clar la iveală"[1]. După cum se va vedea însă, și modala pură se poate construi cu corelative de tipul *așa*.

Distincția dintre propoziția pur modală și propoziția comparativă (de egalitate) se bazează în primul rînd pe conținut. O definiție care să cuprindă toate situațiile n-ar putea fi decît negativă : este modală propriu-zisă propoziția care arată felul fără a recurge la comparație. Principalele situații exprimate de propoziția pur modală sînt conformitatea (cu ceva stabilit de alții, cu regula generală sau cu posibilitățile aceluiași subiect), uneori în legătură cu gradul (cantitativ) și lipsa unei acțiuni secundare care să însoțească acțiunea regentă.

1. Conformitatea.

Elementele conjuncționale care introduc propoziții modale de conformitate în secolul al XVI-lea sînt următoarele : *ca*, *ca și*, *cum*, *oarecum*, *după ca*, *după cum* și *în ce chip*.

ca : *Și fece ca zise lui îngerul Domnului.* CORESI, T. 2 ; cf. 35. Cf CORESI, A. 99/8, 178/10, 179/20. . . ; CORESI, C² 34/3, 513/8.

ca și : *E iudeii întru nemică nu-i obiduii, ca și tu biînre știi.* COD. VOR. LXVII 7, CL II 6.

cum : *Făcînd cinre cum preemit dar de la Dndzeu.* COD. VOR. CLIX 6. Cf. P. O. 33/16, 48/6.

Cu corelative în regentă :

așa : *Cum v-am zis așa grăiți lu Isav cînd vă veți tîlni cu el.* P. O. 132/9.

așa și : *Și cum ai mărturisit ce e de mine în Ierusalim, așa ți se cade și întru Rim a mărturisi.* CORESI, A. 112/18.

în acela chip : *În acela chip făcură derept aceea feciorii lu Iacov cum porîncise lor.* P. O. 211/7.

oarecum : *Aduse iale la Adam cum să vază cum ară chema iale, că oarecum au chemat Adam toate jigăniile, așa li-e numele.* P. O. 19/13.

după ca : . . . *ce ca și prea iubitul fratele nostru Pavel, după ca se deade lui prea înțelepciuni a scrie voao. . .* CORESI, A. 186/6.

după cum : *Întoarse-se, după cum e grăit:* . . . CORESI, C² 28/10. Cf. *după . . . cum* (?): *Și nouo-l dezlegă visul nostru după al cui cum era visul.* P. O. 166/12.

[1] LRC², p. 708.

în ce chip : *Și împregiuru-l tăie a opta zi în ce chip Domnezeu era porîncit lui.* P. O. 77/11 ; cf. 164/20, 171/19, 198/1.

În corelație cu *așa* : *Așa va fi în ce chip dzisă-mi fu.* COD. VOR. XC 2. Cf. CORESI, C^2 48/20 ; P. O. 166/12.

Conformitatea cantitativă se exprimă prin ***cît*** :

Uns-ai cu unt capul mieu și scafa ta ce mă adăpă, cît țirut. P. S. 49/12 (P. H. *cît e țictoriu*).

Cele mai frecvente dintre aceste elemente sînt *ca, cum* și locuțiunea *în ce chip*. *Ca și* apare numai în anumite condiții sintactice : cînd urmează altă parte de propoziție decît predicatul ; locuțiunile *după ca* și *după cum* sînt izolate. *Oarecum* nu pare chiar sinonim cu celelalte, ci ar putea fi interpretat ca avînd sensul de „indiferent cum".

În secolul al XVII-lea *ca* nu se mai întrebuințează și nici locuțiunea *după ca*. Foarte mult își lărgește întrebuințarea locuțiunea *după cum* (Varlaam, *Îndreptarea legii*, *Pravila* din 1646, *Biblia*), folosită acum și cu corelativul *așa* (VARLAAM, C. 376/22) ; în schimb *în ce chip* apare mai rar (*Biblia*). Pe lîngă *cum*, care continuă să fie un element de bază, ia naștere acum compusul cu prepoziția *p(r)e*, în variantele *pecum* și *precum*.

pecum, în corelație cu *așa* : *Ci eu, pecum am aflat, așa am arătat.* URECHE, L. 58.

precum :. . . *văzînd că și Vișnoveț schii nu i-au așteptatu precum le era tocmeala.* URECHE, L. 170 ; cf. 173. Cf. BIBLIA, în COD. VOR. 39, 153.

Tot acum este înregistrată și varianta (lui *cum*) ***cumuși*** :

Începu a poslușî preotului cumuși-i era obiceiul. ȘAPTE TAINE (în DA S. V. *cum*).

Pentru conformitatea cantitativă se înregistrează acum locuțiunile *de cît, den cît, după cît* și *în cît* :

de cît : *Deci, pînă ești într-aceasta lume, nevoiaște-te de cît ți-i puterea spre toate lucrurile cele bune.* VARLAAM, C. 464/24. Cf. MOXA la GASTER, CR. I 57/7 (în DA S. V. *cît*).

den cît : *Ne-am silit den cît am putut.* N. TEST. la GASTER, CR. I 126/31 (în DA S. V. *cît*).

după cît : *Lefecii țin mulți, după cît le iaste puterea și mai mulți.* URECHE, L. 113—114. Cf. VARLAAM, C. 11/28, 64/5, 107/17, 481/3.

în cît : *Că noi încă am silit în cît am putut să nu greșim.* SICRIUL DE AUR 4 V.

Dintre toate locuțiunile specializate pentru conformitatea cantitativă, cea mai frecventă este *după cît*.

În secolul al XVIII-lea nu se mai întîlnesc locuțiunile *în ce chip, de cît* și *den cît*. Celelalte elemente continuă să se folosească, apărînd uneori în același context pentru variația stilului.

Pe lîngă variantele *dupre cum* (*Cronica anonimă*, Radu Popescu și Stolnicul Cantacuzino, la acesta din urmă și *dupre cît*) și *dupe cum* (*Cronica anonimă*, Stolnicul Cantacuzino), de locuțiunea *după cum* este legată și formația *de p(r)e cum*, care apare uneori în aceeași frază cu *după cum* :

Ș-au trimis și moldoveni în Bugeag, cu puțintei căzaci cu Conețchi, a prăda ș-a strîca, de pe cum le-i obiceiul moldovenilor gata la jacuri,

după cum s-au pomenit mai sus la domnia Ducăi-vodă. NECULCE, L. 164. (Cf. 129 *de pre cum.*)

Pentru conformitatea cantitativă se folosește acum și locuțiunea ***p(r)e cît*** :

Turcii, după ce s-au suit ei pre cît au gîndit, au început a slobozi vasele. CRON. ANON. 26.

Uneori *p(r)e cît* are o pronunțată nuanță limitativă („în măsura în care") :

Într-acest chip... era alcătuită cîntarea pe cît îm aduc aminte. A lui Iliodor istorie ethiopicească (1773), la GASTER, CR. II 89/31 (cf. și DA s. v. *cît*).

Îi dau toate laudile, pre cît poate sluji mintea omenească. Critil și Andronius (1794), la GASTER, CR. II 151/3 (în DA s.v. *cît*).

În secolul al XIX-lea se ajunge la crearea unei locuțiuni specializate pentru această valoare limitativă; este vorba de locuțiunea ***întru cît*** :

Într-o scenă de clowni, a cărei intenție ar fi... o păcăleală puerilă, cei doi artiști întrebuințează salturile lor, vorbele lor, toate mișcările lor, numai și numai întru cît ele stau în legătură... cu păcăleala. CARAGIALE, N. F. 26 (în DA s. v. *clovn*).

Locuțiunea *întru cît* este legată ca formație de vechea locuțiune *în cît*, folosită pentru conformitatea cantitativă din secolul al XVII-lea și frecventă încă la începutul secolului al XIX-lea (cf. în DA s. v. *cît* exemple din a. 1804 — URICARIUL, I 18, BELDIMAN, O. 35, 78, DRĂGHICI, E. 132), dar dispărută ulterior.

Pentru amîndouă se impune observația de ordin ortografic că, după părerea mea, ele trebuie scrise în cîte două cuvinte separate *întru cît*, *în cît*, și nu *întrucît*, *încît*, cum se scriu conjuncția cauzală și cea consecutivă compuse din aceleași elemente. Situația acestor cuvinte mi se pare că ilustrează necesitatea aplicării principiului sintactic[1] în ortografie, pentru evitarea confuziilor între valori. Exemplele tipice prezintă opoziția între o îmbinare liberă de cuvinte și una fixă; în cazul de față locuțiunile modale limitative nu sînt nici ele îmbinări libere, dar totuși sînt mai puțin sudate decît compusul cauzal și cel consecutiv, deoarece, ca la toate elementele modale, valoarea adverbială de sine stătătoare a lui *cît* este încă evidentă. Dat fiind că *Micul dicționar ortografic* nu dă în listă decît grafia *întrucît*[2], aceasta este folosită, după mine greșit, și în propozițiile limitative. Însuși DLRC are un singur articol *întrucît* conj., la care sensul 1 este cel cauzal, iar sensul 2 următorul : „(Adverbial) în mă-

---

[1] Am discutat acest principiu în articolul *Principii gramaticale în ortografie*, în LR, 1954, nr. 1, p. 48—50 ; vezi și Fulvia Ciobanu, *Scrierea cuvintelor compuse*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1958, p. 12.

[2] În general se poate spune că *Micul dicționar ortografic* nu dă nici o normă teoretică, iar cazurile concrete din listă sînt destul de puține, în legătură cu aplicarea principiului sintactic. O viitoare ediție ar trebui să dezvolte cel puțin în introducere această problemă, cu exemplificări în frază (pentru cazurile cuprinse în listă am dat asemenea exemplificări în articolul citat mai sus).

Fulvia Ciobanu, *lucr. cit.*, de asemenea, acordă prea mică atenție principiului sintactic enunțat la p. 12. În cazul concret, care interesează aici, recomandă și ea numai scrierea *întrucît*.

sura în care. *Întrucît mă privește pe mine, sînt de acord cu propunerea făcută*"[1]. În această grafie, exemplul construit de redactori poate fi interpretat cauzal ca și cel de la sensul 1 *întrucît mi-am terminat treaba, pot pleca* !

O construcție nelocuțională cu valoarea lui *întru cît*, folosită în limbajul administrativ, probabil sub influență rusă (в мере того как) este *în măsură cum*. Această construcție apare, de exemplu, în „No. 7 al Buletinului ședințelor Adunării ad hoc a Moldovei" :

Că cu dreptul este ca, în măsură cum garantează statul la toți deopotrivă toate foloasele și îndemnările, de asemenea cu toți să se supună dărilor în proporția averii lor fără deosebire (la KOGĂLNICEANU, S. A. 207).

Încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea apare o construcție de conformitate cantitativă care, în ciuda corelativului *cu atît*, nu este o formație cu elementul *cît*. E vorba de construcția *cu atît(a) mai — că* folosită cu valoarea lui *cu atît mai — **cu cît*** pentru exprimarea unei proporții statice :

Poziția noastră era cu atît mai ciudată, că trebuia să călcăm prin întuneric, lipindu-ne cu mîinile și cu trupul de zid, făr-a ști unde punem piciorul. ALECSANDRI, PR. 27—28 ; cf. 81, 195, 199. Cf. CARAGIALE, O. I 100.

Construcția *cu atît (mai)—că*, necunoscută limbii vechi și celei populare, pare a fi un calc după fr. *d'autant (plus)—que*. Folosirea lui *că* în acest tip de propoziții modale a fost favorizată de nuanța cauzală a construcției, care nu e marcată prin *cu cît* : construcția *cu atît (mai) — că* este de fapt expresia caracterului mixt al acestor propoziții cu valoare principală modală, dar și cu nuanță cauzală. Limba literară, care tinde spre un paralelism între elementul conjuncțional și cel corelativ, n-a admis însă această construcție, destul de frecventă în secolul al XIX-lea.

Tot în secolul al XIX-lea se constată o frecventă folosire a elementelor conjuncționale modale în grup cu corelativele adverbiale imediat precedente, ceea ce dă impresia unor construcții locuționale ca *așa (pre)cum, astfel (pre)cum, atît cît* :

așa precum : *Mai-mai că aș face așa, precum zici tu.* ISPIRESCU, L. 16 (în DA s. v. *așa*).

astfel cum : *Aceste acte fură cele din urmă făcute de obștestile adunări alcătuite de toate stările, astfel cum era în vechime și cum de atunci n-au mai fost.* BĂLCESCU, O. 152.

astfel precum : *Acum rominul s-a înfrățit cu rominul, și toți au una și aceeași patrie, una și aceeași cîrmuire națională, astfel precum ei n-au fost din vremile uitate ale vechimei.* BĂLCESCU, O. 226—227.

---

[1] Trebuie arătat că la acest sens (2) glosarea nu se prea potrivește cu exemplul. Pentru *întru cît* „în măsura în care" am dat un exemplu la p. 115. Construcția *întru cît mă privește* se datorește contaminării dintre *în (ceea) ce privește* și *cît despre (pentru* sau *cît) privește* ; și în acest caz *întru cît* trebuie scris tot în două cuvinte, și nu în unul singur, cum apare în DLRC și, frecvent, în presă :

Întrucît (!) *îl privește pe N. Labiș, tînăr poet, pe care un accident nefericit l-a făcut să piară la 21 de ani, eu nici nu mă mai întreb ce ar fi devenit dacă trăia, pentru că îl consider un poet pe deplin exprimat.* G. CĂLINESCU, în CONTEMPORANUL, 1958, nr. 47 (633), p. 3, col. 1.

atît cît: *Pe lîngă istoria politică a țărilor, atît cît voi fi ajutat de documentele și tradițiile vechi, voi căuta a vă da și o idee lămurită asupra stării sociale și morale.* KOGĂLNICEANU, S. A. 67.

Dintre acestea se folosesc pînă astăzi *așa cum* (mai rar *așa precum*) și *atît cît*. Aceste îmbinări sînt simțite ca marcînd o conformitate mai fidelă decît cea exprimată prin *cum, cît* și mai ales decît cea exprimată prin formațiile cu propoziția *după*.

Fidelitatea conformității se poate exprima și prin însoțirea elementelor comparative de un adverb ca *întocmai*. Iată un exemplu cu grupul *întocmai după cum*:

Simțirea cu totul le-au lipsit, încît nu pricep acum nici cuvîntul socoteală ce va să zică, întocmai după cum ne trebuie nouă. I. GOLESCU, în PR. N. DR. 62.

Alte înnoiri nu se mai petrec în secolul al XIX-lea, cu excepția faptului că acum este înregistrată locuțiunea regională de conformitate cantitativă ***cît ce***, care apare împreună cu predicatul *a putea* atît în culegeri de folclor (cf. ALECSANDRI, P. P. 170, în DA s. v. *cît*), cît și în stilul individual al unor scriitori moldoveni. Iată un exemplu din opera lui Vlahuță:

Și Mișu-și încleștă amîndouă mîinile de brațul lui Victor și-l strînse cît ce putu, de bucurie. File rupte (București, Cartea românească, f. a.) 227. Cf. CREANGĂ, P. 215 (în DA s.v. *cît*).

2. Lipsa unei acțiuni secundare.

Tot modală propriu-zisă este subordonata cu înțeles negativ care arată lipsa unei acțiuni secundare însoțitoare a acțiunii din regentă. Acest tip de propoziție modală este destul de recent în limba noastră.

Pentru prima oară este atestat în secolul al XVII-lea, avînd ca element introductiv locuțiunea conjuncțională ***fără de ce***:

Va lăcomi să ia ceva dentr-acele bucate fără de ce se vor da la vreo treabă. PRAV. MOLD. 139_2 (în DA s. v. *fără*).

Abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea este atestată locuțiunea conjuncțională ***fără*** (***ca. . .***) ***să***, care s-a impus în limbă ca unic element de construcție pentru acest tip.

Românul acum trece cu nepăsare printr-aceste locuri sfinte, fără ca nimic să-i aducă aminte că pămîntul ce calcă e frămîntat cu sîngele părinților săi și acoperă oasele vitejilor. BĂLCESCU, O. 220.

Deși după atestările găsite pare recentă, locuțiunea *fără să* este frecventă încă din secolul al XIX-lea, apărînd și la scriitori populari ca Ispirescu și Creangă (cf. DA s. v. *fără*), și în culegeri de folclor. Iată un exemplu din culegerea lui U. Jarník și A. Bîrseanu:

Eu răspund dintr-un cuvînt,
Făr' să pun ochii-n pămînt. D. 44 (în DA s. v. *fără*).

Aceste împrejurări ar putea dovedi o vechime mai mare a locuțiunii *fără să*.

După o regentă negativă, o construcție echivalentă, cu oarecare nuanță condițională, înregistrată la Neculce este *să nu* + conjunctivul:

... după cum sînt firile moldovenilor, carei nu pot nici la casele lor trăi să nu să sfădească (L. 301).

*

Propoziția modală de conformitate are adesea caracter explicativ. Principalele situații sînt următoarele:

a) Propoziția are caracter incidental propriu-zis:

*Că ce folos iaste, spune-mi, puținel pre calea ceaia larga cine îmblă și în propastea de perire cade, **cum ai zice**, ca întru un somn să se îndulcească și fără de sfîrșenie să se muncească?* CORESI, C² 371/30.

*Întinzîndu-mă, **cum se înțelege de la sine**, mai mult asupra întîmplărilor Moldovei, nu voi trece sub tăcere și faptele vrednice de însemnat ale celorlalte părți ale Daciei.* KOGĂLNICEANU, S.A. 67.

b) Propoziția explică un cuvînt din regentă prin enumerare sau exemplificare:

*Cela ce va ajuta furului... de-i va da niscare lucruri ce sînt de treaba lui, **cumu-i svreadel sau topor** ...* PRAV. 127 (în DA s. v. *cum*).

*Sau cînd să va face vicleșug la materiia lucrului ce să vinde, **precum am zice** că vinde cinevaș aramă drept aur.* PRAV. COND. 140/9.

c) Propoziția modală (mai ales cu verbele *a fi*, *a face* sau sinonime) reprezintă un fel de echivalent al regentei:

*Și de ce o lepăda de la sine Hristos cu cuvîntul, de-acea ea să ruga mai cu milă și de-acea nedzîde mai mare avea că o va milui Măriia Sa, **cum și fu**.* VARLAAM, C. 254/7.

*Turcii... poate fi că au poruncit lui Pătrașco-vodă să meargă cu oștile în Ardeal și, fără voia ardelenilor, să cheme pre Ezavela crăiasa cu fie-său, să-i așaze la crăie, **dupre cum au și făcut**.* POPESCU, CR. 92.

*S-au nevoit ca să-l dezrădăcineze pe Costandin vodă din fața pămîntului, **pe cum au și făcut**.* CRON. ANON. 119; cf. 107.

Acest tip de propoziții modale este asemănător în privința conținutului cu propozițiile apozitive introduse prin *ceea ce* care determină o întreagă propoziție[1].

d) Propoziția (cu verbul *a fi* sau un echivalent) explică o calificare, subliniindu-i existența prin predicație:

*Au înfruntat... pre împărat... făcîndu-l eretic... **cumuș era**.* DOSOFTEI, V.S. 109 b (în DA s. v. *cum*).

Propozițiile explicative de sub *d* prezintă particularitatea că, pe lîngă elemente modale obișnuite —(*așa*) *cum*, *precum*—, pot fi introduse și prin pronumele relativ *ce*. Și unele și altele sînt analizate, adesea, greșit, împreună cu cuvîntul determinat[2].

*

[1] Am discutat specificul acestor propoziții apozitive în studiul *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG I (1956), p. 151—152.

[2] Vezi discuția în capitolul consacrat propoziției cauzale, p. 87—88.

1. Elementele conjuncționale modale nu sînt prea numeroase.

2. Încă din secolul al XVI-lea se distinge, în cadrul modalei de conformitate, exprimarea conformității cantitative, care se îmbogățește cu timpul, ajungînd să-și constituie o subspecie de elemente cu valoare limitativă.

3. Propoziția modală de conformitate are de fapt două elemente de bază : *cum* și *cît* (în sec. al XVI-lea și *ca*), cu care s-au realizat în cursul evoluției limbii romîne diverse formații, cu valoare de întrebuințare de diferite grade. Cele mai importante formații sînt *după cum, precum, după cît, p(r)e cît* și *întru cît*. Limitarea la elementele de bază amintite face ca înnoirile în domeniul propoziției modale să fie mai puțin evidente decît la alte propoziții. Un caz izolat ca acela al folosirii conjuncției *că*, în locul lui *cu cît*, în construcția *cu atît (mai) — că* rămîne totuși legat de grupul elementului de bază *cît* prin corelativul *atît*, specific acestuia.

4. Folosirea corelativelor la distanță a scăzut din secolul al XVI-lea pînă acum. În schimb s-a dezvoltat gruparea elementelor conjuncționale cu corelativele adverbiale imediat precedente.

5. Tipul, mai recent, de propoziții modale care exprimă lipsa unei acțiuni secundare are ca element de bază prepoziția *fără*, cu care s-a format atît vechea locuțiune *fără de ce*, cît și actuala *fără să*.

II. PROPOZIȚIA COMPARATIVĂ

Propoziția comparativă pune două probleme principale : 1) distingerea unei comparative de egalitate față de una de inegalitate și 2) precizarea distincției dintre propoziția comparativă și complementul comparativ.

1. Sub numele de propoziție comparativă, *Gramatica* Academiei[1] tratează de fapt numai comparativa pe care aș numi-o de egalitate: aceasta se introduce prin elemente conjuncționale de tipul *cum* și exprimă termenul unei comparații de același grad. Dar pe lîngă aceasta există și o comparativă care poate fi numită de inegalitate: aceasta se introduce prin elemente conjuncționale de tipul *decît* și exprimă termenul unei comparații de superioritate sau de inferioritate. Distincția este necesară și în cadrul complementului circumstanțial comparativ. *Gramatica* Academiei neglijează existența subordonatelor comparative introduse prin *decît*[2]; tratatul *Limba romînă* le trece pur și simplu printre celelalte comparative, fără nici o mențiune specială[3]. Dată fiind deosebirea de conținut și de construcție, cele două tipuri de propoziții comparative vor fi prezentate separat.

---

[1] Vol. al II-lea, p. 204.

[2] Deși în vol. I, în capitolul consacrat conjuncției, figurează conjuncția *decît* cu valoare comparativă (p. 385). Faptul a fost semnalat recent de Maria I. Gabrea și Gh. N. Dragomirescu (*Cîteva probleme de sintaxă*, în LR, 1958, nr. 3, p. 70).

[3] P. 342. În lucrarea *Unele observații asupra termenilor comparativului și superlativului relativ în limba romînă*, Elena Carabulea face distincție între mijloacele de construcție ale propoziției comparative în cazul comparativului de egalitate și al celui de superioritate (SG II (1957), p. 22).

2. O problemă spinoasă este distincția între propoziția comparativă și complementul comparativ. Multe gramatici au tendința de a considera că în exemple ca *alb ca zăpada, mai rău decît mine* construcțiile comparative constituie nu complemente, ci propoziții comparative eliptice. În gramatica limbii romîne această părere a fost susținută de H. Tiktin[1], iar mai recent de Liviu Onu[2]. *Gramatica* Academiei R.P.R.[3] și *Limba română contemporană* a acad. Iorgu Iordan[4] tratează construcțiile în discuție la complementul de mod comparativ. Lucrarea consacrată de Elena Carabulea termenilor comparativului are o poziție inconsecventă: deși arată că „al doilea termen poate fi un complement sau o propoziție"[5], autoarea citată consideră că în fraza *Dacă închid un ochi, văd mîna mea mai mică decît cu amîndoi* (EMINESCU, N. 31) avem a face cu o propoziție comparativă eliptică[6].

Faptul se datorește, după părerea mea, lipsei unor precizări asupra caracterului specific al complementului comparativ. Complementul circumstanțial comparativ este o construcție complexă înăuntrul căreia se poate distinge calitatea sintactică a termenului cu care se face comparația. Gramaticile ocolesc de obicei dificultățile, dar chiar din exemplele date în *Gramatica* Academiei[7] se poate vedea acest lucru:

Mezinul... tace ca peștele și tremură ca varga de frică (CREANGĂ): comparație cu alte subiecte (*peștele, varga*).

Am să merg mai înspre seară
Prin dumbrăvi ca mai demult (COȘBUC): comparație cu alt moment — circumstanțial de timp (*mai demult*).

Atît la complementul comparativ de egalitate, cît și la cel de inegalitate pot exista situații în care comparația se face cu alt complement direct (*te iubesc ca pe mine însumi*), cu alt complement indirect (*i-am dat mai mult ei decît lui*), cu alt complement de agent (*e crescut mai mult de bunici decît de părinți*) sau cu împrejurări arătate de alte complemente circumstanțiale (de exemplu de un circumstanțial de loc: *aici e un aer curat ca la munte*); la comparația între însușiri exprimate de adjective, acestea pot fi atribute sau nume predicative (*mai mult moartă decît vie*).

Posibilitatea acestor analize în interiorul construcțiilor comparative ar pleda pentru interpretarea lor drept propoziții eliptice de predicat. Pentru limbile în care același element gramatical introduce și construcția cu predicat și pe cea fără predicat distincția este într-adevăr greu de făcut. Dar limba noastră face de mult deosebire între *ca*, folosit în propoziție, și *cum* folosit în frază, iar folosirea lui *ca*, *cît* și *decît* antrenează anumite schimbări morfologice: cînd comparația se face cu alte subiecte, acestea stau, în loc de nominativ, la acuzativ, ceea ce se vede în forma pronumelor personale de persoana întîi și a doua singular (*ca mine, decît*

---

[1] *Gramatica romînă*, p. 233—234.
[2] *Un moment important în studiul limbii romîne*, în *Steaua*, 1954, nr. 6, p. 87.
[3] Vol. al II-lea, p. 136—137.
[4] P. 672.
[5] SG II (1957), p. 20.
[6] P. 23.
[7] Vol. al II-lea, p. 136.

Scanned with OKEN Scanner

tine). Toate acestea fac să mi se pară imposibilă referirea la elipsa predicatului : pentru „întregirea" construcției ar trebui nu numai să adăugăm predicatul corespunzător, ci să schimbăm și pe *ca* în *cum* și acuzativul pronumelui în nominativ[1].

În *Gramatica* Academiei de Științe a U.R.S.S. problema distincției între complementul comparativ și propoziția comparativă este rezolvată, pentru limba rusă, într-un mod special, prin introducerea unei categorii deosebite de construcții comparative care constituie „o parte subordonată de propoziție, legată prin conjuncții subordonatoare"[2]. Dar încă de la începutul paragrafului consacrat propozițiilor „în care partea subordonată conține o comparație" se spune că în aceste construcții se întrebuințează aceleași conjuncții comparative ca și în propozițiile subordonate comparative[3], deci din acest punct de vedere această soluție nu poate fi aplicată la limba romînă. Pe de altă parte, mi se pare curioasă separarea construcției comparative conjuncționale de cea cazuală (быстрее чем лошадь — быстрее лошади).

Pentru limba romînă se pune și următoarea problemă : ce părți de vorbire sînt *ca*, *cît* și *decît* în funcțiune comparativă? Conjuncții nu pot fi considerate, datorită faptului că, în anumite situații, au regim în acuzativ[4]. *Gramatica* Academiei[5] a înclinat spre interpretarea lor drept prepoziții, bazîndu-se tocmai pe regimul lor în acuzativ. Acest regim nu este însă general : numai cînd după ele ar trebui să urmeze nominativul în locul acestuia apare acuzativul, dar altminteri după *ca*, *cît* și *decît* pot apărea dativul complement indirect, acuzativul cu *pe* complement direct și orice construcții prepoziționale. Folosirea formei articulate a substantivelor (*alb ca zăpada*) și construirea cu adjective (*ca unse cu var*, *mai mult mort decît viu*) sînt de asemenea argumente împotriva calității de prepoziții a lui *ca*, *cît* și *decît*. De aceea consider mai potrivită considerarea acestor cuvinte drept adverbe[6] de comparație cu rol de cuvinte de legătură și, în această calitate, cu anumite particularități de construcție.

Această paranteză foarte lungă consacrată distincției dintre complementul comparativ și propoziția comparativă a fost necesară nu numai pentru a justifica de la început lăsarea la o parte a construcțiilor socotite complemente, ci și pentru a servi ca element de referire pentru unele distincții necesare în legătură cu propoziția comparativă.

Mi se pare că avem a face cu o propoziție comparativă propriu-zisă cînd comparația se stabilește între regentă și subordonată ; în acest caz propoziția comparativă este introdusă prin elemente de tipul *cum* (egalitate) și *decît* (inegalitate) :

Iedul cel cuminte tăcea molcum în horn, cum tace peștele în borș la foc.
CREANGĂ, O. 127.

---

[1] Vezi H. Tiktin, *Gramatica romînă*, p. 233.
[2] Vol. al II-lea, partea a II-a, p. 365.
[3] *Ibidem*.
[4] Pentru Liviu Onu (*lucr. cit.*, p. 87) regimul nu este însă o infirmare a valorii conjuncționale.
[5] Vol. I, p. 183.
[6] Cf. Iorgu Iordan, LRC², p. 351.

Există însă și situații în care elementele comparative însoțesc propoziții subordonate comparate cu alte subordonate sau cu părți ale propoziției regente; în acest caz elementele comparative sînt urmate de conjuncțiile, adverbele sau pronumele relative specifice propozițiilor respective și valoarea adverbială a elementelor comparative iese mai bine în evidență.

În această situație se pot găsi, pentru exprimarea egalității, elementele *atît — (pre)cît și, nu atît — cît* și *precum și*:

Ne vom sili să adunăm cîte se vor putea afla, precum să le și tălmăcim după legile arheologice. BĂLCESCU, O. 141.

Aceste elemente se apropie mult de valoarea de conjuncții copulative. De altfel *Gramatica* Academiei[1] trece pe *precum și*, fără nici un exemplu, printre elementele conjuncționale copulative, iar DLRC glosează prin asemenea elemente construcția *atît — cît* (sau *precît*) *și*: „și... și ...; nu numai... ci (și)..." (s. v. *atîta*, s. v. *cît*).

Pentru exprimarea inegalității se folosește tot *decît* în construcții cu un paralelism între cei doi termeni de comparație (două propoziții subiective, două propoziții completive directe, două temporale etc.):

Văzînd turcii pre moldoveni că vor să moară decît să nu biruiască, cu multe meșterșuguri au nevoit să-i amăgească. URECHE, L. 190.

Aceste situații sînt direct legate de posibilitatea complementului comparativ de a exprima comparația cu alte subiecte, cu alte complemente directe sau cu alte complemente circumstanțiale (vezi mai sus, p. 120). Sînt situații complexe, în care analiza distinge valoarea sintactică a termenului de comparație, deși pe primul plan trece ideea comparației înseși.

În prezentarea elementelor comparative voi folosi pentru cele două categorii de situații termenii de comparație s i m p l ă (între regentă și subordonată) și comparație c o m p l e x ă (între diferite feluri de subordonate sau între părți de propoziție și propoziții subordonate).

A. PROPOZIȚIA COMPARATIVĂ DE EGALITATE

1. Comparația simplă.

Propozițiile comparative de egalitate se introduc în secolul al XVI-lea prin elementele *ca, cum, cum și, în ce chip* și *cît*.

ca: *Că ispititu-n-ai, zeu, arseși-nă ca arde-se argintul.* P.S. 123/16.

Cu corelative în regentă:

așa: *Ca piare fumul, așa se piară: ca topește-se ceara de fața focului, așa se piară păcătoșii de fața zeului.* P.S. 126/5.

așa și: *Ce ca trupul fără de suflet mort iaste, așa și credința fără lucru moartă iaste.* CORESI, A. 150/6.

cum: *Că ispititu-n-ai, doamne, arseși-nă cumu se arde argintul.* CORESI, P[2], în P.S. 123/40.

---

[1] Vol. al II-lea, p. 155.

Cu corelative în regentă :

așa : *Cum se topește ceara de fața focului, așa se piară păcătoșii de fața zeului.* CORESI, P², în P.S. 126/24. Cf. P.O. 169/19.

așa și : *Cum iaste trupul fără suflet mort, așa și credința fără lucru moartă iaste.* COD. VOR., CXXII 3 ; cf. CXI 7.

atîta. . . și : *Că cum blagodareniia cu folos, atîta iaste și neblagodareniia cu vătămătură.* CORESI, C² 422/6.

cum și : *revnitoriu fiind lu Dumnezeu cum și voi seți astăzi.* COD. VOR. XXXVII 10.

În corelație cu *așa* imediat precedent, cu care formează grup : *Toți căți me audu astădzi să fie așa, cum și eu sănt.* COD. VOR. LXXXI 12.

în ce chip, în corelație cu *așa* : *În ce chip deșiră cerbul la izvoarele apelor, așa jeluiaște sufletul mieu către tire, zeu.* P.S. 80/3.

Dintre toate aceste elemente, mai frecvente sînt *ca* și *cum*. Între *cum* și *cum și*, precum și între corelativele *așa* și *așa și* sînt deosebiri în ce privește condițiile sintactice de întrebuințare, în sensul că formațiile cu *și* se folosesc numai atunci cînd după ele nu urmează predicatul, ci altă parte de propoziție (în exemplele date, subiectul).

Comparația cantitativă are ca elemente specifice pe *cît* și *cu cît* :

cît : *Cît stau răsăritele de apuse delungat-ai de noi fărădelegile noastre.* P.S. 212/1. Cf. P.O. 143/9.

În corelație cu *atîta* : *Ce cît iaste de rea măriia și preaînălțarea, atîta e de bună și căirea și smereniia.* CORESI, C² 14/13 ; cf. 103/19.

cu cît, în corelație cu *atîta* : *Și atîta sînt mai bune decît praznicele lumiei și de sărbătorii și de toate ale vieți negoațe, cu cît iaste mai bun și sufletul de trup și cît iaste mai bun și ceriul de pămîntul și cu cît iaste mai bună și viața ce va să fie, ceaia netrecătoarea, decît ceasta trecătoarea.* CORESI, C² 516/28.

În ciuda frecvenței din secolul al XVI-lea, *ca* nu se mai întrebuințează în secolul al XVII-lea. Apare în schimb un element nou, rezultat din compunerea lui *cum* cu prepoziția *pre*, ***precum*** :

Că ne-ai ispititu-ne, Dumnăzăule, înfierbîntatu-ne-ai precum se arde argintul. DOSOFTEI, P. în P.S. 123/40.

Corespondentul lui *precum* pentru comparația cantitativă este ***pre cît*** :

În corelație cu *pre atîta* : *Năpusti trebile țărăi, că pre cît îl iubiia întăi, pre atîta îl urîsă apoi.* URECHE, L. 182.

Se întîlnește acum și construcția ***cît — cu atîta*** (cf. în sec. al XVI-lea ***cu cît — atîta***) :

Că cîtu-i mai înalt ceriul de pămînt, cu atîta-i mai mare și plata lui Dumnedzău decît lucrul cel bun ce lucrează neștine pre lume. VARLAAM, C. 280/2.

Încă din secolul al XVII-lea *precum* are varianta *pecum*. Cu funcțiune comparativă se întîlnește în secolul al XVIII-lea la Neculce :

Să stea cu toții să bată pre turci, ca să nu să apuce a să aședza... pașa, pecum să aședzasă în Cameniță. L. 135.

Tot la Neculce se găsește, cu această funcțiune, și compusul ***de pe cum***, în corelație cu *așa* :

De pe cum îi aședzată Letfa, așè să fie și Țara Moldovei. L. 208.

De pe cum este o variantă regională a locuțiunii ***după cum***, folosită și ea cu valoare comparativă. Iată un exemplu de la începutul secolului al XIX-lea :

Romanii ... măgulesc pe femei și încep a le răpi, după cum niște lupi flămînzi răpesc niște oi slăbănoage. BELDIMAN, N.P.I 15 (în DA S.V. *cum*).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se mai întîlnesc construcții comparative cantitative lipsite de paralelism perfect între formația elementului introductiv al subordonatei și corelativul din regentă, de exemplu *p r e cît — c u atît* :

Pre cît ei sînt vrednici de privit în călătoriile lor, cu atît și popasurile lor sînt curioase. ALECSANDRI, PR. 209.

După cum s-a văzut și din ilustrarea elementelor introductive ale subordonatei comparative, corelativele cele mai obișnuite sînt *așa* și *atît*. Pe lîngă acestea în limba veche putea servi drept corelativ și adjectivul demonstrativ *acel* cu sensul unui adjectiv de identitate :

Să va certa cu a c e e a certare ***cum*** *să va certa și cela ce va face greșala.* PRAV. 1145 (în DA S.V. *cum*).

În limba modernă funcțiunea de corelativ nu mai poate fi îndeplinită decît de adjectivul demonstrativ de identitate propriu-zis :

Care, dar, împărat, care domn nu trebuie să tremure dinaintea istoriei, acestui strașnic tribunal, ce are să-i judece cu a c e e a ș i nepărtinire, ***precum*** *odinioară egiptenii judecau pe regii lor ieșiți din viață?* KOGĂLNICEANU, S.A. 50.

Cu valoarea lui *așa de* sau *la fel de*, se întîlnește, la Dinicu Golescu, corelativul *asemenea* :

De la Arad și pînă la Pesta locul este a s e m e n e a nisipos ***cum*** *este pe drumul Clujului de la Oradea Mare pînă în Pesta.* Î. 132.

Pentru a preciza potrivirea comparației se folosesc, înaintea elementului comparativ, adverbe ca *întocmai* :

Aceste luntrii ... stau pe la multe locuri, și care unde voiește să meargă, tocmește și își împlinește trebuința, întocmai cum sînt pe la alte orașe fiacările. GOLESCU, Î. 111.

2. Comparația complexă.

a) Comparație propriu-zisă este atunci cînd elementele comparative (cunoscute de mai sus) însoțesc o propoziție subordonată care arată termenul de comparație constînd într-o împrejurare oarecare :

Acum amu spășeniia noastră apropie-se, nu ca cîndu ne săturam și ne îndulciiam și preamîncam. CORESI, C² 45/2.

Această folosire a elementelor comparative nu pune probleme speciale de construcție. Din aceste situații s-au născut însă compara-

tivele condiționale introduse printr-o locuțiune de tipul *ca și cînd*. Cf. un exemplu ca :

Nici cu condeiul, nici cu zugrăveală poate cineva să-i facă arătare și descriere, încît cel ce îl va vedea zugrăvit sau îi va citi descrierea să poată a-l petrece cu simțirea, întocmai cum cînd l-ar vedea cu ochii. GOLESCU, Î. 181.

b) O comparație secundară este comparația care, exprimînd un paralelism între două fapte existente în aceeași măsură, se apropie ca valoare de coordonarea copulativă ; prin elementele introductive situațiile din această categorie țin totuși de propozițiile comparative. La acest tip de construcții s-a ajuns pornindu-se de la comparația simplă obișnuită.

Se întîlnesc, de exemplu, încă din secolul al XVII-lea, regente negative + o comparativă de egalitate cu același predicat în construcții care echivalează cu ideea comparației de inferioritate :

nu ... așa — cît : *Războiul nu iaste așa tare cîtu-i de groaznic.* URECHE, L. 117.

nu... atîta — cum : *Pentru aceea nu ne mirăm atîta de frămsețea ceriului și-a pămîntului ce-au făcut Dumnedzău dintăi, cum ne mirăm astădzi de lucrurile cele noaă ce-au făcut acmu.* VARLAAM, C. 82.

La Neculce se găsește construcția rămasă pînă astăzi (cu respectarea corespondentelor demonstrativ — relativ) *nu... atîta — cît* :

Și nu-i era luĩ Rascarachi atîta jeli de moarte, cîtu-i era jele că-i vinisă zamanul și nu putè să-ș răsplătească răutatea ce trăsesă de cătră munteni. L. 203.

Alături de aceste construcții clar analizabile, există însă altele, în care negația nu se pune înaintea predicatului, ci înaintea părții de propoziție comparate cu alta, fără repetarea predicatului. În această situație, elementele comparative apar nu între determinat și determinant, ci între părți de propoziție, propoziții subordonate sau părți de propoziție și propoziții subordonate cu aceeași valoare. Elementele comparative capătă astfel o valoare apropiată de aceea a conjuncțiilor coordonatoare copulative. Asemenea exemple se găsesc încă din secolul al XVII-lea, mai ales cu comparația între părți de propoziție :

nu așa — cum : *... pre cari i-au biruit Ștefan vodă nu așa cu vitejiia, cum cu meșterșugul.* URECHE, L. 92 ; cf. 112.

nu atîta — cît :
Valuri multe ridică furtuna pre mare
mai vîrtos gîndul omului lucru ce are.
Nu atîtă grija și frica începutului,
Cît grija și primejdia sfîrșitului. VARLAAM, C. 498/13.

Construcția *nu ... atîta — cît* poate avea și o variantă fără corelativ regent :

nu — cît : *Și așa să vede că lupta și să certa nu pentru viață, cît pentru paza și starea limbii.* CANTACUZINO, IST. 94.

Asemenea construcții nu sînt legate însă numai de negație. Uneori și în comparația simplă elementele comparative pot avea o valoare apropiată de aceea a conjuncțiilor copulative :

Și nepărăsit da din tunuri, cum și din cetate să apăra bărbățește. NECULCE, L. 156.

De la situații de acest fel s-a ajuns la folosirea lui *cum și* și *precum și* între elemente cu aceeași valoare sintactică :

17 cărți dăschise s-au făcut către ispravnici ca să înștiințeze de obște ca pîn dupe sîmta Măriia mare să nu să mai caute pricini de judecăți, cum și la Divan jălbi să nu să mai priimească. Doc. 1776 în PRAV. COND. 188.

Asemenea și bărbatul nu să trage la judecată pentru alișverișurile și datoriile și vinele muierii lui, cînd el nicidecum nu va fi împărtășit la acelea, precum și cînd să va dovedi că ieste împărtășit să vinuiește. PRAV. COND. 128/15.

În opera lui Dinicu Golescu se dă lupta între *cum și*, mai frecvent la el (î. 27, 28, 34...), și *precum și*, care s-a impus în limba contemporană în această funcțiune :

Așijderea și semnul ostășesc al lui Bonaparte... Cum și toate feliurimile de metaluri, cu pămîntul lor ; precum și piei de toate neamurile dobitoacelor ce să află în toată Ungaria. Î. 34 ; cf. 38.

Valoarea comparativă a lui *precum și* (ca și a lui *cum și*) este atît de ștearsă în asemenea cazuri, încît, în ciuda formei subordonatoare, *Gramatica* Academiei îl trece, fără nici un exemplu, printre elementele conjuncționale copulative.

De altfel și *precum* singur (fără *și*) poate face legătura între două propoziții într-un mod apropiat de valoarea copulativă :

Unul din articolele guvernului provizoriu declara : „Egalitatea drepturilor politice și contribuțiunea generală la dările și sarcinile statului", precum tot acest mare act declara emanciparea clăcașilor, făcuți proprietari prin despăgubire, și dezrobirea țiganilor iarăși prin despăgubire. KOGĂLNICEANU, S. A. 202.

Mai clar se simte valoarea comparativă la elementele folosite în corelație cu adverbe modale demonstrative. În secolul al XVII-lea, la Varlaam, este frecventă construcția *cum — așa și* :

Că soarele lui strălucește cum spre cei drepți, așa și spre cei nedrepți. și ploaă cum spre cei buni, așa și spre cei răi. C. 245/17 ; cf. 14/25, 170/30, 245/14 ...

Această construcție inversă față de raportul firesc în limba noastră (*așa*)—*cum și* se poate explica prin influență slavă. (Cf. rus. КАК — ТАК И.

Construcția corelativă care s-a impus în limbă este constituită din elementele cantitative *atît — cît și*. Iată un exemplu din secolul al XVIII-lea :

După cum ne-am adeverit domniia mea atît din hrisoavele mînăstirești, cît și din cele boierești. PRAV. COND. 82/8 ; cf. 56/12.

Regional *cît* poate fi corelat cu sine însuși în construcția *cît — cît*, pe care o consemnează și Mihail Sadoveanu :

Și ea înțelege din acel răvaș că el vine cît pentru pădure, cît mai ales pentru dînsa. O. XII 485.

*

Construcția propozițiilor comparative de egalitate arată că toate elementele introductive sînt comune cu cele folosite la introducerea princi-

palului tip de propoziții modale propriu-zise, și anume la introducerea propozițiilor modale de conformitate.

Ca și aceste propoziții, istoria propoziției comparative de egalitate nu a cunoscut multe schimbări în privința elementelor introductive, reduse ca număr. Într-o măsură mai mare s-a modificat construcția cu corelative în regentă.

Din punct de vedere teoretic, studiul comparației numite aici secundare prezintă interes prin legătura de conținut manifestată între elementele comparative și conjuncțiile coordonatoare copulative, folosite însă nu între propoziții principale, ci între părți de propoziție și între propoziții subordonate.

B. PROPOZIȚIA COMPARATIVĂ DE INEGALITATE

1. Comparația simplă.

Comparație simplă este aceea stabilită între regentă în întregime și subordonată. Regenta comparativei conține : *a*) un adverb sau un adjectiv la gradul comparativ de superioritate sau de inegalitate ; *b*) un numeral adverbial sau multiplicativ ; *c*) un adverb de tipul *altfel*.

Comparația se poate face între două fapte reale sau între un fapt real și unul respins.

a) Comparativa exprimă un fapt real.

În secolul al XVI-lea n-am întîlnit decît comparativa introdusă prin ***de cum***[1] :

Că-i părea rău că va fi și mai tare de cum au fost. CORESI, C² 544/23.

În secolul al XVII-lea, elementele comparative de inegalitate sînt numeroase. Pe lîngă *de cum* (cf. VARLAAM, C. 396/4 ; URECHE, L. 77), se folosesc acum *decît cum, decît cît, de pre cum, pre cît, de ce* și *cît* :

decît cum : *Au doară n-au răbdat mai multe pedepse măcenicii pentru numele lui Hristos decît cum rabdă slujitorii pentru liubovul împăratului?* VARLAAM, C. 148/25 ; cf. 214/20. Cf. ÎNDR. LEG. ; PRAV. MOLD. 17, 173.

decît cît : *Cu mult mai puțină datorie avu la soția sa decît cît fu el datoriu domnu-său.* VARLAAM, C. 214/6.

de pre cum : *Să nu cumva dea mai mult de pre cum or lua.* COSTIN, O. 201.

pre cît : *... de doao ori pre cît va fi luat.* ÎNDR. LEG. 3 (= PRAV. MOLD.); cf. 5, 20. Cf. URECHE, L. 186.

Cît are în această locuțiune, cu sensul de „față de cît", o valoare pronominală care reiese mai clar în folosirea lui ca adjectiv pronominal, acordat cu substantivul determinat cantitativ :

Acolo multă bucurie și veselie era la adunarea lor, că pre cîtă jale era cînd să despărțisă de la Ciceu, de să dusese Pătru vodă la Țarigrad, mai multă bucurie și veselie era acum la împreunarea lor. URECHE, L. 152.

[1] În *Palia de la Orăștie* se găsește o subordonată introdusă prin *decît* (să) după o regentă care conține un adjectiv la gradul comparativ de superioritate, dar ea nu este comparativă, ci consecutivă finală : *Și zise Cain către Domnul : mai mare fărădegea mea decît să-m fie mie iertat.* P. O. 25/7. (Vezi *Propoziția consecutivă*, p. 150.)

de ce : *Și era să-l și mai cinstească Dumnedzău de ce era cinstit, iară el nu ascultă învățătura lui Dumnedzău.* VARLAAM, C. 410/1 [1].

cît (?) : *Și veri avea visteriu în ceriu, iară nu pre pămînt, unde-i mai mare și mai scumpă cît stă ceriul de pămînt.* VARLAAM, C. 220/16.

Dintre toate elementele comparative de inegalitate folosite în secolul al XVII-lea mai frecvente sînt *decît cum* și *de cum*. *Decît cît*, *de ce* și *cît* sînt rare.

În secolul al XVIII-lea continuă folosirea elementelor *de cum*, *decît cum* și alături de acestea se înregistrează altele.

La Neculce se găsește elementul care s-a impus în limbă ca reprezentativ pentru acest raport, ***decît*** :

Și atunce au agonisit din vesternicie el 70 de pungi de bani, mai mult decît au agonisît stăpînul său, Antohi-vodă. L. 239.

Și poate să vie o vreme să trebuiască și să slujască împărățiii mai mult prețul decît trei mii de pungi de bani, îndzăcit decît giuruiesc ei. L. 116 ; cf. 344.

Se folosește acum și locuțiunea ***după cum***, atît de apropiată formal de locuțiunea *de pre cum*, întîlnită, cu această valoare, la Varlaam :

Către aceste i-au dat și tit de domnie, să să scrie mai de cinste și mai sus după cum să scriu domnii acmu, iar titlul așe-i era . . . Care acest nume este puțin oarece mai de gios decît al unui crai. NECULCE, L. 265.

Tot în secolul al XVIII-lea se folosește, mai rar, locuțiunea ***den cît*** care, pe lîngă valoarea comparativă, exprimă uneori și o idee partitivă sau punctul de plecare al unei transformări :

Și au mai mărit haraciul la înpărăție den cît au fost legat mai denainte. POPESCU, CR. 94. Cf. PRAV. COND. 120/3.

Asocierea comparației de inegalitate cu exprimarea punctului de plecare al unei transformări este frecventă în acest secol și la vechea locuțiune *de cum* :

S-au făgăduit că va mai adaoge haraciul, care au și făcut, că l-au mai înmărit de cum au fost cu 240 de pungi. CRON. ANON. 104.

Punctul de plecare este accentuat prin plasarea propoziției comparative înaintea elementelor regente :

Că și Grigorie vodă, de cum era, i să schimbasă firea îndoit. NECULCE, L. 396 ; cf. 294.

La începutul secolului al XIX-lea, Dinicu Golescu, la care se mai găsește locuțiunea *după cum* (I. 45 ; cf. și Iordache Golescu, în PR. N. DR. 76), folosește, după modelul acesteia, locuțiunea ***după cît*** :

. . .și plătind împăratului cu orînduială, adecă nu mai mult după cît să cuvine după averea lui, întru atîția ani muncind, cum să nu facă stare? I. 84.

E interesant de notat că la începutul secolului al XIX-lea se mai întîlnește, rar, și *cît* cu valoare comparativă de inegalitate (doc. 1815 în PRAV. COND. 202 ; cf. și DRĂGHICI, R. 75/22 în DA S.V. *cît*).

[1] Această construcție, izolată, nu trebuie confundată cu elementul comparativ *de* urmat de pronumele *ce* cu sensul „ceea ce" : *Mai mult de ce vă să vine voaă nu luareți.* VARLAAM, C. 412/15. (Cf. în sec. al XIX-lea : *Suma adunată se rădica la o cifră de patru ori mai mare de ce s-ar fi cuvenit după lege.* FILIMON, O., I 288.)

Din prima jumătate a secolului al XIX-lea schimbările petrecute au mers mai mult în sensul renunțării la elemente cum sînt *cît, după cît, după cum*. Dintre elementele amintite pînă acum limba literară s-a oprit mai ales la *decît*, dar în unele situații se folosește și locuțiunea *de cum*. Locuțiunea *de cum* are, pe de o parte, caracter popular; pe de altă parte, există chiar în limba literară împrejurări în care este preferată, și anume după elemente regente ca *altfel, invers, pe dos* etc.:

Oricum însă, mi-am dat samă că lucrurile merg pe dos de cum voiam eu. D. D. Pătrășcanu, *Un prînz de gală* (E.S.P.L.A., 1958), p. 52.

Se pot găsi și fraze în care *decît* și *de cum* apar alături, probabil pentru variația stilului:

Poate întrebările lui sînt mai cuminți decît le credem noi și de cum par. Cezar Petrescu, *Aurul negru* (E.S.P.L.A., 1956), p. 365. Locuțiunea *decît cum*, care mai apare chiar la unii scriitori actuali, este simțită drept pleonastică [1].

Singura creație mai nouă este locuțiunea ***față de cum***, care este destul de puțin folosită, dar prezintă avantajul că poate exprima comparația și față de un adjectiv sau un adverb la gradul pozitiv sau superlativ absolut sau la un fel de grad de comparație care ar putea fi numit aproximativ (tipul *destul de...*):

Față de cum îi instruiesc pe alții, cu tine mă port destul de civilizat. Z. Stancu, în G. Lit., 1958, nr. 38 (236), p. 4, col. 5.

b) Comparativa exprimă o acțiune respinsă.

Acțiunea reală (din regentă) se compară cu una posibilă (din subordonată), care este însă respinsă: propoziția comparativă arată în acest caz acțiunea care nu trebuie săvîrșită sau pe care vorbitorul nu o dorește realizată și în locul căreia se preferă realizarea acțiunii din regentă. În regentă este inclusă totdeauna ideea de „mai bine" (*mai bine, mai degrabă* etc.) exprimată sau subînțeleasă.

Cea mai veche atestare a comparativelor de acest tip datează din secolul al XVII-lea, cînd se întîlnește, la Varlaam, locuțiunea ***decît să***, cu această valoare:

...ca să te luminedze cătră împărăția ceriului, decît să rătăcești în-tunerec cătră perirea de veci. C. 453/30.

De la începutul secolului al XVIII-lea *decît să* + conjunctivul este în concurență cu ***decît*** + viitorul.

decît să: *Poate fi că nici ei neaflînd mai denainte de cinevaș istorite, mai bine au tăcut, zicînd adevărul fără rușine, că nu știe, decît să mintă, făcîndu-se a ști cele ce nu știe.* Cantacuzino, ist. 75.

decît (+ viitorul): *Ci au zis: decît va lua blestemul țării, mai bine se va lipsi din domnie.* Popescu, cr. 103.

Construcția *decît* + viitorul a avut însă o viață mai scurtă. La începutul secolului al XIX-lea mai este folosită de Al. Russo:

Decît vom discuta și argumenta latinește despre sisteme negăioase, care ostenesc ... și pe dascăli și pe ucenici, ne închipuim mai bine că românii nu știu nici latinește, nici franțuzește, nici italienește; și se mulțumesc a

[1] Vezi Elena Carabulea, *lucr. cit.*, p. 23.

spori înainte, în rod și în frumusețe, limba aceea care le-au făcut veacurile. S. A. 150.

După această perioadă, construcția *decît* + viitorul nu mai apare. În schimb *decît să* capătă alt concurent, reprezentat prin locuțiunea *în loc să*. Această locuțiune este folosită cu valoare comparativă de Grigore Alexandrescu :

Așa, în loc să critici greșalele streine,
În loc să rîzi de alții, mai bine rîzi de tine. O. C. 142.

Pentru echivalența locuțiunii *în loc să* cu *decît să*, iată și un exemplu similar pentru aceasta din urmă :

Decît să vorbim despre o ticăloșie a unui vechil de astăzi și despre niște despuietori tot atît de scîrbavnici, dă-mi voie să-ți citesc un strigăt pentru dreptate, mai vechi și de-o mișcătoare frumusețe ... CEZAR PETRESCU, 1907², I 332.

Dicționarele și gramaticile nu înregistrează această valoare comparativă a locuțiunii *în loc să* (și a locuțiunii prepoziționale *în loc (de) a*), dar DLRC glosează prin ea pe *decît să*. Valoarea fundamentală a locuțiunii *în loc să* este valoarea opozițională [1]. Prin această locuțiune se manifestă deci legătura dintre propoziția comparativă de inegalitate și propoziția subordonată opozițională, al cărei specific de confruntare a două fapte se apropie de ideea de comparație.

Deosebirea dintre cele două valori ale lui *în loc să* este că în propoziția opozițională exprimă faptul care ar trebui realizat, pe cînd în propoziția comparativă exprimă un fapt care nu trebuie realizat, un fapt respins de vorbitor.

Regional, apare cu această valoare și ***decît că*** + indicativul :

Decît că m-am măritat,
Mai bine m-aș fi-necat. RETEGANUL, TR. 147 (în DA S.V. *că*).

În sfîrșit, la Sadoveanu am întîlnit într-un text arhaizant (*Divanul persian*) o propoziție comparativă de acest fel construită cu *decît* + condiționalul :

Decît ne-am ruga pentru tine, mai bine pentru noi ne-am ruga. O. XV 504.

2. Comparația complexă.

Comparația complexă este aceea în care elementul comparativ de inegalitate însoțește o propoziție subordonată exprimînd al doilea termen de comparație.

De obicei elementul comparativ apare — după o regentă care conține *a*) un adverb (sau, mai rar, un adjectiv) la gradul comparativ de superioritate sau de inferioritate sau *b*) un predicat exprimînd acțiunea de „preferință" — între doi termeni paraleli, cu aceeași valoare sintactică : două

[1] Vezi p. 216–217.

propoziții subordonate de același fel sau o parte a propoziției regente și o propoziție subordonată cu aceeași valoare. Elementul comparativ folosit din secolul al XVI-lea pînă astăzi este ***decît***, care stabilește o deosebire de grad între cei doi termeni, uneori cu ideea de excludere a celui de al doilea :

Mai vrui să lepădu-me în casa zeului mieu decît să viu în fsatele păcătoșilor. P. S. 174/5. Cf. CORESI, C² 406/15.

Iubit-ai răul mai vîrtos decît dulceața, nedereptate decît să gici dereptate. P. S. 101/1.

Cel mai adesea în construcțiile de acest tip *decît* apare însoțind o subordonată completivă sau subiectivă introdusă prin *să*. Îmbinarea *decît* + *să* poate avea însă un echivalent în locuțiunea ***în loc să***, atunci cînd intervine ideea de respingere a celui de-al doilea termen. De exemplu în :

...Petru Șchiopu care preferă să coboare de pe tronul Moldovei, decît să plătească bir turcilor (KOGĂLNICEANU, S. A. 57) sau

Decît să-ți încarci sufletul cu mine, mai bine ai face să-mi legi aripa (ISPIRESCU, L. 43 în DLRC s.v. *decît*),

decît + *să* se poate înlocui prin *în loc să* (vezi glosarea din DLRC *decît*$_1$ *b*).

Iată un asemenea exemplu cu *în loc să* :

Se gîndi o clipă dacă nu ar fi mai bine ca, în loc să le păstreze, sporind cu ele bogata și interesanta lui arhivă, să arunce scrisorile Tiei Cudalbu în foc. Z. STANCU, în G. LIT., 1958, nr. 49 (247), p. 4, col. 1.

Se vede aici asemănarea dintre acest aspect al comparației complexe și comparația simplă în care comparativa exprimă o acțiune respinsă, dar asemănarea de sens nu trebuie să ducă la confundarea lor în aceeași categorie, deoarece condițiile sintactice sînt diferite.

Uneori termenul paralel este subînțeles. De exemplu în fraza *Și pe la birturi pentru mîncare plătesc cu mult mai puțin decît cînd vor intra în birturi cu alt mijloc de călătorie* (GOLESCU, Î. 105) se subînțelege, ca prim termen, propoziția *cînd călătorii merg cu acel ailvagen.*

Cavalerul veni la ei mai vesel decît cînd îi părăsise. SADOVEANU, O. XI 34.

De la situații de acest fel se ajunge la îmbinări care ar putea fi considerate drept comparative condiționale de inegalitate :

M-am bucurat mai mult decît dacă mi-ar fi dăruit ceva.

Un aspect special al comparației complexe cu doi termeni paraleli îl reprezintă comparația care poate fi numită r e s t r i c t i v ă. Elementul comparativ *decît* apare între o regentă negativă care conține pronumele *nimic*, *altceva* sau adjectivul pronominal *alt* + substantiv și o subordonată cu aceeași funcțiune ca și pronumele corelativ. De cele mai multe ori în aceste construcții *decît* însoțește propoziții subiective sau completive introduse prin *să*, mai rar prin *că* :

Nu, nu-mi rămîne alta de făcut decît să ...ies în cerdac ca să mă răcoresc. ALECSANDRI, PR. 27.

Acuma nu am ce alt mai mult a zice decît că cel ce nu are mîndrie națională rămîie nesupărat. GOLESCU, Î. 121.

În funcție de construcția corelativului, *decît* poate însoți și alte subordonate, de exemplu o finală :

Nu mi-e de alt venirea
Decît să-ți cinstesc poftirea. PANN, E. II 50 (în DA s.v. *alt*).

În corelație cu *niciodată* sau *altădată*, *decît* poate însoți o temporală etc.

Ca în toate cazurile de comparație complexă, la comparația restrictivă este clar analizabilă valoarea subiectivă, completivă etc. a subordonatelor însoțite prin *decît*. Ideea de comparație este foarte ștearsă, pe primul plan stînd ideea restrictivă de evidențiere a caracterului exclusiv al acțiunii de subordonate. Totuși *decît* din aceste exemple nu este pur restrictiv ca în construcțiile în care, după un predicat negativ, echivalează pur și simplu cu adverbul *numai* (*Merg numai dacă vreau* = *Nu merg decît dacă vreau*). Ideea restrictivă este unită cu cea de comparație : regenta cuprinde, pe lîngă corelativele *nimic*, *alt* etc., o calificare comparativă, de obicei subînțeleasă („mai bun", „mai potrivit", „mai important" etc.). De altfel de multe ori această noțiune este exprimată în regentă :

Două femei cu neamuri în țara leșească... nu au nimic alt mai grabnic de făcut decît să se puie la adăpost dincolo de hotar, în republică. SADOVEANU, O. XIII (cf. și citatul din GOLESCU, I. 121 de la p. 131).

Acest citat din romanul *Frații Jderi* a fost recent discutat în revista *Limba română* de Maria I. Gabrea și Gh. N. Dragomirescu[1], care au susținut că aici nu avem a face cu o propoziție comparativă, ci cu o propoziție completivă directă „puternic subliniată", accentuată prin adverbul *decît* cu funcțiune restrictivă. Părerea mea este că posibilitatea analizei nu exclude existența unei construcții comparative : este o construcție complexă, în care în plus comparația se unește cu nuanța de restricție[2].

Nu totdeauna există un paralelism de termeni. Elementul comparativ poate însoți o propoziție subordonată temporală sau condițională prin care se stabilește comparația nu cu regenta în întregime, ci cu un termen neexprimat direct sau cu altă funcțiune sintactică ; termenul de corelație este o negație (tip : *nimic nu e mai ... decît cînd...*). În secolul al XVII-lea se folosesc, în aceste construcții, elementele comparative *de* și *decît* :

de* + *cînd : *Așa și întru noi nu va putea hi mai mare milă de cînd vom avea liubov cătră vrăjmașii noștri.* VARLAAM, C. 265/16 ; cf. 265/25, 341/8.

decît* + *cînd : *Aicea pre pămînt n-are omul mai mare mîngăiare decît cînd șede la masa sa cu priiatenii cei dragi.* VARLAAM, C. 318/18 ; cf. 272/31.

Ulterior, *decît* a rămas singurul element.

*

Propoziția comparativă de inegalitate a cunoscut în istoria ei mai multe elemente de construcție decît are în limba contemporană, îndeosebi

---

[1] *Art. cit.*, p. 71.

[2] După D. D. Drașoveanu (vezi volumul, semnat în colaborare cu Pompiliu Dumitrașcu și Mircea Zdrenghea, *Analize gramaticale și stilistice*, București, 1959, p. 39), în fraza *Nu știam să-i spun altceva decît c-am văzut pe Huțu...*, propoziția *decît c-am văzut pe Huțu* ar fi atributivă pe lîngă pronumele *altceva*.

pentru comparația simplă. Mai ales în secolul al XVII-lea aceste elemente au fost numeroase, dar multe dintre ele erau greoaie (pleonastice), iar altele nespecifice pentru raportul respectiv. Evoluția s-a produs spre limitarea la elemente cît mai specifice.

Un element nespecific este locuțiunea *în loc să*, folosită în anumite împrejurări atît în comparația simplă, cît și în cea complexă. Prin ea se manifestă legătura, interesantă din punct de vedere teoretic, între propoziția comparativă de inegalitate și propoziția subordonată opozițională.

Comparația complexă restrictivă stă la periferia categoriei propoziției comparative. Prin funcțiunea mixtă, comparativă și restrictivă, a lui *decît* se poate explica evoluția lui spre funcțiunea pur restrictivă și apoi spre întrebuințarea conjuncțională adversativă dintr-un exemplu ca :

Postelnicul Andronache mi-a vorbit despre fiică-mea și nu m-am împotrivit, decît l-am făcut să înțeleagă că nu-i voi da-o de soție fără învoirea ei. FILIMON, O. I 112.

Comparația de inegalitate între un fapt admis și unul respins prezintă deci o legătură de conținut cu ideea de opoziție (exprimată sintactic prin subordonare sau prin coordonare), așa cum am văzut că există legătură între comparația de egalitate și coordonarea copulativă.

Un exemplu vechi, în care o frază cu schimbarea construcției poate indica modul de evoluție de la comparație la opoziție, este următorul :

Mai bine era lor să nu-ș cunoască calea dereptății, decît ei înțeleseră și se întoarseră după pridădirele lor de la sfintele porîncite. CORESI, A. 183/11.

III. PROPOZIȚIA COMPARATIVĂ CONDIȚIONALĂ

Începuturile propoziției comparative condiționale (ireale sau ipotetice) sînt în strînsă legătură cu propoziția comparativă reală — simplă sau complexă — de egalitate.

În secolul al XVI-lea comparativa condițională este introdusă fie prin *cum* + condiționalul, fie prin locuțiunile *ca cînd, ca și cînd* și *în loc cum* :

cum : *Iudeii se sfetuiră se te roage așa cum demănreață se-l aduci Pavel întru zbor, cum ară vrea ceva a întreba de el.* COD. VOR. LII 4.

ca cînd : *Aceia de departe preastrigară, și ca cînd era, vedea ei ceaea ce va să fie.* CORESI, C² 473/2 ; cf. 36/2.

Cu corelativul *așa* în regentă : *Ca cînd n-ară avea împreunare nemică trupul cu sufletul, așa să ne dăm pre noi năpăștilor și grijilor și tuturor muncilor, pentru mărturisitura lui Hristos și pentru dereptate și pentru adevărul.* CORESI, C² 68/30 ; cf. 68/24.

ca și cînd : *Și ca și cînd am fi înșine văzători acelor ciudese ce se-au făcut în vreamea aceaea, să proslăvim în trupurile noastre, dumnezeiescului, lu Pavel, cucerindu-ne, ce-au grăit...* CORESI, C² 444/33.

Cu corelativul *așa* în regentă : *Ca și cînd ară fi o iarnă, deci leamnele toate în lăuntru, în mugur, țin plodul ascuns, și acel rod încă cînd e vreamea dospitului și a seceratului iveaște-se, așa și sufletul, aceale ploduri ce se-au nevoit de-au strîns acicea, acealea așa are a le arăta afară de trup atunce.* CORESI, C² 100/21.

în loc cum : *Văzu dracul pre Isus, oamenilor strigă* : « *Ce e mie şi ţie, Isuse* » *în loc cum ai zice* : « *Ce ne iaste împreună, mie şi ţie, că ai miei sînt oameni cîţi mi se pleacă. Şi cu ce cuvînt goneşti-mă dentr-înşi?* » CORESI, C² 377/1 ; cf. 391/12, 534/23.

Cu excepţia lui *în loc cum*, toate celelalte elemente continuă să se întrebuinţeze în secolul al XVII-lea, cînd, mai ales pentru *cum* şi *ca cînd*, există atestări mai numeroase decît în secolul precedent : *cum* — VARLAAM, C. 109/24, 201/9, 268/31 ; N. TEST. în COD. VOR. 51, 93, URECHE L. 85, 124, 190 ; *ca cînd* — VARLAAM, C. 213/1, 270/3, URECHE, L. 186, BIBLIA, în COD. VOR. 145, 149. Creaţiile acestui secol sînt locuţiunile *ca cum*, *ca ce cînd* şi *ca ce cum* :

ca cum : *Ci norocul cel bun al ţării să schimbă, că după noroc bun, iată veni şi rău, ca cum ar fi de la Dumnezeu însemnat, după vreme bună şi senin să vie vreme rea şi turburată.* URECHE, L. 205. Cf. N. TEST. în COD. VOR. 53, BIBLIA în COD. VOR. 161, 163.

ca ce cînd : *Au priimit pietrile ca ce cînd să suia în ceriu pre dînsele.* DOSOFTEI, V. S. 107_2 (în DA S.V. *ca*).

ca ce cum : *Punea mai sus pre marile Vasilie şi pogorînd mai gios pre Rost-de-aur, ca ce cum ar fi stînd oarecum lui împotrivă.* DOSOFTEI, V.S. 42_2 (în DA S.V. *ca*).

Dintre acestea, *ca ce cînd* şi *ca ce cum* sînt folosite numai de Dosoftei, pe cînd locuţiunea *ca cum* apare în texte foarte diferite.

În *Noul testament* din 1648 apare o locuţiune cu forma neprecizată datorită folosirii ei în îmbinare contrasă cu forma auxiliarului, ***ca şi c-*** :

Aşa grăiţi şi aşa faceţi, ca şi c-aţi fi prin legea sloboziei giudecaţi. N. TEST. în COD. VOR. 121.

Să fie oare o locuţiune *ca şi ca*?

Secolul al XVIII-lea foloseşte în continuare elementele *cum*, *ca cînd*, *ca şi cînd* şi *ca cum*.

Abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea apare locuţiunea ***ca şi cum*** :

Frăţia este o simţire a inimii care ne face pe toţi a avea aceleaşi bucurii şi dureri ca şi cum oamenii ar fi numai unul. BĂLCESCU, O. 194.

Din această perioadă datează renunţarea la *cum* comparativ-condiţional, precum şi preferinţa din ce în ce mai pronunţată a limbii literare pentru locuţiunile *ca şi cînd*, *ca şi cum*, mai „eufonice" decît *ca cînd*, *ca cum*. Limba literară contemporană nu le mai foloseşte deloc pe acestea din urmă, deşi la sfîrşitul secolului trecut ele mai apăreau la un scriitor popular ca Ion Creangă : *ca cum* — P. 258 (în DA S.V. *ca*).

O construcţie populară asemănătoare consemnată în *Gramatica* Academiei R.P.R. este locuţiunea ***ca în fel cum*** :

Mănîncă el bine, bea bine şi după ce se scoală şi mulţămeşte ca în fel cum ar fi mulţămit cuiva, îl păleşte somnul. VASILIU, P. 78.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se constituie şi alt tip de propoziţii comparative condiţionale. În primul rînd, în această perioadă adverbul *parcă* începe să introducă propoziţii care, din juxtapuse, sînt

simțite drept subordonate comparative, adverbul *parcă* apropiindu-se din ce în ce mai mult de valoarea „ca și cum" :

Și această micșorare să pricinuiește căci în Naționul romînesc vorbesc în theatru limba nemțească, parcă ar fi silit acest norod de a ști toți limba nemțească. GOLESCU, Î. 119.

Valoarea conjuncțională comparativă a elementului *parcă* este subliniată prin folosirea lui în locuțiunea ***întocmai parcă***, la care nu mai poate fi vorba de juxtapunere :

Pînă a trece aceste sate, nu vede călătoriul alt decît ceriu și pămînt întocmai parcă ar fi pă mare. GOLESCU, Î. 32 ; cf. 36.

Această locuțiune poate apărea cu corelativul *așa* în regentă :

Trebuie un strein să stea și să le ia seama, căci are a vedea o așa împărțire și orînduială, întocmai parcă ar fi de ingineriu întocmite. GOLESCU, Î. 143.

Din unirea lui *parcă* cu conjuncția consecutivă *de* s-a ajuns, prin constituirea locuțiunii conjuncționale ***de parcă***, la tipul nou de comparative condiționale cu nuanță consecutivă :

Și toate îmi mergeau după plac, fără leac de supărare, de parcă era toată lumea a mea. CREANGĂ, O. 33.

După Kurt Schreyer [1], raportul cronologic dintre elementele *de parcă* și *parcă* este invers : anterioară ar fi construcția cu *de parcă*, de la care s-a trecut la simplul *parcă* atunci cînd consecutivul *de* a fost simțit de prisos ; ipoteza lui Schreyer nu este susținută însă de texte.

Natura specifică a propozițiilor introduse prin *de parcă* a fost just relevată de Gh. Reviga [2], care numește propoziția respectivă comparativă consecutivă și-i subliniază caracterul ireal [3]. În această denumire, autorul consideră principală calitatea de propoziție consecutivă („noi am spune exact consecutive cu nuanță comparativă" [4]) și se limitează la asemănarea cu comparativa condițională. Dar acestea sînt deosebiri neesențiale : importantă este semnalarea caracterului mixt al acestor propoziții, în care se împletește comparația cu consecința.

Gramatica Academiei trece aceste propoziții printre comparativele condiționale fără nici o mențiune specială, ceea ce mi se pare o lipsă. Și după părerea mea comparația stă pe primul plan, dar ideea de consecință există și trebuie arătată ca diferență specifică a acestor propoziții față de celelalte comparative condiționale.

Un tip de comparative condiționale pe care nu l-am găsit menționat nicăieri este cel construit cu formații avînd la bază substantivul *chip*. În DLRC se consemnează o locuțiune conjuncțională ***cu chip că***, nedefinită din punct de vedere gramatical, ci glosată doar „sub pretext că..., sub aparența că...". Exemplele date acolo :

Cu chip că ești hazliu, îi spui o mulțime de grosolănii (VLAHUȚĂ, O.A. III 68),

Ies din casă cu chip că mă duc la scăldat (CREANGĂ, A. 48)

permit însă o interpretare comparativă condițională („ca și cum").

---

[1] *Lucr. cit.*, p. 344.
[2] *Consecutive și modale*, în *Cum vorbim*, 1950, nr. 1, p. 17—18.
[3] P. 18.
[4] P. 17.

Încă din secolul al XVIII-lea am întîlnit formația asemănătoare ***în chip că*** :

Și au venit călugărul la Slatina, la niște vii ale lui, în chip că lucrează la vii. CRON. ANON. 74.

Varianta cea mai recent înregistrată, cu substantivul *chip* întrebuințat fără prepoziție, este ***chip că*** :

Scoate-ți sabia, i-a zis cu grăbire, și prinde a striga cu mare mînie, chip că m-ai mustra pe mine. SADOVEANU, O. XV 386.

Nevasta îl urma în toate aceste prubuluiri dînd glas subțire, chip că marfa nu i-ar fi pe plac. CEZAR PETRESCU, 1907[2] I 318.

În aceste exemple construcția cu condiționalul subliniază caracterul comparativ condițional al propozițiilor introduse prin *chip că*, spre deosebire de exemplele mai vechi cu predicatul la indicativ prezent.

*

În evoluția propoziției comparative condiționale, alături de tipul comparativ inițial a luat naștere un tip mixt comparativ-consecutiv, introdus printr-o locuțiune compusă din elemente specifice celor două valori cumulate (*de* + *parcă*).

Construcția tipului comparativ condițional fără alte nuanțe a folosit multă vreme elementul *cum*, comun cu comparativa reală de egalitate, de care se deosebea doar prin predicatul la condițional. Locuțiunile specifice cele mai vechi *ca (și) cînd, ca (și) cum* (construite nu numai cu modul condițional, ci și cu indicativul imperfect) s-au creat tot în dependență de comparativa reală de egalitate și anume din construcțiile complexe (vezi mai înainte, p. 124—125). În acest sens, s-ar putea spune că propoziția comparativă condițională este o propoziție comparativă de egalitate.

Am arătat însă că și în comparația complexă de inegalitate se pot întîlni îmbinări de tipul *decît* + *cînd* sau *dacă* + modul condițional sau indicativul imperfect care ar putea fi considerate comparative condiționale — de inegalitate (vezi mai înainte, p. 131) :

Biliard nu joacă amîndoi niciodată, fiindcă în orice caz, tot o jumătate din ei ar trebui să păgubească — ceea ce ar fi mai absurd decît chiar cînd ar conspira tatăl împotriva fiului. CARAGIALE, O. I 304.

Elementul conjuncțional *parcă* reprezintă un caz interesant de evoluție de la o formă verbală + conjuncția subordonatoare *că* — *pare că* — la adverbul modal *parcă* și de la acesta, din construcții juxtapuse cu nuanță comparativă, la valoarea conjuncțională de element introductiv al unei propoziții comparative condiționale.

IV. PROPOZIȚIA DE MĂSURĂ PROGRESIVĂ

Dau această denumire propoziției modale care exprimă ideea de proporție progresivă, de măsură paralelă în desfășurarea acțiunii din regentă și a celei din subordonată. Acțiunea din propoziția regentă crește din punct de vedere calitativ sau cantitativ într-un anumit raport cu creșterea

acțiunii din subordonată [1]. Avem a face deci cu o relație de intercondiționare între propoziția regentă și cea subordonată.

Ideea de creștere, de sporire, de progresare reciprocă a celor două acțiuni își găsește expresia atît în elementele introductive și în corelativele lor, cît și în alte caracteristici ale acestor propoziții, și anume în faptul că fie subordonata, fie regenta, fie amîndouă conțin de obicei un adjectiv sau un adverb la gradul comparativ sau un verb care exprimă o acțiune progresivă („a deveni", „a crește", „a se apropia" etc.).

Istoria propoziției de măsură progresivă se poate urmări din secolul al XVI-lea, în care se găsesc următoarele elemente de construcție: *cît, cu cît* și *de ce*.

cît: *Și opri lor să nu spuie nemunuia. E cît lor acela opri, mai vîrtos striga, propoveduia și prea striga.* CORESI, T. 88.

În corelație cu *atîta*: *Fraților miei, astăzi amu noao den învățătura evanghieliei cură izvor și ape multe și bogate și izvor nesfîrșit; cît amu să l-am zlei, atîta amu mai vîrtos împlea-se-va și limpezi-se-va și de destul vărsa-se-va și nesfîrșit pururea fi-va și nescăzut.* CORESI, C² 103/19.

cu cît în corelație cu *atîta*: *Cu cît omul den nafară boleaște și e în neputințe, atîta el den lăuntru se înnoiaște și se vindecă de păcate.* CORESI, C² 57/16.

de ce cu corelativul *atîta* sau fără corelativ: *Că nescăzută amu iaste bunătatea, și de ce o zleiești, atîta se mai înmulțește, și de ce se varsă, în tot mai sporește, și nici dinioară scădea-va.* CORESI, C² 264/13.

După cum se vede, atestările sînt puține și mai ales din *Cazania* a doua a lui Coresi (1580—1581). Dintre cele trei construcții, două sînt în întregime legate de elementele modale cantitative (atît prin elementele introductive, cît și prin corelativ): *cît* (— *atîta*) și *cu cît* — *atîta*; cea de-a treia construcție, *de ce* — *atîta*, manifestă această legătură numai prin corelativul comun *atîta*, locuțiunea introductivă, *de ce*, avînd valori cauzale și condiționale.

Secolul al XVII-lea oferă atestări mai numeroase. În acest secol continuă să se folosească elementele introductive *cu cît* și *de ce*, dar cu corelative mai corespunzătoare: *cu cît — cu atîta, de ce — de ace(e)a*. Pe lîngă acestea apare și altă formație cu baza *cît*: *de cît*, fără corelativ sau în corelație cu *cu atîta* sau cu *de atîta*; de asemenea se folosește, izolat, cu această valoare conjuncția *de* în corelație cu *pre-atîta*. Iată exemple:

cu cît — cu atîta: *Că, cu cît să strică omul nostru cel den afară, cu atîta să înnoiaște cel din lontru.* VARLAAM, C. 456/10; cf. 27/12.

de cît, fie fără corelativ: *Și de cît mai mult strînge, mai mult să lărgește.* COSTIN, O. 327,

fie cu corelativele:

cu atîta: *Cum și scrie că de cît să strică omul nostru cel den afară, adecă trupul, cu atîta să înnoiaște cel din lontru, adecă sufletul.* VARLAAM, C. 184/7.

---

[1] În acest fel explică *Gramatica* Academiei de Științe a U.R.S.S. vol. al II-lea, partea a II-a, p. 350, conținutul propozițiilor subordonate din limba rusă introduse prin по мере того как „pe măsură ce" și чем — тем „cu cît — cu atît".

de atîta : *De cît mai mult îl munceaște, de atîta mai mult să-ntăriia ceialalț creștini.* DOSOFTEI, V. S. 157 (în DA s.v. *cît*).

de ce, cu corelativele :

de aceea : *Așa și turcul, de ce dai mai mult, de aceea îți face mai multă nevoie, că el darul îl scrie obicină.* URECHE, L. 179 ; cf. 88. Cf. SICRIUL DE AUR 10 r.

de-acea (*dĕčа*) : *Ce Arie nu vru nice într-un chip să să întoarcă cătră credință, ce, de ce vedea că-l roagă, de-acea să mai sălbătăcia.* VARLAAM, C. 134/26 ; cf. 199/5, 254/7, 401/33.

de, în corelație cu *pre-atîta* : *Că așa iaste lacomul. De are să-i sosască, pre-atîta nevoiaște să strîngă.* VARLAAM, C. 68/24.

În secolul al XVIII-lea *de* nu se mai folosește. În acest secol se manifestă preferința din ce în ce mai pronunțată pentru construcția *cu cît — cu atît*, în cadrul elementelor cu baza *cît*, deși continuă să se folosească și *de cît*, chiar cu corelativul neparalel *cu atîta* (Antim Ivireanul, în DA s.v. *cît*) și deși se înregistrează și o construcție nouă, ***pre cît — pre atîta*** :

Pre cît mai mult să acopere, pre atîta mai tare să descopere. CANTEMIR, la HEM 203 (în DA s.v. *cît*).

Creația cea mai importantă a secolului al XVIII-lea este folosirea locuțiunii conjuncționale *de ce* în construcția ***de ce — de ce***, adică în corelație cu sine însăși :

Că de ce-i omorîé, de ce să făce mai mulți în dzileli acestui domn. NECULCE, L. 177.

De acum înainte acesta este singurul corelativ al lui *de ce* în limba literară (se poate folosi însă și fără corelativ : doc. din 1791 în PRAV. COND. 208). În vorbirea populară mai continuă să apară corelative de tipul *de aceea* ; astfel, în secolul al XIX-lea, s-a înregistrat construcția *de ce — d-aia* atît la Ispirescu, cît și în culegeri de folclor :

De ce joc, d-aia-aș juca. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 362 (în DA s.v. *ce*).

Construcția *de ce — de aceea* apare sporadic, și în zilele noastre, ca element regional, la unii scriitori ardeleni :

De ce vedeam că se mînie, de aceea mînam mai tare, loveam mai al dracului cu scorbaciul în cai. V. REBREANU, *Pămînt amar*, în TRIBUNA, 1958, nr. 23 (70), p. 5, col. 1.

În ceea ce privește elementele cu baza *cît*, la începutul secolului al XIX-lea se mai întîlnesc construcții lipsite de paralelism între prepoziția folosită la elementul introductiv și cea folosită la corelativ, de exemplu *pe cît — cu atît* :

Cu cît căciula era mai mare, cu atît omul era mai însemnat ; pe cît șlicul se urca în lățime și-n lungime, cu atît capul aflat dedesubt era tare și mare și strașnic în viață. RUSSO, S. A. 115.

În acest secol s-a impus însă definitiv în limbă construcția paralelă *cu cît — cu atît(a)*. Pe lîngă aceasta, *cu cît* poate fi folosit și fără corelativ, atît atunci cînd precede regenta, cît și cînd urmează după ea :

Cu cît însă ne înaintam, valurile se suia, roțile luneca pe pietre, caii se spăria, vezeteul îndesa cu țipetele și cu biciul și Bistrița se suia mereu! ALECSANDRI, PR. 24 ; cf. 27, 31, 34.

Frigul era mai cumplit și umezeala mai pătrunzătoare cu cît se apropiau zorile. ALECSANDRI, PR. 98; cf. 169...

În sfîrșit, cea mai nouă locuțiune conjuncțională, folosită fără corelativ, este ***pe măsură ce***, pentru care n-am găsit atestări decît din secolul nostru.

Pe măsură ce înainta în lectura biletului, Paula Gorjan își încrunta sprîncenile îmbinate și cărbunii. CEZAR PETRESCU, 1907[2] I 114. Cf. G. LIT., 1958, nr. 38 (236), p. 3, col. 3.

În limba literară contemporană, propoziția de măsură progresivă se construiește cu locuțiunile *cu cît* (cu sau fără corelativul *cu atît*), *de ce* (cu sau fără corelativul *de ce*) și *pe măsură ce*.

*

Dintre toate aceste elemente de construcție, singurul de care se ocupă *Gramatica* Academiei R.P.R. este *cu cît — cu atît*, dar, după cum am arătat și în introducere (p. 20), acesta este considerat, în mod inexplicabil, ca un mijloc de construire a propozițiilor coordonate copulative pozitive. La această calificare se opune atît forma subordonatoare a locuțiunii *cu cît*, cît și conținutul, care nu văd cum poate fi interpretat drept un raport de alăturare. Iată exemplul din *Gramatică* :

Și cu cît se vedea mai neîndemînatic, cu atît se necăjea mai rău pe sineși, și cu cît se necăjea mai tare, cu atît devenea mai neîndemînatic. VLAHUȚĂ, N. 48.

Mai just a văzut lucrurile H. Tiktin, care încadrează atît propozițiile introduse prin *cu cît* (— *cu atîta*), cît și pe cele introduse prin *de ce* (— *de ce*) printre propozițiile de mod comparative. Distingînd între propozițiile comparative unele care „arată o asemănare în cantitate", H. Tiktin cuprinde propozițiile introduse prin elementele citate în categoria propozițiilor comparative de cantitate :

Cu cît te urci mai sus pe un munte, cu atîta simți căldura scăzînd. Răchita de ce o tai, de ce răsare [1].

Această interpretare nu scoate însă în evidență specificul propozițiilor respective, care sînt încadrate, fără nici o mențiune specială, alături de propoziții modale propriu-zise, comparative de inegalitate etc.

Al. Procopovici descoperă și el în elementul de construcție *de ce* (echivalent cu *cu cît*) „rosturi ca ale unei conjuncțiuni modale" [2].

O interpretare ambiguă este dată de Gh. N. Dragomirescu în „schema generală a propozițiunilor independente" [3], în care propozițiile introduse prin *„pe cît ... pe atît..., cu cît ... cu atît ...* etc. *Omul de ce-i place, de aceea se îngrașă"* sînt numite, fără comentariu, propoziții coordonate [4] corelative comparative [5].

---

[1] *Gramatica romînă*, p. 233.

[2] *Pe drumurile dicționarului*, în DR XI (1948), p. 12.

[3] *Sintaxa și stilistica propozițiunilor independente*, p. 44.

[4] Mai exact, sînt trecute la tipul de propoziție independentă „de ordinul al doilea, relativă sau coordonată".

[5] Pe același plan cu disjunctivele cu conjuncții corelative : *ori pleacă, ori mai stai.*

Specificul tipului de propoziții în discuție este bine definit, pentru limba rusă, în *Gramatica* Academiei de Științe a U.R.S.S., care însă le încadrează, împreună cu alte propoziții cu „nuanță de corelație cantitativă", în categoria mai mare a subordonatelor de confruntare (сопоставительные), unde intră și propoziții de „confruntare temporală" (= opoziționale sau concesive).

Într-o lucrare recentă consacrată complementului și propoziției subordonate de măsură [1], I. Rizescu distinge, în cadrul propoziției subordonate de măsură, o categorie de propoziții exprimînd „proporția în care se îndeplinește acțiunea din regentă". În această categorie intră în cea mai mare parte propozițiile studiate aici sub denumirea de propoziții de măsură progresivă; I. Rizescu nu leagă însă specificul categoriei sale de ideea de progresie, ceea ce face ca alături de propozițiile de proporție progresivă să grupeze și unele exprimînd proporția statică, raport care, după părerea mea, se încadrează fie între modalele propriu-zise, fie între comparative.

*

Fără să fie prea numeroase, elementele introductive ale propoziției modale de măsură progresivă sînt de trei tipuri:

Unele, și anume cele cu elementul de bază *cît*, al căror unic reprezentant actual este locuțiunea *cu cît*, sînt de proveniență m o d a l ă, avînd și valori de conformitate cantitativă sau de comparație cantitativă; folosirea lor pentru introducerea propozițiilor în discuție se bazează pe comunitatea ideii cantitative de măsură. Din această cauză identificarea valorii de măsură progresivă pare uneori greu de făcut. Autonomia propozitiei de măsură progresivă trebuie căutată în marcarea ideii de progresie și în raportul de condiționare a acțiunii din regentă de către cea din subordonată.

Locuțiunea recentă *pe măsură ce* este legată, prin sensul lexical al substantivului de bază, tot de ideea modală de măsură. Modelul francez *à mesure que* are însă valoare t e m p o r a l ă și ea poate avea și în limba romînă această valoare [2]. Elementul comun între valoarea temporală și cea de măsură progresivă este ideea de progresare treptată în timp a celor două acțiuni (din regentă și din subordonată).

Locuțiunea *de ce* are în schimb valoare c a u z a l ă și c o n d i ț i o n a l ă. Legătura cu valoarea cauzală se vede clar în folosirea corelativelor de tipul *de aceea*. În sprijinul legăturii posibile cu valoarea condițională vorbește folosirea, în secolul al XVII-lea, a conjuncției *de* pentru introducerea propoziției de măsură progresivă. Elementul comun între propozițiile de cauză, de condiție și cele de măsură progresivă este ideea de condiționare dintre acțiunea din regentă și cea din subordonată.

În istoria propozițiilor modale de măsură progresivă se constată diferite încercări de îmbogățire a grupului cu baza *cît*, dar pînă la urmă selecția

[1] *Complementul circumstanțial de măsură și propoziția subordonată corespunzătoare*, în SCL X (1959), nr. 3, p. 375 și 376—378.

[2] Vezi p. 61.

se oprește asupra celei mai vechi formații prepoziționale — locuțiunea *cu cît*. În legătură cu acest grup este evident progresul în folosirea corelativelor : de la construcții neparalele (*cu cît — atîta, de cît — cu atîta, pe cît — cu atîta*) la construcții strict paralele (*cu cît — cu atîta*). E posibilă, de asemenea, folosirea fără corelative.

Istoria elementului introductiv *de ce* indică o evoluție spre evidențierea valorii specifice de măsură progresivă. În acest sens trebuie interpretată eliberarea de corelativul cauzal *de aceea*, care putea fi echivoc. Sistemul de corelare cu însăși locuțiunea conjuncțională repetată mi se pare foarte potrivit la această propoziție subordonată care exprimă o strînsă corelație între acțiunea ei și cea din regentă, desfășurate amîndouă paralel ; acest tip de corelative mai apare în subordonare doar la propozițiile temporale de succesiune imediată (*cum mă culc, cum te visez*).

Deși în trecut au existat perioade în care elementele introductive ale propozițiilor de măsură progresivă erau mai numeroase (sec. al XVII-lea—al XVIII-lea), datorită mulțimii elementelor cu baza *cît*, se poate spune despre construcția acestor propoziții că s-a îmbogățit prin dezvoltarea noului tip reprezentat de locuțiunea *pe măsură ce*.

*

Concluzii generale asupra propozițiilor de mod :

Cu toată diversitatea tipurilor cuprinse în categoria generală a modului, la toate propozițiile modale se găsesc cam aceleași elemente introductive și construcții corelative. Comunitatea principalelor elemente de construcție se unește cu criteriile de conținut pentru a justifica tratarea în aceeași categorie mare a unor tipuri și subtipuri cu trăsături specifice.

Propozițiile de mod se caracterizează printr-un număr mic de elemente de bază care intră în diferite combinații cu alte cuvinte ajutătoare, formînd compuse și locuțiuni.

Propoziția consecutivă

Am arătat în introducerea la capitolul consacrat propoziției modale că, spre deosebire de *Gramatica* Academiei R.P.R., cred că propoziția consecutivă trebuie recunoscută ca o categorie sintactică de sine stătătoare.

Propoziția consecutivă exprimă rezultatul unei acțiuni sau al unei calități despre care este vorba în propoziția regentă. Acest rezultat poate fi prezentat ca real sau numai ca ceva presupus, posibil sau dorit [1]. În special la propoziția care exprimă un rezultat real se vede legătura dintre propoziția consecutivă și propoziția cauzală; s-a arătat că propoziția consecutivă „reprezintă oarecum contrariul propoziției cauzale" [2], deoarece exprimă un efect, deci produsul unei cauze. Consecutivele cu acțiune posibilă sînt, în schimb, foarte apropiate de raportul de scop, care, după cum spune *Grammaire Larousse du XX-e siècle*, este „o consecință voită" [3]; de aceea aceste consecutive pot fi numite consecutive finale.

Consecutivele reale sînt introduse în secolul al XVI-lea prin mult mai multe elemente decît cele indicate de I.-A. Candrea [4] și de acad. Al. Rosetti [5] (*că* și *de*, la care acad. Al. Rosetti adaugă în mod inexplicabil și conjuncția coordonatoare *iară* [6]) sau de O. Densusianu (*cît* și *cum*) [7]. Ele se introduc prin *ca, că, cît, cum, cum că* și *de*:

ca, în corelație cu *așa*: *Așa iubi Dumnezeu lumea ca fiiu-său unul născut dat iaste.* CORESI, T. 188. Cf. CORESI, C² 460/20 (în textul evanghelic).

că: *În vremea aceea începu Is. a învăța pre mare și se adună către-însul nărod mult, că fu lui să intre în corabie să șază în mare.* CORESI, T. 77; cf. 35. Cf. P.H. în P.S. 243/21.

---

[1] Vezi *Gramatica* Academiei de Științe a U.R.S.S., vol. al II-lea, partea a II-a, p. 342.
[2] Acad. Iorgu Iordan, LRC², p. 714.
[3] P. 111.
[4] *Psaltirea Scheiană...*, p. CCXXVII.
[5] *Limba romînă în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, p. 164.
[6] Exemplul este: *deaca vei vedea ceastă carte a mea, iară tu într-acela ceas cade să aibi a-i plăti d<umisa>le iapele* (Iași, 1606, AAR, 20 ist., 492); conjuncția coordonatoare *iară* are aici rolul obișnuit în epocă, de corelativ al unei temporale.
[7] HLR II, p. 411.

În corelație cu *așa* : *Să proslăvim, fraților, Dumnezeu, cela ce-au așa iubit noi, că și sîngele său derept noi l-au vărsat.* CORESI, C² 350/1.

cît : *Și iată cutremur mare fu în mare, cît corabia acoperia-se de unde.* CORESI, T. 16. Cf. CORESI, C² 36/1.

În corelație cu *așa ... de* : *Că așa amu de mare e propastea, cît nici cine stă dencoace nu poate veni cătră voi, nici dentr-acolo cătră noi a treace.* CORESI, C² 369/4.

cum : *Iară alții altceva striga în gloată, cum nu putea înțelege ales derept voroava.* COD. VOR. XXXIV 12, cf. IV 8. Cf. CORESI, T. 25 ; P.O. 72/6, 75/17, 127/8.

În corelație cu *așa* : *Că așa zise c-au iubit pre noi Dumnezeu, cum și fiiul său unul născut datu-l-au izbăvire derept noi.* CORESI, C² 396/11. Cf. P.O. 60/4.

Cum poate fi legat de corelative imediat precedente în grupuri (cu *așa* sau *atît* + prepoziții) care pot părea locuționale :

așa cum : *Ieși și fu ca un mort, așa cum mulți grăiră c-au murit.* CORESI, C² 77/7. Cf. P.O. 70/13.

pînă atîta cum : *Derept aceea zavistiia pre el filisteni... pînă atîta cum și Avimelec zicea lui du-te de la mine, că de mine cu mult mai puternec te-ai făcut.* P.O. 101/14.

pînă în atîta cum : *Și după aceștia veni-vor șapte ani cu scumpete pînă în atîta cum se vor uita despre cea bogătate toată în pămîntul Eghipetului.* P.O. 168/17.

așa pînă în atîta cum : *Că vîrtos mare era scumpete, așa pînă în atîta cum tot și pămîntul Canaanului se svîrșise.* P.O. 198/6.

pre atîta cum : *Așa adună Iosif fără măsură multă pîine, ca și năsipul mării, pre atîta cum de-a numărare stătură, că nu-l putea număra.* P.O. 171/6.

(Cf. și *în atîta cum* P.O. 66/1.)

cum că : *Și zise Laban lu Iacov: ce-ai deres cum că ai furat inima mea, și fetele mele ai adus ca cu arma luate.* P.O. 125/20.

În corelație cu *așa* : *Zise Izdrail: căce faceți așa rău cu mine, cum că ați spus acelui om cum încă aveți un frate.* P.O. 179/3.

de : *Ce-ți fu, mare, de fugișî, și ție, Iordane, ce turnași-te înrapoi?* P.S. 243/1. Cf. CORESI, A. 144/17, 150/16, 166/13 ; P.O. 76/1.

Dintre toate elementele care introduc consecutive reale, cele mai frecvente sînt *cum*, *de*, *că* și *cît*. Conjuncția compusă *cum că* apare numai în *Palia* de la Orăștie, iar atestarea lui *ca* poate fi socotită izolată, deoarece, atît în *Tetravanghel* cît și în *Cazania* a doua a lui Coresi, se găsește în același pasaj evanghelic.

Consecutivele finale au caracteristica generală că sînt construite cu modul conjunctiv. Ele sînt introduse în secolul al XVI-lea prin *ca...să*, *cît să* și *cum să* :

ca...să : *Că lucrătoriul nu seamănă atîta grîu cît să fie lui destul să-i ajungă, ce atîta ca și mulți să hrănească.* CORESI, C² 341/2.

cît să (?) : *Crez amu, ome, nu lăcuiești tu ca să mînînci fără sațiu, ce să mînînci cît să fii viu.* CORESI, C² 402/4.

cum (...) ***să*** : *E cu înțelesu că n-au faptu nece ura vină cumu se fie dostoinic morții.* COD. VOR. LXXII 4; cf. IV 3, V—VI. Cf. P.O. 51/5, 199/12.

În grup cu corelativul *așa* imediat precedent : *Și învrîtoșa-voi legătura mea între mine și între tine, între sămînța ta și între rămășițele lor, cum legătura mea să fie de vecie, așa cum să fiu Domnezeul tău și a semințeei tale după tine.* P.O. 61/15.

Cum să apare și într-o construcție care reprezintă o contaminare între propoziția consecutivă conjuncțională (introdusă prin *cum să*) și propoziția atributivă cu nuanță consecutivă (introdusă prin *pren ce să*) :

Aice încă nemică n-am făcut cum pren ce să mă arunce în ceastă temniță. P.O. 164/4.

Dintre mijloacele de introducere a propoziției consecutive finale cel mai frecvent este, în secolul al XVI-lea, conjuncția compusă *cum să.*

În secolul al XVII-lea, la consecutivele reale nu se mai înregistrează construcții cu *ca* și cu *cum că.* La elementele comune se constată o schimbare a raportului de forțe în sensul că întrebuințarea lui *cum* scade foarte mult; cele mai frecvente elemente din acest secol sînt *cît, de* și *că.* Înnoiri propriu-zise nu se înregistrează, cu excepția faptului că, alături de un grup ca *așa cum* (N. TEST. în COD. VOR. 5), cunoscut încă din secolul arterior, apar altele constituite tot prin legarea conjuncției de corelativul imediat precedent :

așa cît : Și năvăli spre ei omul întru carele era duhul cel rău, și învăncu pre ei, luo putere spre ei, așa cît goli și răniți scăpară de în casa aceea. N. TEST. în COD. VOR. 7—16. Cf. VARLAAM, C. 23/30, 164/17.

atîta cît : Că șchiuopia în fața lui și-l bătea cu palma, atîta cît perisă frămsețea feței lui și să izmenisă podoaba obrazului lui. VARLAAM, C. 78/3; cf. 78/7, 344/29.

La consecutivele finale continuă să se întrebuințeze elementele *ca să* (N. TEST, în COD. VOR. 161) și *cît să* (*Mîntuirea păcătoșilor* — 1692, la GASTER. CR. I 298 [1]). *Cît să* apare acum și în corelație cu *așa* :

Așa o preobrăzi domnul, cît nemică deciia pre rugămentea ei să nu facă. VARLAAM, C. 252—253.

Alături de construcția cu *cît să* + conjunctivul, se întîlnește și *așa cît* + condiționalul :

Și aceasta fu în doi ani: așa cît toți carii lăcuia în Asia ară audzi cuvîntul domnului Isus. N. TEST în COD. VOR. 5.

Abia în acest secol am găsit consecutive finale introduse prin *să,* care poate fi însă mai vechi :

să, în corelație cu *atît de* : *Dară cine dintru oameni are hi atîta de nebun să-ș dee ochii săi să-i scoată neștine pentru bani sau pentru galbeni sau pentru veșmente de mătase?* VARLAAM, C. 161/28; cf. 323/5.

O particularitate de construcție interesantă a propozițiilor consecutive din acest secol — mai ales a celor reale, dar și a celor finale — este

---

[1] N. Drăganu, în DR III (1923), p. 265, transcrie greșit citatul din GASTER, CR. I 298 cu *că să* în loc de *cît să.*

folosirea lor în corelație cu un pronume sau adjectiv pronominal demonstrativ din regentă. Se întîlnesc trei feluri de construcții de acest tip:

a) Substantivul din regentă este determinat numai de adjectivul demonstrativ cu valoare calificativă:

A c e l a praf se făcusă, ***cît*** *nu să cunoștiia care de care-i iaste.* URECHE, L. 190.

Ce a c e e a spaimă le-au căzdut asupra, ***cum****, care încotro au putut, au plecat fuga și au lăsat toată tabăra pustie.* COSTIN, O. 194.

b) Substantivul din regentă este precedat de un adjectiv demonstrativ și urmat de prepoziția *de* + un adjectiv; avem a face deci cu o construcție care exprimă gradul unei calități:

Văzduhul acestii țări iaste neastîmpărat, că vara a c e l e t u n e t e d e g r o a z n i c e s î n t, ***cît*** *de frică mulți mor din oameni și sînt călduri mari și aciiași frig și omeți mari și a c e l e a v î n t u r i s î n t d e m a r i,* ***cît*** *de multe ori să tîmplă de opresc pre om călătoriu cu calul și-l surpă jos, copacii din rădăcină oboară și multe pagube fac.* URECHE, L. 115.

c) Substantivul din regentă este determinat de construcția comparativă *ca* + pronume demonstrativ, conjuncția consecutivă aflîndu-se la distanță sau în imediata apropiere a pronumelui:

Începu a trimite la dînșii că să va închina, de vor trimite un om c a a c e l a ***ca să****-i jure lui, de ce va pohti el, că-i va face pre voie.* URECHE, L. 191.

Pentru slujba și pentru singele lui să făcu ospăț și cinste c a a c e e a, ***că*** *într-alt chip așa mare și vecinică pentru voi nu să vrea putea găti.* VARLAAM, C. 234/11.

Și nădejde c a a c e e a avea ***cît*** *din credința sa nemică nu slăbi.* VARLAAM, C. 254/6; cf. 364/7. În succesiune imediată: 307/31, 318/28.

Și intrînd în munte, într-adînc, fără drum, fără povață, au dat la strîmtori c a a c e l e a, ***de*** *nu era nici de cal, nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul.* URECHE, L. 144.

Situațiile de sub *a*) și *b*) atestă valoarea calificativă a adjectivului pronominal demonstrativ (= *așa*) care poate constitui un corelativ pentru propoziția consecutivă. Dată fiind atestarea valorii calificative a demonstrativului în aceeași perioadă cu primele înregistrări ale construcției comparative *ca aceea*, mă întreb dacă este justă explicația acestei valori prin izolare din construcția *ca aceea*; autorul acestei explicații, J. Byck [1], s-a bazat numai pe două exemple extrase de Kr. Sandfeld și H. Olsen din colecția de basme a lui Alexandru Vasiliu, editată în 1927, deci pe exemple din vorbirea populară (moldovenească) din zilele noastre:

Aceea cîntare cîntă băietul, că s-o auzit răsunetul tocmai la mănăstirea Iniei Diniei (p. 35).

Aceea mirozną o făcea, că numai de mirozną păzitorii picau morți (p. 60).

---

[1] *Études de syntaxe et de stylistique roumaines* II, ***Ca acela*** *en fonction de qualificatif*, în *Bulletin linguistique* VII (1939), p. 149: „Din construcția *ca aceea*, și cu același sens, a fost izolat *aceea*, pe care-l găsim în frazele citate de Sandfeld-Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, 163... În aceste fraze, *aceea* nu este pus în locul lui *acea*, cum cred autorii citați, ci în locul lui *ca aceea*".

Exemplele pe care le-am dat aici din limba secolului al XVII-lea, și anume din cronica lui Grigore Ureche și din cea a lui Miron Costin, pot duce la alt mod de a pune problema.

Pentru completarea istoriei acestor construcții trebuie arătat că o primă formă de folosire a pronumelui demonstrativ drept corelativ al unei propoziții consecutive apare încă din secolul al XVI-lea într-o locuțiune adverbială ca *pre acea*:

A doară iară-i pierdu cu oaste den Rim, cum sosiră p r e a c e a de să vîndură... P.O. 20/24.

Dintre cele trei feluri de construcții înregistrate în secolul al XVII-lea, tipul *b*) a avut existența cea mai limitată. Tipurile *a*) și *c*) sînt atestate în secolul al XVIII-lea și la scriitori munteni:

(*a*) *Au ajuns păn la a c e a boierie de l-au făcut ispravnic în locul banului de la Craiova.* POPESCU, CR. 105.

(*c*) *Că noi pentru aceea legăm ca să dăm bani și hrană oștilor, ca să ne mîntuim cu mijloc c a a c e l a, să nu vie primejdie locului.* CRON. ANON. 24.

În secolul al XVIII-lea nu se mai întîlnesc consecutive introduse prin *cum*. În schimb, alături de *cît* (și *atîta cît*), *că* și *de*, care sînt elementele curente, apare izolat, în *Pravilniceasca Condică* din 1780, o propoziție consecutivă reală introdusă prin *ca*:

A se trece zapisile în condici atît de trebuință și de folos iaste, ca nu numai cei ce de acum înainte vor cumpăra vreun lucru nemișcătoriu li să cade negreșit a păzi aceasta, ci și cei ce vor fi cumpărat mai nainte trebuie să o facă pentru folosul lor. 136/22.

Să fie oare o continuare a lui *ca* din secolul al XVI-lea, pe care însă nu l-am întîlnit în principalele texte ale secolului al XVII-lea?

Cea mai importantă contribuție a secolului al XVIII-lea, în domeniul construcției propozițiilor consecutive, este apariția, spre sfîrșitul acestui secol, a conjuncției compuse *încît*. Cea mai veche atestare poate fi considerată cea dintr-o traducere în manuscris a *Odiseei* datată cu aproximație din perioada 1750—1780, în care *încît* apare în corelație cu *atîta*:

Atîta era pătrunsu de dureri, încît a vorovi nu pute (la GASTER, CR. II 85).

Acest citat figurează în DA s.v. *încît* cu indicația greșită că ar fi dintr-un manuscris din secolul al XVII-lea (!) și cu o eroare de transcriere: *pătrunsă* în loc de *pătrunsu*.

Din aceeași perioadă am găsit și o atestare cu dată precisă într-un hrisov al lui Al. I. Ipsilante din anul 1775, din păcate într-o frază destul de greoaie:

Sorocul dar, dă protimisis, să dă la cei ce sînt de față dă trezeci dă zile, iar la cei ce lipsescu: luni patru, încît cel ce are tin protimisin și este față, cînd să face sinalagma, adică schimbarea vînzării și a cumpărătorii acelui nemișcător, și acela nu iscălește schimbarea, să fie dă tot lipsit și jalba lui, dup(ă) trecerea a treizeci dă zile, să nu fie nicidăcum priimită (în PRAV. COND. 182).

Noua conjuncție s-a impus rapid ca reprezentantă tipică a construcției propoziției consecutive. La o jumătate de secol după prima

atestare din 1775, ca este, la Dinicu Golescu, unicul element de introducere a unei propoziții consecutive reale, iar în compunere cu *să* și a unei consecutive finale :

încît : *Și capitalu a tutulor acestor școale este atît de mare, încît dă venit pe tot anul aproape de patru sute mii fiurini.* I. 34 ; cf. 77.

încît să : *Căci toți copiii trebuie să învețe carte, încît să poată citi și a scrie și cele trebuincioase trei socoteli.* I. 24.

Înainte de mijlocul secolului al XIX-lea *încît* este o conjuncție consecutivă general folosită: ALEXANDRESCU, O.C. 279, BĂLCESCU, O. 106, 112, NEGRUZZI, S. I 5, KOGĂLNICEANU, S.A. 65, ALECSANDRI, PR. passim. Frecventă este și formația *încît să* la consecutivele finale : NEGRUZZI, S. I 12, KOGĂLNICEANU, S.A. 87, 115, BĂLCESCU, O. 196.

Răspîndirea lui *încît* și a lui *încît să* s-a făcut în dauna mai vechilor *cît* și *cît să*, înlăturate treptat din limba literară încă din cursul secolului al XIX-lea, dar menținute pînă astăzi în vorbirea populară. Alecsandri îl folosește încă destul de frecvent pe *cît* consecutiv în poezie, spre deosebire de proză, unde locul lui *cît* e luat și la el de *încît*. În literatura artistică acest *cît* consecutiv mai este folosit în secolul al XX-lea de scriitori ca Sadoveanu sau Agîrbiceanu. Iată un exemplu de consecutivă finală introdusă prin *cît să* în corelație cu *așa* :

Dumneata așa să te chivernisești cît pe copilul ăsta să-l poți purta și la școlile cele mari. AGÎRBICEANU, *La școală*, în TRIBUNA, 1958, nr. 3 (50), p. 5, col. 1.

De la folosirea în corelație cu *așa* s-a ajuns la locuțiunea ***așa încît*** întîlnită la Caragiale :

Și în adevăr, pe fiece zi reporterul a mers progresînd așa încît în scurt timp, „Revolta", compromisă oarecum în ultimele două săptămîni, se ridică la vechiul ei nivel de popularitate, ba chiar mai sus. O. II 25.

Tot la Caragiale este frecventă și altă formație de același tip, și anume locuțiunea ***așa că*** :

Ediția pentru capitală s-a epuizat în cîteva momente, așa că am fost siliți să tragem încă o mie de exemplare. O. II 25 — 26 ; cf. I 251, III 147.

Caragiale întrebuințează de altfel și pentru consecutivele finale o locuțiune asemănătoare, ***așa ca să*** :

D. Marius Chicoș Rostogan ... este destul de cunoscut tuturor acelora care se interesează de mișcarea noastră culturală, așa ca să ne scutim de a-i mai face vreo reclamă. O. I 99 (în GRAM. ACAD. II 205).

E de mirare că, dintre cele trei formații cu *așa* + conjuncție propriu-zisă, locuțiunea *așa ca să* este singura consemnată în *Gramatica* Academiei R.P.R. ca mijloc de introducere a unei propoziții consecutive. Dar dacă în ceea ce privește locuțiunea *așa încît* lipsa constă numai în neglijarea ei, în legătură cu locuțiunea *așa că* *Gramatica* face greșeala mai gravă că o trece printre elementele de construire a unei propoziții coordonate conclusive [1]. Această confuzie se bazează atît pe asemănarea de conținut dintre propoziția subordonată consecutivă și cea coordonată conclusivă,

[1] Vol. al II-lea, p. 167 (fără nici un exemplu).

cît și pe faptul că adverbul *așa*, singur, are valoare conjuncțională conclusivă [1] într-un exemplu ca :

Deși foarte buni prieteni, n-am fost niciodată la el acasă; așa, nu mă mir că i se pare ciudat a mă vedea la dînsul. CARAGIALE, O. I 282.

Așa că este însă prin formă o locuțiune subordonatoare, deci o locuțiune consecutivă.

La consecutivele finale se întîlnesc, în secolul al XIX-lea, alături de construcțiile cu *ca să* și *așa ca să*, *încît să* și *așa încît să* (ISPIRESCU, L. 304, 352 ...), construcții cu *de să* și cu *pentru ca să* :

de să : *Se puseră la masă și traseră un chef de să se ducă pomina.* ISPIRESCU, L. 141 (cf. și alte exemple din aceeași operă la N. Drăganu, în DR III 266—267).

pentru ca să : *Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sînt destul de mari, obiceiurile noastre sînt destul de pitorești și poetice, pentru ca să putem găsi și la noi subiecte de scris.* KOGĂLNICEANU, S.A. 41. Cf. ALECSANDRI, PR. 288.

Funcțiunea de corelative ale unei propoziții consecutive este îndeplinită în secolul al XIX-lea atît de cuvinte ca *așa* (*de...*), *atît* (*de...*), *acest fel de* (GOLESCU, Î. 77), *astfel* (ALECSANDRI, PR. 72, 73 ; BĂLCESCU, O. 196), cît și de un adverb compus cu valoare fundamentală locală, și anume *pînă acolo* :

Această manie s-a întins pînă acolo, încît unii își însușesc chiar și faptele și istoria bătrînilor romani. KOGĂLNICEANU, S.A. 65.

În mine veți găsi un romîn, însă niciodată pînă acolo, ca să contribui la sporirea romanomaniei, adică mania de a ne numi romani. KOGĂLNICEANU, S.A. 64.

Acest corelativ *pînă acolo* are ca sinonim vechea formație cantitativă *pînă într-atîta* (cf. în sec. al XVI-lea *pînă în atîta*). Amîndouă pot fi puse în legătură și cu propozițiile temporale introduse prin elemente cu baza *pînă* care, exprimînd limita unei extensiuni în timp, exprimă și limita dezvoltării cantitative a acțiunii, văzută în rezultatul ei, avînd deci nuanță consecutivă (vezi p. 41). La *pînă acolo* s-a trecut de la limita extensiunii în spațiu la gradul dezvoltării cantitative a acțiunii din regentă (cf. propozițiile introduse prin *pînă unde* care exprimă măsura, p. 29).

La începutul secolului al XIX-lea un corelativ imediat precedent al consecutivelor finale este și locuțiunea adverbială *cu chip* :

Împărățește cu chip încît împărăția ta să poată fi vecinică. MARCOVICI, C. 137 (în DA s.v. *chip* ; cf. *ibidem* un exemplu din DRĂGHICI, R. 154)[2].

*

Gramatica Academiei [3] afirmă că „propoziția consecutivă negativă se construiește cu corelativele *prea ... ca să*", dînd exemplul :

Această stranie povestire ... era prea neașteptată ca să-mi pot da bine seama de ce simțeam în momentul acela. VLAHUȚĂ, N. 111.

[1] Vezi *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. al II-lea, p. 168.

[2] DA identifică aici, greșit, formațiile *cu chip ca*, *cu chip încît* pe care, alături de „astfel încît", „așa ca", le glosează în exemple de acest tip și prin „cu intenția să" !

[3] Vol. al II-lea, p. 206.

Cred că mai just ar fi fost să se spună că această construcție este echivalentă cu o propoziție consecutivă negativă. În primul rînd trebuie arătat că echivalentul ei negativ este *atît de — încît nu*: construcției negative ***atît de*** sau ***atît de*** (*neașteptată*), ***încît nu*** (*-mi pot da bine seama*) îi corespunde construcția ***prea*** (*neașteptată*), ***ca să*** (*-mi pot da bine seama*), în care înlocuirea lui *atît de* (sau *așa de*) prin *prea* atrage nu numai o formă pozitivă în locul celei negative, ci și schimbarea construcției reale (cu indicativul) cu una consecutivă finală (cu conjunctivul).

Este necesară însă precizarea că numai în formă pozitivă această construcție echivalează cu una negativă, deoarece există și situația inversă cînd, avînd formă negativă, construcția consecutivă finală *prea — ca să nu* are ca echivalent construcția consecutivă reală pozitivă *atît de* (sau *așa de*) — *încît*. Iată un asemenea exemplu în care corelativului *prea* îi corespunde propoziția consecutivă finală introdusă prin *pentru ca să nu* cu valoare pozitivă:

Perspectiva e tristă și eu te iubesc prea mult pentru ca să nu cerc tot în lume spre a te feri de un asemine viitor. ALECSANDRI, PR. 288.

Echivalentul acestei construcții este: (*te iubesc*) ***atît de*** (*mult*) ***încît*** (*cerc tot în lume ...*).

Există deci un interesant joc între aspectul pozitiv sau negativ al construcției consecutive finale în corelație cu *prea*, față de construcția consecutivă reală în corelație cu *atît de* (sau cu *așa de*).

După cum s-a văzut din exemplul citat din proza lui Alecsandri, o asemenea construcție se realizează nu numai cu *ca să*, ci și cu alte elemente consecutive finale, de exemplu cu *pentru ca să*. Indiciul prezenței unei construcții consecutive cu schimb de valoare între negativ și pozitiv este deci corelativul *prea* în regentă și un element conjuncțional consecutiv final construit cu conjunctivul în subordonată.

De această construcție cred că se leagă o greșeală semnalată de acad. Iorgu Iordan cu privire la întrebuințarea lui *decît să*. În *Limba romînă actuală* [1] și apoi în *Limba romînă contemporană* [2], acad. Iorgu Iordan a semnalat faptul că „în vorbirea (și în scrisul) multor ardeleni și bucovineni" adverbul *decît* cu valoare de conjuncție „se întrebuințează cu valoarea lui *pentru ca*" într-o construcție cu două variante:

a) comparativ cu *mai + decît să*:

Și era cu mult mai obosit decît să fi putut începe o nouă luptă. Adevărul literar, 16 iunie 1936, p.2.

b) (un fel de) superlativ cu *prea + decît să*:

Problema este (mult) prea grea, decît să ne închipuim că-i vom găsi repede soluția.

Domnia-sa a arătat, de asemenea, că această construcție este „un fel de traducere a construcției germane *viel zu ...als dass... (Er war viel zu müde, als dass er einen neuen Kampf beginnen konnte)*". Echivalentul german propus de acad. Iorgu Iordan coincide însă cu amîndouă variantele românești numai în întrebuințarea conjuncției (*als dass = decît să*);

[1] [Ediția a II-a], p. 373 și 405.
[2] [Ediția a II-a], p. 487.

în ceea ce privește elementul corelativ, construcția germană nu este echivalentă decît cu ultima din cele două situații (de sub *b*) : *viel zu müde* este în traducere exactă „mult p r e a obosit”[1]. Situația de sub *a*) rămîne deci necuprinsă în explicația propusă de acad. Iorgu Iordan.

În această construcție trebuie remarcată în primul rînd folosirea construcției comparative ***mult mai*** (*obosit*) în locul celei cu ***prea***; apariția lui *decît* ar putea fi atrasă de comparativul de superioritate din regentă, care se construiește de obicei cu o propoziție comparativă de inegalitate.

Construcția în discuție este mult mai răspîndită decît cea de sub *b*). Am înregistrat-o, de pildă, și la Slavici :

Erau cu mult mai deștepți ... decît să nu pătrundă întreaga țesătură de intrigi în care voiam să-i încurcăm pe nevinovații noștri colegi. Amintiri (1924), 77.

Ea reprezintă un element de sintaxă ardelenească, dar cărturăresc, nepopular.

Construcția aceasta, semnalată de acad. Iorgu Iordan la unii vorbitori actuali ardeleni și bucovineni, cred că este aceeași cu una pe care am întîlnit-o în *Palia* de la Orăștie din 1581 :

Și zise Cain către Domnul: m a i m a r e fărălegea mea ***decît să-m*** *fie mie iertat.* 25/7. (Pasajul corespunzător este, în *Biblia* din 1938, *Și a zis Cain către Domnul* : „*Fărădelegea mea este p r e a m a r e,* ***ca să*** *mi se mai ierte!*” — Geneza, IV, 13 — p.4.)

Ar putea fi influența unei construcții maghiare ? Într-adevăr textul maghiar al bibliei lui Heltai are o construcție corespunzătoare (*Az en Bünem n a g y o b,* ***hogynẽ mind*** *meg bochatathatneyec enékem* [2]), dar această construcție se găsește și în textul latin al *Vulgatei* (*M a j o r est iniquitas mea,* ***quam ut*** *veniam merear*) și într-o formă destul de apropiată apare și în *Biblia* de la 1688 [3] : *M a i m a r e iaste vina mea* ***decît*** *a mi se ierta mie* (p. 3). Construcția respectivă se poate datora deci sursei originare și nu poate demonstra vechimea construcției comparativ cu *mai* + consecutivă finală cu *decît să* (în locul construcției *prea* + *ca să*) în teritoriul bănățean-ardelean.

Este important că în toate echivalentele citate din diverse limbi folosirea construcției de tipul „decît să” (element comparativ + unul consecutiv) stă în legătură cu prezența în regentă a adjectivului la gradul comparativ de superioritate „mai mare”, reprezentînd o contaminare între construcția comparativă, normală după un adjectiv la gradul comparativ, și construcția consecutivă finală cerută de sensul „prea mare” al acestui comparativ. „Curiozitatea” construcției stă astfel în primul rînd în această folosire a gradului comparativ de superioritate pentru a desemna o calitate care depășește limita admisă.

*

[1] De altfel însuși acad. Iorgu Iordan recunoaște aceasta în LRA², p. 373.

[2] Vezi P. O. 25 (subsol).

[3] Pentru istoria literară e un fapt stabilit că *Biblia* de la București a avut un izvor sigur în *Palia* de la Orăștie : „Pasagii din textul Paliei corespund întocmai cuvînt de cuvînt cu textul Bibliei lui Șerban” (N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, București, 1945, vol. al III-lea, p. 216) ; prezența construcției discutate s-ar putea deci explica și în acest fel.

Există în limba romînă şi un *decît* popular ca element conjuncțional consecutiv; *Gramatica* Academiei [1] şi acad. Iorgu Iordan [2] ilustrează numai compusul *decît să* înregistrat la Sadoveanu:

Într-una îl ardea cu sfichiul limbii, decît să turbe băiatul, nu alta. o. II 130.

Tot la Sadoveanu se găseşte însă şi *decît* + indicativul:

Asta-i explicația îmbrăcămintei şi sulemenelilor dumnisale şi, mai cu seamă, a aerelor de cucoană pe care şi le dă, „decît îți vine, dragă, să crăpi de ciudă". o. XII 652.

Este, probabil, un element regional, a cărui vechime n-am reuşit s-o urmăresc. Ca formație, nu cred că are legătură cu elementul comparativ *decît*, ci reprezintă o contaminare între elementele consecutive (finale) *de* (*să*) şi *cît* (*să*).

În legătură cu acest element se pune problema inventarului de mijloace folosite în limba literară contemporană pentru introducerea propozițiilor consecutive şi problema ierarhiei acestor mijloace.

Gramatica Academiei [3] dă următoarea listă de elemente: „*de, că, aşa ca să, cît, de cît* [4], *încît, să*", fără nici o mențiune asupra folosirii lor.

În primul rînd, se impune distincția între elementele consecutive reale şi cele finale, pentru a nu se crede că un element ca *aşa ca să* este echivalent cu *de*. În al doilea rînd, se remarcă lipsa unor elemente mult mai importante decît cele înregistrate: lipsesc, de exemplu, *aşa că* şi *ca să*, în timp ce se înregistrează o formație rară ca *aşa ca să*. În sfîrşit, elemente regionale sau vechi ca *decît* şi *cît* sînt puse pe acelaşi plan cu elemente folosite curent în limba literară contemporană.

Elementele consecutive reale ale limbii literare contemporane sînt *încît, că* şi *de*; dintre acestea *încît* şi *că* apar şi în grupuri cu corelative imediat precedente, grupuri care au uneori valoarea unor locuțiuni consecutive: *aşa că, aşa încît, astfel încît*. Repartiția stilistică a elementelor consecutive reale a fost arătată just de acad. Iorgu Iordan: *încît* este conjuncția cea mai întrebuințată, aş spune reprezentativă, „cu deosebire în vorbirea şi în scrisul oamenilor cultivați", pe cînd vorbirea populară „recurge, aproape totdeauna, la *că* şi *de*, alături de care apar, regional, *cît* şi *decît*, simțite de noi ca învechite; *că* nu e însă numai popular şi familiar: limba scrisă îl foloseşte adesea, dar mai mult pentru a varia stilul" [5].

Elementele consecutive finale sînt *ca să, de să, încît să, pentru ca să* şi *să*. Dintre acestea *de să* şi *să* sînt caracteristice vorbirii populare.

*

1. Istoria propoziției consecutive nu cunoaşte multe înnoiri ale elementelor conjuncționale: elementele principale *că, de* şi *cît*, din care

---

[1] Vol. al II-lea, p. 205.
[2] LRC², p. 715.
[3] *Loc. cit.*
[4] De ce scris în două cuvinte?
[5] LRC², p. 714.

mai tîrziu s-a format *încît*, există încă din secolul al XVI-lea. S-au produs mai ales pierderi ale unor elemente, în rîndul cărora sînt *ca*, *cum* și *cum că*. La consecutivele reale se poate spune că evoluția a mers spre reducerea numerică a elementelor conjuncționale. La consecutivele finale însă numărul actual de elemente este mai mare decît în secolul al XVI-lea.

2. Fără să fie obligatorie, construirea cu corelative este caracteristică pentru propoziția consecutivă. Din situații în care folosirea corelativului nu era indispensabilă în regentă s-a ajuns, atunci cînd topica a permis aceasta, la gruparea fostului corelativ cu conjuncția consecutivă.

3. În ceea ce privește atingerile cu alte propoziții, se constată că mai ales începuturile propoziției consecutive stau în legătură cu propoziția m o d a l ă, cum arată elementele *ca*, *cum* și *cît* — acesta din urmă element modal cantitativ. Treptat propoziția consecutivă a renunțat la *ca* și la *cum*, dar în schimb a dezvoltat grupul *cît* prin crearea compuselor *încît* și *decît*. Elementele cu valoare fundamentală modală cantitativă (de măsură) sînt deci în progres prin *încît*, care are poziția cea mai solidă în limba literară actuală; dar *încît* nu este astăzi un element modal, iar *cît* și *decît* sînt puțin folosite cu valoare consecutivă, ceea ce face ca legătura cu propozițiile modale să nu mai fie evidentă. Evoluția a fost prin urmare de la elemente modale la un element specific consecutiv. Mai bine se simte legătura cu construcția propoziției modale în corelativele folosite de propoziția consecutivă: *așa*, *astfel*, *atît*.

Conjuncțiile *că* și *de* sînt conjuncții cu valori multiple, care nu pot indica așadar legătura cu anumite propoziții subordonate. Totuși funcțiunea consecutivă a lui *că* poate fi apropiată cel mai mult de cea cauzală „prin înlocuirea cauzei prin efect” [1]. În încercările de stabilire a originii lui *de* s-au făcut diverse ierarhizări cronologice ale valorilor acestei conjuncții: între acestea, mulți cercetători[2] consideră valoarea consecutivă drept punct de plecare pentru celelalte valori subordonatoare, în timp ce N. Drăganu [3] consideră că valoarea consecutivă este derivată din cea temporală.

Consecutivele finale folosesc multe elemente conjuncționale care au și valoare f i n a l ă, dar, cu excepția lui *să*, *ca să* și *pentru ca să*, celelalte formații sînt legate în același timp și de elemente consecutive reale, la care se adaugă, pentru nuanța finală, conjuncția *să*: vechile *cît să*, *cum să*, mai noul *de să*. După asemenea modele s-a creat elementul exclusiv consecutiv final, *încît să*, care nu se folosește la finale.

---

[1] DA s.v. *că* II 2°.

[2] Meyer-Lübke, Sandfeld-Jensen, Dimand, Tiktin: vezi discuția și trimiterile exacte la N. Drăganu, *lucr. cit.*, în DR III, p. 252.

[3] *Lucr. cit.*, p. 256 și 260.

Propoziţia concesivă

Nu este luată în consideraţie nici de I.-A. Candrea, nici de acad. Al. Rosetti, încît pentru ea nu avem nici măcar sumarele date asupra situaţiei din secolul al XVI-lea de care se bucură alte specii de propoziţii [1]. Nu existau oare concesive în limba acestui secol?

Într-adevăr textele din secolul al XVI-lea oferă foarte rare exemple de concesive. Şi nu e vorba aici numai de o proporţie mai redusă faţă de alte propoziţii subordonate mai frecvente — proporţie care poate fi aceeaşi şi în limba actuală — , ci se poate afirma că această specie de propoziţii era prea puţin folosită chiar acolo unde conţinutul comunicării îi reclama prezenţa.

Contrariată de faptul că într-o serie de texte nu găseam nici o concesivă, mi-am pus întrebarea dacă absenţa concesivelor nu e cumva o problemă de conţinut; m-am gîndit atunci să compar, din acest punct de vedere, un text biblic coresian (*Apostolul*) cu pasajele corespunzătoare dintr-o traducere modernă a *Bibliei* (*Biblia* din 1938, tradusă de Vasile Radu şi Gala Galaction). Comparaţia arată că, pe lîngă un număr de concesive comune, textul modern [2] are 37 de concesive absente la Coresi, fie că ideea cuprinsă în concesivă lipseşte cu totul, fie că ea este exprimată altfel, de obicei prin coordonare adversativă, dar şi prin propoziţii independente, fie că, în sfîrşit, această idee se pierde într-un pasaj confuz a cărui structură este greu de descurcat. Comparaţii asemănătoare am făcut şi pentru *Palia de la Orăştie* (cartea I, *Geneza*), iar unele sondaje şi pentru *Psaltirea Scheiană*: şi aici traducerea modernă are proporţional mai multe concesive, unele dintre ele fiind ocolite în textele vechi.

În ciuda raritătii acestor propoziţii, primele noastre texte nu sînt însă total lipsite de concesive, iar în *Cazania* a doua a lui Coresi ele

---

[1] V. Morariu semnalează totuşi un singur exemplu de concesivă în textul *Psaltirii Scheiene* (*lucr. cit.*, p. 226).

[2] Textele paralele publicate în ediţia *Codicelui Voroneţean* îngrijită de Ion al lui Gh. Sbiera ne arată deosebiri în acest sens şi între *Codicele Voronetean* şi *Apostolul* lui Coresi, pe de o parte, şi *Noul testament* de la 1648 şi *Biblia* de la 1688, pe de altă parte.

Scanned with OKEN Scanner

sînt chiar numeroase. Istoria propoziției concesive poate fi urmărită deci tot din secolul al XVI-lea, cu care începe orice cercetare istorică asupra unor probleme de sintaxă a frazei.

Elementele cu care apar construite propozițiile concesive în textele din secolul al XVI-lea sînt : conjuncțiile *ca, că, căce, cum, de, să* ; conjuncțiile compuse *de se* și *că să* ; locuțiunile *e să, de...și, să...și* sau *și să* (și corespondentele negative *să nu ... nici* și *nici ... să*), *să amu și, să amu să și, oare să, vare să...și, macară să* (*să macară*), *macară să... și* (*macară și...să*), *încă macară și...să*, în care conjuncțiile simple de bază *de, că* și mai ales *să* sînt întărite prin diverse elemente ; locuțiunea *măcar căce* ; locuțiunile *de ce, dereptu căce* și *derep ce amu că să* ; locuțiunea *după ce* ; adverbul *unde* și combinațiile lui, *de unde* (*d-unde*) și *să unde* ; adverbul *io* ; locuțiunea conjuncțională *în loc ce*. Adesea subordonata are în regentă un corelativ, care subliniază caracterul concesiv al subordonatei.

ca : *Ca cu cu trupul acolo nu sînt, ce cu duhul, aceea judec că aceia ce așa aceea au lucrat...să-l dați acela Satanei.* CORESI, A. 295 (Pavel, Cor. I, 5, 3) ; cf. 363 (Pavel, Cor. II, 6,8).

că : *Ome, că ieri erai aruncat în pat, zăceai bolnav și n-aveai om, ca cînd se va clăti apa și să mă* (sic !) *arunce în lac, — astăzi aflat-ai om ; acesta e și Dumnezeu.* CORESI, C² 146/31.

căce : *Că și mai aiavea grăit-au : «Căce sînt eu mic de crescut, după a voastră păreare, și de slavă mai mare sînt eu de el întru împărăția ceriului ».* CORESI, C² 527/26.

cum : *Și cum era el fiiul lu Dumnezeu, pentru aceea ce se munci cu smericiune învăța.* CORESI, A. 545 (Pavel, Evrei 5,8).

Cu corelativul adversativ *iară* : *Că cum iaste aceasta derept, ca de acela ce ară fi pentru împreunarea folosului și a tocmealeei a ne durea și în toate grijile a ne da și toate nevoile a lăsa, iară noi nici usnele nu desfacem să ne rugăm pentru ei!* CORESI, C² 523/29.

de, cu corelative adversative :

e însă : *E de cu fața îmblă omul, e însă în deșertu se muncește.* P.S. 74 (ps. 38 v.7) [1].

ce : *Și amu de sînt ce se grăiesc dumnezei sau în ceri sau în pămînt că sînt dumnezei mulți și domni mulți, ce noi avăm un Dumnezeu părinte.* CORESI, A. 306 (Pavel, Cor. I, 8,5).

să : *Că eu cuget că eu nu sînt mai puțin ceia mai marii apostoli: să sînt eu cu cuvinte, eu sînt adevărat în cunoscută și sînt întru voi în toată vremea voao cunoscut.* CORESI, A. 376—377 (Pavel, Cor. II, 11,6) ; cf. 324 (Cor. I, 13, 1—3), 326 (Cor.I, 14,6), 443 (Fil. 2,17), 515 (Tim. II, 2,13) ; cf. P.S. 96 (ps. 49, v. 12).

Cu corelative adversative :

ce : *E să ați avea un untunerec de învățători de Hs, ce nu mulți părinți.* CORESI, A. 294 (Pavel, Cor. I, 4,15). Cf. CORESI, T. 106.

---

[1] V. Morariu consideră că propoziția concesivă din acest exemplu este introdusă prin *e de*, care n-ar fi decît „copia formei slavone" НА҃К, „oricît ar corespunde lui *etsi* sau chiar lui *deși*" (*lucr. cit.*, p. 226).

e : *Iară să vreun om ceva au greșit, e voi sufletește să-l învățați.* CORESI, A. 408 (Pavel, Gal. 6,1).

iară : *Să eu cu trupul acolo nu sînt, iară cu duh sînt lîngă voi.* CORESI, A. 460 (Pavel, Col. 2,5).

încă: *Ce să se-ară strînge toată lumea, încă nu va scădea dulceața lu Dumnezeu.* CORESI, C² 145/26 ; cf. 397/16.

însă : *S-au fost acel toiag chip numai și umbră, însă cu el crucea au semnat și cu acel toiag au făcut atîtea ciude.* CORESI, C² 65/24.

de se : *De se neștinre pare-i credincios a fi întru voi, neînfrînându-și limba, ce blăznește înrema sa, aceluia iaste deșartă credința.* COD. VOR. CXV (Iacob, 1,26). Cf. CORESI, C² 484/22.

că . . . să : *Ce noi său îngeri din ceri că voao să procească evanghelia că ce noi voao am prorocit, acela să fie blestemat.* CORESI, A. 389 (Pavel, Gal. 1,8). Cf. CORESI, C² 443/9.

e să : *De n-aș face lucrul părintelui mieu, nu mi-ați avea credință, iară de voi face e să mie nu veți crede, lucrului mieu credeți, să înțelegeți și să credeți că întru mine e părintele și eu întru el.* CORESI, T. 209—210.

de . . . și (cu elementele componente separate între ele prin intercalarea altor cuvinte din propoziție) : *Că trupul, de e și gol, de multe ori și nevătămat fi-va, iară sufletul de va fi gol, foarte vătămat fi-va.* CORESI, C² 239/12 ; cf. 13/16, 306/8. Cf. CORESI, T. 175.

În corelație cu conjuncția adversativă *însă* : *Și de iaste și greșală mare, însă ca nu curînd a fi, ce mai apoi aceaste puse, că nu se află lesne atîta de curînd mulți ca să se nebunească spre părinți . . .* CORESI, C² 434/6.

să (. . .) **și** (mai des cu cele două elemente separate între ele prin intercalarea altor cuvinte, uneori însă și în succesiune imediată) : *Că să ești și păcătos, nu te mîhni, că milostiv iaste și iubitoriu de oameni despuitoriul.* CORESI, C² 5/13 ; cf. 18/5, 32/27, 74/3. Cf. CORESI, T. 211.

Cu corelative în regentă :

atunce : *Iară să vor și scăpa acicea, atunce mai vîrtos a se teame și a se cutremura datori sînt, derep ce că spre mai mare muncă vin.* CORESI, C² 448/2 ; cf. 443/28.

ce : *Însă în masa trupească să și bucate multe în multe chipure sînt, ce den ceale dentîi și de al doilea rînd ei se satură, carii șăd, iară cătră alalte de-acii mai nu se tind cu dulce.* CORESI, C² 263/24.

ce iară : *Ce să iaste ea și cam largă sau cu răpaus calea realelor, ce iară, cînd e la sfîrșenie, la strimteală ne întoarce, și spre pierzarea sufletului ne duce, nu ne duce la cea dereaptă.* CORESI, C² 371/23.

încăș : *Ce acela ce-au luat binele, să și noi nu văm vrea, încăș va vesti el.* CORESI, C² 379/11.

ce însă: *Ce el, Izrail, s-au fost și credincios, ce însă cînd văzu scara el se mîră.* CORESI, C² 230/2.

iară : *S-am fi și goniți de nescare oameni necredincioși, să ne-ară și spînzura . . . iară noi de acealea să nu ne întristăm.* CORESI, C² 120/15.

iară . . . totuș : *Să și scapă aceia înșiși de aceaea, iară ai lor moșteani totuș au cu aceaea a se chinui și a se osîndi.* CORESI, C² 448/2.

însă: *Și acolo iară să și bucate multe și în multe chipure să sînt, însă puțin stau înainte, iară mai apoi scad.* CORESI, C² 264/8.

și: *Iară cu nesocotință și cu leane să sînt și mulți ascultători, e puțini priimesc folos, destul iaste și aceasta pre ogoada lu Dumnezeu.* CORESI, C² 406/26.

Elementele locuțiunii *să* (...) *și* pot apărea și în ordinea ***și să***: *Cătră el trage pre noi, și să n-am vrea noi, dulcele Dumnezeul nostru și domn.* CORESI, C² 238/9; cf. 277/13, 480/25.

Corespondentele negative ale locuțiunii *să* (...) *și* sînt *să nu* ... *nici* și *nici* (...) *să*[1]:

să nu ... nici: *Iară Hristos arătă că, să nu se-ară nici afla cu nusul, cu puteare i iaste lui, cu dulceața lui acoperit iaste, și mai presus de ispita drăcească fi-va.* CORESI, C² 379/1.

nici (...) ***să***, cu regentă negativă: *De Moisi și prorocii nu vor asculta, nece să ară cineva den morți învie, nu va avea credință.* CORESI, C² 362/13; cf. 370/13.

Cu corelativul *încă* (*nu*): *Scriptura de nu o văm asculta, zice, nici den iad s-ară veni cineva, încă n-am crede.* CORESI, C² 370/35.

să amu și, cu corelative în regentă:

însă: *E să amu și aceluiaș Dumnezeu închinară-se, că crezură samareanii și iudeii, însă samareanii nu știa că a tuturor limbilor iaste domn Dumnezeu.* CORESI, C² 161/5.

și: *E să sîntem amu și foarte ticăloși și nedespărțiți, și înșine de noiș să aducem rugăciune domnului, ca cearerea să priimim de la el spre folos noao.* CORESI, C² 443/16.

să amu să și, cu corelativul adversativ *însă*: *E să amu și cu voia putearnicilor cinstiți fi-vom, însă fără de ajutoriul celuia de sus nici un lucru în calea vieții aceștiia putem să facem.* CORESI, C² 16/2.

oare ... să: *Aceasta iaste meargerea după el:... cînd se leapădă cineva de sineș și-ș împarte toată avuția sa cîtă are, oare domn să va fi, ori împărat, și se leapădă de mîndria trupului.* CORESI, C² 70/38.

vare să ... și: *Că derep ce amu luo domnul chip omenesc și de slugă, și slujbă în chipul omului și robului să săvîrși, nu era pierdut, ce era Dumnezeu și domn, ce și închinat lăcuiaște, vare să au fost și om.* CORESI, C² 163/32.

macară să: *Nu-ș poate scumpăra sufletul lui, macară s-ară da toată avuțiia și toată lumea.* CORESI, C² 74/5; cf. 93/27.

Elementele componente ale acestei locuțiuni apar și în ordinea *să* ... ***macară***: *Ce să ți-ară fi și tată și mumă macară, feciorii macară să ți-ară fi și frați, deaca se află pizmași legiei lu Hristos, să ne protivim și noi lor.* CORESI, C² 205/26.

---

[1] Bineînțeles că și locuțiunea *să* (...) *și* (...*să*) poate apărea în propoziții concesiv enegative. Iată două exemple:

să și nu, în corelație cu *iară*: *Că să și n-avăm a trupului boală, iară inima noastră de pururea e păzită cu grije de hilleanul.* CORESI, C² 386/27.

să și ... să nu, în corelație cu *însă*: *Că să și pre niminea să nu nevoiaște Dumnezeu nici-l sileaște, ce ceare și va să creadem noi cu voie, însă să înțeleagem că tăriia ceaia marea a lu Dumnezeu iaste, a creade limbile, atîta nebunie avînd.* CORESI, C² 417/22.

macară să ... și cu corelativul adversativ *iară*: *Macară să sînt și în multe chipuri daruri, iară cinstea le iaste întocma.* CORESI, C² 319/23.

macar(ă) și ... să: *Că tot omul ce va avea mult și nu va milui răpitoriu iaste și camatnic, macar și pre nimea să n-ară obidi.* CORESI, C² 42/16; cf. 116/33, 335/8, 502/32.

Elementele componente ale acestei locuțiuni apar și în ordinea *să ... macar și*: *Și să va fi adusă macar și camai puțină rea; de multe ori ceaia ce zace acolo, cea multă și bună mătură-o.* CORESI, C² 447/26.

încă macară și ... să: *Că amu să se vor posti trufașii ... sau de se vor face și întregi de minte și spre chin a se rădica, încă macară și toate bunătățile s-ară face, întru deșertu se ustenesc.* CORESI, C² 13/15.

macar căce: *Iară se cade a tot omul bine să viețuiască și cu bună ogoadă către Dumnezeu, macar căce au înțeles și samavolnicie.* CORESI, C² 24/33.

de ce: *E noi-l urîm și zăcem leaneș de ce ară trebui a-i mulțemi și a ne ispovedi lui.* CORESI, C² 150/2.

dereptu căce, cu corelativul adversativ *iară*: *Iară acicea* [*grăit-au*]: «*Dereptu căce se născu mai nainte de mine Ioann, și după ce vă se pare voao mai mare, căce mă mai plec de el, iară acolo mai mare sînt întru sufletești le și ale ceriului dulceți, derep ce că Dumnezeu sînt și despuitoriu și domn*». CORESI, C² 527/28.

derep ce amu că să, cu corelativul *încă*: «*Derep ce amu că să sînt cîine*», *zise*, «*încă nu-s striină sau a altuia, ce a dumnezeiei tale și a despueturiei tale.* CORESI, C² 325/35.

după ce: *Că de nu-i vrea fi tare fiind credința orbului, n-ară fi după ce-l opriia și mai vîrtos și mai mult strigat.* CORESI, C² 442/16.

Cu corelativul adversativ *iară*: *Căce că după ce dă noao bună dulceață și cu mult bine ne dăruiaște, ca pururea către-însul să căutăm și să-i mulțemim, și să slăvim și să mărim numele sfînt al lui. Iară noi pentru leanea și pentru lăcomia, noi nu mulțemim lu Dumnezeu, nici ne ispovedim lui ..., ce încă urîm a lui dumnezeiască vreare.* CORESI, C² 63/10; cf. 527/28.

unde: *Unde-aș vrea să mă laud, n-aș face nebunește, că eu voi să spui dereptate.* CORESI, A. 382 (Pavel, Cor. II, 12, 6); cf. 373 (Cor. II,10,3).

de unde: *Și de unde aș vrea eu să mă laud pentru a noastră putere ceea ce ne-au dat domnul ca să vă faceți buni și să nu stricați, n-aș vrea să fim ascultători.* CORESI, A. 374 (Pavel, Cor. II, 10, 8); cf. 349 (Cor. II, 2, 12—13), 383 (Cor. II, 12, 11).

Cu corelativul adversativ *ce*: *Și de unde îmi pare rău, ce de unde văz că aceea carte întru o vreme voi au întristat ce eu acmu mă veselesc.* CORESI, A. 363 (Pavel, Cor. II, 6, 8).

De unde concesiv apare și în forma contrasă *d-unde*: *E să neștine i se pare că iaste ceva d-unde el nu e nemica, acela se înșală.* CORESI, A. 408 (Pavel, Gal. 6, 3); cf. 297 (Cor. I, 6, 2), 547 (Evrei 6, 9).

să unde: *Derept aceea de acmu noi nu cunoaștem niminile după trup. Să unde Hristos am noi cunoscut după trup, de acmu noi nu-l cunoaștem.* CORESI, A. 358 (Pavel, Cor. II, 5, 16).

Scanned with OKEN Scanner

io, avînd drept corelativ în regentă adverbul *acie*: *Acie se înfricară cu frică io nu era frică*. P.S. 102 (ps. 52, v. 6); cf. 19 (ps. 13, v.5).

în loc ce, cu corelativul adversativ *e*: *E în loc ce arâ fi a grăi voao s-arâ domnul vrea și amu a fi vii, să facem ceasta sau ceaea, e acmu lăudați-vă întru măriile voastre*. CORESI, A. 155 (Iacob, 4, 15—16). În pasajul corespunzător din *Codicele Voronețean* figurează construcția *în locul cela ce*: *În locul cela ce arâ fi a grăi voao: se arâ domnul vrea și se viseremu, face-vremu ceasta sau ceea, acmu lăudați-vă întru păseniile voastre* (CXXX); articularea substantivului *loc* și însoțirea lui de adjectivul demonstrativ *cela* arată că această construcție era încă analizabilă și nu-și fixase structura ei de locuțiune.

Încă din primul secol de largă folosire în scris a limbii romîne, propoziția concesivă apare deci ca dispunînd de o varietate de mijloace de construcție, dar în această varietate trebuie subliniat că ceea ce caracterizează situația propoziției concesive în secolul al XVI-lea este proporția redusă de elemente conjuncționale specifice ei, atît ca număr în inventarul global al acestor elemente, cît mai ales ca frecvență.

Cele mai multe elemente conjuncționale folosite la introducerea propozițiilor concesive au în același timp și alte valori: condiționale, cauzale, locale sau modale. Cel mai important ca frecvență este grupul de conjuncții care au ajuns să introducă propoziții concesive pornind de la valoarea lor c o n d i ț i o n a l ă: *să* și *de* (și compusul *de se*) sînt în primul rînd conjuncții condiționale[1], care au putut lesne căpăta și o funcțiune concesivă datorită legăturii de conținut existente între propoziția concesivă și cea condițională, iar apoi au servit și la constituirea unor locuțiuni specific concesive. Locuțiunea conjuncțională *de ce* ar putea fi pusă în legătură cu acest grup, întrucît are și valoare condițională, dar valoarea ei fundamentală este cauzală și cred că, împreună cu locuțiunea *dereptu căce* și cu conjuncția *căce*, reprezintă elementele comune între concesivă și c a u z a l ă, cu care se poate grupa conjuncția aproape „universală" *că*, conjuncția compusă *că să*, a cărei formație pornește de la *că* cu valoare cauzală, locuțiunea conjuncțională concesivă *derep ce amu că să*, formată pe baza locuțiunii cauzale *derep ce* (*amu*) *că*, și, poate, și locuțiunea conjuncțională *macar căce*.

Adverbul *unde* are și el valoare de conjuncție condițională și cauzală, încît ar putea fi atras în demonstrația faptului că, în secolul al XVI-lea, construcția propoziției concesive este dependentă de propoziția condițională și de cea cauzală; apariția însă cu funcțiune concesivă a adverbului local *io*, cît și a locuțiunii conjuncționale specific concesive formate pe baza substantivului *loc*, arată că însăși valoarea fundamentală locală a lui *unde* a putut avea un rol în evoluția lui spre funcțiunea de conjuncție concesivă, deci se poate spune că în secolul al XVI-lea există un grup de conjuncții concesive constituit din elemente cu sens l o c a l. În sfîrșit, locuțiunea *după ce* este un element de proveniență t e m p o r a l ă, iar folosirea lui *cum* și a lui *ca* drept mijloace de introducere a concesivelor ar fi de natură să indice și legături cu propoziția m o d a l ă, deoarece

[1] *Să* și *de* pot introduce și cauzale, dar valoarea lor fundamentală nu este cauzală.

valoarea lor fundamentală și originară este modală; *cum* are însă și valoare cauzală, iar *ca* introduce în acest secol și propoziții temporale, condiționale și cauzale, încît au putut ajunge la valoarea concesivă prin alte filiere.

În cursul secolului al XVI-lea încep să apară elemente conjuncționale specifice propoziției concesive, și anume locuțiuni constituite mai ales prin adăugarea la conjuncțiile simple polisemantice a unor adverbe întăritoare. Textul în care se consemnează această serie de elemente specific concesive este *Cazania* a doua a lui Coresi (1581).

O primă grupă de formații cu valoare exclusiv concesivă este reprezentată de locuțiunile conjuncționale *e să, de... și* și *să (...) și*; dintre acestea *e să* este mai vechi și izolat, pe cînd *de ... și* și *să... și* sînt noi: apariții izolate în *Tetravanghelul* lui Coresi, ele (mai ales *să ...și*) sînt folosite destul de mult în *Cazania* a doua. Comun acestor trei formații este faptul că s-a pornit de la conjuncții simple condiționale, înregistrate cu valoare concesivă încă din textele anterioare (*de, să*), și li s-a adăugat un element adverbial (< conjuncția copulativă *e* sau *și*), cu rolul de a întări ideea de concesie. Aceste formații sînt identice ca structură nu numai între ele, ci și cu formațiile de mai tîrziu *chiar dacă, chiar de* și *chiar să* (structura în care s-au fixat oarecum formațiile cu *chiar* diferă, în ceea ce privește locul adverbului, față de conjuncția de bază, dar, pe de o parte, și *să... și* apare încă din acest secol sub forma *și ... să*, și cu un secol mai tîrziu apare și *și de*, iar pe de alta, formațiile cu *chiar* au uneori adverbul în locul al doilea: *dacă ... chiar*). Din punct de vedere formal, locuțiunea *de... și* apare în acest secol numai cu elementele componente separate între ele prin intercalarea altor cuvinte din propoziție; și la formația paralelă cu *să* distanțarea elementelor componente constituie regula, dar uneori, foarte rar, ele pot apărea și în succesiune imediată: *să și*. Distanțarea celor două elemente nu este o piedică pentru a le considera unite într-o locuțiune conjuncțională, întrucît acest *și*, care nu apare niciodată la propozițiile condiționale construite cu aceleași conjuncții simple, nu are în propoziția concesivă altă funcțiune decît aceea de a completa conjuncția de bază, ca o marcă a valorii concesive. Cele două formații, *de...și* și *să (...) și*, perfect sinonime, se deosebesc între ele din punctul de vedere al valorii de întrebuințare, raportul de forțe fiind în acest secol în favoarea lui *să ...și*, mult mai frecvent decît sinonimul său *de ... și*.

Altă grupă de formații conjuncționale concesive înregistrate spre sfîrșitul secolului al XVI-lea este reprezentată de locuțiunile constituite în jurul cuvintelor *măcar, oare* și *vare*. Comun acestor cuvinte cu valori fundamentale diferite (*măcar* e adverb, pe cînd *oare* și *vare* sînt conjuncții disjunctive) este faptul că se foloseau ca elemente de întărire a valorii nehotărîte a unor pronume, adjective și adverbe pronominale (CORESI, Ç²: *macară ce boală* 63/9, *macară de ce* 53/28; *oarecît de mult* 46/34, *oareunde* 78/30; *varecîte* 264/10) și, întrucît acestea se găsesc adesea în propoziții concesive, au putut fi detașate ca elemente de formare a unor locuțiuni concesive în care au valoare de adverbe cu sensul „chiar".

Oare și *vare* au format locuțiuni concesive cu conjuncția *să*, iar *macară* atît cu *să*, cît și cu *căce*.

La locuțiunile conjuncționale din amîndouă grupele discutate este caracteristică tendința spre o acumulare de mărci. Deși însuși *macară* este un întăritor secundar al conjuncției *să*, care poate introduce și singură propoziții concesive, vorbitorii nu se mulțumesc cu locuțiunea *macară să* și crează alături de ea pe *macară să... și* (sau *macară și ... să*) cu două elemente întăritoare *macară* și *și*, ba chiar și pe *încă macară și... să*, acestor două elemente adăugîndu-li-se al treilea : *încă*. *Oare* formează o locuțiune numai cu *să* (*oare să*), pe cînd *vare* apare în locuțiunea *vare să ...și*. Din *să... și* și adverbul *amu*, folosit în secolul al XVI-lea și cu slabe valori conjuncționale (coordonatoare : cauzale și conclusive), au rezultat locuțiunile *să amu și* sau *să amu să și*, cu două elemente adverbiale întăritoare : *amu* și *și*.

O locuțiune cu valoare exclusiv concesivă este și *în loc ce*, care este însă izolată în acest secol. Tot izolate sînt și formațiile *că să* și *derep ce amu că să*.

Elementele conjuncționale folosite izolat sau foarte rar cu valoare concesivă sînt destul de numeroase. Acest fapt arată că bogăția sugerată de inventarul mijloacelor de construcție a concesivei în secolul al XVI-lea este mult mai relativă în realitate. Această afirmație este întărită de constatarea că varietatea mijloacelor de construcție nu este folosită de unul și același scriitor. Textul cel mai bogat în mijloace diferite și în care se manifestă chiar slabe tendințe de variații stilistice prin folosirea alăturată a unei formații sinonime (concesivă introdusă prin *de...și* coordonată cu una introdusă prin *să... și*, 221/4, 270/30, sau concesive introduse prin *să, de ... și, încă macară și ...să* legate între ele prin coordonare, 13/16) este *Cazania* a doua a lui Coresi. Destul de bogat în mijloace variate este și *Apostolul* editat de același Coresi, dar între aceste două texte sînt deosebiri în ceea ce privește modul de introducere a propozițiilor concesive. Evident, există unele elemente simple comune (*cum*, *să*, *de*), dar în afară de acestea *Apostolul* are grupul elementelor locale *unde*, *de unde*, *să unde* și *în loc ce* care nu mai apar în *Cazania* a doua, iar aceasta are în schimb o serie de formații noi inexistente în *Apostol* : *de ... și*, *să (...) și* și toate locuțiunile formate cu *măcar*, *oare*, *vare* și *amu*.

După cum s-a văzut din exemplele date pentru ilustrarea fiecărui element conjuncțional care introduce propoziții concesive în secolul al XVI-lea, subordonata concesivă are adesea un corelativ în regentă. Cu excepția lui *io*, înregistrat cu corelativul adverbial *acie*, deși regenta precede subordonata, celelalte elemente conjuncționale concesive se folosesc cu corelative numai atunci cînd subordonata ocupă locul întîi, precedînd regenta. Corelativele cele mai des folosite sînt conjuncțiile adversative *ce*, *iară*, *însă*, *e*, uneori alăturate cîte două : *ce însă*, *e însă*, printr-un procedeu cumulativ care amintește cumulul elementelor marcante ale concesiei în subordonată. Pe lîngă corelativele adversative, se folosesc și corelativele adverbiale *încă*, *și* și *atunce*. Două corelative adverbiale, care ulterior s-au specializat în această funcțiune, apar acum izolate și în construcții necorelate cu concesive conjuncționale : *tot* CORESI, C^2 14/12 (în corelație cu o

concesivă introdusă printr-un adverb nehotărît) și *totuși* CORESI, C² 402/27 (în corelație cu *oare să ... oare*). Izolat apare și corelativul cumulativ *iară totuși*.

Spre deosebire de majoritatea textelor din secolul al XVI-lea, textele din secolul al XVII-lea oferă un material mult mai bogat pentru studiul propoziției concesive: tipul însuși de propoziție se întîlnește frecvent, iar mijloacele de construire devin și mai variate, în ciuda renunțării la unele dintre cele folosite în secolul anterior. Elementele care introduc propozițiile concesive în secolul al XVII-lea sînt: conjuncțiile simple *că, cum, de* și *să*, compusul sudat *deca* și locuțiunile *de... și* (în curs de sudare) și *să ... și* (negativ *să nu ... nici*); locuțiunea conjuncțională *batîr că*; conjuncția de proveniență adverbială *măcar* și numeroasele ei combinații locuționale *măcar că (și), măcar de (și), măcar să (și), măcar săvai că și, măcar și* (*de* sau *să*); locuțiunile conjuncționale formate în jurul conjuncției *săvai*: *săvai că (și), săvai de (și), săvai să (și), săvai și*; locuțiunea conjuncțională *în loc ce* și adverbul *unde*. Din simpla enumerare de aici se poate constata că o mare parte din aceste mijloace continuă pe cele din secolul al XVI-lea (*că, cum, de, să, de ... și, să... și* și *să nu ... nici, măcară să, macară să ... și, macară și ... să, unde* și *în loc ce*); multe dintre cele folosite cu un secol în urmă nu se mai întîlnesc acum (*ca, căce, de să, că să*, combinațiile lui *să* cu *amu*, locuțiunile *e să, oare să, vare să ... și, macar căce, de ce, dereptu căce, derep ce amu că să, de unde, să unde* și *io*) și în schimb au apărut și s-au dezvoltat o bogăție de elemente noi, mai ales conjuncții compuse și locuțiuni conjuncționale. Iată exemple ilustrative pentru această ultimă categorie, a elementelor întîlnite pentru prima oară în secolul al XVII-lea.

dĕca, cu corelativul adversativ *iară*: *Că dĕca nu vru prorocul să ia de la Naaman daruri pentru vendecare, iară sluga lui, Ghïezi, alergă și agiunse pre cale pre Naaman și cu numele prorocului cerșu de la Naaman de luă bani și veșmente scumpe.* VARLAAM, C. 329/20.

deși (cu cele două elemente componente *de* și *și* în succesiune imediată, pe lîngă *de ... și*, folosit și în secolul anterior): *Deși vedzi cîndva sămn groznic, să nu te miri cînd să arată puternic.* VARLAAM, C. 2/2; cf. BIBLIA, în COD. VOR. 155.

Cu corelativul adversativ *iară*: *Nemică nu ne va strica cu soțiile sale, că deși are el șepte draci mai cumpliți decît sine, iară noi avem șepte sute de îngeri în protiva lui.* VARLAAM, C. 209/5.

batîr că: *Nu pentru destoinicia faptelor, batîr că să cuvine să facem fapte bune ...* N. TEST. 205 a (HEM 2738, în DA S.V. *batăr*).

măcar, cu corelativul adversativ *iar(ă)*: *Pentru acest Dispot vodă letopisețul cest moldovenescu foarte pre scurtu scrie, iară cronicarii cei leșăști spun mai deschis și de ajunsu, măcar dinceputul lui Dispot nu spun amîndoi într-un chip. Iar mai apoi tot să tocmescu, ...* URECHE, L. 168. Cf. VARLAAM, C. 87/23.

măcar(ă) că: *Pre aceia urmînd și chizmind, măcar că să află și de alții semnate lucrurile țării Moldovei, apucatu-s-au și dumnealui de au scris.* URECHE, L. 57; cf. 60. Cf. VARLAAM, C. 383/7, BIBLIA, în COD. VOR. 171.

Cu corelative adversative :

ce (ci) : *Măcară că înfrînsese cu deodată pre Bogdan vodă ; ci al doilea rîndu nu era nădejde.* URECHE, L. 81. Cf. COSTIN, O. 62.

iar(ă) : *Măcară că înfrînsese cu acea dată, iară nici o pagubă nu-i făcusă.* URECHE, L. 81 ; cf. 143, 161. Cf. VARLAAM, C. 258/16, COSTIN, L. 140, 187.

însă : *Iară letopisețul nostru, măcară că scrie cam pre scurt, însă le însemnează toate.* URECHE, L. 84 ; cf. 160.

măcar că și : *Mă voi atinge de poalele veșmentelor lui și mă voi vendeca de boala mea, măcar că și sîmt femeie necurată.* VARLAAM, C. 295/12 ; cf. 377/28.

Cu corelative adversative :

ce : *Și macar c-am și răbdat cu trupul mieu munci și dureri, și moarte am gustat, ce așa iaste scris de proroci ...* VARLAAM, C. 127/29.

iară : *Iară macar c-au și murit și sîngele său ș-au vărsat, iară binele netrecut și nevădzut au dobîndit.* VARLAAM, C. 150/21, 178/11, 234/19.

iară pentr-aceea : *O pîine iaste, un trup sîmtem, macar că sîmtem și mulți, iară pentr-aceea sîmtem unul toți cîți mîncăm dintr-aceea pîine și bem dintr-acela păhar.* VARLAAM, C. 36/2.

măcar de : *Drept aceea ... pentru multul har de cucerie a nedăstoiniciei mele, carele am cătră sfinția ta (măcar de nu-m sînt copți strugurii viții mele) priimește truda și osteneala ca unui nedăstoinic.* ÎNDR. LEG. Predoslovia I la GASTER, CR. I 157/11.

Cu corelativul *tot* : *Măcar de va fi furat atunce întîi, tot să-l spînzure.* PRAV. MOLD. 34/109 ; cf. ÎNDR. LEG. 34/8.

măcar de ... și : *Oricine de va strica dobitocul altuia, macar de i-ar fi fost și vinovat și de să va vădi, să plătească paguba celuia cu dobitocul.* PRAV. MOLD. 20/68 ; cf. ÎNDR. LEG., *ibid.*

Cu corelativul *iară* : *Acela măcar de i se ar și veni să fie a lui pe dreptate, iară să nu i se dea nemica.* ÎNDR. LEG. 3/7 ; cf. PRAV. MOLD., *ibid.*

măcar săvai că ... și, cu corelativul *și ... tot* : *Macar săvai că iaste și tras în nevodul sventei evanghelii, săvai că iaste și în beserecă cu credincioșii, și de nu va avea viață curată și pocăință adevărată, tot îi caută a fi despărțit...* VARLAAM, C. 158/11.

măcar și : *Să nu lăsăm nice plecarea cu carea așa să rugă arapca aceea cu inimă înfrîmtă și plecată, macar și nu cetisă la scriptura ce zice că ruga omului plecat ...* VARLAAM, C. 254/20 ; cf. 279/15—20.

Cu corelativul *iară* : *Că macar și pentru spăsenia oamenilor te-ai răstignit, fiiul meu, ș-ai murit, iară pre mene m-ai lăsat în scîrbă și în amar mare.* VARLAAM, C. 87/2 ; cf. 107/4, 130/30 ...

măcar și ... de : *Și ruga credinței va mîntui pre cel bolnav și-l va scula pre el domnul, macară și păcate de va fi făcut ierta-se-vor lui.* BIBLIA, în COD. VOR. 135.

Cu corelativul *încă* : *Deci cine nu va asculta dinșii, macar și din morți de-are învie neștine, încă n-are crede.* VARLAAM, C. 286/31.

săva(i) că : *Derept aceea nu-mi voi părăsi a îndemna pre voi spre aceastea, săva că sînteți știutori întru adevărul ce-i aiave.* N. TEST. în COD. VOR. 171.

Cu corelative în regentă :

ce : *Săva că cu știință mare și cu viață lungă au blagoslovit Dumnezeu pre sfinții cei de demult, ce nice unuia dintr-ânși n-au dat de știre zua morții lor.* SIGRIUL DE AUR 13 v.

iară : *Săvai că o și doresc și o pohtesc toți oamenii, iară în care lucru stă și să ție acela viață unii cu totul nu-ș știu.* VARLAAM, C. 4/22 ; cf. 5/1, 113/8.

pentru aceea : *Dă Dumnedzău unora mai mult, altora mai puțin, ce pentr-aceea să nu te sparii, săvai c-ai luat mai puțin decît alții, că toți într-un chip au cinste de la Dumnedzău.* VARLAAM, C. 245/20.

săvai că ... și, cu corelative în regentă :

iară : *Vino și veri vedea că săvai că iaste și om, iară mai presus de puterea omenească le face toate.* VARLAAM, C. 32/18 ; cf. 484/20, 486/7.

iară pentru aceea : *Iară apostolii, săvai că și mai denainte n-au mărturisit de Hristos, iară pentr-acea cu ochii săi vădzură pre Hristos.* VARLAAM, C. 119/1.

iară tot : *Carii săvai c-au și căzdut în păcate, iară domnul tot dzice că sămt oile sale.* VARLAAM, C. 255/27.

însă pentru aceea tot : *Acesta săvai c-au și greșit ca un om cu trup neputincios ce iaste și l-au prilăstit prins diavolul, însă pentr-acea tot n-are diavolul nici o putere prins.* VARLAAM, C. 17/1.

și ... tot : VARLAAM, C. 158/11 (vezi citatul mai sus, s. *măcar săvai că și*).

săvai de : *Așijdere și muierile să plece bărbaților săi, săva de n-arî îngădui cineva cuvîntului, pentru viața muierilor curatî fără cuvînt să se dobîndească.* N. TEST. în COD. VOR. 151—153.

săvai de și : *Făcusă giurămînt să nu-ș mai iasă din chilia pesterii, săvai de i s-ar fi și tîmplat premejde.* DOSOFTEI, V.S. 43_1 (în DA S.V. *săvai*).

săvai ... să : *Adeverescu-ți că săvai foc să m-are arde, săvai fieri să m-are mînca, săvai marea să m-are îneca, săvai sabie să m-are tăia, săvai tot trupul în mii de bucăți să s-are zdrumica, eu ... nu mă voi lepăda.* VARLAAM, C. 431/16.

săvai să ... și : *Nu mi să cade să căotăm înapoi, săvai să ne-are hi și cu greu.* VARLAAM, C. 334/12 ; cf. 336/30.

Cu corelative în regentă :

iară : *Și cela ce va crede în mene săvai s-are și muri trupește, iară de moartea sufletului nu să va teme.* VARLAAM, C. 62/15.

iară ... tot : *Săvai că iaste și de lemn svănta cruce, sau de aur, sau de argint, sau și de altă de ceva, iar puterea celuia ce s-au răstignit prinsă tot lăcuiaște într-însa.* VARLAAM, C. 49—50.

săvai și : *Dintr-aceia iaste întîi și acesta svînt de astădzi, marele Ioann, săvai și cu multă vreme mai apoi s-au arătat.* VARLAAM, C. 451/6.

Cu corelative în regentă :

iară : *Săvai și în patru stihii să rășchiră trupul omului deca moare, iară Dumnedzău poate să-l stringă iarăși într-una ca și pre Lazar.* VARLAAM, C. 60/20 ; cf. 279/15, 329/13.

iară pentru aceea tot : Săvai ești și păcătos și păcatele tale te-au depărtat de Dumnedzău, iară pentru-acea tot să te rogi mai cu mare jele, că Măria sa este milostiv. VARLAAM, C. 254/14.

Între conjuncțiile care apar cu valoare concesivă în secolul al XVII-lea *deca* are această valoare printre numeroase altele : este și condițională, temporală și cauzală. Caracteristică pentru secolul al XVII-lea este însă apariția unor noi elemente specifice propoziției concesive.

Conjuncția *deși* nu reprezintă propriu-zis o noutate. Locuțiunea *de ... și*, cu cele două elemente distanțate între ele, se întîlnește sporadic încă din secolul anterior, iar în secolul al XVII-lea ea este foarte frecventă. În acest secol adverbul *și* începe să fie plasat în imediata succesiune a lui *de*, ceea ce a putut duce la sudarea lor în această formă și apoi la transformarea locuțiunii *de și* într-o conjuncție simplă [1], specializată pentru introducerea propozițiilor concesive. În ceea ce privește raportul de forțe dintre formațiile *de* (...) *și* și *să* (...) *și*, acesta s-a schimbat în secolul al XVII-lea în mod evident în favoarea lui *de* (...) *și* ; mai ales în forma *deși* (scris și *de și*), formația cu *de* se folosește și mai tîrziu din ce în ce mai mult, pe cînd *să* (...) *și*, care precumpănea în *Cazania* a doua a lui Coresi (1581) și care e încă atît de frecvent la Varlaam (1643), pierde treptat terenul, căderea lui în desuetudine fiind legată de renunțarea la *să* și în cadrul propoziției condiționale.

În secolul al XVII-lea se dezvoltă grupa locuțiunilor conjuncționale formate în jurul adverbului *măcar* : pe lîngă *măcar să* și *măcar să ... și* (*măcar și ... să*) moștenite din secolul precedent, apar acum *măcar că* (la Coresi e *măcar căce*), *măcar că și*, *măcar de* și *măcar de ... și* (*măcar și ... de*). Mai mult, adverbul *măcar* a putut căpăta el însuși valoare de conjuncție concesivă, introducînd fără nici un adaos propoziția subordonată respectivă, iar în această calitate formează și locuțiunea *măcar ... și* (în care *măcar* are valoare de conjuncție, nu de adverb ca în *măcar că*, *măcar de*, *măcar să*).

Caracteristică secolului al XVII-lea este grupa de locuțiuni conjuncționale formate în jurul cuvîntului *săvai*. Încă din secolul al XVI-lea *săvai* este folosit ca adverb cu sensul „cel puțin" (*lasă să grăiască sluga ta săva numa un cuvînt* P.O. 186/2 ; cf. 94/8) și ca element care conferă unui pronume sens nehotărît (*săva ce* : P.O. 138/2 ; cf. 139/12, 171/3), întrebuințări în care este sinonim cu *măcar* ; în afară de aceste valori, *săvai* era și conjuncție coordonatoare disjunctivă (sec. al XVI-lea și al XVII-lea) și subordonatoare condițională (sec. al XVI-lea, izolat : P.O. 62/16, 187/1—2). Toate aceste întrebuințări, dar mai ales sinonimia cu *măcar* au putut duce la formarea locuțiunilor conjuncționale concesive bazate pe adverbul *săvai* și la folosirea lui *săvai* cu valoare de conjuncție concesivă în locuțiunea conjuncțională *săvai și*.

Formațiile cu *săvai* sînt perfect paralele cu cele cu *măcar*, dar mai puțin numeroase decît acestea. Și unele și altele au valoare exclusiv concesivă și prezintă aceeași tendință spre o acumulare de elemente marcante :

[1] Vezi discuția de la p. 178.

măcar că și = *săvai că și*, *măcar de și* (*măcar și de*) = *săvai de și*, *săvai să și* (ca *măcar să și* apărut în secolul precedent), culminînd cu pleonasmul evident din *măcar săvai că . . . și*. Este impresionant de asemenea numărul mare de combinații mai ales la cele cu *măcar*, care sînt cu atît mai interesante cu cît s-au fixat în limbă, pe cînd formațiile cu *săvai* au avut o existență scurtă în limba literară.

Sinonimă cu *măcar că* și *săvai că* este și locuțiunea conjuncțională *batîr că*, locuțiune cu caracter regional ardelenesc, care apare în *Noul testament* de la 1648. Ca formație, această locuțiune se deosebește de sinonimele ei prin faptul că *batîr* are ca etimon o conjuncție concesivă.

Pentru secolul al XVI-lea arătam că bogăția mijloacelor de construcție nu este pusă în valoare de cei care mînuiesc în scris limba epocii. În secolul al XVII-lea, în schimb, la un scriitor ca Varlaam, în *Cazanie* (1643), se găsește folosit, într-o singură operă, aproape tot inventarul elementelor conjuncționale care introduc concesive: *că* (240/7), *cum* (236/17), *de* (29/7, 220/19, 262/28), *deca* (329/20), *de ... și* (34/12, 162/3, 254/12 ...), *deși* (2/2, 209/5 ...), *în loc ce* (4/16, 176/28, 429/6), *macar* (87/23), *macar că* (258/16, 383/7), *macar că* (...) *și* (36/2, 127/29, 150/21 ...), *macar să* (58/17), *macar să* (...) *și* (27/5, 138/7, 282/26), *macar săvai că ... și* (158/11), *macar și* (87/21, 107/4, 130/30), *macar și de* (286/31), *macar și* (...) *să* (8/26, 211/27, 445/28), *să* (149/9), *să ...și* (3/18, 50/17, 183/11, 197/24 ...), negativ *să nu ... nici* (201/17), *săvai că* (4/22, 4/1, 245/20), *săvai că* (...) *și* (49/32, 62/15, 334/12 ...), *săvai și* (60/20, 279/15, 329/13 ...), *unde* (315/25). În același timp, Grigore Ureche nu are însă decît concesive cu *de*, *măcar* și *măcar că*.

În ceea ce privește construirea concesivelor cu corelative în regentă, se continuă sistemul folosirii drept corelative a conjuncțiilor adversative: *ce*, *iară*, *însă* (nu se mai folosește însă *e*, dispărut și de la propozițiile adversative), precum și folosirea adverbelor *încă* și *atunce*. Este de remarcat că în acest secol se dezvoltă corelativele adverbiale specifice: *tot* (VARLAAM, C. 149/9) și *totuși* (VARLAAM. C. 29/7), la care se adaugă, ca element nou, locuțiunea *pentru aceea* (VARLAAM, C. 245/20; astăzi, este corelativ regional ardelenesc). Și aici, ca și la conjuncțiile care introduc concesiva însăși, se continuă tendința de a acumula elemente marcante ale raportului respectiv, ajungîndu-se la corelative ca *iară tot* (VARLAAM, C. 255/27), *încă tot* (VARLAAM, C. 220/19), *și tot* (VARLAAM, C. 158/12), *iară pentr-aceea* (VARLAAM. C. 119/1, *iară pentr-aceea tot* (VARLAAM, C. 254/14) și *însă pentr-aceea tot* (VARLAAM, C. 17/1). *Unde* concesiv, care în secolul anterior nu avea corelativ, apare la Varlaam cu corelativul *acolo*, ceea ce demonstrează că valoarea adverbială a lui *unde* se simțea încă, în ciuda întrebuințării sale conjuncționale:

Unde să cădea să-i pae bine și să mulțămească dătătoriului celui de bine, el acolo răpști și-i păru rău de bine ce dobîndi acea fămeie (C. 315/25).

Mai interesant este faptul că locuțiunea conjuncțională *în loc ce*, care la Coresi avea corelativ adversativ (*e*), apare la Varlaam nu numai cu un corelativ de acest fel (*iară*: C. 4/16, 439/6—7), ci și cu corelativul

adverbial *acolea* legat de sensul lexical inițial al substantivului *loc* din cadrul locuțiunii concesive :

În loc ce era să să închine lui Hristos și să să mire de puterea lui și să creză, acolca să lepădară dins și de binele lui și-l goniră de-l rugară să să ducă din hotarăle lor (176/28).

În comparație cu secolul al XVII-lea, secolul al XVIII-lea aduce mai puține noutăți în felul de construire a propozițiilor concesive. Mijloacele de introducere a concesivelor sînt aceleași ca în secolul anterior, cu cîteva deosebiri, în sensul renunțării la unele elemente, ca și al apariției unora noi.

Nu se mai folosesc în limba literară a acestui secol formațiile cu *săvai* și nici locuțiunea conjuncțională *în loc ce*. În ceea ce privește locuțiunile formate cu *săvai*, mai rezistentă s-a dovedit a fi locuțiunea conjuncțională *săvai că*. Ultimul care o mînuiește în limba literară este, în pragul acestui secol, stolnicul Constantin Cantacuzino ; în *Istoria Țării Rumînești* a acestui cărturar, locuțiunea *săvai că* ocupă locul întîi între elementele care introduc propoziții concesive : din numărul total al concesivelor din această operă, cu *săvai că* sînt construite 25 de propoziții, număr de care se apropie numai cele 22 de propoziții construite cu *măcar că*, în timp ce conjuncția care ocupă locul următor ca frecvență, *de ... și*, apare numai de 4 ori, iar altele și mai rar. Această frecvență ar fi de natură să denote o poziție solidă în limbă pentru locuțiunea *săvai că*, dar, cu toate acestea, ea nu mai apare în textele literare ulterioare : în manuscrisul DA este înregistrată pentru ultima oară într-un text manuscris din anul 1725, unde este sau un regionalism arhaic sau un arhaism cărturăresc, iar după Al. Andriescu ea se conservă pînă astăzi în „unele graiuri din nordul țării", ca element arhaic [1]. Formațiile cu *săvai* pot pune probleme de răspîndire geografică și pentru secolul al XVII-lea. Majoritatea formațiilor cu *săvai* se întîlnesc în texte provenind din Moldova (la Varlaam, Miron Costin, Dosoftei) sau din Ardeal (*Noul testament* de la Bălgrad) ; locuțiunea *săvai că* este singura înregistrată și în Muntenia, și numai în *Mărgăritarele* fraților Greceanu din 1691, la traducerea cărora a colaborat și Stolnicul Cantacuzino. După Al. Andriescu, „conjuncția consecutivă" (sic !) *săvai* în cronica Stolnicului Cantacuzino este un arhaism (din categoria celor păstrate și astăzi în graiurile populare). Întrucît însă Muntenia epocii anterioare nu-l are, nu se poate vorbi de un caracter propriu-zis arhaic. După părerea mea, locuțiunea regională moldovenească și ardelenească *săvai că* a putut fi folosită în textul *Mărgăritarelor* traduse în Muntenia ca un element de limbă literară caracteristic stilului bisericesc (preluat poate din reproducerea *Cazaniei* lui Varlaam în *Cazania* de la Mănăstirea Dealului), iar la Stolnicul Cantacuzino este împrumutată în alt stil, ca un arhaism de proveniență bisericească.

---

[1] *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași* (serie nouă), Secțiunea a III-a (Științe sociale), t. III (1957), fasc. 1—2, p. 106.

Locuțiunea concesivă *în loc ce* apare pentru ultima oară în cronica anonimă a domniei lui Constantin Brîncoveanu, în primii ani ai secolului al XVIII-lea :

În loc ce am avut și avem nădeajde de mîntuință din mîinile turcilor păgîni, acum de la dumneavoastră să ne vie peire, care nădejde la noi va să fie în deșert? (P. 22).

Ea este înlăturată de apariția noii locuțiuni *în loc să*, care introduce propoziții subordonate opoziționale, cu un conținut foarte apropiat de concesive.

În mod izolat am întîlnit la începutul secolului al XVIII-lea două elemente concesive pe care le-am notat, tot izolate, în secolul al XVI-lea și pe care le-am presupus dispărute între timp :

căci : *Dat-au oamenilor trupul lui în robie și nice cu aceea nu i-a putut strica slobozia sufletului. Și căce au îmblat dintr-un loc într-alt loc, tot nu l-au putut scoate din firea lui. Isopie* — 1705 (la GASTER, CR. I 350).

direpț că : *Eu cu adevărat nu știu, direpț că lăcuiesc în vechea Dachie.* CANTACUZINO, IST. 39.

Dar în secolul al XVIII-lea înregistrăm totuși și mijloace de construcție noi. Încă de la începutul secolului, la Stolnicul Constantin Cantacuzino elementele conjuncției compuse *de ... și* apar în ordinea ***și de***, care se menține și mai tîrziu ca o variantă secundară a lui *de* (...) *și* :

Puțini au fost pămîntenii aceștii țări, cum să vede, ca aceia ca să șază ei să scrie ale patriei lor și să istorească întîmplările moșiei lor, precum fac alții de ale lor, și de nu mulți și multe, însă tot fac, iar la noi mai nici unul. IST. 4 ; cf. 94. (Exemplu mai clar în *Pravilniceasca Condică* din 1780, p. 134 : *Cîți vor fi călătoriți în loc depărtat ... sau, și de să află de față, dar sînt zăticniți din vreo întîmplare din cele deosebite ... au soroc de patru ani.*)

Către sfîrșitul secolului începe să se folosească, pentru accentuarea ideii de concesie, adverbul *chiar* ca însoțitor al unei conjuncții. Cu acest element au luat naștere treptat o serie de locuțiuni conjuncționale, dintre care deocamdată găsim combinația *chiar* + *să* întărită pleonastic și de *și* adverbial, deci locuțiunea ***și chiar să*** :

Căci, și chiar să fie voia stăpînului a-l da la altul, cel mai înainte arendar cu marafetu judecății îl scoate afară. Doc. din 1791, în PRAV. COND. 208.

Tot acum întîlnim, cu valoare concesivă, locuțiunea conjuncțională ***în vreme ce***, cu valoare fundamentală temporală :

Dumneavoastră boierilor judecători de la departamenturile amîndouă: de opt și de șapte, făcînd domnia mea perierghie anaforalilor care ies dă la aceste departamenturi, vedem unile numai cu cîte trei, patru iscălituri, altele numai cu cîte doao, în vreme ce domnia mea avem întocmite și încheiete aceste departamenturi cu toate orînduitele persoanile lor. Doc. din 1793, în PRAV. COND. 193.

În general, secolul al XVIII-lea nu este o perioadă de transformări pentru construcția propoziției concesive, ci o perioadă în care se continuă situația moștenită. Din mulțimea de mijloace existente fiecare scriitor își alege un număr mai mult sau mai puțin limitat și variat de la un

scriitor la altul și, chiar între acestea, există unele folosite cu predilecție. Comună tuturor este preferința manifestată pentru formațiile cu *măcar*, îndeosebi *măcar că*, dar și *măcar de* (. . .) *și* (sau *măcar și de*). La Neculce, cel puțin, locuțiunea *măcar că* este net distanțată, ca frecvență, de toate celelalte conjuncții și locuțiuni concesive.

Corelativele folosite sînt și ele aceleași ca în secolul trecut, continuîndu-se și sistemul cumulului de corelative de tipul *iar încăși, iară tot, însă tot* (Stolnicul Cantacuzino), *dar tot* (Neculce). Cu Stolnicul Cantacuzino (IST. 4) încetează funcțiunea de corelativ a adversativului *ci*, atît de viu încă în secolul al XVII-lea; faptul stă în legătură cu restrîngerea și precizarea condițiilor de întrebuințare ale conjuncției *ci* în însuși cadrul propozițiilor coordonate adversative (în sensul că începe să se specializeze pentru a marca opoziția după o coordonată negativă). În schimb, de la Radu Popescu se folosește frecvent drept corelativ noua conjuncție adversativă *dar* (CR. 103, 165; cf. NECULCE, L. 103, 120 . . .). Spre sfîrșitul secolului se impune un nou corelativ specific, locuțiunea adverbială *cu toate acestea*, de care se leagă constituirea, în secolul următor, a locuțiunii conjuncționale *cu toate că*. *Cu toate acestea* este folosit atît în corelație directă cu o conjuncție concesivă: *de—cu toate acestea* (PRAV. COND. 68), cît și ca element de opoziție între două propoziții principale sau între două fraze (*ibid.*, 44, 100, 148). O primă apariție, izolată, a lui *cu toate acestea* se întîlnește la începutul secolului la Radu Popescu într-o construcție greoaie, în care expresia *toate acestea* este determinată de o atributivă, creîndu-se impresia că *cu toate acestea ce* introduce o propoziție concesivă:

Cu toate acestea, ce se nevoia Ștefan pentru stingerea văru-său, lui Costantin vodă, n-ar fi putut . . . (CR., în *Magazin istoric pentru Dacia* IV, 1847, p. 31).

În secolul al XIX-lea înregistrăm noutăți încă din primele lui decenii. Cea mai importantă este locuțiunea conjuncțională ***cu toate că***, pe care am găsit-o pentru prima oară la Iordache Golescu într-o piesă de teatru din 1818 (*Barbu Văcărescul, vînzătorul țării*), sub forma *cu tot că*:

Eu bine am făcut pînă acum, că și dă la calemgii, asemene ca mai nainte, am luat cu miile și sutele dă mii, cu tot că Bălăceanul să împotrivea și striga să nu iau nimic nici dă la ei, ca și ei să nu aibă cuvînt să ia după la săraci; dar ascult eu pă Bălăceanul la interesul mieu? PR. N. DR. 66.

Caracterul izolat al apariției acestei locuțiuni cît și forma deosebită de cea în care s-a fixat în limbă pot arăta că la Iordache Golescu surprindem într-adevăr momentul de constituire a noii locuțiuni concesive, cu raritatea și dibuirile ineronte începutului. După numai cîțiva ani însă, în opera fratelui lui Iordache Golescu, *Însemnare a călătoriei mele* de Dinicu Golescu, *cu toate că* este o locuțiune consacrată, care ocupă locul întîi în ierarhia după frecvență a mijloacelor de construire a propoziției concesive, net distanțată de celelalte: dintr-un total de 30 de concesive, 14 sînt introduse prin *cu toate că*; urmează 7 construcții cu *măcar*, de trei tipuri diferite, apoi 3 cu *deși* și 3 cu *în vreme ce* și, în sfîrșit, unele care apar cîte o singură dată.

Iată unul dintre cele 14 exemple cu *cu toate că*:

Un lucru, și numai, este supărător: praful cel mult din pietre, carele să pricinuiește din necontenitul umblet al caleștilor, cu toate că nu stau din udat și măturat. 44; cf. 41, 56, 60, 73, 80 ... Poate fi și întărit: ***cu toate că ... și*** 168.

Cu toate că se întîlnește apoi și la alți scriitori munteni din prima jumătate a secolului, de exemplu la Alexandrescu, în scurtul său *Memorial de călătorie* (O.C. 256, 284, 289; 3 exemple față de unul singur cu *deși*), la Ion Eliade Rădulescu (*Scrieri literare*, Craiova, 1939, p. 196) și la Bălcescu (O. 84, 155, 179, 194), la Gorjan (H. II 123, vezi SG I 130) și tot la muntenii din această perioadă găsesc pentru prima oară și complementul concesiv construit în mod similar cu un substantiv precedat de *cu* și cu adjectivul *tot* acordat cu substantivul: *cu toată această slobozenie, tot este o grădină din cele dintîi* (GOLESCU, Î. 153; cf. 49, 81); *cu toate defectele sale, noi nu ne împotrivim* (BĂLCESCU, O. 115; cf. 256). La scriitorii moldoveni contemporani *cu toate că* este mai rar: apare sporadic la Conachi (vezi GRAM. ACAD. I 388), la Negruzzi (*Păcatele tinerețelor*, E.S.P.L.A., 1952, p. 256) și la Alecsandri (PR. 203, 337), dar la Russo și la Kogălniceanu nu l-am găsit niciodată, deși acesta din urmă întrebuința locuțiunea adverbială *cu toate acestea* (S.A. 53; frecventă și la Negruzzi: S. I 70, 87, 158, 225; *cu toate aste* 222).

La scriitorii pașoptiști apar diverse compuse cu *chiar* (adăugat unor conjuncții care au și valori condiționale):

chiar cînd: *Chiar cînd va plăti aceste toate, nu se pot strămuta dintr-un sat decît doi țerani deodată.* BĂLCESCU, O. 98; cf. 87, 104. Cf. *chiar și cînd* la BĂLĂCESCU, în PR.N.DR. 127. La Dinicu Golescu găsim *cînd ... și* (Î. 62).

chiar dacă: *Trebuie să iasă pe scenă, chiar dacă ar fi să cadă moartă de uimire.* ALECSANDRI, PR. 237. Cf. BĂLCESCU, O. 233.

chiar de: *Dar chiar de-ar tăgădui boierul dreptul țeranului d-a răscumpăra renta, poate oare a-i tăgădui dreptul d-a cumpăra pămînt cu bani?* BĂLCESCU, O. 104.

În locul lui *chiar*, alături de *dacă* poate sta și adverbul *și*, ca în vechiul compus *de* (...) *și*; întîlnim astfel, la Alecsandri, o concesivă construită cu ***dacă ... și***:

Nu te bucura, proasto, că eu mă voi îngiosi a te cinsti cu loviturile mele și dacă te-am și amenințat dinioarea, nu nădăjdui că-mi voi uita rangul într-atîta încît să mă ating de tine. PR. 178.

Se întărește acum grupul de elemente concesive cu valoare fundamentală temporală. Alături de locuțiunea conjuncțională *în vreme ce* (GOLESCU, Î. 60, 100, 146), la scriitorii din prima jumătate a secolului este frecvent *cînd* concesiv, adesea însoțit de adverbul *dimpotrivă*[1]:

cînd: *Domnul Nicu Catargiu, luînd cuvîntul, zice: „Nu-mi era cunoscut, domnilor, că ceea ce numiți d-voastră în Valahia dijmă din acele*

[1] În limba contemporană *cînd* concesiv apare însoțit și de locuțiunea adverbială *de fapt*: *Se întreba de ce i s-or fi umezit ochii, cînd de fapt lui nici prin minte nu-i trecuse să se gîndească la moarte.* LUCEAFĂRUL, 1958, nr. 2, p. 3, col. 4.

legiuite se mai conservă, cînd la noi ca este abrogată încă din anul 1851 ..." KOGĂLNICEANU, S.A. 124; cf. 184 și 227.

cînd dimpotrivă : *Prin pedantism și pedantism antiromîn înțelegem iarăși cercarea de a împărți neamul în două limbi, cînd dimpotrivă încercările ar trebui țintite la înrudirea limbii obștești.* RUSSO, S.A. 145. Cf. ALECSANDRI, PR. 166.

Grupul elementelor de proveniență temporală a putut fi completat treptat și cu sinonimele lui *în vreme ce* : ***în timp ce, pe cînd, pe cîtă vreme***. Iată un exemplu cu *pe cînd* concesiv :

Fata zise cam răstit că de ce l-a adus în grădină de dimineață ca pe o femeie, pe cînd ar fi trebuit să meargă mai întîi la grajduri. ISPIRESCU, L. 20 (la Schreyer, *Der Adverbialsatz*, p. 336).

În același grup se încadrează și ***după ce*** (întîlnit la Coresi), pe care-l regăsim cu nuanță concesivă la I. L. Caragiale :

Astfel, din pricina unei neglijențe a comenduirii, am rămas nedecorat, după ce am luptat atîta! O. III 164; cf. II 183, VI 109.

Tot la I. L. Caragiale se întîlnește cu valoare clar concesivă locuțiunea conjuncțională ***fără să***, de proveniență modală :

Mă gîndesc la bestiile din menajerii; ele, afară de chinul dureros al captivității, mai sufăr unul, care acuma văd eu cît e de neplăcut — să rabzi, fără să le fi solicitat, privirile persistente ale unei mulțimi curioase. O. I 75.

Această locuțiune poate primi și ea adaosul adverbial, ajungîndu-se la ***și fără să***, combinație exclusiv concesivă :

Știi bine că, și fără să vrei tu, băiatul tot va trece. CARAGIALE, O. I 285.

De la mijlocul acestui secol încetează folosirea cu valoare concesivă a lui *unde* neînsoțit de prepoziția *de*. Ultimele exemple ni le oferă Pann (DA) și Ispirescu [1].

În prima jumătate a secolului este încă în floare procedeul folosirii unor corelative adversative în regenta concesivei : *dar* (GOLESCU, Î. 80, 121, 140, 162; BĂLCESCU, O. 66, 84, 123), *însă* (BĂLCESCU, O. 155; KOGĂLNICEANU, S.A. 123, 124) și chiar pleonasmul *dar însă* (BĂLCESCU, O. 213); conjuncția *iar* nu mai poate apărea acum, ca în secolele anterioare, drept corelativ al unei concesive. Conjuncția adversativă poate fi însoțită și de un corelativ adverbial : *dar tot* (GOLESCU, Î. 41, 138, 148), *și tot* (*ibid.*, 73) sau *tot însă* (NEGRUZZI, S. I 21). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea corelativele adversative sînt din ce în ce mai rare (se mai întîlnesc la Ion Ghica, sporadic la Creangă), excepții față de uzul general, care admite acum numai corelative adverbiale ca *tot, totuși, cu toate a(ce)stea* [2]. Încetarea folosirii corelativelor adversative înseamnă eliberarea propoziției concesive de confuzia formală cu coordonatele

---

[1] La Kurt Schreyer, *luer. cit.*, p. 336, care-l consideră însă adversativ subordonator : *Unde pînă aci umbla cu moarte în sîn, acum se mai liniști olecuță.*

[2] În secolul al XX-lea Sadoveanu mai întrebuințează construcții ca : ***De și*** *zgomote nu veneau din depărtarea munților,* ***dar*** *se gîcea într-acolo larma durerii și sîngerarea facelor prin noapte* (la Iordan, LRC[1], p. 737). Caracterul arhaic al construcției este însă evident.

adversative, aducînd o delimitare mai precisă între exprimarea aceluiași conținut prin subordonare și prin coordonare.

În sfîrșit, apropiindu-ne cu cercetarea propoziției concesive de zilele noastre, constatăm că și în secolul al XX-lea ia naștere un ultim mijloc de introducere a concesivelor, și anume locuțiunea conjuncțională *chit că*, exclusiv concesivă :

Dar învățătura cerea bani pe care ca, Rafira, n-avea de unde să-i cîștige, chit că ar fi vrut să muncească pentru băiatul ei pînă și-ar fi dat sufletul. Z. STANCU, *Rădăcinile sînt amare*, XXI, în G. LIT., 1958, nr. 23 (221), p. 4, col. 5.

La capătul expunerii asupra felului cum au evoluat de-a lungul secolelor mijloacele de construire a propoziției concesive în limba romînă, cred că se poate desprinde sensul acestei evoluții : de la elemente cu valori multiple la elemente specifice propoziției concesive, cu diverse adaose sau corelative menite să marcheze cît mai bine raportul respectiv. O caracteristică a propoziției concesive este numărul mare de mijloace de construcție ; deși în decursul timpului unele dintre ele au fost treptat părăsite, elementele noi care s-au tot creat au fost mai numeroase și cele mai multe dintre ele au rămas pînă astăzi. Nu orice formație nouă la un moment dat a reprezentat viitorul limbii, ci s-a întîmplat ca, după o viață mai mult sau mai puțin lungă și puternică, să dispară : este cazul locuțiunilor formate în jurul lui *săvai* în secolul al XVII-lea și dispărute o dată cu sfîrșitul aceluiași secol sau al locuțiunii *în vreme ce* din pragul secolului al XIX-lea. Unele noutăți, ca locuțiunea *măcar săvai că ... și* la Varlaam, au putut fi creații personale neînsușite de alt mînuitor al limbii. Valoarea de întrebuințare a diferitelor elemente s-a putut modifica, în ciuda menținerii lor în limbă ; această problemă va fi urmărită în cadrul prezentării de ansamblu a propoziției concesive în limba contemporană.

Deocamdată mi se par necesare două completări destinate să întărească ideea bogăției mijloacelor de care dispune propoziția concesivă :

1) Să nu se uite că, pe lîngă conjuncțiile și locuțiunile studiate aici, propoziția concesivă poate fi construită și cu pronume, adjective și adverbe nehotărîte de tipul *oricine*, *oricare*, *orice*, (*ori*)*cît* (*de*), *oricum*, *oricînd*, *oriunde*, care constituie altă serie de resurse.

Deși aceste mijloace de construcție nu intră în obiectul lucrării de față, trebuie remarcat faptul că exprimarea sensului nehotărît al unor asemenea pronume, adjective și adverbe poate avea legătură și cu elementele conjuncționale de introducere a propoziției concesive. Anume, în secolul al XVI-lea, se întîlnesc la Coresi (C^2) atît îmbinări ca *ce să* „orice" (388/8, 545/28), *unde să* „oriunde" (6/30, 76/14, 78/30), *cît să* „oricît" (95/20), *cît* (*de puțin*) *să și* „oricît" (424/17), *cum să și* „oricum" (14/12), în care conjuncția *să* sau locuțiunea conjuncțională *să și* marchează valoarea nehotărîtă a pronumelui relativ *ce* și a adverbelor relative *unde*, *cît*, *cum*, cît și îmbinări ca *oarecît* (*de mult*) *să*, *macară de ce să* (53/28), în care conjuncția însoțește cuvinte cu valoarea nehotărîtă marcată prin alte elemente (*oare-*, *macară*). Construcțiile de tipul al doilea

(pronume, adjectiv și mai ales adverb nehotărît + conjuncția *să*) continuă să existe și în limba contemporană :

Și-oricît de amărîți să fim,
Nu-i bine să ne deslipim
De cel ce viețile le-a dat! COȘBUC, *Poezii* (1951) 237.

Oricîte bunătăți să am, singur la masă, nu-mi ticnește. CARAGIALE, o. II 269.

Și alte conjuncții concesive pot apărea în propoziții care au cuvinte nehotărîte cu valoare concesivă :

Nu avea nici o trecere sau milă de iertare, oricît de mică de i-ar hi fost greșala. NECULCE, L. 334.

2) Unele graiuri regionale ne mai oferă încă un număr de elemente, pe care le consider interesante de enumerat ca o anexă la sistemul studiat al limbii literare. Iată lista acestora, extrasă din DA :

Bárim < turc. *barim* adv., general folosit ca adverb, apare, izolat, cu valoare de conjuncție concesivă într-un text din 1809 :

Plugarii... de s-ar învăța a-și face garduri vii, care barem se fac cu ceva osteneală, dară apoi țîn din nepoți în nepoți. ECONOMIA, 116.

Bătăr (*bătîr, batîr*) < magh. *bátor*, conj., mai răspîndit ca adverb, își păstrează și valoarea inițială (atestată pentru prima oară abia la 1818) de conjuncție concesivă :

Astă fată se mărită
Batăr nu știi face pită. DOINE, 279.

Batăr a dat naștere, după DA, și la două locuțiuni conjuncționale concesive :

batăr că (înregistrat încă de la 1648) :

Căci batăr că sîntem doi,
Noi nu ne temem de voi. MARIAN, NU. 422.

Locuțiunea *batîr că* se găsește și în unele opere ale lui Mihail Sadoveanu, de exemplu în *Frații Jderi* (o. XIII 675, 682), în *Șoimii* (o. I 211, 218) sau în *Ochi de urs* (o. XV 61).

batră... de (*batră* < *batăr*) :

Dar ea tot s-a rumeni,
Batră-un foi de l-a plăti. ȘEZ. III 125 (text din nordul Moldovei).

La cele două locuțiuni consemnate de DA se poate adăuga ***batîr să***, folosită de Mihail Sadoveanu în vorbirea unui personaj din romanul *Nopțile de Sînziene* :

Așa că eu de Sofronie Leca nu v-aș putea spune nimica, batîr să-mi dați și o mie de lei. o. XII 496—497. Cf. și o. I 282.

Magă < magh. *maga*[1] are valoare de conjuncție concesivă în nordul Transilvaniei (cf. VAIDA).

Máram < *măcar* + *barem* este conjuncție cu valoare concesivă tot în unele graiuri din Transilvania (cf. VICIU, GL.).

---

[1] Etimologie comunicată de acad. Al. Graur. În DA ms. se consideră că rom. *magă* reprezintă alterarea aspectului fonetic al lui *măcar*.

Pédig sau *pédic* < magh. *pedig*, conj., este conjuncție concesivă în nordul Ardealului (cf. CABA, SĂL. 99, ARH. FOLK. VI 298, C.V. 1949, nr. 3,35):

Frunza lungă mult mă mustră
De ce-am făcut cale pe pustă;
Pedic io nu o-am făcut,
Și n-o făcut bădița. ARH. FOLK. VI 298.

Tuma de = *tocmai de* este locuțiune conjuncțională concesivă în Maramureș:

De-acolo nu-i înturna
Tuma de te-ar vrea lăsa. PAPAHAGI, M. 71[1].

*

În ceea ce privește limba literară contemporană, *Gramatica* Academiei R.P.R.[2] înregistrează principalele mijloace de construire a propoziției concesive și chiar unele mai puțin uzitate. La inventarul făcut acolo, trebuie adăugate însă cîteva, a căror trecere cu vederea ar putea crea impresia că s-au pierdut între data apariției semnalată în lucrarea de față și epoca noastră. Au fost omise din prezentarea întreprinsă de *Gramatică* următoarele elemente existente în limba literară contemporană:

chit că (vezi un exemplu mai sus, p. 171);

cînd (valoarea concesivă a acestuia e recunoscută în vol. I al *Gramaticii*, cu un exemplu din EMINESCU, O. I 157:
Pătimaș și îndărătnic s-o iubești ca un copil
Cînd ea-i rece și cu toane ca și luna lui april?);

de unde: *Vezi să nu pați și tu ca simigiul și de unde, cu drept cuvînt, te așteptai să fii răsplătit... să nu capeți de la mine decît un encomion fluturatic.* ODOBESCU, S. III 10 (în DLRC este considerat greșit cu nuanță adversativă; cf. tot acolo două exemple recunoscute și de autorii dicționarului ca pur concesive: ALECSANDRI, T. 503; CREANGĂ, O. A. 285);

pe cînd, în timp ce, în vreme ce, pe cîtă vreme, rar folosite, dar echivalente posibile mai ales ale lui *cînd* și *de unde*;

diferite combinații cu adverbele *chiar* și *și* pe lîngă cele semnalate, de exemplu *chiar să, și fără să* etc.;

combinații cu *nici*, echivalentul lui *și* cînd regenta concesivei e negativă: *nici dacă mă bați, nu plec.*

Acad. Iorgu Iordan consideră că propoziția concesivă poate fi introdusă și prin *în ciuda faptului că*[3], care ar fi în această ipoteză locuțiune conjuncțională. Cuvintele respective se află însă într-o îmbinare anali-

---

[1] Pentru explicarea formației *tuma de*, cu *tocmai* „chiar", poate că interesează următorul citat vechi: *Iar alții i-au sfătuit să meargă, că cu mergerea sa toate să vor pogoli, orice mînie ar fi, tocmai și cărți de vor fi prins, le vor ținea mîncinoase mergînd față către față.* CRON. ANON. 68. O atestare veche, dar izolată, a locuțiunii concesive *tocma(i) de* am găsit în *Praxisul* lui V. Aaron (1805), p. 8: *Inclul, sorocit fiind la forumul de judecată, tocma de n-ar fi cuviincios forum, trebuie să să arate față.*

[2] Vol. al II-lea, p. 207—208.

[3] LRC[2], p. 711.

zabilă : *în ciuda faptului* are valoare concesivă, dar constituie complementul concesiv din regentă, iar substantivul *faptul* este determinat de propoziția atributivă următoare introdusă prin *că*. Nu avem a face deci cu o propoziție concesivă, deși acest complement concesiv + propoziția atributivă determinativă echivalează, din punctul de vedere al conținutului, cu o propoziție concesivă : *în ciuda faptului că sînt bolnav = deși sînt bolnav.*

După DLRC, limba contemporană ar avea și un *cum* cu valoare concesivă într-un exemplu ca :

Uscățiv, așa cum este, gîrbovit și de nimic,
Universul fără margini e în degetul lui mic (EMINESCU, O. I 132).

De fapt în construcția adjectiv + (*așa*) *cum* sau în varianta (*așa*) adjectiv + *cum* (cf. [Lui] *Doroftei. . . îi cam place să sugă, așa bătrîn cum este.* DELAVRANCEA, în DA s. v. *așa*) nu avem a face cu propoziții concesive, ci cu propoziții modale explicative introduse prin *cum*, care împreună cu cuvîntul explicat pot fi echivalente cu unele subordonate concesive, dar nu trebuie confundate cu acestea[1].

Alt exemplu dat de DLRC pentru valoarea de conjuncție concesivă a lui *cum* este :

Și cumu-i de păcătoasă
Tot se ține că-i frumoasă. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 440.

În acest exemplu *cum* nu este însă conjuncție, deci nu intră în obiectul lucrării de față.

Adevărate concesive conjuncționale introduse prin *cum* se întîlnesc numai în limba veche (secolele al XVI-lea — al XVIII-lea).

Pentru deosebirea de construcție dintre acestea și exemplele din DLRC sînt elocvente citate vechi ca :

Alții după acei fără de Dumnedzău, să aflară unii ca aceia care nu de tot părăsiră nunta împărătească, ce cum s-are părea că vor merge, iară pentru binele aceștii lumi. . . părăsiră dulceața cea cerească. VARLAAM. C. 236/17.

Ci tată-său, cum era așa bolnav, au eșăt cu oaste la Sirtchioi. POPESCU, CR. 72.

O construcție complexă glosată în DA și în DLRC printr-o locuțiune conjuncțională concesivă este construcția *să știu (de) bine că* dintr-un exemplu ca :

Să știu bine că fac și vrăji și cheltuiesc de la mine zece galbeni, nu se poate să nu-ți stau într-ajutor. SADOVEANU, O. XIII 586—587.

Deși sensul întregii construcții este într-adevăr „măcar să", „chiar dacă", analiza distinge propoziția concesivă introdusă prin *să* (*să știu bine*) + subiectiva cu *că* + regenta respectivă, deci nu avem a face cu o locuțiune conjuncțională specială.

Și alte construcții în care apare adverbul *bine* pun probleme legate de propoziția concesivă. Astfel, DA înregistrează o construcție *bine că — dar*, pentru care dă indicația „în prop. concesive", deși nici glosarea „admit că... dar ; las' că. . . dar" și nici exemplul *Bine că nu vrea să-mi plătească datoria, dar nu-mi dă nici bună ziua* nu se potrivesc cu subordona-

[1] Vezi *Propoziția modală*, p. 118 și *Propoziția cauzală*, p. 87—88.

tele concesive, ci cu cele pe care le-am numit cumulative.[1] (Probabil că termenul de propoziție concesivă se referă aici nu la categoria gramaticală exprimată, ci la ideea de concesie pe care o poate exprima admiterea provizorie a unui fapt.)

În schimb, cred că are valoare concesivă locuțiunea conjuncțională *de bine ce*, folosită în vorbirea familiară. DLRC califică această locuțiune drept adverbială și o glosează prin „abia că. . ., zadarnic"; exemplul dat în dicționar—*De bine ce-am venit trebuie să plec înapoi* — demonstrează însă atît valoarea conjuncțională a locuțiunii, cît și imposibilitatea înlocuirii ei prin „echivalentele" propuse *abia că* sau *zadarnic*. Sensul subordonatei *de bine ce am venit* mi se pare că este „deși abia am venit", deci glosarea locuțiunii conjuncționale *de bine ce* poate fi destul de complexă : pe lîngă valoarea gramaticală de element conjuncțional concesiv („deși"), trebuie inclus uneori și un anumit sens temporal adverbial („abia") : „deși abia... ".

Din punct de vedere formal, elementele conjuncționale care introduc propoziții concesive în limba contemporană pot fi clasificate în trei categorii :

1) Conjuncții (și adverbe) simple :

că, cînd, dacă[2], *de, deși*[2], *să*.

2) Conjuncții compuse și locuțiuni conjuncționale cu structură fixă : *chit că, cu toate că, de unde, în timp ce, în vreme ce, măcar că, pe cînd, de bine ce*. Tot aici își are locul (*și*) *fără să*, deși în varianta (*și*) *fără ca* (. . .) *să* elementele acestei conjuncții compuse sînt separabile prin intercalarea altor cuvinte din propoziție; ordinea în care se succed elementele componente este însă totdeauna aceeași.

3) Combinații mai mult sau mai puțin libere (cu elemente separabile sau intervertibile ca ordine) :

chiar (. . .) *dacă, chiar* (. . .) *de, chiar* (. . .) *să* (CEZAR PETRESCU, 1907 I 391), în ordine inversă *dacă* (. . .) *chiar* (CARAGIALE, O. IV 12), *de* (. . .) *chiar* (NEGRUZZI, S. II 188), *să* (. . .) *chiar* (CARAGIALE, O. II 286; *Gramatica* Academiei[3] dă acest exemplu ca ilustrare a lui *să* simplu);

măcar (. . .) *de, măcar* (. . .) *să*, în ordine inversă *de* (. . .) *măcar, să. . . măcar* (NEGRUZZI, S. I 10);

și (. . .) *dacă, și* (. . .) *de, și . . . să*, în ordine inversă *dacă. . . și, de. . . și* (numai separate)[4], *să* (. . .) *și*;

nici (. . .) *dacă, nici* (. . .) *de, nici* (. . .) *să*; spre deosebire de echivalentele lor cu *și*, combinațiile cu *nici* nu pot apărea în altă ordine.

Elementele conjuncționale care introduc propoziții concesive pot fi clasificate și dintr-un punct de vedere legat de conținut, și anume din punctul de vedere al realizării piedicii care se opune îndeplinirii acțiunii din regentă. Se disting astfel două tipuri de concesive : 1) concesive reale și 2) concesive realizabile sau ireale, numite și concesive condiționale[5].

---

[1] Vezi *Propoziția cumulativă*, p. 205.

[2] Compuse la origine, dar simple pentru vorbitorii limbii contemporane.

[3] Vol. al III-lea, p. 207.

[4] Acest compus nu se identifică cu conjuncția, devenită simplă, *deși*. Pentru deosebirile de conținut dintre ele, vezi p. 178.

[5] Cf. Kurt Schreyer, *lucr. cit.*, p. 328—332.

Concesivele reale sînt introduse prin următoarele mijloace: *că, chit că, (pe) cînd, (așa) cum, cu toate că, deși, de unde, după ce, în timp ce, în vreme ce, măcar că, pe cît vreme* și *(și) fără (ca) să*. Cu excepția lui *(și) fără (ca) să*, care se construiește numai cu conjunctivul, celelalte se construiesc de regulă cu modul indicativ, dar (în afară de *că*, fixat numai în construcții cu acest mod) se pot construi și cu prezumtivul și cu optativul, adesea cu valoare de potențial[1]. Chiar atunci cînd sînt construite cu aceste moduri, concesivele respective sînt tot reale: prezumtivul prezintă bănuiala ca reală, iar la optativ este reală dorința sau putința ca acțiunea să se îndeplinească.

Concesivele condiționale exprimă o piedică ipotetică realizabilă cînd sînt construite cu timpuri prezente și o piedică ireală cînd sînt construite cu unele timpuri trecute. Între elementele conjuncționale care introduc propoziții concesive condiționale distingem două grupe:

a) Unele conjuncții au mod specific de construcție: *să* și diversele lui combinații (*măcar să, chiar să, să și, nici să*) se construiesc numai cu modul conjunctiv, iar *de* simplu[2] și *măcar de* se construiesc numai cu modul condițional.

b) Celelalte conjuncții concesive condiționale — *chiar dacă, chiar de, și dacă, de... și, nici dacă, nici de* și *dacă* simplu — se construiesc atît cu modul condițional, cît și cu modul indicativ sau cu modul prezumtiv, dar nici cînd sînt construite cu indicativul ele nu exprimă o piedică reală, ci tot realizabilă sau chiar ireală.

Gramatica Academiei[3] discută problema modurilor folosite în propozițiile concesive și valoarea acestor moduri, dar faptul că vorbește în bloc de un mod optativ-condițional[4] și că nu distinge la locul cuvenit indicativul real de cel realizabil sau ireal, face ca paragrafele respective să fie confuze, cu afirmații eronate și mai ales incapabile să ducă la extragerea specificului unor conjuncții. Astfel, în enumerarea din volumul al II-lea (p. 210) a conjuncțiilor care se construiesc cu modurile indicativ, optativ-condițional și prezumtiv, sînt puse pe același plan *deși, de, că, dacă, chiar de, chiar dacă, cu toate că, măcar că* și *măcar de*, în ciuda faptului că ele nu au aceleași valori nici atunci cînd aparent modul predicatului este același.

Dar dacă în versurile lui Deșliu (*Lazăr de la Rusca*) citate în *Gramatică*[5]:

Ura toată strînsă stivă
De ne-ați pune-o împotrivă,
Tot om face unul mare
Din măruntele ogoare,

am înlocui pe *de* cu *deși, cu toate că* sau *măcar că*, sensul ar mai fi același?

---

[1] Pentru valoarea de potențial a optativului, vezi Al. Graur, *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în SG I, p. 127.

[2] Cu excepția discutată la p. 178.

[3] Vol. al II-lea, p. 210—213.

[4] Greșeala *Gramaticii* de a considera împreună condiționalul și optativul a fost semnalată de acad. Al. Graur, *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în SG I, p. 126.

[5] Vol. al II-lea, p. 209.

Scanned with OKEN Scanner

Predicatul ar rămîne în aceeași formă, *ați pune*, dar sensul n-ar mai fi condițional, realizabil, ci optativ : *cu toate că ne-ați pune împotrivă = cu toate că vreți să ne puneți împotrivă.*

Gramatica Academiei[1] afirmă că în propozițiile concesive „indicativul exprimă de obicei fapte reale, mai rar realizabile", fără a lega de loc aceste posibilități de conjuncția introductivă, deși pentru exemplificarea faptului real este silită să dea un citat cu *deși*, iar pentru faptul realizabil cu *chiar dacă*. Să examinăm aceste exemple.

Pentru indicativul exprimînd un fapt real se dau versurile lui Eminescu (O. I 130) :

Deși trepte osebite le-au ieșit din urna sorții,
Deopotrivă-i stăpînește raza ta și geniul morții.

Dacă în această frază *deși* ar fi înlocuit prin *chiar dacă*, piedica exprimată de concesivă nu ar mai fi însă reală, ci numai realizabilă.

Demonstrația inversă se poate face cu exemplul dat de *Gramatică* pentru „indicativ — fapt realizabil" :

Chiar dacă acest zgomot nu are nici un temei, el însă făcuse o așa mare întipărire asupra spiritului oștilor, încît sub nici o pricină ei [generalii maghiari] nu vor merge cu dînsul. BĂLCESCU, M.V. 699.

În această formă prin concesivă nu se afirmă precis dacă zgomotul are sau nu temei, dar se arată că ar putea să nu aibă. Dacă însă lui *chiar dacă* i s-ar substitui *deși* sau *cu toate că*, afirmația ar deveni categorică : *deși acest zgomot nu are nici un temei* este un fapt real.

Din *Gramatică* lipsește orice referire la valoarea ireală pe care o pot avea unele concesive (= concesivele condiționale), atunci cînd sînt construite cu timpul perfect al condiționalului, conjunctivului, prezumtivului și chiar cu indicativul (imperfect). Dar la propozițiile condiționale care, construite cu perfectul condiționalului, exprimă acțiuni ireale se dă, greșit, drept condițională o propoziție concesivă introdusă prin *dacă*[2] :

Aceasta era viața mamei Ilincăi pe vremea aceea, și dacă toate aceste lucruri s-ar fi petrecut aievea în ceasurile acelea, ea n-ar fi fost de loc mai fericită. VLAHUȚĂ, N. 21.

Tot ireală este și piedica din concesiva introdusă prin *să ... chiar* + perfectul conjunctiv, care figurează în exemplul din CARAGIALE, O. II 286 citat în *Gramatică*[3] pentru ilustrarea folosirii lui *să* în concesive.

Distincția între concesivele reale și cele condiționale este așadar un fapt care depinde de conjuncția introductivă, și nu de modul predicatului. În cadrul concesivelor condiționale, distincția între concesivele realizabile și cele ireale depinde de predicat, dar nu de modul, ci de timpul acestuia.

Afirmațiile de mai sus privesc limba literară contemporană. Istoria propoziției concesive ne arată că multă vreme cele două tipuri de concesive nu au fost distinse între ele prin conjuncțiile folosite. Printre exemplele pe care le-am dat mai sus pentru concesivele din secolul al XVI-lea există concesive reale construite cu *să* (+ indicativul ; vezi p. 154—155), iar

[1] Vol. al II-lea, p. 213.
[2] *Ibidem*, p. 216.
[3] *Ibidem*, p. 207.

la 1844 Alecsandri mai putea construi concesive ireale cu *de și* (+ condiționalul perfect) :

Nu am trebuință să mai adaug că ne-am rătăcit. Lucrul acesta de și cu adevărat nu ni s-ar fi întîmplat, totuși l-aș iscodi din capul meu pentru interesul acestei povestiri. PR. 40.

Într-o vreme conjuncția *de* (+ indicativul) putea introduce concesive reale (vezi un exemplu din P. S. 74 la p. 154). Astăzi acest uz se mai păstrează doar în proverbe ca cel citat în *Gramatica* Academiei (II 210) : *Calul, de e cu patru picioare, și tot se poticnește.* Probabil că la acest *de*, real, cu valoarea lui *deși*, se referă *Gramatica* în afirmația din volumul al II-lea (p. 208) : „conjuncția *de* cu valoare concesivă nu mai apare în limba literară actuală", afirmație care, făcută în acești termeni, surprinde, întrucît capitolul oferă exemple de concesive cu *de* din operele Mariei Banuș și ale lui Dan Deșliu, pe lîngă exemple mai vechi din operele lui Alecsandri și Coșbuc. În toate aceste exemple, *de* introduce însă concesive condiționale și trebuie făcută deci precizarea că el nu mai poate construi concesive reale decît în unele formule fixe. În același sens trebuie înțeleasă și constatarea că „*dacă* se întrebuințează foarte rar cu valoare concesivă" (209) ; e vorba tot de *dacă* real, concesivele condiționale cu *dacă* fiind destul de frecvente.

Istoria propoziției concesive prezintă deci o evoluție și în acest sens, al specializării elementelor conjuncționale pentru exprimarea caracterului real sau realizabil, respectiv ireal, al piedicii pe care concesiva o opune îndeplinirii acțiunii din regentă.

Distincția între concesivele reale și cele condiționale oferă și un temei pentru separarea formală a lui *deși*, conjuncție devenită simplă pentru vorbitorii limbii contemporane, de compusul cu elemente distanțate între ele *de . . . și*. Actuala conjuncție simplă *deși* provine, ce e drept, din *de* + *și*, ceea ce este egal cu *dacă* + *chiar*, dar sensul actual nu mai este acela de „chiar dacă". Considerarea lui *deși* ca un compus sudat pînă la pierderea ideii de compus nu este un simplu fapt de grafie, ci a fost legată și de schimbări de intonație și de accent în propoziția concesivă : actualul *deși* (accentuat pe elementul *și*) poartă accentul propoziției concesive, pe cînd în concesiva introdusă prin *de și* dintr-un exemplu ca cel din Alecsandri, PR. 40 citat mai sus, accentul principal al propoziției stă pe predicat, iar accente secundare au atît *de* cît și *și*. În limba contemporană *deși*, sudat, reprezintă altă conjuncție decît *de... și* (cu elementele totdeauna separate între ele prin intercalarea altor cuvinte) în primul rînd din punctul de vedere al conținutului : *deși* introduce concesive reale, pe cînd *de . . . și* concesive condiționale [1].

Deosebirea de conținut dintre propoziția concesivă reală și cea condițională reiese mai clar din referirea la categoria opusă fiecăreia. Se poate spune astfel că propoziția concesivă reală reprezintă exact reversul

---

[1] Spre deosebire de limba veche, care nu făcea această distincție. La Neculce se poate întîlni astfel *de și* concesiv condițional și, în schimb, *de. . . și* concesiv real :

Și de și cădea vreuna, cădea în lature, nu nemeria în obuz. L. 288.

Și acee domni, de le și scornisă, le ținè cîte un an, doi și le părăsiè. L. 350.

propoziției cauzale, situație pe care o ilustrează plastic următorul dialog extras din romanul *Quo vadis* al scriitorului polonez H. Sienkievicz (traducere românească de Al. Iacobescu, București, 1939) :

— ...*A îmbătrînit liniștit, cu toate că e un tîlhar.*

— ...*Sau poate din pricină că ... răspunse Vinicius* (I 247).

Spre deosebire de aceasta, propoziția concesivă condițională reprezintă reversul propoziției condiționale (care și ea exprimă numai acțiuni realizabile sau ireale) [1]. Iar dacă pentru concesiva reală sînt rare contextele în care ea să fie opusă propoziției cauzale (ca în exemplul de mai sus), concesiva condițională are adesea prilejul să apară în tovărășia opusei sale. E vorba anume de coordonarea unei condiționale cu o concesivă condițională într-un sistem a cărui analiză a creat dificultăți diverșilor cercetători. Tipul clasic al acestui sistem îl reprezintă versurile lui Eminescu (o. I 146) :

Dar acu vei vrea cu oaste și război ca să ne cerți,
Ori vei vrea să faci întoarsă de pe-acuma a ta cale,
Să ne dai un semn și nouă de mila Măriei-Tale...
De-o fi una, de-o fi alta... Ce e scris și pentru noi,
Bucuroși le-om duce toate, de e pace, de-i război.

Interpretarea dată propozițiilor *de-o fi una, de-o fi alta* și *de e pace, de-i război* diferă de la un cercetător la altul în ceea ce privește atît natura raportului de coordonare dintre ele (sînt sau nu disjunctive?), cît și calificarea lor ca subordonate.

Cunosc trei lucrări care s-au pronunțat asupra acestor propoziții :

1) *Gramatica* Academiei se ocupă de ele sub titlul „aparente propoziții disjunctive" [2]. După ce discută situația unor propoziții construite întocmai ca disjunctivele, dar care în realitate sînt copulative, se trece la exemplul nostru precedat de următorul enunț : „Alteori două propoziții opuse depind ambele de o regentă care are sensul aproximativ de « este indiferent »" ; după alte două exemple se trage concluzia : „În aceste cazuri nu avem de-a face cu propoziții disjunctive, ci în primul exemplu [= cel aici în discuție] cu condiționale". Ce opoziție poate exista între subordonatele condiționale, pe de o parte, și coordonatele disjunctive, pe de alta, nu se înțelege, știut fiind că o propoziție subordonată se poate afla într-un raport de coordonare cu altă subordonată. Ceea ce interesează aici este că în *Gramatică* amîndouă propozițiile din fiecare sistem sînt calificate drept condiționale. Dar se poate susține că în citatul dat se afirmă că *vom fi bucuroși cu condiția să fie război*?

2) Interpretarea aceasta o dă și Gheorghe Bulgăr în legătură cu un exemplu similar :

De lucram, de nu lucram,
Mamei tot drag îi eram (Alecsandri, *Poezii populare*),

în care găsește un „*de* cu funcțiune disjunctivă" care „poate

[1] Aceasta explică, deși nu scuză, faptul că în *Gramatica* Academiei s-a putut da o concesivă (condițională) drept propoziție condițională (vezi mai înainte p. 177).

[2] Vol. al II-lea, p. 165—166.

exprima și o ...condiție"[1]. După această interpretare, *dacă lucram, mamei îi eram tot drag.*

3) Un răspuns dat cititorilor în revista *Limba romînă*, 1956, nr. 2, p. 110, semnat *E. C.* se referă direct la exemplul nostru, aplicînd interpretarea exact opusă, în sensul că „*De-o fi una, de-o fi alta* și *de e pace, de-i război* sînt subordonate concesive", care „se găsesc, una față de cealaltă, în raport de coordonare[2] și sînt legate între ele prin juxtapunere". În felul acesta se ajunge însă la afirmația la fel de absurdă ca cea de mai înainte că *vom fi bucuroși în ciuda faptului că va fi pace.*

După părerea mea soluția justă nu este nici una dintre acestea. Cele două propoziții subordonate introduse prin *de* nu aparțin aceluiași tip de subordonate, ci una este condițională, iar cealaltă concesivă condițională[3]. Între ele, cele două propoziții sînt legate prin juxtapunere, iar sensul raportului de coordonare este copulativ (= *atît ... cît și*), cele două propoziții exprimînd alternative opuse între care nu există însă obligația de a alege una singură realizabilă. Deci: *vom suporta bucuroși orice, atît dacă va fi pace, cît și chiar dacă va fi război*; respectiv: *nu numai dacă lucram, ci chiar dacă nu lucram, mamei tot drag îi eram.* Conjuncția *de* este subordonatoare în fiecare dintre cele două propoziții, marcînd raportul în care se găsesc acestea față de regentă. Formal ea este aceeași în ambele, dar funcțiunea ei e deosebită: în una e condițională, în cealaltă concesivă.

Raportul copulativ de opoziție dintre cele două subordonate nu este exprimat prin conjuncție, ci ele sînt juxtapuse, opoziția realizîndu-se prin intonație. Părerea lui Gh. Bulgăr că *de* are funcțiune disjunctivă este fundamental greșită.

Alteori cele două subordonate juxtapuse sînt construite amîndouă cu conjuncția *că*, deși aceasta nu are, în nici o altă împrejurare, valoare condițională sau concesiv-condițională[4]:

Apoi asta nu-i omenie! Că s-o supăra, că nu s-o supăra conu Iordache, eu tot am să i-o trec la ureche. CEZAR PETRESCU, 1907, I 67.

Dar raportul de coordonare copulativă dintre o propoziție condițională și una concesivă condițională cu conținut opus poate fi marcat și printr-o conjuncție care exprimă alternativa sau cumularea: *ori, sau, și* etc. Cel mai adesea în sistemele de acest fel se întîlnește *fie că* în fruntea fiecăreia dintre cele două propoziții: *fie că va ploua, fie că va fi senin,*

---

[1] *Despre coordonatele disjunctive*, în „Cum vorbim", 1951, nr. 11, p. 25. Citatul complet este: " *De* cu funcțiune disjunctivă poate exprima și o ipoteză sau condiție", după care urmează versurile lui Eminescu:

De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămîi la toate rece (Glossa)

și apoi versurile populare din culegerea lui Alecsandri citate mai sus.

[2] Răspunsul ocolește însă precizarea felului acestui raport de coordonare.

[3] Cf. interpretarea justă dată în *Gramatica* Academiei R.P.R. (vol. al II-lea, p. 166) frazei „compuse formal din propoziții principale" *ori vii, ori nu vii, eu tot merg.*

[4] *Că* poate fi concesiv real (vezi p. 176 și 182); pentru valoarea condițională a lui *că*, vezi p. 198—199.

excursia tot o facem. Regional, în fruntea celor două propoziții se poate găsi *tir(i) că* :

Tir că beau, tir că nu beau, tot însetat sînt. PAMFILE, J. III 95 (în DA ms. s.v. *tiri*) [1].

După cum se vede din exemplele date, de obicei regenta are un corelativ (*tot, totuși*), care se justifică numai prin referirea la subordonata concesivă. Sistemul alcătuit dintr-o propoziție condițională și o concesivă condițională poate fi redus însă la o singură propoziție în care cele două alternative opuse se exprimă prin părți de propoziție : *de va fi vreme bună sau ploaie, excursia tot o facem* ; corelativul *tot* se menține, întrucît propoziția subordonată, condițională, are și un caracter concesiv prin subiectul *ploaie*. Iată un exemplu asemănător din traducerea fabulei lui La Fontaine *Lupul cioban* făcută de Tudor Arghezi :

De-ai lua-o, javră, iute sau domol,
Tot într-o zi te dai de gol.

În situații de acest fel lui *fie că* de la începutul propoziției i se poate opune un *sau, ori* din interiorul ei : *Fie că-n senin ori nouri va sta soarele ori luna* (VLAHUȚĂ, P. 46, în GRAM. ACAD. II 165).

Am subliniat mai sus bogăția de mijloace de construcție de care dispune propoziția concesivă. Bineînțeles însă, elementele conjuncționale enumerate în inventarul de la paginile 175—176 diferă destul de mult între ele din punctul de vedere al valorii lor de întrebuințare în limba romînă contemporană.

Gramatica Academiei constată, pe drept cuvînt, că *deși* este „cea mai frecventă și cea mai specifică conjuncție concesivă în limba contemporană" [2] ; aș adăuga însă precizarea că este vorba de cea mai frecventă conjuncție concesivă reală. Aceeași precizare este necesară și pentru observațiile mai dezvoltate pe care le face acad. Iorgu Iordan [3] asupra repartiției întrebuințării lui *deși, cu toate că* și *măcar că* între limba scrisă și vorbită de oameni instruiți, pe de o parte, și vorbirea populară, pe de alta. Fără precizarea că se referă numai la concesivele reale, afirmația acad. Iorgu Iordan, că s i n g u r a conjuncție concesivă care circulă în vorbirea populară este *măcar că*, este inexactă, întrucît în acest aspect al limbii noastre sînt frecvente și alte două locuțiuni în care figurează adverbul *măcar* : *măcar de* și *măcar să*, care introduc însă concesive condiționale.

---

[1] Sistemul alcătuit dintr-o concesivă coordonată cu o condițională poate avea încă două variante, care însă nu ne interesează aici :

1) Cele două subordonate sînt juxtapuse față de regenta lor, adică nu au nici o conjuncție subordonatoare care să le marcheze tipul raportului exprimat, dar coordonate prin conjuncție între ele :

Ori vii, ori nu vii, eu tot plec.
Noaptea, tare stă, tare nu stă, tragem în el ca-nt-on cîne. GR. S. V 363 (în DA ms. s.v. *tare*).

2) Atît raportul de subordonare a celor două propoziții față de regenta lor, cît și raportul de coordonare dintre ele sînt exprimate prin juxtapunere :

Vrei, nu vrei, bea, Grigore, agheasmă.

[2] Vol. al II-lea, p. 208.

[3] LRC², p. 711—712.

Și alte conjuncții pot introduce concesive reale în vorbirea populară, dar în condiții mai limitate de întrebuințare. De exemplu conjuncțiile *că* și *de* cu indicativul introduc propoziții concesive reale intercalate în cuprinsul regentei și legate de continuarea acesteia cu corelative ca *și tot*, *și încă*, *dar*, *dar și*. (Este singura situație în care folosirea corelativelor coordonatoare adversative în limba contemporană este nu numai permisă, ci chiar obligatorie.) Asemenea concesive se găsesc cu deosebire în expresii proverbiale de tipul :

Fierul, că-i fier, și încă ruginește, dar apoi noi care... ALECSANDRI, PR. 180.

Calul, de e cu patru picioare, și tot se poticnește (GRAM. ACAD. II 210).

Zinele că erau zine, dar rămaseră ca mute. RETEGANUL, P. II 16/5 (în DA ms. s.v. *zînă*).

Concesivele de acest tip introduse prin *de*, totdeauna, iar cele introduse prin *că*, de obicei, au același subiect cu regenta și sînt intercalate în regentă după exprimarea subiectului comun amîndurora. *Că* poate introduce însă și concesive cu subiect diferit de al regentei, dar tot intercalate în cuprinsul ei :

Eu, babei mele, — că merge pe douăzeci și patru de ani de cînd m-am luat cu dînsa... și tot nu i-am spus. CREANGĂ, P. 122 (în GRAM. ACAD. I 383).

Dintre celelalte conjuncții concesive reale, *cu toate că* este într-adevăr necunoscut vorbirii populare, cum remarcă acad. Iorgu Iordan [1], dar frecvent în limba scrisă. Despre recenta locuțiune conjuncțională *chit că* acad. Iorgu Iordan afirmă că ar caracteriza „limbajul avocaților" [2]; am citat însă mai sus un exemplu cu *chit că* din limba literaturii artistice (p. 171). E drept că scriitorul respectiv, Zaharia Stancu, este de profesie ziarist, dar cred că l-a folosit pe *chit că* în pasajul citat, care conține chiar un fel de vorbire indirectă, nu ca o influență a formației lui ziaristice, ci pentru izul familiar al locuțiunii, care se confundă adesea cu caracterul popular. În orice caz, *chit că* nu este astăzi o conjuncție cărturărească (în stilul științific nu poate apărea), ci se întrebuințează în conversație cu o nuanță stilistică familiară.

O serie de elemente conjuncționale ale concesivei reale nu sînt nici prea frecvente și au și condiții limitate de întrebuințare : (*pe*) *cînd*, *de unde*, *în timp ce*, *în vreme ce* și *pe cîtă vreme* se folosesc numai atunci cînd concesiva opune regentei fie acțiunea unui subiect diferit, fie acțiunea aceluiași subiect în împrejurări diferite sau asupra unor obiecte diferite. Cu alte cuvinte, nu putem construi cu aceste elemente concesiva din : *deși sînt bolnav, merg la lucru*, dar în *deși ieri am avut mari neplăceri, astăzi sînt vesel* se poate face substituirea lui *deși* cu elementele enumerate și tot așa în : *deși pe alții nu-i admit în preajma mea, pe tine te primesc cu bucurie* sau în : *deși doctorul mi-a interzis, eu m-am dus la lucru*. Dintre toate elementele din acest

---

[1] LRC², p. 711—712.
[2] LRA², p. 404.

grup, numai *de unde* se folosește și în limba vorbită și populară ; celelalte aparțin exclusiv limbii scrise.

În sfîrșit (*și*) *fără* (*ca*) *să* introduce propoziții concesive cu valoare negativă, echivalînd cu *deși nu* + conjunctivul. Este o formație cărturărească, destul de rar folosită.

La elementele conjuncționale care introduc concesive condiționale ierarhia frecvenței și repartiția pe stiluri este mai puțin precisă. Locuțiunea *chiar dacă* este cea mai obiectivă, fiind și precisă (specific concesivă) și lipsită de valori stilistice. *Măcar de, măcar să, să* (*și*) și *chiar să* sînt specific populare, dar tot populare sînt și *de* și *dacă*, folosite foarte des în limba literaturii artistice tocmai pentru că nu sînt specific concesive și exprimă raportul respectiv învăluit în nuanțe diferite (condiționale, temporale). De asemenea confuzii se ferește însă stilul științific, unde *chiar dacă* este exclusiv. *De . . . și* apare din ce în ce mai rar, și numai în limba literaturii artistice.

Interesantă este folosirea de către Mihail Sadoveanu a locuțiunilor conjuncționale regionale *batîr că, batîr să*, care, deși au o arie restrînsă, sînt inteligibile datorită echivalenței *batîr* = *măcar*.

O ultimă problemă pe care o ridică studiul mijloacelor de introducere prin conjuncții a propozițiilor concesive este aceea a legăturii acestor mijloace cu alte propoziții. Încercînd o sistematizare a elementelor conjuncționale concesive după sensul lor fundamental, constatăm că cele mai numeroase se folosesc și la alte propoziții subordonate : condiționale, temporale, locale, modale și cauzale.

Grupa elementelor comune cu propoziția c o n d i ț i o n a l ă este cea mai importantă, din secolul al XVI-lea și pînă astăzi. În această grupă intră, în primul rînd, conjuncțiile *dacă, de* și *să*, singurele propriu-zis condiționale. De acestea se leagă însă și compusele și locuțiunile dezvoltate pe baza lor cu ajutorul adverbelor *chiar, și* (*nici*), *măcar*, vechile *e, săvai, oare, vare*, reg. *tuma*.

Grupul elementelor de proveniență t e m p o r a l ă este destul de numeros : *cînd, după ce, pe cînd, în timp ce, în vreme ce, pe cîtă vreme*, dar cele mai multe dintre acestea nu sînt nici vechi, nici prea mult folosite. O caracteristică a elementelor conjuncționale concesive din această categorie este că o ușoară nuanță temporală se mai simte încă în unele împrejurări. Iată un exemplu în care concesiva exprimă și simultaneitatea :

Oricine ar fi cetit însă cu destulă luare aminte foaia noastră ar fi trebuit măcar să bănuiască: pe cîtă vreme pe toți oamenii de la putere îi tratam cu ou și cu oțet, pe bărbatul nostru de stat îl maltratam cu zahar și cu apă de trandafir. CARAGIALE, o. II 22.

Elementele de proveniență l o c a l ă au fost în secolul al XVI-lea și al XVII-lea numeroase. Mai devreme sau mai tîrziu însă a dispărut adverbul *io* și locuțiunea conjuncțională *în loc ce*, iar funcțiunea concesivă a lui *unde* a încetat. Singurul element local care introduce concesive în limba contemporană este compusul *de unde*.

De proveniență m o d a l ă sînt *fără să* și vechiul *cum*.

În sfîrșit, un element comun cu mai multe propoziții subordonate este conjuncția *că*. Ea ar putea fi considerată ca unica[1] reprezentantă actuală a grupului de elemente conjuncționale concesive de proveniență c a u z a l ă, care cuprindea în secolul al XVI-lea locuțiunile *de ce* și *dereptu căce* și conjuncția *căce* cu valoare fundamentală cauzală, precum și formațiile *că să* și *derept ce amu că să* constituite pe baza unor elemente cauzale (*că*, *derep ce amu că*).

La toate aceste elemente nespecific concesive distincția între valoarea concesivă și valorile fundamentale amintite aici este în general ușor de făcut. Majoritatea acestor elemente, adică *dacă*, *cînd*, *pe cînd*, *în timp ce*, *în vreme ce*, *pe cîtă vreme*, *de unde* (mai de mult și *unde* și *în loc ce*) și *fără să*, introduc și propoziții subordonate o p o z i ț i o n a l e. Între aceste valori — concesie și opoziție — distincția este mai fină; criteriile pentru această distincție sînt discutate în capitolul consacrat propozițiilor subordonate opoziționale[2], întrucît individualitatea acestora se definește tocmai în raport cu subordonatele concesive și cu coordonatele adversative.

Pe lîngă elementele de construcție comune cu alte specii de propoziții subordonate, subordonatele concesive au anumite legături și cu unele propoziții coordonate.

Este cunoscută legătura concesivelor cu propozițiile c o o r d o n a t e a d v e r s a t i v e[3], legătură de conținut manifestată și formal prin corelativele adversative cu care s-au construit mult timp propozițiile concesive[4].

Propoziția concesivă are însă legătură și cu elementele de construcție ale propozițiilor c o o r d o n a t e d i s j u n c t i v e. Această legătură se manifestă, în primul rînd, la elementele neconjuncționale de introducere a propozițiilor concesive: în formația pronumelor, adjectivelor și adverbelor nehotărîte care pot introduce concesive intră de cele mai multe ori un element care, în alte împrejurări, are valoare de conjuncție disjunctivă. Și nu e vorba numai de vechi forme verbale care au putut evolua în același timp spre conjuncții disjunctive și spre compusele pronominale (elementele *ori*, *oare*, *veri*, *vare*, *fie*), ci și de conjuncții disjunctive propriu-zise care au ajuns să intre în formația unui pronume sau adverb nehotărît. În *Tetravanghelul* lui Coresi se găsește formația *sau unde* (conjuncția disjunctivă *sau* + adverbul *unde*) cu valoare de adverb nehotărît („oriunde"):

Și grăi lor: sau unde veți intra în casă, aciia fiți pînă veți ieși de acolea (83/7),

iar în *Noul Testament* de la 1648 formația *au cine* (conjuncția disjunctivă *au* < lat. *aut* + pronumele relativ-interogativ *cine*), cu valoare de pronume nehotărît:

Că vare cine să va smeri în sine ca acest poroboc, acela iaste mai mare întru împărăția ceriurelor. Și au cine ar priimi pre un poroboc ca acesta în

---

[1] Dacă nu considerăm în același grup și locuțiunea *de bine ce*, care are și ea valoare cauzală.

[2] P. 211–212, 215–216.

[3] Vezi *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. al II-lea, p. 160, 209, 280; Al. Graur, *lucr. cit.*, în SG I, p. 130.

[4] Vezi mai înainte, p. 160, 165, 168, 170 și 182.

numele mieu, pre mine priimeaşte. Matei XVIII, v. 4—5 (la GASTER, CR. I 127).

Valoarea nehotărîtă a pronumelor, adjectivelor şi adverbelor nehotărîte care pot introduce şi propoziții concesive este marcată în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea şi de *săvai*: *săva ce* (P.O. 138/2, 139/12, 171/3), *săvai cui* (N. TEST. în COD. VOR. 157), *săvai unde* (VARLAAM, C. 331/17); *săvai* este însă în această epocă şi conjuncție disjunctivă (COD. VOR. CXLVIII, VARLAAM, C. 48/26—31, 50/10, 359/7, 450/12 şi *săveri* N. TEST. în COD. VOR. 149) şi adverb cu sensul „cel puțin, măcar" (P.O. 94/8, 186/2, VARLAAM, C. 13/6). Sinonimul lui *săvai* adverbial, adverbul *măcar*, apare şi el în legătură cu elemente pronominale nehotărîte (*macară ce boală* CORESI, C² 63/9; *măcar cît de*...PRAV. MOLD., ÎNDR. LEG. 34/108—7; cf. la CARAGIALE, O. II *măcar cine* 267, *măcar la ce* 275), uneori alături de un pronume nehotărît format cu alt element sinonim (GOLESCU, Î.: *măcar oricăruia* 176; *măcar pe oricare* 162; *măcar pentru oricare* 175, 176), iar la Dinicu Golescu îl găsim şi cu valoare de conjuncție disjunctivă (între părți de propoziție: Î. 25, 32, 145, 172, 177). Dar cu *săvai* şi cu *măcar* s-au format o serie de locuțiuni conjuncționale specific concesive; pe de altă parte, ele înseşi au putut fi folosite cu valoare de conjuncții concesive: *săvai*, rar şi numai în secolul al XVII-lea, iar *măcar*, regional, din secolul al XVII-lea şi pînă astăzi.

Cel mai clar se evidențiază legătura dintre elementele concesive şi cele disjunctive prin locuțiunile conjuncționale concesive întîlnite în secolul al XVI-lea *oare să* şi *vare să* ...*şi*, formate din conjuncția *să* (... *şi*) şi *oare*, respectiv *vare*, care aici au valoare adverbială, dar sînt de fapt conjuncții coordonatoare disjunctive. Se constată deci că şi între elementele conjuncționale concesive există unele comune cu elementele coordonatoare disjunctive; e vorba însă mai ales de o comunitate între conjuncțiile disjunctive şi unele elemente de formare a locuțiunilor concesive.

Datorită faptului că două sinonime conjuncționale concesive *săvai* şi *măcar* erau în acelaşi timp şi adverbe cu sensul „cel puțin", au putut avea loc şi alte înlocuiri sinonimice într-o direcție sau alta: *barim* < turc. *barim*, adverb cu sensul „măcar, cel puțin", a ajuns să marcheze sensul nehotărît al unui adverb ca *barăm cum* = oricum şi să introducă el însuşi, cu valoare de conjuncție, propoziții concesive, iar *batăr*, al cărui etimon este în maghiară conjuncție concesivă, apare în limba noastră numai regional cu această valoare şi e mai răspîndit ca adverb cu sensul „cel puțin, măcar", putînd intra, regional, şi în formații adverbiale nehotărîte: *batăr cît*. În sfîrşit, din contaminația lui *măcar* cu sinonimul *barem* a rezultat conjuncția concesivă *mărăm* întîlnită regional tot în unele graiuri ardeleneşti.

În discuția asupra legăturii dintre elementele concesive şi cele disjunctive poate fi atras şi un amănunt periferic, care arată însă din ce sensuri lexicale se pot dezvolta aceste valori gramaticale. Locuțiunea conjuncțională modernă *chit că* este calchiată după fr. *quitte à* [1], dar se bazează pe existența în limba noastră a elementului principal din locu-

[1] Cf. acad. Iorgu Iordan, LRA², p. 404.

țiunea franceză : rom. *chit* < fr. *quitte*. Sensul acestui cuvînt este „egal, indiferent", deci ar fi asemănător cu sensul etimonului presupus al conjuncției regionale *tiri* (care am văzut că apare adesea cu valoare copulativă între o concesivă și o condițională) : ngr. τέρι „la fel, egal" ; cf. v.-sl. *teri* „și". În limba contemporană am notat, izolat, și o formație concesivă care are la bază însuși cuvîntul *indiferent*, și anume formația locuțională ***indiferent că*** :

Veți conveni că autorul lui „Danton" și al lui „Bălcescu" a fost mai mult decît un simplu, indiferent că și talentat, om de teatru. Perpessicius, în LUCEAFĂRUL, 1959, nr. 14 (25), p. 7, col. 2.

În cadrul elementelor auxiliare cu care s-au putut forma locuțiuni conjuncționale concesive, se distinge deci o grupă formată din *măcar*, *săvai*, *oare*, *vare* și *chit*, elemente cu sensul aproximativ de „e indiferent" și dintre care unele pot avea și valoare disjunctivă, și o grupă de elemente adverbiale cu sensul general „și" : *și*, *chiar*, negativul *nici* și reg. *tuma* (= tocmai).

★

Din prezentarea de ansamblu asupra propoziției concesive construite cu elemente conjuncționale în limba romînă se pot desprinde o serie de concluzii :

1. Trăsătura principală, care se cuvine să fie subliniată și în concluzii, este bogăția mijloacelor de construcție. Această bogăție oferă, în primul rînd, resurse pentru variația stilului aceluiași vorbitor, dar nu numai atît. Într-un număr mare de elemente conjuncționale se poate face și o repartiție pe stiluri ale limbii și se poate manifesta și predilecția unor vorbitori sau scriitori pentru folosirea anumitor elemente.

2. În evoluția istorică a propoziției concesive se constată o pronunțată tendință spre permanenta înnoire a mijloacelor de construcție. Formațiile noi care apar mereu se adaugă unor elemente destul de numeroase existente încă din epoca primelor noastre texte. De cele mai multe ori ele nu aduc nici nuanțe de conținut noi, deci nu vin să umple goluri obiective. Crearea neîncetată a unor elemente noi se datorește nevoii de expresivitate : multe elemente cad treptat în desuetudine pînă la completa lor dispariție, altora, expresive la început, li se șterge orice nuanță afectivă sau stilistică și în locul lor apar altele care accentuează ideea de concesie sau caracterizează un timp un anumit stil al limbii. În această tendință de înnoire expresivă se înscriu și diversele formații care prezintă un cumul de elemente concesive mergînd pînă la veritabile pleonasme.

Istoria propoziției concesive în limba romînă confirmă deci observația lingvistului francez A. Meillet că ideea exprimată de conjuncțiile concesive se pretează în mod special la permanente înnoiri [1].

3. Evoluția istorică a propoziției concesive indică o tendință spre crearea de mijloace specifice concesivei. Toate conjuncțiile simple, dar și numeroase compuse și locuțiuni conjuncționale sînt comune cu alte pro-

[1] *Le renouvellement des conjonctions*, în *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, Paris, 1921, p. 172—173.

poziții subordonate; elementele conjuncționale concesive pot fi clasificate din acest punct de vedere în diverse grupe de conjuncții care au aceeași valoare fundamentală (condițională, temporală, locală, cauzală sau modală) sau care introduc și subordonate de opoziție, specie foarte apropiată de concesive.

Conjuncțiile simple, polisemantice, au servit ca bază pentru formarea unor locuțiuni specifice. Elementele auxiliare cu care s-au constituit aceste locuțiuni pot fi și ele sistematizate după sensul lor lexical.

4. Tendința de înnoire și tendința de a avea mijloace de construcție specifice au putut duce și la împrumutarea unor elemente conjuncționale străine. Este cazul conjuncțiilor regionale de origine maghiară *bátăr*, *mágă* și *pédig*, care demonstrează penetrabilitatea conjuncțiilor concesive.

5. Evoluția istorică a mijloacelor de construcție a propoziției concesive indică și o precizare a condițiilor lor de întrebuințare, mai ales în sensul specializării unor elemente conjuncționale pentru a exprima caracterul real al piedicii pe care concesiva o opune îndeplinirii acțiunii din regentă, față de altele care exprimă caracterul realizabil sau ireal al acestei piedici.

6. Din punct de vedere teoretic, studiul propoziției concesive demonstrează utilitatea distincției între concesiva reală și cea condițională.

7. Urmărirea felului cum a evoluat construirea propozițiilor concesive cu anumite corelative în regentă arată că direcția evoluției a fost de la corelativele conjuncționale adversative, care dădeau frazei un caracter mixt, opunînd elementelor subordonatoare altele coordonatoare, la corelativele adverbiale specific concesive.

Scanned with OKEN Scanner

Propoziţia condiţională

Cîteva dintre elementele conjuncţionale care introduc propoziţii condiţionale au avut parte de studii speciale de sintaxă istorică, consacrate mai ales originii lor. În această situaţie se găsesc conjuncţiile condiţionale de bază *să*, *de* şi *dacă*, de care s-au ocupat mai mulţi cercetători [1]. Nu se poate spune însă că, datorită acestor studii, se cunoaşte istoria propoziţiei condiţionale în ansamblu. Studiile la care m-am referit privesc istoria fiecărei conjuncţii amintite în legătură cu celelalte valori (temporale, cauzale, concesive etc.) şi, cel mult, concurenţa cu celelalte două; nici unul dintre aceste studii nu pune problema întregului inventar de elemente conjuncţionale de care a dispus, în diverse etape istorice, propoziţia condiţională, întrucît ele au fost elaborate din punctul de vedere al unor conjuncţii şi nu din punctul de vedere al propoziţiei.

Ceea ce ştim despre mijloacele de construire a propoziţiei condiţionale în secolul al XVI-lea sînt în primul rînd datele adunate de acad. Al. Rosetti, care enumeră conjuncţiile *de*, *de se*, *deca* şi *se* [2]. O. Densusianu, în *Histoire de la langue roumaine* [3], înregistrează valori condiţionale, în cadrul morfologiei, la elementele conjuncţionale *au*, *de unde*, *săva* şi *unde*. În sfîrşit, DA şi, apoi, N. Drăganu [4] vorbesc de valoarea condiţională a conjuncţiei *ca*.

Coroborînd toate aceste date şi adăugînd unele elemente pe care nu le-am găsit consemnate de alţii (*cînd*, *de ce*, *numai cum să*), tabloul mijloacelor de construire a propoziţiei condiţionale în secolul al XVI-lea se întregeşte. Elementele conjuncţionale folosite în acest secol la introducerea subordonatelor condiţionale sînt conjuncţiile *au*, *ca*, *de*, *deca*, *să*, *săva* şi compusul *de să*, adverbele cu valoare conjuncţională *cînd* şi *unde*, locuţiunile conjuncţionale *de ce* şi *de unde*; în combinaţie cu adverbul

---

[1] Kr. Sandfeld-Jensen (*de*), Mario Roques (*să, de, dacă*), N. Drăganu (*de, dacă* şi *ca*), Al. Procopovici (*de, ca, că* şi *dacă*) şi N. I. Barbu (*să*); titlul lucrărilor cu indicaţiile respective le-am dat în *Introducere*, p. 8.

[2] *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, p. 164.

[3] Vol. al II-lea.

[4] În DR III (1923), p. 274—275.

restrictiv *numai*, condiționala poate fi introdusă și prin *cum să*. Iată exemple :

au (?) : *Doamne, Dzăul micu, au feciu aceste, au iaste nedereptate în mănrule mele, au dediu celor ce-mi dederă reu, de se cadzu iată de vrăjmașii mei deșertu, se mănre iată vrăjmașul sufletul meu...* P. H. 4^{v} în P. S. (pasajul este semnalat și de Densusianu, HLR II 283) [1].

ca : *Și cum ochiul ca-l veri strica și veri orbi, tot trupul tău va pipăi în untunerec, așijderea și mintea ta deca veri da pre strîngerea comoarăi, lumina vieției nu veri putea cîștiga.* CORESI, C^{a} la GASTER, CR. I 23 (vezi și DA s.v. ca_1).

de : *Acestea toate ție da-voi, de veri cădea de mi te veri închina.* CORESI, T. 5 ; cf. 202, 204. Cf. CORESI, A. 111/9 ; CORESI, C^{a} 375—376.

Conjuncția *de* apare uneori în combinație cu *amu* : *Iară de vrea fi amu vreunii cu cuvinte și preamîndri, sau de ceia ce era dentru iudei slăviți și bogați bărbați adus Hristos, și aceia de vrea fi avut învățători cuvintelor lui, părea-le-se-vrea lucru omenesc a fi.* CORESI, C^{a} 332/28. Cf. CORESI, T. 203, 226.

deca : *Nemică nu-m da, ce děca veri face ce voi pofti, iară voi paște și păzi oile tale.* P. O. 121/3 ; cf. 92/4 ; 130/17. Cf. CORESI, C^{a} 375—376.

să (sau *se*) : *Iară se întrebari sămt și de cuvente și de numere și de legea voastră, voi vedeți înșivă, giudeț acelora nu voi să fiu.* COD. VOR. I 3. Cf. passim : P. S. 286/3 ; CORESI, A. 165/16 ; CORESI, C^{a} 372/2 ; P. O. 9/16...

Ca și *de*, conjuncția *să* poate introduce condiționale și în combinație cu *amu* : *Zise domnul: să amu lăsare tu oamenilor greșalele lor, lăsa-va și voao tatăl vostru deîn ceri e să nu lăsare tu oamenilor greșalele lor, nece tatăl vostru deîn ceri lăsa-va voao greșalele voastre.* CORESI, T. 10—11 ; cf. 222.

Conjuncția *să* apare și cu corelative în regentă, de obicei adverbiale :

așiș : *Porobocul nu poate veni de la tată-său ; că să ară veni de la el, așiș ară muri.* P. O. 186/13.

atunce : *Că se nu legea ta învățătura mea iaste, atunce peri-vrea în smerenia mea.* P. S. 259/2.

Izolat, se folosește drept corelativ și conjuncția coordonatoare *e* : *Sluga zise : dară să nu va vrea să vie muiarea cu mine în acest pămînt, e feciorul tău iarăș duce-l-voi acolo pre acel pămînt de unde tu ai ieșit?* P. O. 87/11.

săva : *Și săva varecărui semințeei bărbătească trupului bărbătesc piialea de înainte nu se va tăia împregiur, aceluia sufletul peri-va de între oamenii lui.* P. O. 62/16.

de să : *Întreba-voi voi și eu un cuvînt. De să-m veți spune și eu voi spune voao cu a cui putere acelea fac.* CORESI, T. 48. Cf. COD. VOR. XLIV 4.

cînd, în corelație cu *atunce amu* : *Iară cînd prea multă voroavă adeverită fi-va, și la sfîrșitul năpăștilor de vor vedea rău, și deacă nu vor mai putea răbda înotătorii bura, atunce amu cade-ne-se noao a mearge către mare putearnicul și milostivul domn.* CORESI, C^{a} 375—376. Cf. P. S. 47/6.

---

[1] Vezi discuția asupra acestui exemplu mai departe, p. 190.

unde : *Unde tu acceaca veri face, tu tine singur te veri ispăsi.* CORESI, Pr. 285 (la Densusianu, HLR II 289).

de ce : *Fie amu oarecine un muncitoriu iute și toți carei vor cădea în mînile lui mii de munci pune spr-inșii, deci acela, de se va lupta cu împăratul sau cu feciorul împăratului, de ce-l va ucide pre el și-l va omorî pre nederept, iară acea moarte și pre alții poate-i derepta.* CORESI, C² 465/9; cf. 76/25, 147/22.

de unde : *Toată muiarea ce roagă sau proorocește cu capul descoperit rușinează-ș capul ei ... De unde nu va să se îmbrobodească, el să-i taie părul.* CORESI, Pr. 147 (la Densusianu, HLR II 284); cf. CORESI, C² 342/6.

Conjuncțiile condiționale pot fi însoțite de un adverb cu sens restrictiv, care accentuează faptul că acțiunea regentei se îndeplinește exclusiv cu o anumită condiție. În *Palia de la Orăștie* se întîlnesc, astfel, combinații cu adverbul *numai* și una dintre conjuncțiile pe care le-am văzut introducînd propoziții condiționale (*deca, să, săva*) :

numai děca : *Nu te voi lăsa numai děca mă veri blagoslovi.* 133/6.

numai să : *Înainte-mi să nu veniți, numai să va fi venind cu voi fratele vostru.* 178/15 ; cf. 179/1. Cf. CORESI, C² 386/10.

numai săva : *Nu putem merge gios numai săva fratele nostru cel mai mic cu noi va fi.* 187/1.

Pe lîngă acestea, apare, în același text, și îmbinarea *numai cum ... să* ; elementul condițional ar fi aici *cum ... să*, pe care însă nu l-am găsit introducînd propoziții condiționale în alte împrejurări, adică fără adverbul restrictiv : *Dobitocul lor și bunătatea și tot săva ce au ei al nostru va fi, numai cum pre aceasta să îngăduim și cu noi să poată lăcui.* 139/12.

Elementele introductive ale propoziției condiționale par a fi destul de variate în acest secol. Între diferitele ei elemente conjuncționale există însă deosebiri mari în privința valorii lor de întrebuințare : raritatea folosirii multora dintre ele arată că în realitate propoziția condițională era destul de săracă în mijloace de construcție.

În primul rînd trebuie arătat că întrebuințarea conjuncției *au* pentru introducerea propoziției condiționale este izolată și chiar suspectă (în celălalt pasaj din *Psaltirea Hurmuzachi*, ps. 52, 3, invocat de Densusianu, conjuncția *au* se dovedește a fi interogativă indirectă la verificarea cu textul). Alte versiuni ale psaltirii prezintă în pasajul respectiv condiționale copulative (false disjunctive) : *se aș face ... sau să iaste ... sau să aș împrumuta* (P. S. 9/1). Ideea de condiție există indiscutabil, dar s-ar putea susține că în *Psaltirea Hurmuzachi* ea este exprimată prin juxtapunere, conjuncția *au* exprimînd raportul de coordonare dintre condiționalele juxtapuse.

În afară de aceasta, *ca* apare izolat cu valoare condițională : din cele trei exemple menite să ilustreze această valoare în DA, singurul cu valoare într-adevăr condițională este cel pe care l-am reprodus, completat, aici. *Săva* are valoare condițională numai în *Palia de la Orăștie* (Geneza), în două pasaje. *Unde* și *de unde* sînt și ele destul de izolate în *Apostolul* lui Coresi (nu toate exemplele date de Densusianu sînt condiționale). Locuțiunea condițională *de ce* pare să caracterizeze *Cazania* a doua a lui Coresi.

Scanned with OKEN Scanner

În perspectivă istorică e interesant de remarcat că toate aceste elemente au fost pierdute ulterior de propoziția condițională.

Dar nu numai elementele lipsite de viitor sînt rare în acest secol. Izolat apare și *cînd*, care ulterior va cîștiga teren, iar raportul de forțe dintre principalele conjuncții condiționale *să*, *de* și *deca* arată slaba poziție a lui *de* și *deca* în comparație cu *să*. Conjuncția *să* este în mod evident elementul condițional cu cea mai mare răspîndire și frecvență în acest secol.

Folosirea lui *de* este în progres : față de primele texte, în care valoarea condițională a lui *de* este absentă sau izolată și mai mult sau mai puțin discutabilă [1], textele coresiene oferă exemple clare și nu prea rare. În ceea ce privește textele anterioare lui Coresi, din *Psaltirea Scheiană* se citează un singur exemplu : *Cătră tire, doamne, chiem, zeul mieu, se nu taci de mere, de nu cându veri tăcea de mere și podobi-me-voi celora ce deșting în groapă* (47/5). După părerea mea, în acest exemplu *de* este final și nu condițional ; în schimb, mi se pare condițională propoziția introdusă prin *cînd* și intercalată în cuprinsul finalei : finală este deci *de nu ... și podobi-me-voi*, iar condițională *cînd veri tăcea de mere*. În celelalte versiuni vechi ale *Psaltirii*, ca și în textul modern din *Biblia* tradusă de V. Radu și Gala Galaction, acestor două propoziții le corespund fie două finale coordonate introduse prin *să nu cîndva să* (CORESI, P[2]), *ca nu cîndva să* (DOSOFTEI), *se nu cumva* (P. H.), fie o singură finală introdusă prin *ca nu cumva ... să* (în *Biblia* din 1938) : *ca nu cumva din tăcerea ta să ajung asemenea celor ce se pogoară în mormînt*. Din *Codicele Voronețean* se citează două exemple. În *vreme de voi dobîndi chiema-te-voi* (64,1—2) valoarea lui *de* ar putea fi și temporală, cum susține Mario Roques [2]. Lingvistul francez contestă însă și valoarea condițională a lui *de* din următoarea frază : *E se Dimitrie acesta și ceia ce sîntu cu rusul meșteri, de au cătră neștînre cuvîntu, negutători sîntu și antipati sîntu cum se ia sotu spre sotu* (XII—XIII), văzînd în *de* un element coordonator. În secolul al XVI-lea existau într-adevăr anumite construcții emfatice în care *de* coordonator apărea ca element de reliefare în cadrul unei propoziții subordonate : am remarcat acest procedeu la propozițiile cauzale condiționale [3]. Nu aceasta este însă situația în exemplul de mai sus, unde mi se pare clar că avem a face cu reluarea lui *se* condițional prin conjuncția, devenită sinonimă, *de* [4]. De aceea cred totuși că nu se poate afirma că *de* condițional nu apare în traducerile rotacizante [5] și aceasta nu numai datorită acestui unic exemplu, ci și compusului *de să* întîlnit cu valoare condițională tot în *Codicele Voronețean* (și, mai tîrziu, la Coresi).

Pentru valoarea condițională a conjuncției *deca*, cea mai veche atestare este considerată propoziția *deca durmiretu pre mijloc de hotaru* (P. S.), singurul exemplu dat de acad. Al. Rosetti pentru tot secolul al XVI-lea. Fraza din care se extrage acest citat este însă prea neclară pentru a se

---

[1] Vezi discuția la acad. Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, p. 164.
[2] *Lucr. cit.*, p. 827.
[3] Vezi p. 77.
[4] Vezi și Al. Procopovici, *Pe drumurile dicționarului*, în DR XI (1948), p. 40.
[5] Afirmația îi aparține lui Mario Roques, *lucr. cit.*, p. 839.

putea susține existența și natura unui raport de subordonare între propoziția introdusă prin *deca* și rest: *Deca durmiretu pre mijloc de hotaru, arepile porumbului argintite, și în mijloc de umerele lui în lucire de aur* (127/12). În *Biblia* din 1938 acest verset este tradus *O, de-ați rămînea tihniți lîngă vetrele voastre! Doar și aripile porumbiței sînt îmbrăcate cu argint și penele ei cu aur strălucitor!*, numai cu propoziții principale. Conjuncția *deca* din *Psaltirea Scheiană* ar putea avea deci valoare optativă într-o propoziție principală. Exemple sigure de întrebuințare a lui *deca* în propoziții subordonate condiționale se găsesc în schimb în unele texte coresiene (cel mai vechi pare cel din *Cazania* I, la GASTER, CR. I 23) și mai ales în *Palia de la Orăștie*, care numai în *Geneză* oferă 4 asemenea atestări.

În privința contingențelor cu elementele introductive ale altor propoziții este de remarcat, în primul rînd, faptul că numeroase conjuncții condiționale au în acest secol și valoare t e m p o r a l ă: *ca, de, deca* și *cînd*. Că între ideea de timp și cea de determinare condițională există o legătură de conținut și că valoarea temporală a putut constitui punctul de plecare pentru întrebuințarea condițională a unor conjuncții o arată și situațiile în care e destul de dificilă distincția între cele două valori, o subordonată introdusă prin elemente pur temporale putînd exprima nu numai o determinare temporală, ci și o nuanță de condiție:

Că pînă nu văm avea aceasta, iară acel veșmînt nu-l putem avea. CORESI, C² 308/1.

Numeroase elemente condiționale au și valoare c a u z a l ă, fundamentală (*de ce*) sau secundară (*să*), uneori alături de valori temporale (*ca, de, deca*) sau temporale și l o c a l e (*unde, de unde*).

Prin conjuncțiile *au* și *săva* se manifestă o interesantă legătură între elementele subordonatoare condiționale și cele coordonatoare d i s j u n c t i v e. Întrebuințarea cu valoare condițională a acestor conjuncții este însă foarte redusă.

Încă din acest secol condiționala apare construită uneori cu corelative în regentă. Corelativele mai obișnuite sînt adverbe cu sens temporal: *atunce, atunce amu* și chiar *așiș*, care are sens fundamental modal, dar se întrebuințează și în corelație cu propoziții temporale.

Renunțînd la o serie de elemente conjuncționale puțin folosite și în secolul al XVI-lea și adăugînd un singur element nou, propoziția condițională se prezintă în secolul al XVII-lea cu un număr mai redus de mijloace de construcție. Dintre elementele secolului anterior nu mai apar acum *au, ca, săva, de să, unde, de ce, de unde* și nici îmbinarea *numai ... cum să*. Inovațiile secolului al XVII-lea în domeniul propoziției condiționale sînt locuțiunile conjuncționale *de vreme ce* și *întru să* și folosirea conjuncțională a adverbului *cîndai*.

Locuțiunea ***de vreme ce*** apare în corelație cu adverbul *atunce*:

De vreme ce cel fără de vrăstă ce face greșală va fi de optspredzeace ai mărgînd, atunce să-l bage în hiară. PRAV. MOLD. 261 § 21; cf. *ibid.* și INDR. LEG. 4 § 13, 5 § 16, 13 § 45...

Uneori condiționala introdusă prin locuțiunea *de vreme ce* este coordonată cu alta introdusă prin conjuncția *de*:

Iară ***de vreme ce*** *i va fi zis să nu facă cutare greșală și el* ***de*** *o va face, atunce acela ce l-au trimis se va certa mai puțin după voia judecătorului.* ÎNDR. LEG. 333 § 16. Cf. PRAV. MOLD.

Această împrejurare, care dovedește perfecta sinonimie a celor două elemente, explică și apariția lor în aceeași propoziție condițională cînd elementul conjuncțional introductiv ajunge prea depărtat de verbul-predicat:

De vreme ce *cel fără de vîrstă, carele face greșală,* ***de va fi*** *de optsprezece ani mergînd, atunce să-l bage în fiară.* ÎNDR. LEG. 261 § 21.

Sinonimia locuțiunii *de vreme ce* cu conjuncția *dacă* explică, pe de altă parte, contaminarea acestor două elemente condiționale în locuțiunea, înregistrată izolat, ***dacă vreme ce***:

Daca vreme ce giudețul nu crede și de să va afla lucrul că nu-i de-a crederea, tot să să cearte ca un ucigătoriu de părinți. PRAV. MOLD. 99 § 24. Cf. ÎNDR. LEG.

Locuțiunea conjuncțională ***întru să*** apare izolat, în *Biblia* de la București, cu corelativul *întru aceasta*:

Întru aceasta numai să vor asămăna noao oamenii ca să lăcuiască cu noi, ca să fim un nărod, întru să să obrezuiască noao toată partea bărbătească, după cum sănt și ei obrezuiți (25^{v}).

Cîndai este un element condițional oarecum deosebit de celelalte, în sensul că nu este sinonim pur și simplu cu *dacă*, ci cu *dacă* + *cumva*. DA înregistrează această conjuncție în următoarele exemple:

Cîndai năvăleaște vreun hitlean sau vro fiară la tată-tău în pripă, iară tu să aibi cu ce-l sprijoni. MOXA 390/18.

Cîndai să va fi îndemnat fata ..., atunce silitorul să nevoiaște numai să o îndzestreadze. PRAV. (MOLD). 797.

Am întîlnit-o, de asemenea, în *Biblia* de la București:

Voi îmblînzi fața lui cu darurile ce merg înaintea lui și după aceasta voi vedea fața lui cîndai va priimi fața mea (24^{v}).

Într-o construcție specială apare, izolat, cu valoare condițională și conjuncția ***că***:

Să fie certat mai puțin decît că are fi făcut bani răi. PRAV. MOLD. 282. (În DA S.V. *că* s-a transcris greșit *puțini*.)

Propoziția condițională este aici termenul unei comparații complexe de inegalitate, care ar putea fi considerată, împreună cu *decît*, o propoziție comparativă condițională de inegalitate [1].

Secolul al XVII-lea se deosebește de secolul anterior și în privința întrebuințării elementelor condiționale comune. *Cînd* este în progres față de secolul al XVI-lea, ajungînd în rîndul elementelor condiționale de bază, alături de *de*, *deca* și *să*; alături de noua locuțiune *de vreme ce*, acest fapt întărește poziția grupului de elemente condiționale de proveniență temporală. Conjuncția *să*, deși este încă mult folosită, nu mai are o predominare netă asupra celorlalte conjuncții. Îndeosebi *de* condițional

[1] Vezi mai înainte, p. 131 și 136.

s-a dezvoltat mult, concurîndu-l de aproape pe *să* în texte din diferite regiuni (Varlaam, Ureche și *Pravila* lui Vasile Lupu din Moldova, *Noul testament* de la 1648 din Ardeal și *Biblia* de la 1688 din Muntenia). Conjuncția condițională *dacă*, mai frecventă și ea decît în secolul anterior, este încă în inferioritate față de *de*, iar la unii scriitori chiar față de *cînd*. *Cazania* lui Varlaam oferă un interesant pasaj în care *deca* introduce o temporală alături de o condițională construită cu *cînd*:

*Într-acesta chip, **cănd** are hi un împărat mare să-și lepede stema și căftanele și să să ducă în casa unii slugi a sale să petreacă în casa lui cîteva dzile și să nu-l cunoască nime și să rabde toate scîrbele și cuventele cele cu mănie a slugei sale, și **děca** să va duce împăratul acela din casa slugei sale să știe decii sluga aceea c-au fost împăratul lui în casa sa, cum să nu-l cuprindză scîrbă și obidă pre unul ca acela ...* VARLAAM, C. 130/19.

Corelativul cel mai des folosit este adverbul *atunci*. Funcțiunea de corelativ al unei propoziții condiționale o poate îndeplini și conjuncția coordonatoare *iară* (întrebuințată și în corelație cu subordonate sau complemente circumstanțiale de timp):

Și voi, o soții miei și ucenicii miei, de vă pare că nu veți putea acestea să le tocmiți și să întoarceți lumea să creadză întru numele mieu, iară voi nu ieșireți, ce ședeți în cetatea Ierusalimului. VARLAAM, C. 128/14. Cf. URECHE, L. 181.

Secolul al XVIII-lea nu aduce alte schimbări decît renunțarea la folosirea cu valoare condițională a elementului recent introdus *cîndai*. Propoziția condițională este introdusă deci, în acest secol, numai prin *cînd*, *dacă*, *de* și *să*, la începutul secolului și prin *de vreme ce* (CRON. ANON. 23, 24). Corelativul de bază este tot adverbul *atunci*, dar se mai folosește uneori și conjuncția *iar* (vezi NECULCE, CR. 144).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, *cînd* condițional este foarte mult folosit, dar ulterior frecvența lui scade. Raportul de forțe dintre conjuncțiile condiționale este acum net în favoarea lui *dacă*, urmat de *de* și apoi de *cînd* și *să*, a cărui întrebuințare a fost în descreștere continuă din secolul al XVI-lea și pînă acum. Pe lîngă aceste conjuncții de bază, se folosesc cu nuanță condițională unele locuțiuni temporale ca locuțiunile *cîtă vreme* și *o dată ce*:

***cîtă vreme:** ... care adunare să fie însărcinată ... a alege un om cinstit și vrednic care să poarte grija de cîrmuire a treburilor țării și cîtă vreme se va purta bine, să-l ție în loc, iar de nu, să-l depărteze îndată.* BĂLCESCU, O. 198.

***o dată ce:** Precum este greu să se mai întîlnească două picături de apă o dată ce au apucat să intre fiecare după soarta ei în largul mării, așa ar fi și pentru două persoane să se mai găsească, rătăcite o dată prin învălmășeala Moșilor, dacă n-ar fi cuminți să-și hotărască mai dinainte locul și momentul de întîlnire.* CARAGIALE, O. I 278.

În calitate de corelative nu mai poate apărea o conjuncție ca *iar(ă)*, ci numai adverbe: *atunci* și *apoi*, cu sens lexical șters, redus la rolul unui element de legătură între condițională și regentă:

Dacă acea învățătură ne-a dovedi că elementul de baștină latin, elementele celtice și mai tîrziu mongoale și slave, amestecîndu-să, au dat viață

unui nou neam, apoi latinismul pur pică de la sine, și vom fi încredințați că literatura trebuie să se razime pe toate elementele care au intrat în limbă și în neam. RUSSO, S. A. 162. Cf. KOGĂLNICEANU, S.A. 66.

Corelativul *apoi* ajunge să marcheze și caracterul condițional al unei propoziții juxtapuse anterioare.

Voiți însă un interes de roman, varietate de întîmplări, episoade patetice, tragedii care să vă scoată lacrimi din ochi, grozăvii care să vă ridice părul pe cap, apoi nu voi avea trebuință decît să vă povestesc cruzimile și viața aventuroasă a lui Vlad Țepeș, moartea vrednică de un principe a lui Despot Eraclidul, domnia lui Alexandru Lăpușneanu... KOGĂLNICEANU, S.A. 58.

*

Secolul al XIX-lea introduce în limba noastră anumite îmbinări pe care unele gramatici le consideră elemente conjuncționale de construire a propozițiilor condiționale. Astfel, *Gramatica* Academiei [1] enumeră, printre locuțiunile conjuncționale, îmbinările *în ipoteza că, în caz că, cu condiția să*, (aceasta din urmă este calificată locuțiune conjuncțională și de acad. Iorgu Iordan [2]). Cred că avem a face aici cu situații deosebite.

Există substantive care prin sensul lor lexical exprimă ideea de condiție sau de împrejurare condițională. Îmbinarea lor cu o prepoziție poate da naștere unui complement circumstanțial condițional determinat fie printr-un atribut, fie printr-o propoziție atributivă. Construcțiile *cu condiția (ca) să, în cazul că, în cazul cînd, în cazul în care, în eventualitatea că, în ipoteza că* pot echivala într-adevăr cu o propoziție condițională, dar pe de o parte structura lor este clar analizabilă, iar pe de alta, unele dintre ele exprimă ceva mai mult decît simpla idee de condiție. De exemplu îmbinarea *cu condiția (ca) să*, mai demult și în forma *cu condiția că să*, nu poate fi înlocuită pur și simplu prin *dacă*, ci cel mult prin *numai dacă*, cu ideea modală de obligativitate în îndeplinirea acțiunii din subordonată :

Ni se propune a libera pe țărani de fiare; însă cu condiția că, o dată cu fiarele, să le luăm și cizmele! KOGĂLNICEANU, S. A. 182.

N. Golescu, Ion Ionescu și artistul Rozental ... ceruseră voie să plece la Constantinopol, și voia li se dase cu condiția să-i ducă o escortă pînă la hotar. BOLINTINEANU, O. 264 (în DLRC s. v. *condiție*).

Ele prezintă însă interes pentru istoria propoziției condiționale din două puncte de vedere. În primul rînd, formarea lor a furnizat mijloace de variere a exprimării ideii de condiție, mai ales pentru anumite stiluri ale limbii care reclamă o mai mare precizare a diverselor raporturi. În al doilea rînd, ele pot constitui o bază pentru formarea unor veritabile locuțiuni conjuncționale.

Am arătat că nu consider locuțiuni conjuncționale îmbinări ca *în cazul că, în cazul în care, în cazul cînd* sau *la cazul cînd* din exemple ca :

În cazul cînd un membru nu ar avea lapte ... sub nici un cuvînt nu va putea lua o doică străină. CARAGIALE, O. V 449.

---

[1] Vol. al II-lea, p. 214.
[2] LRC², p. 712.

La cazul cînd o junǎ domnişoarǎ s-ar mărita cu un romîn verde, care însă nu face parte din societate, este datoare a-l înscrie imediat printre membrii activi. CARAGIALE, O. V 449.

În schimb, cred că îmbinările cu același substantiv nearticulat au o structură locuțională. În situația de locuțiuni conjuncționale se găsesc deci următoarele elemente : *în caz cînd* și *la caz cînd*, apărute în prima jumătate a secolului al XIX-lea [1], și recentul *în caz că*. Iată exemple :

în caz cînd: *M-am mărginit să fac a se trimite lui Magheru artileria și cavaleria din București, să-l conving să se declare dictator și să reziste în caz cînd locotenența ar fi răsturnată de turci.* (Din corespondența lui Bălcescu, în) BĂLCESCU, O. 253—254.

la caz cînd: *Trămise despărțiri mici de arnăuți ca să cuprinză strîmtorile munților spre a se putea refugia la caz cînd oștirile turcești ar fi învins pe ale sale.* FILIMON, O. I 282.

în caz că: *În caz că va fi aprobat, lucrările pentru noul atlas lingvistic romînesc pe regiuni vor începe imediat.* LR 1958, nr. 3, p. 96.

Locuțiunea *în caz că* a fost explicată de acad. Iorgu Iordan [2] prin înlocuirea lui *cînd* prin *că* în locuțiunea *în caz cînd*. Ar putea fi vorba însă, mai degrabă, de modificarea construcției *în cazul că*, în care folosirea lui *că* atributiv este normală (cf. *în ipoteza că*, chiar *cu condiția că să*) [3].

În limba vorbită se folosește și locuțiunea ***în caz dacă***, pentru care n-am întîlnit însă atestări scrise.

*

Gramatica Academiei consideră că și *numai dacă* și *numai să* sînt locuțiuni conjuncționale și deci mijloace de introducere a unei subordonate condiționale deosebite de conjuncțiile simple *dacă* și *să* [4]. Această interpretare mi se pare necorespunzătoare.

Propoziția condițională poate fi precedată de adverbul restrictiv *numai* atunci cînd e necesar să se insiste asupra caracterului exclusiv al condiției în care se îndeplinește acțiunea regentei. În același mod pot fi precedate de acest adverb restrictiv și alte subordonate : finale, cauzale, temporale, locale. Pentru consecvența în interpretare, ar trebui așadar să se considere locuțiuni conjuncționale și îmbinări ca *numai ca să*, *numai pentru că*, *numai după ce*, *numai unde* etc.

Numai nu este, de altfel, singurul adverb restrictiv. Un sinonim perfect este adverbul *doar*, iar ideea exprimată printr-o regentă pozitivă + *numai* sau *doar* poate fi redată printr-o regentă negativă + *decît*. Ar trebui deci să se vorbească și de locuțiunile *doar dacă*, *decît dacă* etc.

În sfîrșit, în cadrul propoziției condiționale, *numai dacă* și *numai să* nu sînt singurele îmbinări restrictive realizate cu ajutorul adverbului

---

[1] *La caz cînd* și *în caz cînd* sînt singurele construcții trecute și de H. Tiktin, fără exemple ilustrative, printre elementele condiționale (*Gramatica romînă*, p. 237).

[2] LRC², p. 487.

[3] Acad. Iorgu Iordan, *loc. cit.*, consideră că și în îmbinarea *în cazul că* avem a face cu folosirea lui *că* în locul lui *cînd*, exact la fel ca și în *în caz că*.

[4] Vol. al II-lea, p. 214.

numai, ci alături de acestea se folosesc de multă vreme și *numai de* și *numai cînd:*

numai de: *Că putem, numai de vom vrea.* VARLAAM C. 171/25; cf. 330/27.

numai cînd: *Neamul lui să nu iasă din domnie. Numai cînd s-ar haini sau cînd ș-ar lepăda legea, atunce acela să lipsască, și să puie din fraţii lui.* NECULCE, L. 265. Cf. GOLESCU, Î. 42.

În toate aceste îmbinări condiția este exprimată de conjuncția respectivă, iar adverbul *numai* are sensul său propriu de restricție. Tocmai valoarea lexicală de sine stătătoare a lui *numai* face posibilă construcția *dacă și numai dacă* din limbajul matematicienilor. Dacă *numai dacă* ar fi pur și simplu o locuțiune conjuncțională condițională, n-ar avea rost să figureze alături de *dacă* într-o propoziție condițională introdusă prin două elemente de același tip coordonate între ele. Construcția se justifică însă prin faptul că la enunțarea condiției de realizare a acțiunii din regentă e necesar să se adauge precizarea că această condiție este unica:

Măsura μ_4 *este pozitivă dacă și numai dacă forma* φ *este pozitivă.* (C. T. Ionescu-Tulcea, *Spații Hilbert* (București, 1957), p. 188.

Între îmbinările restrictive există unele mai specifice propoziției condiționale, cu elemente care indică excluderea unei condiții. E vorba, în primul rînd, de o serie de îmbinări pleonastice prin cumulul de elemente restrictive de tipul *afară numai dacă*. Îmbinările de acest tip apar de obicei fie cu o regentă pozitivă și o condițională negativă, *afară numai dacă nu* echivalînd cu *numai dacă nu*, fie cu o regentă negativă și o condițională pozitivă, (*nu ...*) *afară numai dacă* echivalînd cu (*nu ...*) *decît dacă* sau cu *numai dacă*. Asemenea construcții sînt vechi și frecvente mai ales în stilul juridic, în care este necesar să se noteze toate excepțiile. *Pravilniceasca Condică* din 1780 oferă următoarele îmbinări de acest tip pleonastic: *afară numai cînd* (112/17), *afară numai de* (82/5, 86/25, 96/21, 130/13), *făr de numai atunci cînd* (142/1), *făr de numai de* (68/7, 72/17, 86/10, 128/8, 20), *făr de numai de care cumvaș* (108/1), iar în unele documente premergătoare alcătuirii acestei pravile se găsesc și îmbinările *făr decît numai cînd* (în PRAV. COND. 166) și *făr de numai să* (în PRAV. COND. 179).

Rar, o construcție de acest tip poate apărea după o regentă pozitivă cu o condițională tot pozitivă ca formă, dar cu sens negativ; construcția echivalentă este, în acest caz, *numai dacă nu*. Iată un asemenea exemplu cu îmbinarea *afară numai de*:

Muierea ... să aibă a lua a treia parte cu desăvîrșită stăpînire (*afară numai de să va mărita a doao oară nepăzînd anul jălii, de vreme ce atunci o vinovățește pravila a fi lipsită de acea parte*). PRAV. COND. 102/6—13.

*

Dacă excludem din rîndul elementelor condiționale diferitele îmbinări nelocuționale discutate mai sus, înseamnă că mijloacele de construire a unei propoziții condiționale în limba contemporană sînt mai reduse decît reiese din inventarul făcut în *Gramatica* Academiei R.P.R. Dintre elementele enumerate acolo [1] rămîn valabile conjuncțiile *dacă*, *de* și *să*,

[1] Vol. al II-lea, p. 214.

adverbul cu valoare conjuncțională *cînd* și locuțiunea conjuncțională *în caz că*, mai rar *în caz cînd*. La acestea ar trebui adăugată locuțiunea *de unde*, folosită în propoziții condiționale negative eliptice reduse la conjuncție + adverbul negativ *nu*, și conjuncția *că*, de asemenea cu condiții limitate de întrebuințare.

Propozițiile condiționale negative eliptice sînt destul de frecvente încă din limba veche. După ce se arată cum trebuie să se acționeze într-o anumită împrejurare, se poate face o referire eliptică la faptul că o comportare opusă determină altă reacție :

De să va prileji apa morii să înece niscare pămînturi sau moșii sau vii sau pomeate, atunce să plătească paguba stăpînul morii, iară de nu, să stea oprită moara. ÎNDR. LEG. 27 § 93.

Dintre elementele condiționale obișnuite în limba contemporană, în construcții de acest tip apar numai conjuncțiile *dacă* și *de* :

dacă nu : *Astfel, cînd unul se întîmplă să-ți ceară o țigară, trebuie să dai două, sau dacă nu, Smotocea face o țigară venerabilă de senator și... merge să împartă prada cu Cotocea.* CARAGIALE, O. I 304.

de nu : *Mai repede, că de nu, totul e pierdut.* CAMIL PETRESCU, T. II 394 (în DLRC *s. v. de*).

Pe lîngă acestea însă, apare, mai ales în vorbirea populară, și construcția ***de unde nu***, singura în care se mai întrebuințează, cu valoare condițională, vechea locuțiune conjuncțională, folosită în secolul al XVI-lea în condiții obișnuite :

Dar să știi că la-ntoarcere trebuie să găsesc și copil în casă ; de unde nu, pîine și sare cu mine nu mai mănînci. CARAGIALE, O. II 149.

Conjuncția ***că*** este întrebuințată cu valoare condițională numai în construcții speciale pe care le-am discutat în capitolul consacrat propoziției concesive [1], și anume în sistemul alcătuit dintr-o propoziție condițională și una concesivă condițională aflate într-un raport de coordonare copulativă. *Că* poate apărea într-un asemenea sistem în trei situații :

a) în fruntea celor două subordonate, juxtapuse între ele sau legate prin conjuncțiile *ori, sau* :

Apoi asta nu-i omenie ! Că s-o supăra, că nu s-o supăra conu Iordache, eu tot am să i-o trec la ureche. CEZAR PETRESCU, 1907 I 67.

Că lucrez o r i că nu lucrez, tot nu ești mulțumit [2].

b) în îmbinări cu o conjuncție coordonatoare ca *fie, ori, sau*, regional *tir*(*i*), în fruntea celor două subordonate :

Tot nimic eu nu voi ști,

. . . . . .

Fie că va da zăpadă ori că iarba va-nverzi.

VLAHUȚĂ, P. 46 (în DLRC S. V. *fie* și S.V. *ori*).

---

[1] Vezi p. 179—181 ; pentru *că* mai ales p. 180—181.

[2] Cea mai veche atestare a acestei întrebuințări condiționale a lui *că* probabil că se găsește în următorul citat din Coresi, care însă, din păcate, a omis propoziția coordonată de după *sau* : *Derept aceea ne nevoim noi că sem noi acasă s a u veghem ca noi lui să plăcem* (A. 357/9—11) ; cf. în *Biblia* din 1938 : *fie că petrecem în trup, fie că ne despărțim de el, străduința noastră este să fim bine plăcuți Domnului.*

c) într-o îmbinare cu una dintre aceleași conjuncții opusă conjuncției coordonatoare singure, atunci cînd sistemul discutat este redus la o singură propoziție, în care cele două alternative se exprimă prin părți de propoziție :

Tot nimic eu nu voi ști,
Fie că-n senin o r i nouri va sta soarele ori luna. VLAHUȚĂ, p. 46 (în DLRC s.v. *fie* și s.v. *ori*).

Această întrebuințare condițională a lui *că* nu este menționată nici în *Gramatica* Academiei R.P.R., nici în DLRC. În schimb DA exagerează capacitatea conjuncției *că* de a exprima un raport condițional, glosînd-o pur și simplu prin „dacă". Din cele patru exemple ilustrative din DA, de tipuri diferite, numai primele două sînt într-adevăr condiționale : primul, din PRAV. MOLD., care reprezintă o veche întrebuințare a lui *că*, discutată mai sus la p. 193, și al doilea, din CODICA ȚIV. (1833), care este de tipul analizat acum sub *c*) ; ultimele două nu au, după părerea mea, nici un raport condițional :

Ce folos că trag acasă,
Că n-am nevastă frumoasă. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 183.

(În acest exemplu nici măcar nu e clar care dintre cei doi *că* a fost interpretat condițional.)

Ce haznă că tot slujești,
Și nimic n-agonisești? Ibid., p. 409.

Și alte elemente condiționale au anumite limite în ceea ce privește condițiile sintactice de întrebuințare. Astfel, spre deosebire de limba veche în care se putea construi și cu indicativul sau cu condiționalul, *să* condițional apare în limba contemporană numai în subordonate cu verbul-predicat la modul conjunctiv, al cărui semn a devenit. De aceea unii cercetători sînt înclinați să considere propozițiile construite cu *să* juxtapuse [1]. Despre *cînd* condițional acad. Iorgu Iordan a arătat că se construiește numai cu modul condițional ; s-ar putea adăuga că, mai rar, se poate construi și cu viitorul indicativ, dar nu și cu alte timpuri ale modului indicativ obișnuite după *dacă* sau *de* (prezentul sau imperfectul). În felul acesta se evită mult confuzia cu propozițiile temporale introduse prin *cînd*.

O oarecare nuanță temporală se simte însă la propozițiile condiționale introduse prin *cînd*. Împletirea ideii de condiție cu ideea de timp se poate remarca însă și la propoziții construite cu *dacă* sau *de*. În asemenea subordonate cu nuanțe mixte pot apărea și elemente de proveniență temporală ca *o dată ce* sau chiar *din moment ce*.

Puținele resurse ale propoziției condiționale sînt și mai sărace în anumite stiluri ale limbii. În legătură cu *dacă*, *de* și *să* acad. Iorgu Iordan spune că „sînt frecvente deopotrivă în toate aspectele limbii noastre" [2]. Cred că totuși în stilul științific și administrativ nu se întrebuințează decît conjuncția *dacă* (excluzînd construcțiile echivalente nelocuționale *cu condiția ca să*, *în eventualitatea că*, *în ipoteza că*, *în cazul că*).

---

[1] De exemplu N. I. Barbu (*„Să", semn distinctiv al subjonctivului în limba română*, în *Buletin științific*, I, nr. 1—2, p. 55—62) ; vezi discuția acestei probleme la acad. Iorgu Iordan, LRC², p. 714.

[2] LRC², p. 712.

Cu privire la sinonimia conjuncțiilor *dacă* și *de*, tot acad. Iorgu Iordan a arătat deosebirea „de natură pur stilistică" dintre ele : „*de* are o ușoară nuanță de cuvînt arhaic și popular" și „din cauza aceasta unii scriitori și publiciști, adesea chiar vorbitorii obișnuiți, căutători cu orice preț de expresii care li se par „frumoase", folosesc mult mai des pe *de* decît pe *dacă*" [1]. Poate că nu e vorba chiar de o depășire a frecvenței lui *dacă*, ci mai degrabă de o denaturare a raportului real existent în limba contemporană între folosirea lui *dacă* și a lui *de* ; acest fenomen există într-adevăr în limba literaturii artistice mai ales și explicația principală este cea dată de acad. Iorgu Iordan. Frecvența lui *de* în poezie poate fi explicată însă și prin avantajul scurtimii, deci prin considerente de ordin tehnic. Pentru proporția dintre întrebuințarea lui *de* și *dacă* în poezie sînt interesante datele statistice la care a ajuns N. I. Barbu [2] prin cercetarea unui număr de circa 1000 de versuri din diferite opere poetice : autorul citat a întîlnit în colecția de poezii populare a lui G. Dem. Teodorescu (1200 de versuri cercetate) 30 de condiționale introduse prin *de* și 11 prin *dacă*. La Alecsandri în 1400 de versuri din *Doine* 29 de *de* și 1 *dacă*, dar în 1100 de versuri „personale" 8 *de* și 3 *dacă*, la Coșbuc (1000 de versuri din *Balade și idile*) 21 de *de* și 11 *dacă* ; numai la Grigore Alexandrescu raportul este în favoarea lui *dacă* : în 1000 de versuri N. I. Barbu a găsit 4 *de* și 19 *dacă*. Mai interesantă mi se pare statistica făcută de același autor la Eminescu, în opera căruia a comparat construcția condiționalelor în proza politică și în poezie : în 20 de pagini de proză politică N. I. Barbu a găsit „22 condiționale, dintre care 20 erau introduse prin *dacă* și 2 prin *de*, în timp ce în 1500 de versuri s-au găsit 27 condiționale : 23 introduse prin *de* și 4 prin *dacă*" [3]. Cifrele sînt într-adevăr elocvente, dar N. I. Barbu greșește, după părerea mea, atunci cînd explică deosebirile de ordin sintactic și stilistic dintre conjuncțiile condiționale *de* și *dacă* prin constituția fonetică „mai delicată" a conjuncției *de*, care „conferă propoziției condiționale și, mai bine zis, perioadei ipotetice întregi o tonalitate tandră, care aruncă un văl lejer asupra acțiunilor celor două verbe, transpunîndu-le mai mult în domeniul ipoteticului" [4].

În limba literară contemporană, *cînd* condițional nu se întrebuințează aproape de loc, pe cînd acum un secol el era frecvent. *Să* condițional este de asemenea destul de puțin folosit, dar totuși se întîlnește și în limba literaturii artistice și în vorbirea populară. În sfîrșit, locuțiunea *în caz că* se găsește încă la periferia limbii literare, fiind caracteristică limbii vorbite.

În legătură cu construcția propozițiilor condiționale trebuie făcută și precizarea că nu fac parte din structura elementelor conjuncționale

---

[1] LRC², p. 713.

[2] *Remarques sur le style de la syntaxe poétique de M. Eminesco*, în *Langue et littérature*, II, nr. 1—2, p. 160—161.

[3] P. 159.

[4] P. 162 ; vezi și p. 158, 160 : „*De*, fiind din punct de vedere fonetic mai slab decît *dacă*, s-a specializat în exprimarea tonalităților delicate — întru cît sînt mai ipotetice — ale propozițiilor condiționale ale poeziei, în timp ce *dacă* a rămas conjuncția condițională a prozei".

Scanned with OKEN Scanner

introductive adverbe de tipul *cumva* care au rolul de a accentua caracterul ipotetic, „eventual" al condiției respective, în exemple ca :

... de s-ar cumva apropia turcii. POPESCU, CR. 50.

Mai spune-i mămuchii că dacă a chema-o cumva la tîrg la judecată cu grădina, să arate colo la domni că eu mă aflu la război. CAMILAR, *Negura* I (1949), 255.

Adverbele de acest tip prezintă însă interes pentru istoria elementelor conjuncționale condiționale datorită faptului că un vechi reprezentant al acestei categorii a evoluat la un moment dat spre valoarea conjuncțională, preluînd și funcțiunea conjuncției introductive (*cîndai*, în sec. al XVII-lea).

*

1. În concluzie se poate constata că evoluția istorică a propoziției condiționale s-a făcut în sensul împuținării mijloacelor de construcție. Între secolul al XVI-lea și al XVII-lea este evidentă această reducere numerică a elementelor conjuncționale condiționale, iar ulterior propoziția condițională a mai renunțat și la alte mijloace, inclusiv la unele constituite între timp (*de vreme ce*).

De o bogăție a elementelor de construcție nu se poate vorbi însă nici în secolul al XVI-lea, întrucît, din numărul relativ mare al acestor elemente, multe aveau o valoare de întrebuințare aproape nulă.

2. Lipsa acțiunii de îmbogățire cu elemente noi nu echivalează cu o monotonie în istoria propoziției condiționale. Este interesant de urmărit aici schimbarea raportului de forțe dintre principalele conjuncții condiționale, care, deși se păstrează din secolul al XVI-lea pînă astăzi, au poziții diferite.

3. Reducerea numerică a elementelor de construcție se împletește și cu limitarea condițiilor sintactice de întrebuințare a unora dintre ele, și cu repartiția lor pe diverse stiluri ale limbii. Conjuncția cu cele mai largi posibilități de întrebuințare, devenită astăzi caracteristică pentru propoziția condițională, deși valoarea condițională nu i-a fost totdeauna cea principală, este conjuncția *dacă*.

4. Limba contemporană poate păstra, în anumite condiții, rămășițe din construcții mai vechi, dispărute în general. Este cazul locuțiunii conjuncționale *de unde*, care după secolul al XVI-lea nu mai este atestată cu valoare condițională, dar care apare în limba contemporană în propozițiile condiționale negative eliptice.

5. În privința corelativelor, destul de rar folosite, se constată renunțarea la conjuncțiile coordonatoare și limitarea la unele adverbe cu rol de elemente de legătură.

Propoziţia cumulativă

Prin acest termen denumesc propoziţia subordonată care exprimă un raport de adăugare, alăturare, acumulare: la faptul exprimat prin această subordonată se adaugă cel exprimat de regentă.

Această specie de propoziţii a avut parte, în gramaticile romîneşti, de două interpretări.

1. Datorită conţinutului, foarte asemănător cu acela al propoziţiilor coordonate copulative, *Gramatica* Academiei R.P.R. încadrează propoziţiile introduse prin *pe lîngă că* şi *după ce* printre coordonatele copulative[1]. La fel califică şi acad. Al. Graur o propoziţie — falsă temporală — introdusă prin *după ce că*[2].

2. Datorită aspectului formal care le trădează caracterul de subordonate, H. Tiktin consideră că propoziţiile în discuţie (introduse prin *pe lîngă că* şi *după ce*) „se ţin" „de clasa propoziţiilor de mod"[3].

Într-adevăr la propoziţiile „cumulative" se poate spune că există o oarecare contradicţie între formă şi conţinut. Considerentele de ordin formal, care primează în gramatică, se opun rezolvării acestei contradicţii în favoarea conţinutului, adică în sensul încadrării acestei propoziţii în categoria coordonatelor. Din acest punct de vedere mi se pare superioară interpretarea lui Tiktin, în măsura în care la o analiză gramaticală este mai importantă distincţia dintre raportul de coordonare şi cel de subordonare decît distincţia dintre diferitele specii de subordonate. Dar propoziţia de mod le poate cuprinde doar în virtutea calităţii ei de a fi recipientul cel mai docil, în care se încadrează la rigoare tot ce nu intră la temporale, cauzale etc. Tiktin nu-şi susţine, de altfel, cu nici un argument poziţia adoptată, lăsînd neidentificată legătura dintre subordonata care

---

[1] Vol. al II-lea, p. 155. Vezi şi DLRC. Gh. N. Dragomirescu (*Sintaxa şi stilistica propoziţiunilor independente*, p. 44) numeşte propoziţiile introduse prin *după ce — apoi (mai)... şi* coordonate corelative augmentative.

[2] *Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale*, în SG I p. 138.

[3] *Lucr. cit.*, p. 234.

exprimă felul unei acțiuni, însușiri sau circumstanțe din regentă și subordonata la al cărei conținut se adaugă pur și simplu conținutul regentei.

Consider că propozițiile respective au o individualitate care trebuie tradusă prin recunoașterea unei noi specii de propoziții s u b o r d o n a t e c i r c u m s t a n ț i a l e. O asemenea specie n-ar constitui propriu-zis o creație; gramatica limbii franceze are, printre subordonatele circumstanțiale, o propoziție care exprimă raportul de „adițiune", marcat prin elementele conjuncționale *outre que, sans compter que, en même temps que* [1]. În lipsa unui termen mai potrivit, propun, cu titlu de discuție, denumirea acestor propoziții drept „c u m u l a t i v e" [2]. Cunoașterea structurii lor va putea contribui și la o rezolvare mai acceptabilă a clasificării teoretice.

După caracteristici de formă și de conținut, disting trei categorii de locuțiuni conjuncționale „cumulative" pe care, din necesități de ordin metodic, le voi trata de la început separat.

I. Majoritatea elementelor conjuncționale care introduc propoziții cumulative sînt sinonime cu fr. *outre que* și, ca și acesta, paralele cu construcții prepoziționale. Istoria acestor elemente conjuncționale nu este prea veche în limba romînă. Singurele formații înregistrate înainte de secolul al XIX-lea sînt:

osăbi ce, atestat la sfîrșitul secolului al XVII-lea: *Multe milostenii împărțea și alte bunătăți ce făcea svinția sa, osăbi ce purta cămașe de păr la piale.* DOSOFTEI, V. S. 139 (în DA ms. s. v. *osebi* adv.).

netocma că, atestat la începutul secolului al XVIII-lea: *Și au însurat atunce și pre Șeremet, dîndu-i împăratul o rudă a sa, dzicîndu-i să-ș facă copii, să-l uite feciorul ce era zălog la turci, netocma că l-a scoate el și pre acela.* NECULCE, L. 302. Valoarea acestei locuțiuni ar putea fi însă și concesivă.

deosebi că, în corelație cu *încă și*, atestat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: *Dulceția aceea, fără care istoriile scriindu-se, deosebi că nu pricinuiesc vreo folosire, supără încă și auzul.* E. VĂCĂRESCU, IST. 245 (în DA ms. s. v. *deosebi* adv.).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea propozițiile cumulative se înmulțesc, iar elementele de construcție sînt destul de variate:

bez că, cu corelativele:

apoi (...) și: *Și bez că ulița este atît de lată, apoi și de amîndoao părțile sînt zidurile pe stîlpi cu bolte, rămîind din stîlpi și pînă la ușile prăvăliilor loc de 1 st. și jumătate, care loc este pardosit cu lespezi de piatră, prin care umblă toți cei pe jos.* GOLESCU, Î. 170; cf. 105—106.

dar: *La această plimbare, bez că și zioa sînt mulți, dar seara nu poate fi mai multă frumusețe și mulțumire decît a merge cinevaș de a-și petrece ceasurile într-acea luminată grădină, cu mulțimea oamenilor.* GOLESCU, Î. 66.

---

[1] *Grammaire Larousse...*, p. 107.

[2] E drept că propoziția care adaugă ceva, care „cumulează", este propoziția regentă (vezi definiția pe care am dat-o la începutul acestui capitol) și deci ei i s-ar potrivi mai bine denumirea de cumulativă, dar pentru inversarea raportului în denumirea unei subordonate există un precedent în terminologia gramaticală la propoziția concesivă, unde concesia este exprimată, de fapt, de regentă.

după ce, cu corelativele :

și : ... toate feliurimile de verdețuri, legumi, poame, păsări, care după ce să vînd în multe locuri hotărîte, umblă și mulți oameni pe drumuri cu coșuri pline, pînă și cu găini, rațe, gîște, toate jumulite, strigîndu-le pe dinaintea ferestrelor. GOLESCU, î. 177 ; cf. 119. Cf. ZANNE, P. IV 522.

apoi (...) și : Căci după ce este așăzată piatra pe drum întocmai ca masa, apoi și de amîndoao părțile sînt șanțuri cu apă curgătoare, pe lîngă care sînt alee de copaci mari și la une locuri îndoite și cu spaler. GOLESCU, î. 117—118, cf. 128, 142—143.

Pe baza locuțiunii conjuncționale *după ce*, apare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, locuțiunea ***după ce că***, folosită cu aceleași corelative ca și precedenta, de exemplu cu *apoi...și : Toată vremea la masă s-a vorbit rău de profesori, care, după ce că nu sînt buni de nimic, apoi sînt și brutali și mojici, mai ales cu copiii de familii bune.* CARAGIALE, O. I 285.

las(ă) că, cu corelativele :

dar chiar : Las'că chiar slabul meu talent este nedestoinic de a trata după cuviință un asemenea înalt subiect, dar chiar împrejurările dinafară sînt împotriva mea. KOGĂLNICEANU, S.A. 62.

dar...încă : Cît trebuie, dar, să ne fie dragă această știință înaltă, care las'că ne dă o petrecere folositoare și prin citirea ei ne îndestulează curiozitatea cea mai nobilă, dar ne învață încă a fi buni, ne mîntuie de prejudecăți, ne sporește ispita prin ispita veacurilor trecute și ne lungește, cum am zice, viața. KOGĂLNICEANU, S.A. 51.

dar...și : Las'că era de la Piatră de locul ei, dar era și îmbojorată Malca...din pricina plînsului. CREANGĂ, P. 114 (în DLRC S.V. *lăsa*).

dar apoi : Lasă că era tînără numai de vreo șeisprezece ani și că avea încă acea frăgezime copilărească atît de neprețuită în podoaba unei femei, dar apoi toate mișcările ei, căutătura sa, glasul său aveau un ce mai deosebit, un aer de sălbătăcime încîntătoare. ALECSANDRI, PR. 204. Cf. NEGRUZZI, S. I 5.

dar apoi (...) și : Lasă că-s din oameni ..., dar apoi sînt și văduvă de trei bărbați. ALECSANDRI, T. 101 (în DA S.V. *lăsa*).

dar apoi nici (în construcție negativă) : *Las că rudele mele niciodată nu mi-ar ierta un așa pas, dar apoi nici inima mea n-are plecare a se robi.* NEGRUZZI, S. I 25.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea începe să fie consemnată în texte și locuțiunea conjuncțională ***pe lîngă că***, cu corelativele :

apoi : Pe lîngă că era curat, apoi obijnuia să se îmbrace foarte elegant. CARAGIALE, O. I 307.

apoi...și : Pe lîngă că sîntem meșteri lemnari, apoi am și ajuns la o vreme de cărunteță, cînd avem învățătură că porunca-i poruncă. SADOVEANU, O. XII 514.

nici (în construcții negative) : *...Ghiță scria nu se poate mai urît ; pe lîngă că-i era mîna dreaptă șubredă, fiindcă-i degeraseră degetele de mic, n-avea băiatul nici apucătură din ochi la lucru de pigulează.* CARAGIALE, O. II 68.

Cele mai recente formații conjuncționale de acest tip sînt locuțiunile *în afară că* și *plus că*, creații ale primei jumătăți a secolului al XX-lea.

Locuțiunea ***în afară că*** am găsit-o folosită pentru prima oară în traducerea romanului lui H. Sienkiewicz, *Quo vadis*, de Al. Iacobescu, apărută în 1939 (p. 158). Întrebuințată mai ales în limba vorbită, iar în scris în presă, această locuțiune începe să apară și în limba literaturii artistice. Iată un exemplu cu corelativele *mai...și*:

Însă odaia în care trăia Neaga era micuță. Și în afară că era micuță, mai era și supraîncărcată de mobilă. Z. STANCU, în G. LIT., 1958, nr. 33 (231), p. 4, col. 7.

Locuțiunea ***plus că*** este întrebuințată tot în limba vorbită.

Caracteristica tuturor locuțiunilor conjuncționale enumerate este perfecta lor sinonimie. Altă trăsătură comună o constituie baza prepoziționlă (*bez*, *după*, *pe lîngă*) sau adverbială extrasă dintr-o locuțiune prepozițională anterioară formației conjuncționale (*osebi de*, *deosebi de*, *în afară de*); sensul general al acestor elemente de bază este ideea de alăturare a unor note la altele excluse aparent pentru mai mica lor importanță. Din acest punct de vedere numai locuțiunea *las că* se deosebește de sinonimele ei prin elementul prim, de proveniență verbală: imperativul verbului *a lăsa*, persoana a 2-a singular cu valoare generală; prin sensul lui lexical acest verb se apropie însă de prepozițiile amintite mai sus, ideea comună fiind aceea de excludere (momentană). În ceea ce privește elementul final al locuțiunilor în discuție, acesta este *că* (la cele mai multe), *ce* (la *osăbi ce* și *după ce*) și *ce că* (la *după ce că*).

După DA (s.v. *bine*) s-ar mai folosi cu aceeași valoare și o locuțiune conjuncțională ***bine că***, a cărei întrebuințare, în corelație cu *dar nici*, este ilustrată prin următorul exemplu creat de redactorul articolului *bine*: *Bine că nu vrea să-mi plătească datoria, dar nu-mi dă nici bună ziua!* (glosat prin „admit că..., dar...; las'că..., dar", cu indicația „în prop. concesive"). Nu cunosc această locuțiune nici din lecturi, nici din limba vorbită, ceea ce mă face să presupun că are, cel mult, o întrebuințare foarte redusă.

Dintre toate locuțiunile cumulative enumerate, cele mai vii în limba literară contemporană sînt *pe lîngă că* și, în stil mai familiar, *după ce că*. Aceasta din urmă tinde din ce în ce mai mult să înlăture locuțiunea sinonimă care i-a stat la bază, *după ce*; explicația stă în forma mai specifică a locuțiunii *după ce că*. Pe lîngă acestea am văzut că-și fac drum locuțiunile *în afară că* și *plus că*, a căror formație pare încă neliterară, probabil datorită caracterului numai indirect prepozițional al bazei *în afară* și, mai ales, *plus* (locuțiunea prepozițională *plus de* nu este nici ea literară).

Deși par noi în limbă, judecînd după atestarea în limba scrisă, locuțiunile *după ce*, *după ce că* și *pe lîngă că* apar foarte des în proverbele populare, ceea ce poate indica o vechime mai mare. Observația *Gramaticii* Academiei R.P.R. că această categorie de propoziții se folosește „în proverbe și în limbajul familiar" ar putea explica absența lor în anumite texte din primele secole ale literaturii noastre (textele religioase sau juridice), dar faptul că ele lipsesc și la Neculce sau la Radu Popescu, care

folosesc un stil atît de vioi și cu expresii proverbiale, pune totuși sub semnul întrebării existența lor în limba romînă veche.

Locuțiunile *osăbi ce* și *deosebi că*, atestate în secolul al XVII-lea, respectiv al XVIII-lea, sînt formații care par să nu fi avut o viață prea puternică și, în orice caz, au un caracter cărturăresc.

Este curios faptul că pentru locuțiunea *bez că* n-am întîlnit atestări anterioare lui Dinicu Golescu. Această locuțiune are la bază prepoziția slavă *bez*. Element cărturăresc introdus prin actele oficiale, prepoziția *bez* a pătruns și în limba vorbită (cf. expresia *bez Vlașca și Teleormanul*); calificîndu-l greșit drept adverb, DA și, după el, DLRC fac despre *bez* observația justă că e „învechit, azi cu o nuanță glumeață". Ca prepoziție *bez* apare la mai mulți scriitori din secolul al XIX-lea (Alecsandri, Ghica, Macedonski), dar, după cum dovedesc și citatele din dicționarele amintite, în împrejurări foarte apropiate de natura ei originară administrativă: plăți, contracte, inventare etc. Locuțiunea conjuncțională *bez că* nu este înregistrată în nici un dicționar și nu am găsit-o nici eu la alt scriitor în afară de Dinicu Golescu. Folosirea ei destul de frecventă la Dinicu Golescu nu poate fi despărțită de faptul că acesta folosea și prepoziția *bez* cu sensul „pe lîngă, în afară de" în împrejurări mai libere decît cele obișnuite la contemporanii săi, cum arată un citat ca:

Apoi, bez frumusețea drumurilor, pe amîndoao părțile de drum sînt locurile de semănături, și fieșcare muncitor își are locul închipuit întocmai ca o grădină. Î. 118.

Pe de altă parte, folosirea acestor elemente gramaticale de origine slavă cărturărească trebuie pusă în legătură și cu folosirea, de către același Golescu, a conjuncției coordonatoare copulative *i*, de aceeași natură.

Locuțiunea conjuncțională *las(ă) că* pare a fi fost singura locuțiune „cumulativă" folosită de pașoptiștii moldoveni (de la care datează primele ei atestări). În orice caz, ea este foarte frecventă la aceștia și apare nu numai în stilul familiar (Alecsandri, Negruzzi), ci și în stilul oratoric-științific: la Kogălniceanu, în prelegerea de deschidere a cursului de istorie națională la Academia Mihăileană. Astăzi această din urmă întrebuințare nu ar mai fi posibilă, locuțiunea *las'că* avînd un pronunțat colorit familiar, explicabil poate prin proveniența sa dintr-o formă de adresare la persoana a doua singular (cu valoare de persoană generală).

În ceea ce privește condițiile sintactice de întrebuințare, majoritatea locuțiunilor conjuncționale „cumulative" introduc propoziții subordonate așezate înaintea regentei și avînd în aceasta corelative ca *și*, *apoi și*, *mai și*, mai de mult și *dar*, *dar apoi*, *dar încă*, negativ *nici*. Aceste corelative de natură coordonatoare dau frazelor compuse astfel un caracter mixt de subordonare combinată cu elemente coordonatoare în regentă.

Numai unele dintre locuțiunile „cumulative" pot apărea și după regentă, de exemplu *pe lîngă că* și *în afară că*. În această situație regenta precedentă nu conține de obicei corelative; singurele care pot fi eventual folosite sînt *și* și *mai*.

Regenta propozițiilor cumulative, în general enunțiativă, poate avea și caracter exclamativ și interogativ. Cu o regentă interogativă

propoziția cumulativă exprimă mai mult ideea de excludere în detrimentul celei de adaos :

Ce a făcut în toți acești ani această fostă colegă a mea de școală, în afară că s-a măritat, a divorțat, iar s-a măritat, iar a divorțat . . . ? MAGAZIN, 1958, nr. 37, p. 6, col. 1.

II. Locuțiunile conjuncționale discutate pînă acum construiesc atît propoziții „cumulative" pozitive, cît și negative. Pe lîngă acestea, propozițiile „cumulative" negative au în limba veche și astăzi, regional, cîteva mijloace de construcție proprii numai lor : locuțiunile conjuncționale *necum să, netocma să* și *nu tocmai să*. Dintre acestea, singurul element atestat din secolul al XVI-lea este locuțiunea *necum să*. Dat fiind că locuțiunilor conjuncționale de acest tip le este caracteristică folosirea cu corelative în regentă, atît pentru *necum să* cît și pentru *netocma să* dau exemple din secole diferite care oferă astfel o imagine globală a posibilităților de construcție :

Necum să se folosește atît cu corelative precedente :

încă și : *Iară aceștia de-acmu iau săracului încă și ce are, necum să-l miluiască* (VARLAAM, C. 284/18) ;

nici : *Letopisețul nostru cel moldovenesc așa de pre scurt scrie, că nici de viața domnilor, carii au fost toată cîrma, nu alege, necum lucrurile den lăuntru să aleagă* (URECHE, L. 58) ;

și : *Să i se taie lui Vasile spătar și capul, necum să i se ia bucatele* (MAG. IST. în DA ms. s.v. *necum*),

cît și cu corelative următoare :

ci (ce) : *Și necum să fim noi în toate duminicile afară de greul lumiei și de voroavă, ce cu mii griji* (CORESI, C² 408/14. Cf. VARLAAM, C. 126/23 ; URECHE, L. 155 ; CANTACUZINO, IST. 92) ;

ce încă : *Dară ceia ce necum să dea, ce încă iau, ce giudeț vă pare că vor avea?* (VARLAAM, C. 24/22, cf. 261/2. Cf. ȘINCAI, HR. I 3/35, în DA ms. s.v. *trage*) ;

ce nice : *Și necum să-l poată băga pre ușă, ce nice de casă nu să putea apropia* (VARLAAM, C. 40/2 ; cf. 39/27).

Netocma să apare, de asemenea, în corelație fie cu *nici* precedent : *Nici cu gîndul nu gîndea, netocma să vază galion moschicesc.* NECULCE, LET. II 295/9 (în DA ms. s.v.),

fie cu *ci* următor : *Avraam pentru Dumnedzău lăsă tot . . . ; iară noi pentru Dumnedzău netocma să lăsăm ceva, ce de nu ne-am giura încai pre numele lui.* VARLAAM, C. 263/2.

Nu tocmai să este atestată numai în corelație cu *nici* precedent : *Băiatul a început . . . a zice că lui nici în cap nu i-a venit aceasta, nu tocmai să fi zis către țigani vreodată.* SBIERA, P. 76 (în DA s.v. *tocmai*).

Caracteristica locuțiunilor *necum să, netocma să* și *nu tocmai să* este că, la subordonatele cumulative introduse prin ele, faptul exprimat de regentă se adaugă, în general, ca o noutate evident mai gravă. Acestor locuțiuni le corespund, în coordonare, fie însești elementele lor de bază *necum, netocma*, fie un element corespunzător din punct de vedere funcțional : *darămite*.

Scanned with OKEN Scanner

Ca structură se remarcă o bază de origine adverbială care de obicei poate avea și valoare de conjuncție coordonatoare copulativă (în construcții negative), dar care formează o locuțiune conjuncțională subordonatoare în combinație cu *să* (construit cu predicatul la modul conjunctiv). Locuțiunile subordonatoare cumulative *necum să*, *netocma să* trebuie distinse de conjuncțiile coordonatoare copulative *necum*, *netocmai* folosite, între două propoziții cu predicatul la modul conjunctiv cu *să*, în construcții de tipul *nici să* — *necum să*, mai vechi și *nici a* + infinitivul — *necum să* (CORESI, C² 112/25); ca locuțiuni cumulative negative ele se construiesc cu conjunctivul, în timp ce regenta are predicatul la modul indicativ. Cf. și deosebirea dintre locuțiunile *netocma că*[1] și *netocma să*, ambele cumulative, dar de tipuri diferite.

Toate locuțiunile din această categorie sînt vechi și regionale. În limba literară ele nu mai sînt folosite de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

III. Spre deosebire de locuțiunile grupate în primele două categorii, care introduc de obicei propoziții cumulative cu acțiuni simultane cu cele din regentă, iar cînd aceste acțiuni nu sînt simultane faptul se exprimă prin predicat (forma verbală a unui timp de anterioritate sau de posterioritate) și nu depinde de elementul conjuncțional introductiv, există unele mijloace de construcție deosebite pentru propozițiile subordonate cumulative care exprimă acțiuni posterioare regentei. Aceste propoziții se încadrează oarecum mai greu în categoria propozițiilor denumite „cumulative"; destul de diferite față de cele precedente, ele au însă comună exprimarea în formă subordonatoare a unui raport copulativ.

În această categorie, foarte restrînsă, intră unele false finale, construcții rare și cărturărești, introduse prin elemente specifice propozițiilor finale. Combătînd, pe bună dreptate, interpretarea dată de *Gramatica* Academiei R.P.R.[2], acad. Al. Graur a arătat că falsele finale nu exprimă un raport copulativ, ci unul adversativ[3]. Rectificarea este valabilă pentru exemplele luate în discuție și pentru majoritatea falselor finale; există însă și false finale care exprimă un raport copulativ și pe acestea le consider subordonate cumulative. Iată un asemenea exemplu introdus prin ***ca să***:

Mă voi duce doară să-mi mai văd o dată părinții și apoi m-oi întoarce ca să nu mă mai duc niciodată. ISPIRESCU, L. 8.

Citatul acesta este interpretat de DA ca avînd un ca_2 conjuncție care „introduce propoziții consecutive (pseudofinale)", glosat „de, încît că, și". În interiorul citatului, propoziția *ca să nu mă mai duc* este explicată prin „și nu mă voi mai duce", făcîndu-se deci apel la singurul corespondent real: *și*.

Propozițiile „cumulative" cu aspect formal de finale nu au nici un corelativ în regentă și sînt așezate numai după regentă.

20. 6. 83 ★

Nu numai că, dar și nu lipsește aici?

---

[1] Vezi mai sus, p. 203.
[2] Vol. al II-lea, p. 203.
[3] *Lucr. cit.*, p. 138.

1. Concluziile la acest capitol au de subliniat, în primul rînd, faptul că istoria propozițiilor subordonate cumulative este mult mai slab documentată decît aceea a altor subordonate circumstanțiale.

2. Din ceea ce am reușit să cuprind în expunerea de mai sus reiese că în limba veche au fost mai folosite propozițiile cumulative negative introduse prin locuțiuni specifice acestor construcții : *necum să, netocma să, nu tocmai să*. Treptat însă s-a dezvoltat grupa locuțiunilor cu bază prepozițională cu sensul comun „pe lîngă că", care pot avea și construcție pozitivă și negativă. Locuțiunile din această grupă sînt singurele folosite în limba literară contemporană.

3. Mai ales în această din urmă grupă s-au produs înnoiri, prin adăugarea la locuțiunile existente a unor formații cu prepoziții sinonime, care, uneori, au putut înlătura din uz locuțiunile anterioare.

4. Merită să fie remarcat caracterul exclusiv locuțional al elementelor conjuncționale introductive (nu se întrebuințează nici o conjuncție simplă) și, de asemenea, valoarea exclusiv cumulativă a celor mai multe dintre locuțiunile conjuncționale folosite.

5. Singurele locuțiuni conjuncționale prin care propozițiile cumulative vin în atingere cu alte subordonate circumstanțiale sînt, pe de o parte, locuțiunea *după ce* și, mai puțin, *după ce că*, pe de alta, elementele de construcție ale falselor finale. Locuțiunea *după ce* are valoare fundamentală temporală și alte valori secundare (concesivă, în limba veche și cauzală). Locuțiunea *după ce că* se folosește numai la propozițiile cumulative și, rar, la anumite concesive ; ea nu apare niciodată pentru a introduce temporale, încît calificarea de „falsă temporală" pe care o dă acad. Al. Graur unei propoziții introduse prin *după ce că* este nepotrivită (ar merge, în schimb, pentru o propoziție cumulativă introdusă prin *după ce*).

6. O ultimă observație este aceea că folosirea unor corelative coordonatoare în regentă contribuie la situarea propozițiilor cumulative la limita dintre raportul de subordonare și cel de coordonare. Fenomenul reprezintă un fel de rezolvare a contradicției dintre forma subordonatoare și conținutul coordonator al acestor propoziții în sensul apropierii expresiei formale de natura conținutului exprimat.

Scanned with OKEN Scanner

Propoziţia opoziţională

Denumesc prin acest termen propoziţia subordonată circumstanţială al cărei conţinut se opune, mai mult sau mai puţin, conţinutului regentei. Raportul de opoziţie dintre subordonată şi regentă poate avea mai multe aspecte, după care disting patru categorii de propoziţii opoziţionale.

1. O categorie este aceea prin care se pun în paralelă două fapte contrare, dar amîndouă reale. La aceste propoziţii avem a face mai puţin cu o opoziţie propriu-zisă şi mai mult cu o confruntare sub formă de alternanţă între acţiunile a două subiecte diferite sau între acţiunile aceluiaşi subiect în momente diferite. Asemenea propoziţii sînt introduse prin elemente ca *pe cînd*, *în timp ce*, considerate de *Gramatica* Academiei R.P.R. coordonatoare adversative[1], sau *dacă*, interpretat de acad. Al. Graur în acelaşi fel[2]. Propoziţiile introduse prin *pe cînd* au fost calificate just drept subordonate adversative de Kurt Schreyer[3].

2. Alteori raportul dintre subordonată şi regentă este acela de opoziţie între un fapt real şi contrariul său care ar fi trebuit să se realizeze. În această categorie intră propoziţiile introduse prin *în loc să*, coordonate adversative după *Gramatica* Academiei[4], subordonate concesive după alţi cercetători[5]; calitatea lor de subordonate adversative a fost susţinută tot de Kurt Schreyer[6].

3. Acţiunii reale din regentă îi poate lipsi realizarea acţiunii din subordonată: e o opoziţie între un fapt real şi un fapt negativ, care uneori scade valoarea acţiunii din regentă. În această situaţie subordonata este introdusă prin *fără să*, inclus în *Gramatica* Academiei tot între elementele coordonatoare adversative[7].

---

[1] Vol. al II-lea, p. 157—158.
[2] *Lucr. cit.*, p. 138.
[3] *Der Adverbialsatz*, p. 335—336. Între exemple există însă şi temporale şi concesive.
[4] Vol. al II-lea, p. 159—160.
[5] Gh. N. Dragomirescu, *Sintaxa şi stilistica propoziţiunilor independente...*, p. 132—140.
[6] *Lucr. cit.*, p. 335—336.
[7] Vol. al II-lea, p. 159—160.

Scanned with OKEN Scanner

4. În sfîrșit, urmarea unei acțiuni se poate dovedi opusă celei scontate. Este cazul unor false finale despre care, împotriva interpretării lor drept coordonate copulative, date de *Gramatica* Academiei[1], acad. Al. Graur a arătat că exprimă un raport adversativ[2].

Conținutul tuturor propozițiilor „opoziționale" este într-adevăr foarte asemănător cu cel al propozițiilor coordonate adversative. În *Memorialul de călătorie* al lui Grigore Alexandrescu se redă în două locuri aceeași afirmație a unui călugăr în forme diferite, prima dată opoziția fiind exprimată prin subordonare, iar a doua oară prin coordonare, ceea ce demonstrează tocmai echivalența de conținut:

subordonată opozițională: *Veți vedea d-voastră și celelalte mînăstiri, dar credeți că, dacă la noi pică, la Bistrița plouă.* O.C. 268.

coordonată adversativă: *La cea dintîi vedere mi-am adus aminte de cuvintele egumenului de la Cozia: „La noi pică, dar la Bistrița plouă".* O.C. 284.

Dar asemănarea de conținut nu poate duce la neglijarea formei, care, prin elementele de construcție specific subordonatoare, arată clar că locul acestor propoziții trebuie căutat printre subordonate. De altfel și despre propoziția concesivă s-a arătat de mult că, împreună cu regenta ei, echivalează cu o propoziție adversativă și cu coordonata ei[3] (răsturnarea raportului este exact aceeași și la subordonata opozițională), dar această echivalență nu e o piedică pentru calificarea propoziției concesive drept subordonată, chiar dacă uneori e numită adversativă.

La propozițiile opoziționale există așadar o contradicție între formă și conținut. Forma distinge clar aceste propoziții de coordonatele adversative cu care seamănă în ceea ce privește conținutul, dar nu e suficient de marcată, în general, pentru a le distinge de alte propoziții subordonate introduse prin aceleași elemente. Distincția față de condiționale, temporale, modale sau finale nu pune probleme, deosebirea de conținut fiind prea mare, pentru ca, în ciuda unor asemenea valori fundamentale, să nu iasă în relief valoarea specifică a elementelor introductive de propoziții opoziționale. Mai subtilă este însă distincția dintre unele propoziții opoziționale și propozițiile concesive, întrucît ambele specii de propoziții subordonate au, în coordonare, același corespondent: propoziția adversativă.

Opoziția exprimată de propoziția concesivă are însă specificul de a arăta „o împrejurare care ar fi fost de așteptat să împiedice realizarea acțiunii din regentă, dar care nu a reușit s-o împiedice"[4]. Această opoziție este puternică, deoarece între concesivă și regentă există un anumit raport de determinare logică, în sensul că acțiunea din regentă se îndeplinește împotriva cauzei (la concesivele reale) sau a condiției (la concesivele condiționale)[5] care ar fi trebuit să determine o acțiune contrară.

---

[1] Vol. al II-lea, p. 203.
[2] *Lucr. cit.*, p. 138.
[3] Vezi, de exemplu, *Gramatica* Academiei, vol. al II-ldea, p. 160.
[4] *Gramatica* Academiei, vol. al II-lea, p. 207.
[5] Pentru distincția între concesivele reale și cele condiționale și pentru legătura cu ideea de cauză și de condiție, vezi capitolul consacrat propoziției concesive, p. 175—179.

Opoziția exprimată de propozițiile opoziționale, este, din acest punct de vedere, mai slabă. Diversele ei aspecte și gradele de apropiere față de subordonata concesivă vor ieși mai bine în evidență după cunoașterea mijloacelor lor de construcție.

Prezentarea elementelor de construcție ale propozițiilor opoziționale o voi organiza pe cele patru categorii distinse la începutul acestui capitol în completarea definiției.

I. Propoziția opozițională care pune în paralelă cu regenta un fapt contrar la fel de real.

În această categorie intră, între altele, propozițiile numite de acad. Al. Graur „false temporale" (introduse prin *în timp ce, pe cînd, în vreme ce*) și „false condiționale" (introduse prin *dacă*), despre care domnia-sa afirmă că „sînt întrebuințate în timpul din urmă, în general după model străin și adeseori pretențios"[1].

1. Existența „falselor condiționale", în realitate propoziții subordonate opoziționale, este însă mult mai veche în limba romînă. Ce e drept, istoria lor prezintă fenomenul curios al lipsei de continuitate: după atestările din secolul al XVI-lea (Coresi) nu se mai întîlnesc decît o dată cu începutul secolului al XIX-lea, ceea ce s-ar putea explica prin modele străine diferite. Să vedem întîi faptele.

În secolul al XVI-lea se găsesc propoziții opoziționale introduse prin *să, să amu să* și *de*, în corelație cu conjuncții coordonatoare adversative în regentă:

să, în corelație cu *iară*: *Mare mărturie iaste și din apostolii și den duhul sfînt. Că să le părea unora că apostolii derept dragostea mărturisesc, iară duhul sfînt nu derept dragostea mărturisiia de Hristos și mîntuitoriul nostru Dumnezeu.* CORESI, C² 9.

să amu...să, în corelație cu *iară*: *Să amu atunce semnată s-au fost crucea de Moisi, iară acmu adeverită iaste și scrisă că înșine o vedem și ne închinăm și o cinstim.* CORESI, C² 65—66.

de, în corelație cu *însă*: *Și de prinsem a cunoaște el grijitoriu și despuitoriu și mîngîitoriu și domn, însă mai nainte cunoscu el pre noi, după aceaea și noi cunoscum pre el.* CORESI, C² 10.

După cum se vede, e vorba de exemple izolate, introduse prin elemente cu valoare fundamentală condițională. Cînd reapar, în secolul al XIX-lea, falsele condiționale nu mai sînt introduse decît prin ***dacă***. Subordonata opozițională introdusă prin *dacă* poate să nu aibă nici un corelativ în regentă:

Dacă naționalitatea este sufletul unui popor, dacă cîtă vreme el păstrează acest semn caracteristic al individualității sale... el este învestit cu dreptul neprescriptibil de-a trăi liber, unitatea națională este chezășuirea libertății lui, este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară și să amorțească. BĂLCESCU, O. 182. Cf. RUSSO, S.A. 155.

În aceeași perioadă *dacă* se construiește și cu corelativul adversativ *însă*:

Dacă Regulamentul Organic, prin pensiile ce dă din cutia milelor, vine în ajutorul multor săraci rușinoși, n-a prevăzut însă nici un fel de

[1] *Lucr. cit.*, p. 138.

sprijinire pentru bolnavii incurabili care acum nu se primesc în spitale unde se tratează numai boalele ce se pot vindeca. KOGĂLNICEANU, S.A. 83; cf. 110.

Folosirea propozițiilor opoziționale cu *dacă* se dezvoltă în limba literară din secolul al XX-lea și se înmulțesc și corelativele din regentă: *apoi*: *Domnul Bernard își stăpîni smuncitura inimii. Își făcu socoteala că dacă glontele putea fi o glumă, apoi incendiul e un rîs sinistru.* SADOVEANU, O. XII 557.

dimpotrivă: *Dacă Titi era afabil dar reținut, Aurica dimpotrivă arăta față de Felix din ce în ce mai multă familiaritate.* CĂLINESCU, *Enigma Otiliei* (1956) I 69.

în schimb: *Dacă acestea sînt capitole interesante, care pot fi citite și astăzi cu interes, există în schimb în „Memorii" și cîteva capitole lipsite de valoare artistică.* Paul Georgescu, *Prefață* la FILIMON, *Ciocoii vechi și noi* (E.S.P.L.A., 1950), p. 18.

Propozițiile opoziționale cu aspect de condiționale sînt caracteristice limbii culte, mai ales genului oratoric. La Coresi ele pot fi datorite modelului slav tradus. În secolul al XIX-lea aceste propoziții reapar prin influență franceză, iar după 23 August 1944 se înmulțesc, în presă și în limbajul politic, datorită influenței rusești.

Propoziția opozițională introdusă prin *dacă* ocupă totdeauna locul întîi față de regentă.

2. Falsele temporale sînt mult mai numeroase decît cele indicate de *Gramatica* Academiei[1] (chiar cu completarea făcută de acad. Al. Graur[2]). Propozițiile opoziționale introduse prin elemente cu valoare fundamentală temporală apar de la începutul secolului al XIX-lea. În acest secol se înregistrează, pe lîngă multe elemente păstrate de limba literară, unele care au avut o existență foarte redusă. Iată inventarul și exemplele ilustrative ale tuturor elementelor de proveniență temporală:

cînd: *Cu 600 de lei, ce ziceau că s-au cheltuit la dînsa, putea acel boier să facă 5 sau 6 camere, cînd în chilia de piatră abia te poți învîrti.* ALEXANDRESCU, O.C. 269. Cf. ALECSANDRI, PR. 273.

Cînd opozițional este uneori apropiat de *cînd* invers: *Toate se puseră la cale pentru aceasta, cînd o întîmplare neprevăzută le strică planul, cel puțin pentru cîtăva vreme.* ALEXANDRESCU, O.C. 276.

Adesea *cînd* este întărit printr-un adverb de opoziție, încît subordonata opozițională este introdusă prin ***cînd dimpotrivă***: *Centrul său așăzat pe zarea unui deal este compus de case mari și frumoase în care domnește luxul, cînd dimpotrivă mahalalele lui împrăștiete pe coastele acelui deal sînt alcătuite mai mult de bordeie acoperite cu stuh, unde zace sărăcia.* ALECSANDRI, PR. 57. Cf. KOGĂLNICEANU, S.A. 82.

La Al. Donici se găsește cu aceeași valoare formația *atunci cînd*, probabil sub influența rus. тогда как:

Un poloboc cu vin
Mergea în car pe drum, încet și foarte lin,
Iar altu cu deșărt, las'că venea mai tare,

---

[1] Vol. al II-lea, p. 157.
[2] *Lucr. cit.*, p. 138.

Dar și hodorogea,
făcînd un vuiet mare,
Încît cei trecători în lături toți fugea:
Atunci cînd el folos nimica n-aducea. F. 35 (traducerea fabulei lui I. A. Krîlov *Două poloboace*).

Mai mult decît *cînd* se întrebuințează diferitele locuțiuni conjuncționale care, în propozițiile temporale, sînt specifice raportului de simultaneitate. Cea mai veche dintre acestea este ***în vreme ce***, care apare încă de la Dinicu Golescu:

Pe toți i-am văzut cu așa fețe, încît nu ar fi putut cinevaș să hotărască că ar putea avea vreunul viață de un an sau doi, în vreme ce fiescare avea să mai șază cîte 7 și 10 ani. I. 134. Cf. BĂLCESCU, O. 62, 110, 144; FILIMON, O. I 135.

Formația foarte asemănătoare, întîlnită la unii scriitori pașoptiști și cu valoare temporală, ***în vreme cînd*** este folosită și ea cu valoare opozițională: *Negreșit că proprietatea are toată perspectiva de a se sui în valoare, în vreme cînd toate probabilitățile ne fac să presupunem scăderea valorii muncii.* KOGĂLNICEANU, S.A. 150.

Sinonimul temporal ***în timp ce*** preia de timpuriu și funcțiunea de a introduce subordonate opoziționale: *Poezia adevărată este și a fost răsuflarea națiilor, inima popoarelor; fiestecare nație are organizația sa; în acea organizație intră limba, haine, tradiții istorice sau casnice, obiceiurile care dezvoltă plecările bune sau rele; în timp ce tăria lor pe un pămînt și cu înrîuririle sufletești și sociale se numește naționalitate.* RUSSO, S.A. 111.

Tot în prima jumătate a secolului al XIX-lea se găsește atestat, cu această funcțiune, și ***pe cînd***: *Și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați, pentru mine, sînt mai mult decît Alexandru cel Mare, decît Hanibal, decît Cezar: aceștia sînt eroii lumii, pe cînd cei dintîi sînt eroii patriei mele.* KOGĂLNICEANU, S.A. 54.

Mai tîrziu sînt consemnate alte două formații sinonime:

pe cîtă vreme: *Între toate acestea, una suferă mai grozav — e cocoana Lucsița; fiindcă toate celelalte sufăr numai de căldură și de sete, pe cîtă vreme dumneaei suferă pe lîngă astea și de foame.* CARAGIALE, O. I 278. Cf. CAMIL PETRESCU, *Caragiale în vremea lui* (1957), 34.

cîtă vreme: *Petrecerile cu mult înainte pregătite rar se întîmplă să iasă bine; cîtă vreme cele încinse așa din întîmplare, pe negîndite, aproape totdeauna izbutesc frumos.* CARAGIALE, O. II 210.

Falsele temporale au un caracter mai puțin livresc decît falsele condiționale, dar nici ele nu apar în vorbirea populară. Din punctul de vedere al condițiilor sintactice de întrebuințare, cele mai multe ocupă locul al doilea față de regentă; *cîtă vreme* și *pe cîtă vreme* se folosesc însă și în propoziții anterioare regentei.

3. Cu o valoare foarte apropiată de elementele temporale de simultaneitate, introduce propoziții opoziționale o locuțiune care nu este de proveniență temporală. Este vorba anume de locuțiunea conjuncțională ***în loc că***, pe care o găsim la Kogălniceanu, probabil sub influența fr. *au*

lieu que (care, construit cu indicativul, este egal cu *tandis que*, exprimînd raportul de opoziție) :

Tu ești văduvă numai pînă desară și numai de rîs, în loc că eu sînt văduvă de atîta vreme și în adevăr. Două femei împotriva unui bărbat, în PR. N. DR. 425 ; cf. 426.

Datorită substantivului de bază (*loc*), locuțiunea *în loc că* se încadrează în grupul elementelor opoziționale de proveniență locală, alături de *unde* și de locuțiunea mai răspîndită *de unde*. Amîndouă aceste elemente sînt atestate cu această valoare pe la jumătatea secolului al XIX-lea :

unde : *Unde pînă aci romînii se luptase cu înzeciți oameni decît dînșii, acum trebuiau să lupte cu trăsnetele tunurilor de oameni omorîtoare.* ISPIRESCU, M.V. 39 (în DA ms. s.v. *unde*).

de unde : *De unde ceilalți... se ascundeau prin pivniți... Aleodor se ascunse astfel încît fata intră la grijă.* ISPIRESCU, L. 45 (DLRC s.v. *unde* califică greșit propoziția introdusă prin *de unde* drept „propoziție concesivă cu nuanță adversativă").

Unde opozițional a avut o existență foarte limitată ; în schimb *de unde* se întrebuințează și în limba contemporană și, spre deosebire de majoritatea subordonatelor opoziționale din această primă categorie discutată pînă acum, propozițiile introduse prin *de unde* au un caracter mai popular. Locul ocupat de propozițiile introduse prin *de unde* este înaintea regentei.

Încheind prezentarea elementelor conjuncționale care introduc subordonatele opoziționale din categoria în discuție, trebuie arătat că aceste propoziții se deosebesc între ele din punctul de vedere al individualității lor. După cum a reieșit din expunere, cu excepția locuțiunii *în loc că*, izolată și deci fără mare importanță, nici unul dintre celelalte elemente introductive nu este specific propozițiilor opoziționale. Valoarea opozițională a unora este însă mai evidentă decît a altora. De exemplu la *dacă* nu se poate face confuzie nici cu valoarea condițională (fundamentală), nici cu cea concesivă, dar la elementele cu valoare fundamentală temporală o nuanță temporală se simte mai totdeauna ; în sfîrșit, propozițiile introduse prin *de unde* se apropie cel mai mult de subordonatele concesive.

La transpunerea în coordonare adversativă a raportului exprimat de subordonatele opoziționale, conjuncțiile corespunzătoare propozițiilor din această primă categorie ar fi *dar* (sau *însă*), adesea chiar *iar*.

II. Propoziția opozițională la care opoziția este între un fapt real și contrariul acestuia : regenta exprimă un fapt realizat, sau în curs de realizare, iar subordonata opozițională faptul contrar care ar fi trebuit realizat.

Subordonata opozițională de acest tip cunoaște, în istoria ei, două elemente de construcție : *în loc ce* (numai în limba veche) și *în loc să*.

Locuțiunea conjuncțională ***în loc ce*** are valoare opozițională într-un exemplu ca : *În loc ce te-ai bucura, tu plîngi.* DOSOFTEI, V.S. 57 (în DA s.v. *loc*).

Această locuțiune este atestată încă din secolul al XVI-lea și pînă la începutul secolului al XVIII-lea cu valoare concesivă. Cele două valori sînt foarte apropiate între ele, dacă ne referim la un exemplu concesiv : *În loc ce era să se închine lui Hristos și să să mire de puterea lui și să creadă, acolea să lepădară dins și de binele lui și-l goniră.* VARLAAM, C. 176/28.

Deosebirea dintre valoarea concesivă și cea opozițională a locuțiunii *în loc ce* mi se pare următoarea : *în loc ce* opozițional exprimă numai gramatical faptul că acțiunea propoziției ar fi trebuit să se îndeplinească (prin modul condițional al verbului predicat), pe cînd *în loc ce* concesiv este construit de cele mai multe ori cu un semiauxiliar de mod care exprimă lexical necesitatea (urmat de verbul cu sensul lexical principal). Propoziția opozițională din DOSOFTEI, V.S. 57 citată mai sus, *în loc ce te-ai bucura* (*tu plîngi*), ar fi concesivă în forma *în loc ce ar fi să te bucuri* (sau *a te bucura*) și, invers, propoziția concesivă din VARLAAM, C. 176 *în loc ce era să se închine* (*se lepădară*) ar deveni opozițională în forma *în loc ce s-ar fi închinat* (sau *s-au vrut fi închinat*).

Cealaltă locuțiune conjuncțională formată pe baza aceluiași substantiv *loc*, și anume locuțiunea ***în loc să***, este lipsită de valoare concesivă. Există unii cercetători, de exemplu Gh. N. Dragomirescu, care consideră concesivă valoarea interpretată aici drept opozițională ; după autorul citat, propoziția introdusă prin *în loc să* este concesivă iusivă sau (rar) potențială[1], derivată din independenta inițială a unei adversative „false"[2]. Această interpretare se bazează pe echivalarea cu o construcție concesivă în care cercetătorul introduce elemente lexicale inexistente în propoziția cu *în loc să* : „O concesiune exprimată cu ajutorul locuțiunii *în loc să* nu este decît expresia mai sintetică a unei « concesive iusive » — construită adică cu *trebuie* : *în loc să învețe* este egal *deși ar trebui* (sau *trebuie*) *să învețe*"[3].

Locuțiunea *în loc să* este atestată pentru prima oară într-un text din pragul secolului al XVIII-lea :

În loc să-i facă bine pentru binele ce au avut casele lor de la dînsul, el cu acest fel de lucruri îl ajuta și-i răsplătea. POPESCU, CR. (în *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, 1847, p. 31).

Ea este posterioară locuțiunii *în loc ce*, pe care folosirea lui *în loc să* a înlăturat-o cu totul. De la începutul secolului al XIX-lea și pînă astăzi locuțiunea *în loc să* este singurul element conjuncțional subordonator de exprimare a unei opoziții puternice, între un fapt care ar fi trebuit să se realizeze, dar nu s-a realizat, și contrariul său. Din punct de vedere lexical în subordonată și în regentă se folosesc de foarte multe ori cuvinte antonime, mai ales verbele-predicat :

În fiecare an se clădesc sute de binale, acareturi peste acareturi, și în loc să scază, chiriile cresc. CARAGIALE, O. IV 6.

La transpunerea în coordonare adversativă a raportului exprimat prin asemenea propoziții, subordonata opozițională introdusă prin *în loc să* devine independentă negativă, iar regenta devine coordonată adversativă legată de negativa precedentă prin *ci*.

Faptul că locuțiunea *în loc să* nu poate fi și concesivă nu înseamnă că ea are valoare exclusiv opozițională. Pe lîngă această valoare fundamentală, ea poate introduce și anumite propoziții modale comparative în care este echivalentă cu *decît să*. Cf. un exemplu ca :

Așa, în loc să critici greșalele streine,

[1] *Lucr. cit.*, p. 135.
[2] P. 133.
[3] P. 139.

În loc să rîzi de alții, mai bine rîzi de tine. ALEXANDRESCU, O.C. 142.

În linii mari deosebirea dintre cele două valori ale lui *în loc să* este următoarea : cînd este opozițională, prin locuțiunea *în loc să* se exprimă faptul care ar trebui realizat, pe cînd într-o propoziție comparativă aceeași locuțiune exprimă faptul care n-ar trebui realizat sau pe care vorbitorul nu-l dorește realizat ; lui *în loc să* comparativ îi corespunde de altfel în regentă ideea de „mai bine" (*mai bine, mai degrabă* etc.) exprimată sau subînțeleasă[1].

Dubla valoare a locuțiunii *în loc să* denotă o legătură între propozițiile opoziționale și cele modale comparative.

Formarea locuțiunii conjuncționale *în loc să* se bazează pe existența anterioară, încă din secolul al XVI-lea, a locuțiunilor prepoziționale cu valori corespunzătoare *în loc a* și *în loc de a* construite cu infinitivul. DA s.v. *loc* și, după el, Finuța Asan și Laura Vasiliu[2] înregistrează numai construcțiile cu *în loc de a*, datîndu-le din secolul al XIX-lea. De fapt *în loc de a* și, pe lîngă aceasta, *în loc a* apar de la Coresi :

în loc a : *Așa amu și Ioann preaditece grăiaște, cînd tremise cei doi ucenici ai lui să zică : Tu ești cela ce va să vie, în loc a zice așteptăm a veni în numele domnului.* CORESI, C² 105/4 ; cf. 511/16.

în loc de a : *Și în loc de à sparge și a răsipi și a zidi mai mare jitnița, să ne nevoim să răsipim ceale păcate ce-s băgate întru suflete-ne.* CORESI, C² 404/8 ; cf. 398/29. Cf. BIBLIA, în COD. VOR. 131.

Perfecta echivalență de conținut dintre construcția prepozițională și cea conjuncțională este demonstrată de posibilitatea legării lor prin conjuncția *și*, într-un stil mai puțin îngrijit :

Și în loc de a nu face nimic și să le strig mereu ca o Cassandră că fac rău, n-aș fi făcut mai bine dacă lucram fără ei și chiar în contra lor? (Din corespondența lui Bălcescu, în) BĂLCESCU, O. 254.

III. Propoziția opozițională exprimînd o acțiune a cărei realizare lipsește acțiunii reale din regentă.

Acest tip de propoziție opozițională este construit cu locuțiunea conjuncțională ***fără (ca) să***, a cărei valoare fundamentală este modală și care se întrebuințează și cu valoare concesivă[3]. Propozițiile opoziționale introduse prin *fără să* (considerate coordonate adversative de *Gramatica* Academiei[4]) se întîlnesc în limba literară încă de la începutul secolului al XIX-lea. Ele sînt însă destul de rare, iar în vorbirea populară nu se folosesc. Iată un exemplu din Caragiale :

Dumneata, bunioară, ori eu, sau un altul n-am fi în stare să ne înfigem în colțul otelului Continental pentru a privi la mișcarea de pe stradă, cu sîn-

---

[1] Vezi, în această lucrare, capitolul consacrat propoziției modale comparative, p. 130, 131.

[2] *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba romînă*, în SGI (1956), p. 102.

[3] Gh. N. Dragomirescu propune, ca exercițiu, să se facă deosebirea între propozițiile secundare din două fraze asemănătoare : *a) Mi-au venit musafirii, fără ca eu să fi fost gata* și *b) Mi-au venit musafirii, fără ca eu să-i fi așteptat* (*lucr. cit.*, p. 166). După interpretarea mea, locuțiunea *fără ca să* introduce sub *a*) o subordonată opozițională, iar sub *b*) o subordonată concesivă ; la acestea s-ar putea adăuga altă frază „asemănătoare", în care aceeași locuțiune să introducă o subordonată modală : *Mi-au venit musafirii fără să mă anunțe.*

[4] Vol. al II-lea, p. 159.

gele rece al unei persoane absolut lipsite de grija zilei de mîine — în ce momente?... în ajunul lui sf. Dumitru... și cînd?... cînd am ști bine că a doua zi trebuie să părăsim casa unde am locuit fără să știm de loc unde o fi casa-n care avem să ne transportăm calabalîcul. O. II 45.

Între cele două elemente ale locuțiunii se poate intercala conjuncția adversativă *însă*:

Îmi veți ierta numai o mică pledare pentru națiia mea, fără însă să credeți că aș denatura faptele sau că aș scuza ceea ce merită ocara. KOGĂLNICEANU, S.A. 64.

Locuțiunea *fără să* apare în forma *fără ca... să* atunci cînd înaintea predicatului subordonator se exprimă altă parte de propoziție, de exemplu subiectul:

O turburare imensă putea izbucni fără ca administrația să aibă destule forțe pentru a o năbuși. CARAGIALE, O. III 148.

În coordonare, subordonata opozițională introdusă prin *fără (ca...) să* s-ar transpune printr-o propoziție adversativă negativă introdusă prin *dar* sau *iar*: *dar (...) nu, iar (...) nu.*

IV. Propoziția opozițională care exprimă o acțiune posterioară regentei: acțiunile din regentă și din subordonată sînt succesive, dar urmarea acțiunii din regentă se dovedește opusă celei scontate.

În această categorie intră false finale ca:

Ne depărtăm în grabă de acest spectacol înfiorător... pentru ca să dăm peste altul și mai crunt! ALECSANDRI, P. 373.

Este citatul dat de *Gramatica* Academiei pentru a ilustra „un tip de aparentă propoziție finală, în realitate propoziție coordonată" în care „locuțiunea *pentru ca să* are funcțiune copulativă"[1]. Interpretarea *Gramaticii* se bazează pe glosarea acestei propoziții prin „și dăm peste altul și mai crunt", dar s-a uitat că și *și* poate exprima opoziția. Acad. Al. Graur a arătat că raportul este adversativ (exemplul dat de domnia-sa este *A plecat supărat, pentru ca după două zile să pretindă că nu i-a păsat*)[2].

Propozițiile opozitionale false finale sînt și ele rare și nepopulare. Corespondentul adversativ coordonator al elementului aparent final (*ca să* sau *pentru ca să*) este conjuncția *dar* (sau *însă*).

*

Principalele concluzii care se desprind din prezentarea subordonatei opozitionale sînt:

1. în general, lipsa unor mijloace de construcție specifice — și
2. cu excepția propozițiilor introduse prin *în loc să*, caracterul livresc, nepopular al acestui tip de subordonate.
3. Prin elementele conjuncționale folosite se manifestă legătura propozițiilor opozitionale cu alte subordonate, și anume cu propozițiile condiționale, temporale, modale pure, modale comparative și finale. Locuțiunile formate cu substantivul *loc* și locuțiunea *de unde* arată și o legătură cu ideea de loc.

---

[1] Vol. al II-lea, p. 203. Vezi și interpretarea pe care o dau Finuța Asan și Laura Vasiliu *lucr. cit.*, p. 109, falselor complemente circumstanțiale de scop.

[2] *Lucr. cit.*, p. 138.

Simultaneitatea acțiunilor exprimate de subordonata opozițională și de regenta ei explică apropierea de temporalele de simultaneitate și de modala (pură) introdusă prin *fără să*, iar exprimarea unor acțiuni succesive explică faptul că elemente finale au putut căpăta valoare opozițională.

Legătura cu propozițiile modale comparative se explică prin operația de „confruntare" care se realizează cu ajutorul propozițiilor subordonate opoziționale și care este foarte apropiată de comparație. Această confruntare apropie de altfel subordonata opozițională și de propoziția condițională.

Se poate spune că specificul propozițiilor opoziționale, în ceea ce privește conținutul, este confruntarea a două fapte opuse. Aceasta justifică denumirea pe care unele subordonate opoziționale o au în gramaticile limbii ruse. Astfel *Gramatica* Academiei de Științe a U.R.S.S. tratează subordonatele false temporale pe care le-am considerat opoziționale într-un capitol consacrat subordonatelor, denumite сопоставительные[1], iar despre construcțiile cu false condiționale spune că exprimă сопоставительно-сравнительные отношения[2].

4. Denumirea propusă, de subordonate opoziționale, mi se pare că îmbracă mai bine toate categoriile descrise în capitolul de mai sus.

5. Folosirea unor corelative sau adaose coordonatoare adversative pentru unele subordonate opoziționale este, ca și la alte propoziții, în situații similare, o încercare de a pune de acord forma cu conținutul.

---

[1] Vol. al II-lea, partea a II-a, p. 348—350. În aceeași categorie se includ însă și propoziții total diferite, după părerea mea.

[2] *Ibidem*, p. 332. Cf. și *Современный русский язык. Синтаксис*, sub redacția prof. E. M. Galkina-Fedoruk, Moscova, 1957, p. 377.

Scanned with OKEN Scanner

Propoziţia instrumentală

Propoziţia instrumentală corespunde, în planul frazei, complementului circumstanţial instrumental din cadrul propoziţiei, a cărui existenţă este recunoscută de *Gramatica* Academiei R.P.R.[1]. Propoziţiile instrumentale conjuncţionale, singurele care interesează lucrarea de faţă, exprimă o acţiune care serveşte drept mijloc de realizare a acţiunii din regentă şi corespund astfel mai ales circumstanţialului instrumental exprimat printr-un gerunziu[2] sau printr-un nume de acţiune construit cu prepoziţia *prin* sau *cu*; complementele instrumentale de acest tip au în limba noastră o frecvenţă mult mai mare decît propoziţiile corespunzătoare, fapt observat încă de H. Tiktin[3].

Tiktin a încercat să susţină existenţa propoziţiilor instrumentale „care arată mijlocul", ca o categorie dependentă de „clasa propoziţiilor de cauză". Singurele construcţii ale acestor propoziţii prezentate de el sînt însă *cu aceea că, prin aceea că*: *Hoţul se apără cu aceea că l-ar fi împins foamea. Prin aceea că nobilimea îşi pierdu privilegiile sale, starea poporului se îmbunătăţi*[4]. Din pricina caracterului inacceptabil al interpretării globale a grupului *cu* (sau *prin*) *aceea că* drept element introductiv al unei propoziţii subordonate (în loc de *cu aceea* complement în regentă + *că* element introductiv al unei propoziţii atributive[5]), gramaticile ulterioare au nesocotit existenţa propoziţiei instrumentale. Atunci cînd, în urma apariţiei *Gramaticii* Academiei R.P.R., am semnalat neglijarea acestei specii de subor-

---

[1] Vol. al II-lea, p. 137—139.

[2] Exemple de acest tip lipsesc în *Gramatica* Academiei R.P.R. din capitolul consacrat circumstanţialului instrumental; vezi însă unul interpretat drept circumstanţial de mod: *Şi oamenii luptînd sădiră nădejdea* (BANUŞ, B. 59—în vol. al II-lea, p. 135). Numeroase exemple de gerunziu instrumental se găsesc la Kr. Sandfeld şi Hedwig Olsen, *Syntaxe roumaine. I Emploi des mots à flexion*, Paris, 1936, p. 289, şi la Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului romînesc*, în SG II (1957), p. 78.

[3] *Gramatica romînă*, p. 235—236.

[4] *Ibidem*, p. 235.

[5] Vezi discuţia asupra interpretării lui Tiktin făcută de D. D. Draşoveanu în volumul *Analize gramaticale şi stilistice*, Bucureşti, 1959, p. 9—10.

Scanned with OKEN Scanner

donate[1], m-am ocupat, după cum am mai arătat[2], numai de propozițiile instrumentale pronominale.

Din materialul cercetat pentru lucrarea de față am ajuns la concluzia că limba romînă cunoaște și propoziții instrumentale conjuncționale. Istoria lor este însă foarte greu de schițat, întrucît atestările de care dispun sînt puțin numeroase. În limba literară contemporană aceste propoziții nu sînt întrebuințate, exemplele înregistrate fiind toate din limba veche sau din limba populară folosită de unii scriitori mai noi. Dată fiind sărăcia materialului pe care mă bazez, în acest capitol nu-mi propun să urmărese în timp evoluția mijloacelor de construcție; de asemenea, nu mă limitez la notarea primei atestări a unei conjuncții, ci consider necesar să ofer mai multe exemple cu același element de construcție, care să contribuie astfel la susținerea existenței speciei înseși. Procedeul se impune cu atît mai mult cu cît dicționarele și gramaticile noastre nu înregistrează conjuncții cu valoare instrumentală, iar unele dintre exemplele pe care le consider de acest fel au avut parte de interpretări diferite.

Bineînțeles, exclud de la început construcții de tipul celor indicate de H. Tiktin (*cu aceea că, prin aceea că*), despre care trebuie să arăt că apar și în texte din secolul al XVI-lea, de exemplu în *Palia* de la Orăștie :

În acest chip fură Iacob inima lui Laban siriianului, ***cu aceea cum că*** *nu dede în știre.* 125/5.

Conjuncțiile pe care le-am întîlnit cu valoare instrumentală sînt *că, căci* și *de.*

Conjuncția ***că*** apare cu această valoare în două pasaje asemănătoare din *Codicele Voronețean*, în care *că* ar fi după DA temporal, iar după Al. Procopovici[3] temporal-cauzal. Frazele respective sînt :

Avraam, părintele nostru, au nu de lucru dereptă-se, ***că*** *îrălță Isacu, fiiul său, spre giunghetoriu?* 121/4. Cf. și CORESI, A. 149/13.

Așa și Raavă... au nu de lucru dereptă-se, ***că*** *luo iscodnicii și pre altă cale-i scoase?* 122/1. Cf. și CORESI, A. 150/3.

Lui Procopovici interpretarea temporală a lui *că* din cele două citate din *Codicele Voronețean* nu i se pare „cîtuși de puțin forțată" și, bazîndu-se numai pe ele, susține, ca și DA, existența unui *că* temporal în dacoromîna veche. E drept că *Noul testament* din 1648 prezintă, în pasajul corespunzător primului citat, un *cînd* temporal, iar versiunea franceză a *Bibliei* citată de Procopovici are în amîndouă pasajele un *lorsque* temporal (în *Biblia* din 1938 figurează de asemenea *cînd* în amîndouă pasajele). Diferitele traduceri pot prezenta însă interpretări diferite și, după părerea mea, acești doi *că* sînt instrumentali, după cum interpretez drept instrumentale și corespondentele lor gerunziale din alte versiuni : *aducînd pre Isaac fiul lui la jîrtăvnic* (BIBLIA 1688), *priimind* (N. TEST. 1648 și BIBLIA 1688) = „prin aducerea", „prin faptul că...", „datorită faptului că...". În orice caz, interpretarea temporală a lui *că* mi se pare suspectă, întrucît raportul temporal este deosebit de bine reprezentat în

[1] În SG I (1956), p. 142—147.
[2] Vezi introducerea lucrării de față, p. 21.
[3] *Pe drumurile dicționarului...*, în DR XI (1948), p. 30.

toate textele din secolul al XVI-lea și am fi putut să mai avem și alte atestări ale acestei valori a lui *că*.

Conjuncția *căci* este folosită cu valoare instrumentală în texte din secolul al XVII-lea :

Nu-ș va pierde avuția căci o va da săracilor, ce o va afla în ceriu. VARLAAM, C. 220.

Căce au venit, el nemică n-au făcut. PRAV. MOLD. 174.

Amîndouă citatele sînt interpretate în DA s.v. *căci* drept cauzale, fiind inserate printre adevărate cauzale ; se vede însă că și autorii dicționarului le-au simțit că se află într-o situație mai deosebită, deoarece sînt singurele exemple glosate prin gerunziu și printr-un abstract verbal cu *prin* : „*căci o va da* (= dînd-o, prin faptul că o va da)", „*căce au venit* (=venind, prin faptul că a venit)". Aceste glosări, juste, pledează tocmai împotriva interpretării cauzale, pentru valoarea instrumentală a conjuncției.

Cele mai bogate atestări le are conjuncția ***de***, înregistrată cu valoare instrumentală din secolul al XVII-lea și pînă în al XIX-lea. În materialul adunat se pot distinge trei situații :

1) Propoziția introdusă prin *de* are un caracter mai mult sau mai puțin pleonastic, predicatul ei fiind aproximativ sinonim cu verbul regent. Iată cîteva tipuri mai des întîlnite :

*Grăiaște (...) **de** dzice.* VARLAAM, C. 18/26, 34/31.
*Va răspunde **de** va dzice.* VARLAAM, C. 21/25.
*Va răspunde **de** va grăi.* VARLAAM, C. 22/9.
*Strigă **de** dzise.* VARLAAM, C. 33/5.
*Gîndiia întru sine **de** dzicea.* VARLAAM, C. 219/13.
*Scrie... **de** spune.* VARLAAM, C. 219/11.
*Scrie **de** zice.* URECHE, L. 58, 64, 79.
*Sfătuia **de** zicea.* URECHE, L. 79.
*Au făcut vicleșug **de** au viclenit împărăția.* NECULCE, L. 398.

Construcții echivalente cu acestea în textele vechi sînt fie juxtapunerea celor două predicate :

Și-i spuse, grăi (CORESI, A. 110/7),

fie coordonarea lor copulativă cu *și* :

Iară el răspunse și dzise (VARLAAM, C. 13/3),

fie folosirea celui de-al doilea verb la gerunziu :

Și spuseră lui zicînd (BIBLIA, 35^{r} ; cf. 36^{r}).

În ce privește textele religioase, construcțiile acestea reprezintă diferite încercări de a reda construcții similare din textul evanghelic grecesc și slav.

Sinonimia celor două verbe face ca propozițiile introduse prin *de* (ca și gerunziul corespunzător) să pară mai mult modale decît instrumentale. Construcția cu *de* se întîlnește însă și la verbe între care nu se mai simte legătura de sinonimie și în acest caz valoarea instrumentală este mai clară :

*Să laudă moldovenii **de** scriu.* POPESCU, CR. 98.

2) Predicatul propoziției instrumentale introduse prin *de* este total diferit de predicatul regentei, propoziția instrumentală aducînd într-

adevăr informații despre mijlocul prin care se realizează acțiunea din regentă :

Însă pre ascuns arătă-i **de** *dzise.* VARLAAM, C. 219/27.

Iară alții era împotrivă **de** *zicea că mai bine iaste a să apăra de turci de după părețile altuia decît de după al său.* URECHE, L. 79.

Și aceia și ceștia numai, cînd să întreabă „ce iaste?", ei răspund: rumîni; iar moldovenii să osebesc **de** *să răspund: moldovani.* CANTACUZINO, IST. 31.

Făcut-au milă și întăritură la patriiarhia Alecsandriei, **de** *au închinat mănăstirea Hangul, ca să-i fie cîte de ceva agiutoriu.* NECULCE, L. 404.

Aceste propoziții instrumentale ar putea avea și ele echivalente copulative.

3) Propoziția instrumentală introdusă prin *de* explică fie un predicat regent exprimat printr-un verb cu sens general ca *a face*, fie mijlocul care duce la afirmația din regentă :

a. *Și aceasta avuție de nu va hi întoarsă înapoi care a cui iaste, cum făcu Zakhei* **de** *întoarsă de patru ori mai mult cui de la cine ce luase, aceea avuție de o va ținea... aduce și munca de veci.* VARLAAM, C. 222/15.

b. *Care nu puțintel lucru au făcut Neculai vodă atunce,* **de-u** *mersu la gazda lui Dumitrașco vodă.* NECULCE, L. 259.

Știu c-a nimerit-o bine, **de** *ți-a pus numele Chirică.* CREANGĂ, O. 171.

Știa că a făcut un păcat **de** *a călcat pe moșia slutului.* ISPIRESCU (la N. Drăganu, în DR III 260).

Propozițiile instrumentale din această ultimă categorie (3) nu pot avea în nici un caz echivalente copulative. N. Drăganu interpretează citatul din Ispirescu ca avînd un *de* cauzal, pe cînd celui din Neculce îi atribuie o valoare modală[1], iar Procopovici se folosește și el de citatul din Neculce și de cel din Creangă pentru a-l ilustra pe *de* modal[2]; amîndouă aceste raporturi sînt într-adevăr apropiate de instrument (mijloc)[3], dar au totuși specificuri diferite.

Apropierea dintre raportul de instrument și cel de cauză se manifestă, din punct de vedere formal, în faptul că două dintre conjuncțiile înregistrate cu valoare instrumentală, și anume *că* și *căci*, sînt conjuncții cu valoare fundamentală cauzală. Cît despre conjuncția *de*, în instrumentalele de tipul 2 și 3 ea a putut ajunge la valoarea instrumentală fie tot prin valoarea cauzală, fie prin cea temporală, pe cînd în instrumentalele de tipul 1 întrebuințarea ei stă în legătură cu valoarea copulativă-consecutivă.

*

În concluzie, propozițiile instrumentale conjuncționale au o istorie sumar documentată. Dintre cele trei elemente de construcție identifi-

---

[1] *Loc. cit.*, p. 271—272.

[2] *Pe drumurile dicționarului...*, în DR XI (1948), p. 8.

[3] Gramaticile românești care nu aveau o categorie aparte a complementului circumstanțial instrumental îl încadrau fie la complementul indirect, fie la circumstanțialul de mod, iar Tiktin îl consideră o subcategorie a circumstanțialului de cauză (*Gramatica română*, p. 198).

cate, *că* a avut o existență mai puțin sigură, redusă la secolul al XVI-lea, *căci* o existență limitată și ea în timp la secolul al XVII-lea; singurul element de construcție mai bine reprezentat, în situații variate și în mai multe secole, este conjuncția *de*, a cărei întrebuințare instrumentală pare posibilă și astăzi în vorbirea populară.

Limba literară contemporană nu folosește propoziții instrumentale conjuncționale[1], preferînd să exprime raportul respectiv sub forma unei părți de propoziție.

[1] Spre deosebire de propozițiile instrumentale pronominale, care sînt folosite și în limba contemporană și au atestări destul de continue începînd din secolul al XVI-lea.

Scanned with OKEN Scanner

Propoziţia de relaţie

Propoziţia de relaţie corespunde în cadrul frazei complementului circumstanţial de relaţie. De semnalarea acestei specii de subordonate, absente în *Gramatica* Academiei R.P.R. spre deosebire de complementul corespunzător[1], m-am ocupat în articolul *Despre corespondenţa dintre propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie*[2], arătînd că propoziţia de relaţie poate avea atît construcţii pronominale, cît şi construcţii conjuncţionale; lucrarea de faţă se opreşte numai la acestea din urmă.

Singurul exemplu de propoziţie de relaţie introdusă printr-o conjuncţie pe care l-am adus în articolul citat este :

Puiculiţă, pui păun,
Treci la badea peste drum,
Să cercăm vinul ***de-i bun*** (JARNÍK-BÎRSEANU, D. 373)[3].

Recunosc că exemplul nu este dintre cele mai convingătoare şi de aceea a fost nevoie să-i consacru o discuţie specială, în care am comparat construcţia din ultimul vers cu o regentă +o completivă directă (*să cercăm de-i bun vinul*), iar pentru susţinerea valorii de relaţie a subordonatei *de-i bun* m-am referit la un exemplu paralel cu un complement circumstanţial de relaţie : *Oaspeţii, tot gustînd vinul* ***de bun****, începuse a se chiurchiului cîte oleacă* (CREANGĂ, P. 232)[4].

Greutatea de a ilustra categoria cu un exemplu mai clar se explică prin extrema raritate a propoziţiei de relaţie conjuncţionale[5]. Cele cîteva exemple pe care le-am identificat în materialul care stă la baza acestei lucrări confirmă existenţa speciei, dar sînt insuficiente pentru a schiţa istoria mijloacelor de construcţie. De aceea capitolul de faţă nu-şi propune

---

[1] Tratat în vol. al II-lea, p. 141—145.
[2] În SG I (1956), p. 142—147.
[3] P. 143.
[4] *Ibidem*, nota 4 de la p. 143.
[5] De fapt, în general, propoziţiile de relaţie sînt destul de rare. Dintre cele pronominale, au o frecvenţă mare propoziţiile constituite din expresiile *în ce priveşte* sau *cît priveşte* +complementul verbului, care numai în mod formal pot fi considerate propoziţii (vezi *lucr. cit.*, p. 146).

Scanned with OKEN Scanner

Propoziția de relație

Propoziția de relație corespunde în cadrul frazei complementului circumstanțial de relație. De semnalarea acestei specii de subordonate, absente în *Gramatica* Academiei R.P.R. spre deosebire de complementul corespunzător[1], m-am ocupat în articolul *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*[2], arătînd că propoziția de relație poate avea atît construcții pronominale, cît și construcții conjuncționale; lucrarea de față se oprește numai la acestea din urmă.

Singurul exemplu de propoziție de relație introdusă printr-o conjuncție pe care l-am adus în articolul citat este:

Puiculiță, pui păun,
Treci la badea peste drum,
Să cercăm vinul ***de-i bun*** (JARNÍK-BÎRSEANU, D. 373)[3].

Recunosc că exemplul nu este dintre cele mai convingătoare și de aceea a fost nevoie să-i consacru o discuție specială, în care am comparat construcția din ultimul vers cu o regentă +o completivă directă (*să cercăm de-i bun vinul*), iar pentru susținerea valorii de relație a subordonatei *de-i bun* m-am referit la un exemplu paralel cu un complement circumstanțial de relație: *Oaspeții, tot gustînd vinul* ***de bun****, începuse a se chiurchiului cîte oleacă* (CREANGĂ, P. 232)[4].

Greutatea de a ilustra categoria cu un exemplu mai clar se explică prin extrema raritate a propoziției de relație conjuncționale[5]. Cele cîteva exemple pe care le-am identificat în materialul care stă la baza acestei lucrări confirmă existența speciei, dar sînt insuficiente pentru a schița istoria mijloacelor de construcție. De aceea capitolul de față nu-și propune

---

[1] Tratat în vol. al II-lea, p. 141–145.
[2] În SG I (1956), p. 142–147.
[3] P. 143.
[4] *Ibidem*, nota 4 de la p. 143.
[5] De fapt, în general, propozițiile de relație sînt destul de rare. Dintre cele pronominale, au o frecvență mare propozițiile constituite din expresiile *în ce privește* sau *cît privește* +complementul verbului, care numai în mod formal pot fi considerate propoziții (vezi *lucr. cit.*, p. 146).

decît să semnalez existența unor propoziții de relație conjuncționale în limba romînă veche.

Propozițiile de relație conjuncționale pe care le-am întîlnit sînt construite cu conjuncțiile *căci* și *să*.

Conjuncția **căci** am înregistrat-o cu această valoare în două pasaje din *Cazania* lui Varlaam :

Iară ***căci*** *mărturisiră dracii pre domnul Hristos că iaste Dumnedzău, nu-i trebuia lui Hristos aceasta de la dinși, ce dracii înșiși de frică strigară* . . . C. 174/2.

Iară ***căci*** *mă grăiești bun, adevărat grăiești că sămt bun, ce nu după părerea ta ca un om, ce ca un dumnedzău ce sămt.* C. 219/31.

În amîndouă citatele, propoziția introdusă prin *căci* poate fi glosată prin formula tipică pentru raportul de relație : „cît privește faptul că . . .".

O propoziție de relație introdusă prin conjuncția ***să*** (+conjunctivul) apare în *Cronica anonimă* a domniei lui Constantin Brîncoveanu :

Să *mai zică ei ceva, nimică n-au mai zis, fără decît: greșiți sîntem, doamne, greșiți și ce va fi voia mării tale* (p. 43).

Construcția din acest exemplu corespunde complementului de relație exprimat printr-un verb la supin, și anume situației în care altă formă a aceluiași verb se repetă ca predicat regent (tipul *de urat, am mai ura*[1] ; *de uitat, n-am uitat nemica*[2]).

Într-un studiu consacrat sintaxei infinitivului, Finuța Asan și Laura Vasiliu au arătat că „în limba veche apare foarte rar infinitivul cu funcțiune de complement de relație :

Iară ***a o cheltui*** *nu o cheltuiră amîndoi într-un chip.* VARLAAM, C. 14.

Ghica vodă s-au spus de unde este de locul lui, iar ***a cunoaște*** *pre vezirul nu-l cunoștea.* NECULCE, CR. I 32.

Această construcție nu s-a menținut, deoarece nu era suficient de clară. În limba mai nouă și în cea actuală, în locul infinitivului este folosit exclusiv supinul cu *de*"[3].

Propoziția de relație introdusă prin *să* (+ conjunctivul) era un echivalent contemporan al acestui infinitiv, înscriindu-se pe linia mai generală a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, dar probabil că n-a avut nici ea o viață mai lungă decît complementul de relație exprimat printr-un verb la infinitiv[4].

*

În concluzie, pentru a cunoaște istoria propoziției de relație mai este nevoie de material ilustrativ. Faptul că în textele parcurse pentru lucrarea de față nu am identificat decît cele trei exemple prezentate aici permite totuși deducția că propozițiile de relație conjuncționale nu au constituit niciodată un tip de subordonare bine și clar reprezentat în limba romînă.

---

[1] Vezi *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. al II-lea, p. 144—145.

[2] Vezi exemplul din Creangă în *Limba română. Fonetică-Vocabular-Gramatică*, 1956, p. 223.

[3] *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română*, în SG I (1956), p. 110.

[4] Pe acesta l-am mai întîlnit în basmul *Călin Nebunul*, culeș de Mihail Eminescu : *De numele d-tale am auzit, dar* ***a vedea*** *nu le-am văzut. Antologie de literatură populară*, II, *Basmul* (1956), p. 249 ; cf. 250.

Scanned with OKEN Scanner

Observaţii asupra structurii locuţiunilor conjuncţionale de subordonare circumstanţială

(Anexă morfologică)

Cercetarea întreprinsă asupra evoluției modului de construcție cu elemente conjuncționale a propozițiilor subordonate circumstanțiale permite să se tragă şi o serie de concluzii de ordin morfologic, privitoare la structura locuțiunilor conjuncționale.

Locuțiunea conjuncțională este o îmbinare de cuvinte care, în grup, au rol de conjuncție. În această îmbinare de cuvinte trebuie arătat că este obligatorie prezența unuia dintre următoarele trei elemente : o conjuncție propriu-zisă, un pronume relativ sau un adverb relativ. Între două afirmații extreme — că unul dintre elemente „trebuie să fie o conjuncție propriu-zisă" [1] sau că prezența unei conjuncții nu este neapărat necesară [2] — realitatea este deci că în locuțiunile conjuncționale subordonatoare este indispensabilă prezența unui cuvînt ajutător cu rol de element de legătură între regentă şi subordonată. Acest element strict esențial din punct de vedere funcțional pentru marcarea raportului de subordonare se combină fie tot cu un cuvînt ajutător cum e prepoziția, fie cu substantive, adverbe, forme verbale, pronume. Nu toate combinațiile sînt posibile însă cu același element, de aceea se disting diferite tipuri de structuri ale locuțiunilor conjuncționale de subordonare circumstanțială în cadrul tipurilor reprezentate de cele trei elemente de legătură.

I. LOCUŢIUNI CONJUNCŢIONALE FORMATE CU O CONJUNCŢIE PROPRIU-ZISĂ

1) Conjuncția se combină cu un adverb.

Combinațiile de acest fel prezintă trei situații diferite :

---

[1] Acad. Iorgu Iordan, LRC², p. 484.

[2] Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, 1958, p. 88.

a) Locuțiunea are ordine fixă, conjuncția ocupînd ultimul loc; în acest tip pot intra cele mai multe conjuncții:

că: v. și reg. *batîr că*, *măcar că*, *chit că*, *plus că*;
de: reg. *batră de*, reg. *tuma de*, *înainte de*;
să: v. și reg. *batîr să*, v. *necum să*, v. *oare să*;
(ca) să: numai în *înainte (ca) să*;
de să: numai în reg. *înainte de să*;
căce: numai în v. *măcar căce*;
pînă: numai în v. *ainte pînă (nu)*.

Uneori conjuncția se combină cu două adverbe. În acest caz ea este încadrată de acestea (v. *măcar să ... și*, v. *vare să ... și*) sau, mai rar, precedată de amîndouă (*măcar și ... să*).

Adverbul poate figura și într-o locuțiune prepozițională paralelă:

loc. prep.	*deosebi de*	loc. conj.	*deosebi că*;
	în afară de		*în afară că*;
	înainte de		*înainte (ca) să*.

Cele mai numeroase formații cu adverbe din cadrul acestui tip sînt realizate cu ajutorul conjuncției *că*.

b) Locuțiunea are ordine fixă, conjuncția ocupînd locul întîi; în acest tip intră formații cu următoarele conjuncții:

ca: v. *ca doară* (+ viitorul sau condiționalul);
v. *ca nu cîndva* (+ viitorul);
de: *de parcă*;
măcar[1]: *măcar și*;
săvai: v. *săvai și*.

Tot aici se pot încadra și combinațiile cu o conjuncție compusă disociabilă în care unul dintre elemente ocupă locul întîi, iar celălalt ultimul loc:

ca ... să: *ca nu cumva să*;
de ... să: *de nu cîndva să*.

c) Locuțiunea are ordine variabilă, conjuncția putînd ocupa fie primul, fie ultimul loc; în acest tip intră formații concesive realizate cu următoarele conjuncții:

dacă — numai cu *chiar*, *și nici*: *chiar dacă* — *dacă chiar*;
de, *să* } cu *chiar*, *și*, *nici* și *măcar*: *chiar de* — *de chiar*, *măcar să* — *să măcar*.

2) Conjuncția se combină cu o prepoziție.

În acest tip pot intra conjuncțiile:

că: *pentru că*, *pe lîngă că*;
să: *pînă să*;
ca să: *pentru ca să*;
(ca) să: *fără (ca) să*.

---

[1] Nu trebuie să surprindă faptul că același cuvînt este calificat ca avînd valori diferite în diverse locuțiuni conjuncționale: *măcar* este în *măcar că* adverb, iar în *măcar și* conjuncție (la fel *săvai* în *săvai că* față de *săvai și*). *Pînă* este conjuncție în v. *ainte pînă (nu)* și prepoziție în *pînă să*. *Cît* este pronume în *cît timp*, *cîtă vreme* (adjectival) și v. *mainte de cît (nu)*, dar adverb în *numai cît*, *în vreme cît* etc.

În limba veche erau mai numeroase și formațiile cu conjuncțiile *că* (*derept că, după că, bez că*) și *să* (*derept să, întru să, pentru să*) și, în plus, existau și formații cu alte conjuncții :

ca : *după ca* ;

căce : *derept căce, după căce, pentru căce* ;

căce că : *derept căce că, pentru căce că.*

3) Conjuncția se combină cu o prepoziție + un substantiv.

Acest tip se realizează mai ales cu conjuncția *că* : *din cauză că, din pricină că, în caz că*, v. *de vreme că*, v. *în loc că.*

O singură locuțiune de acest tip este formată cu conjuncția *să* : *în loc să*, iar alta cu conjuncția *dacă* : *în caz dacă.*

Locuțiunile cu baza *îndată* țin, etimologic, de acest tip, întrucît adverbul *îndată* este compus dintr-o prepoziție și un substantiv ; în acest sens se pot aminti aici vechile locuțiuni *îndată c(ă)* și *îndată deca.*

4) Conjuncția se combină cu o formă verbală.

Acest tip de locuțiuni se realizează numai cu conjuncția *că.* Se întîlnesc trei locuțiuni pornind de la trei forme verbale diferite :

gerunziu : *fiindcă* (locuțiune devenită conjuncție propriu-zisă) ;

indicativ : *parcă* (adverb devenit conjuncție propriu-zisă) ;

imperativ : *las(ă) că.*

5) Conjuncția se combină cu o prepoziție + un pronume.

Singura locuțiune de acest tip este *cu toate că* (v. și *cu tot că*), realizată deci cu conjuncția *că.*

Conjuncția care apare în cele mai multe locuțiuni, de tipuri diferite, este conjuncția *că*, după care urmează *să* (uneori în combinația *ca să*).

II. LOCUȚIUNI CONJUNCȚIONALE FORMATE CU UN PRONUME RELATIV

Singurele pronume relative care apar în locuțiuni conjuncționale sînt *ce* și *cît.* Construcțiile sînt și aici de mai multe feluri.

1) Pronumele relativ se combină cu (o prepoziție +) un substantiv.

a) Pronumele relativ are valoare adjectivală și precede substantivul determinat :

ce : v. *în ce chip* ;

cît : (*în* sau *pe*) *cîtă vreme, cît timp*, (*ori*) *de cîte ori.*

b) Pronumele relativ urmează după substantivul determinat :

ce : *de vreme ce, din moment ce*, (*pînă*) *în vreme ce, în timp ce, pe dată ce, pe măsură ce, o dată ce*, v. *în loc ce, deoarece* (devenit conjuncție propriu-zisă).

De acest tip ține, cel puțin la origine, locuțiunea *îndată ce* (simțită azi ca formată dintr-un adverb + *ce*).

Tot aici pot fi încadrate și două locuțiuni izolate în care relativul *ce* determină :

a) un pronume : *cu toate acestea ce* ;

b) un adverb : *de bine ce.*

2) Pronumele relativ se combină cu o prepoziție.

a) Construcția tipică este reprezentată de următoarele formații cu pronumele relativ *ce* :

limba contemporană : *de ce, după ce, pînă ce,* reg. *dîr-ce, pentru ce* ;

limba veche și : *a ce, derept ce, din ce, prin ce.*

Formații mai mult sau mai puțin ocazionale cuprind și două prepoziții : *pînă după ce.*

b) De acest tip se leagă și formațiile din limba veche cu o locuțiune prepozițională sau cu o prepoziție compusă în structura cărora intră prepoziția *de* + pronumele relativ :

ce : *(m)ainte de ce (nu), fără de ce* ;

cît : *mainte de cît (nu).*

3) Pronumele relativ se combină cu un adverb autosemantic.

Locuțiunile de acest fel se realizează numai cu pronumele relativ *ce* : *abia ce , imediat ce, numai ce,* v. *mainte ce,* v. *osăbi ce.*

La locuțiunile constituite cu pronume relative se constată predominarea formațiilor cu *ce.*

III. LOCUȚIUNI CONJUNCȚIONALE FORMATE CU UN ADVERB RELATIV

1) Adverbul relativ se combină cu un adverb :

a) pronominal demonstrativ : *acolo unde, atunci cînd, așa cum, atît(a) cît* ;

b) nepronominal :

adverbul relativ ocupă locul I : *cît și, cum și* ;

adverbul relativ ocupă locul al II-lea : *numai cît, chiar (și) cînd.*

2) Adverbul relativ se combină cu o prepoziție :

a) o prepoziție propriu-zisă : *cu cît, p(r)e cît, de cum* ;

b) o locuțiune prepozițională : *față de cum.*

3) Adverbul relativ se combină cu o prepoziție + un substantiv :

cînd : v. *în vreme cînd, în* (sau *la*) *caz cînd* ;

cît : *în vreme cît, în timp cît* ;

cum : v. *în loc cum,* v. *în măsură cum,* reg. *ca în fel cum.*

De acest tip se leagă, la origine, și vechile formații *îndată cît, îndată cum.*

IV. LOCUȚIUNI CONJUNCȚIONALE CU DOUĂ ELEMENTE DE LEGĂTURĂ

Pe lîngă cele trei tipuri principale de locuțiuni conjuncționale de subordonare circumstanțială, care au fiecare cîte un element de legătură (conjuncție propriu-zisă, pronume relativ sau adverb relativ), există și un tip mixt, de locuțiuni care conțin cîte două asemenea elemente de legătură : conjuncție și pronume relativ, conjuncție și adverb relativ, adverb relativ și pronume relativ. Unele construcții mixte sînt justificate de complexitatea unui raport, altele sînt însă pleonastice.

1) Conjuncția comparativă + adverb relativ.

În această categorie intră locuțiunile comparative condiționale a căror formație se explică pornind de la comparativa de egalitate care exprimă o comparație complexă.

Scanned with OKEN Scanner

a) Tipul cel mai simplu este reprezentat de vechile locuțiuni *ca cînd, ca cum.*

b) Între conjuncția comparativă și adverbul relativ se poate intercala :

adverbul *și* : *ca și cînd, ca și cum* ; v. *ca și c* (*a*) ;
elementul *ce* (numai la Dosoftei) : *ca ce cînd, ca ce cum.*

2) Pronumele relativ *ce* + conjuncție în construcții cu prepoziții sau cu substantive :

a) În construcții cu prepoziții propriu-zise :
ce + *că* : v. *derept ce* (*amu*) *că, după ce că,* v. *pentru ce că,* v. *prin ce că* ;
ce + *căce* : v. *derept ce* (*amu*) *căce* ;
ce + *să* : v. *derept ce să.*

b) în construcții cu locuțiune prepozițională.
Exemplu unic (*de ce* + *pînă*) : v. *ainte de ce pînă încă nu.*

c) În construcții în care conjuncția ia locul unei prepoziții dintr-o construcție cu substantiv + *ce.*
Exemplu unic : v. *dacă vreme ce.*

3) Pronumele relativ *ce* + adverb relativ.

a) În construcții cu prepoziții :
— pronumele relativ precede adverbul relativ : v. *prin ce cum* ;
— adverbul relativ precede pronumele : v. *pînă cînd ce.*

b) în construcții neprepoziționale, adverbul relativ care îndeplinește singur funcțiunea unei conjuncții apare urmat de pronumele relativ *ce* :
reg. *cît ce,* reg. *cum ce.*

4) Adverb relativ + conjuncție.
În construcție cu prepoziție :
Exemplu unic : *pînă cînd să.*

*

Elementele de legătură — conjuncția, pronumele relativ sau adverbul relativ — nu au în toate construcțiile citate aceeași valoare, ci adesea unul și același element se poate găsi în trei situații diferite, avînd fie valoare substantivală, fie valoare pronominală atributivă, fie valoare conjuncțională propriu-zisă.

Valoare substantivală :
conjuncție : *pentru că*
pronume : *după ce*
adverb : *față de cum.*

Valoare pronominală atributivă :
conjuncție : *din cauză că*
pronume : *din moment ce* (<*din momentul ce* = din momentul în care)
adverb : *în vreme cînd.*

Valoare conjuncțională propriu-zisă :
conjuncție : *măcar că*
pronume : *imediat ce*
adverb : *numai cît.*

Scanned with OKEN Scanner

Dintre conjuncții cele trei posibilități le are mai ales *că*, iar dintre pronume numai *ce*.

Prin valorile diferite de care dispun unele elemente de legătură din componența locuțiunilor conjuncționale se explică atît îmbinările mixte de tipul *după ce că*, v. *prin ce cum* (*ce* substantival + *că*, *cum* atributive), cît și existența unor „variante" cu joc între pronume și conjuncție :

de vreme ce v. *de vreme că*
îndată ce v. *îndată c(ă)*
v. *cu toate acestea ce* *cu toate că*
v. *în loc ce* { v. *în loc că*, *în loc să*

Interesant mi se pare în special faptul că pronumele relativ *ce* ajunge să fie întrebuințat cu valoare de conjuncție propriu-zisă în combinații cu adverbe autosemantice (*abia ce*, *imediat ce*, *numai ce*, v. *mainte ce*, v. *osăbi ce*) sau relative (reg. *cît ce*, reg. *cum ce*, v. *pînă cînd ce*).

Dacă structura locuțiunilor v. *mainte ce* și v. *osăbi ce* poate fi interpretată ca avînd adverbe cu valoare cvasiprepozițională, ceea ce ar justifica apariția pronumelui *ce* după ele, locuțiunile *abia ce*, *imediat ce*, *numai ce* prezintă, înaintea lui *ce*, un adverb propriu-zis, fără nici o legătură cu vreo prepoziție. O formație ca *imediat ce* se explică prin fenomenul de „înlocuire sinonimică" [1] pornind de la locuțiunea *îndată ce* : în locuțiunea *îndată ce*, *ce* are valoarea obișnuită de pronume relativ cu rolul atributiv justificat la origine prin faptul că se referea la substantivul *dată* (structura originară este de tipul prepoziție + substantiv + *ce* : *în dată ce* ; cf. *pe dată ce*) ; cînd însă, în urma sudării prepoziției cu substantivul, locuțiunea a fost simțită ca alcătuită din adverbul *îndată* + *ce*, această formație a putut reprezenta un model pentru constituirea locuțiunii *imediat ce*, adverbul *îndată* fiind înlocuit prin sinonimul său *imediat*. *Imediat* este însă un adverb propriu-zis, care nu poate atrage prin sine însuși construcția cu un pronume relativ. Formația *imediat ce* demonstrează deci atît forța fenomenului de înlocuire sinonimică, cît și pierderea conștiinței valorii pronominale a lui *ce*.

Ștergerea valorii pronominale a lui *ce* este un fenomen mai general, produs al unei serii de transformări. În limba veche apariția pronumelui *ce* în formații ca *în vreme ce* mergea paralel cu folosirea lui curentă cu rol atributiv și cu includerea unei prepoziții neexprimate în exemple ca :

Veni-va domnul robului aceluia în zi ce nu-l va aștepta și în ceas ce nu va ști. CORESI, T. 151.

După un substantiv articulat folosirea lui *ce* cu valoarea unui pronume relativ precedat de prepoziție continuă pînă pe la jumătatea secolului al XIX-lea :

Așfel îmi aduc aminte eu de capra trăsurii de sub șopron. În momentele ce stam aruncat pe ea, imaginea lui Porojan trecea pe dinaintea ochilor mei țintiți. ALECSANDRI, PR. 107.

Cît timp aceste construcții au fost vii, formațiile *în vreme ce*, *de vreme ce* erau analizabile, ceea ce făcea ca însăși sudarea lor ca locuțiuni să se

[1] În legătură cu acest termen și cu echivalenții lui, *derivare sinonimică* și *radiație sinonimică*, vezi discuția la Florica Dimitrescu, *lucr. cit.*, p. 46.

găsească pe treapta cea mai de jos a perfectării. Astăzi însă prezența pronumelui relativ nu mai este identificată decît de specialiști. Afirmația Valeriei Guțu că în locuțiuni de tipul *de vreme ce, îndată ce* pronumele *ce* „nu mai are valoare de relativ" [1] este făcută, desigur, din punctul de vedere al conștiinței vorbitorului actual.

În mod special a evoluat spre valoarea de conjuncție pronumele relativ *ce* folosit în legătură cu noțiuni de timp, ceea ce, în domeniul locuțiunilor conjuncționale, se vede în formații ca v. *pînă cînd ce* (contaminare între *pînă cînd* și *pînă ce*, posibilă însă prin interpretarea conjuncțională a lui *ce*), reg. *cît ce* și reg. *cum ce*. Pe plan mai larg evoluția lui *ce* spre valoarea de conjuncție temporală se vede, pe de o parte, în folosirea lui la construirea unor propoziții temporale care exprimă simultaneitatea durativă de interval:

A stat ce-a stat și-i dete-n gînd
Să iasă după fată (COȘBUC, F. 110/19 în DA s.v. *ce*),

iar pe de alta, în apariția lui după adverbe de timp în limba veche sau populară:

Acmu ce m-am spodobit dorului, nu-m voi face voia-rea. DOSOFTEI, V.S. 167_2 (în DA s.v. *ce*).

Bine, babo, voi da fata mea după feciorul tău, dacă pînă mîine ce răsare soarele, va curge pe sub puntea cea de aramă o apă mare. MERA, B. 11 (în DA s.v. *ce*).

Dar relativul *ce* apare cu valoare conjuncțională și în locuțiuni nelegate de o noțiune de timp; în această situație se găsește locuțiunea regională *cît ce* cu valoare modală sau locuțiunea recentă *pe măsură ce*, care poate avea și valoare temporală, dar în primul rînd una modală și, în orice caz, nu cuprinde în ea un substantiv care să exprime o noțiune de timp.

Ștergerea valorii pronominale a lui *ce* este legată de fenomenul mai general de dispariție treptată a sensului elementelor alcătuitoare ale unei locuțiuni. Locuțiunile conjuncționale, ca grupuri împietrite de cuvinte, păstrează și ele, ca atîtea alte feluri de locuțiuni [2], arhaisme de natură lexicală, fonetică sau gramaticală. Arhaism lexical este, de exemplu, prezența lui *oare* în locuțiunea *deoarece*, simțită drept conjuncție simplă tocmai din pricina imposibilității de analizare a elementului *oare* drept cuvînt de sine stătător (ca *vreme* din *de vreme ce*), sau folosirea prepoziției *întru* în formațiile *întrucît* (cauzal) și *întru cît* (modal limitativ) în condiții deosebite de cele în care mai apare ea în limba contemporană [3]. Arhaism fonetic este *pre* din formația *precum* [4]. Folosirea lui *ce* după substantive nearticulate și cu valoare de pronume relativ precedat de prepoziție în locuțiuni de tipul *de vreme ce* este un arhaism gramatical.

Prezența acestor arhaisme nu este neapărat un indiciu al vechimii locuțiunilor în sensul că locuțiunile care conțin asemenea fenomene ar fi mai vechi decît altele. Anumite arhaisme de construcție se pot întîlni la

---

[1] *Propoziții relative*, în SG II (1957), p. 171.
[2] Cf. Florica Dimitrescu, *lucr. cit.*, p. 41—42, 52—54.
[3] Vezi *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. I, p. 364.
[4] Varianta *pecum* (reg. *păcum*, vezi p. 82) este mult mai puțin folosită; în schimb, la formația cantitativă paralelă s-a impus *pe cît* față de mai vechiul *pre cît*.

locuțiuni recente ca *din moment ce* sau *pe măsură ce* create, după model francez, prin analogie cu formațiile mai vechi în a căror componență intră elementul *ce*. Prezența unui arhaism neidentificabil a putut grăbi procesul de sudare a unei formații locuționale : astfel formația locuțională *deoarece*, atestată mai tîrziu decît *de vreme ce*, a evoluat rapid spre calitatea de conjuncție simplă ; structura ei neanalizabilă a indus în eroare chiar pe unii lingviști, care au afirmat vechimea mai mare a lui *deoarece* în comparație cu *de vreme ce* [1], deși, după textele cercetate, *de vreme ce* este atestat de la începutul secolului al XVII-lea, iar *deoarece* abia la jumătatea secolului al XIX-lea. Gradul mai mare de sudură nu este deci totdeauna o dovadă a vechimii unei formații compuse.

Gradul de sudură al unui compus nu se deduce, desigur, din felul de scriere (într-un cuvînt sau în mai multe cuvinte) : ceea ce contează este posibilitatea sau imposibilitatea analizei, precum și indiciile de natură fonetică (pierderea unei părți din sunetele alcătuitoare, de exemplu : *fiindcă* pronunțat *fincă*). Noțiunea de locuțiune este, prin definiție, opusă unei îmbinări libere de cuvinte ; locuțiunea nu reprezintă însă totdeauna un grup atît de închegat încît să nu permită anumite libertăți în ceea ce privește dislocarea elementelor componente sau intervertirea ordinii lor.

Destul de frecventă este dislocarea realizată prin intercalarea conjuncției coordonatoare adversative *însă*, posibilă mai ales la combinațiile conjuncție + adverb (*măcar că*), conjuncție + prepoziție + substantiv (*în caz că*), adverb relativ + prepoziție + substantiv (*în caz cînd*), adverb relativ + adverb demonstrativ (*acolo unde*) și chiar la unele combinații cu pronume relativ + prepoziție + substantiv sau + adverb (*pe dată însă ce* FILIMON, O. I 133, *îndată însă ce* CARAGIALE O. IV 99). Dislocarea este posibilă și la locuțiunea *fără să* (și *fără ca să* în forma *fără însă ca să* : ALECSANDRI, PR. 249), precum și la *cu toate că* ; în secolul trecut se putea disloca și formația *fiindcă* [2]. În secolul al XVI-lea un element de dislocare era *amu*. Locuțiunile conjuncționale concesive realizate cu adverbele *chiar*, *măcar*, *și*, *nici* (+ *dacă*, *de*, *să*) pot fi disociate prin intercalarea oricăror părți de propoziție [3] ; aceeași disociere se întîlnește și la locuțiunile formate cu conjuncția compusă *ca să* : *fără ca ... să*, *înainte ca ... să*.

Intervertirea ordinii elementelor componente este posibilă la foarte puține locuțiuni conjuncționale, și anume pe de o parte la locuțiunile concesive formate cu *chiar*, *și*, *nici*, precum și la *măcar de*, *măcar să* [4], iar pe de alta, la formațiile temporale și locale cu *ori*-și cu prepoziție, unde poate varia locul acestui element (în fruntea întregii formații : *ori de cîte ori* sau după prepoziție : *de oricîte ori* [5]).

Deși aceste fenomene nu sînt generale, nu se poate afirma deci că imposibilitatea disocierii prin intervenția unui element străin și ordinea

---

[1] Cf. acad. Iorgu Iordan, LRC², p. 486 și Florica Dimitrescu, *lucr. cit.*, p. 40 și 44.
[2] Vezi un exemplu din ALECSANDRI, PR. 76 la p. 82.
[3] Vezi *Propoziția concesivă*, p. 175.
[4] *Ibidem*, precum și în acest capitol, p. 228.
[5] Vezi și *Propoziția de loc*, p. 28.

invariabilă a elementelor componente sînt caracteristici ale tuturor locuțiunilor conjuncționale, așa cum a susținut recent Florica Dimitrescu [1].

Un fenomen care ar putea fi apropiat de cele de mai sus în sensul demonstrării unor libertăți de coeziune este faptul că în propoziții subordonate de același fel coordonate între ele se poate înlocui repetarea locuțiunii conjuncționale din propoziția anterioară prin exprimarea numai a elementului de legătură din componența ei, care poate reprezenta locuțiunea însăși; aceasta se poate face numai cînd elementul de legătură este conjuncție (mai ales *că* sau *să*) sau adverb relativ, nu și atunci cînd este pronume relativ. Iată un exemplu în care o propoziție concesivă introdusă printr-o formație cu *că* este coordonată cu alta în care apare numai *că*:

***Măcar că** eram mai mare decît tine și c-am ieșit mai înainte să mă mărit, nu ți-am jurat să-ți fiu prietenă pentru totdeauna?* KOGĂLNICEANU, în PR. N. DR. 425.

Cînd este vorba de formații cu *să*, se întîlnește de obicei coordonarea cu o subordonată introdusă numai prin *să* (***măcar să ... și să ...***). Propozițiile introduse prin anumite formații de acest fel pot fi coordonate, în vorbirea neîngrijită, cu construcții infinitivale; această situație se întîlnește la locuțiunile conjuncționale formate cu prepoziții (tip *fără **să** ... și **a** ...*) sau pe lîngă care există o locuțiune prepozițională paralelă ca formație (tip *în loc **să** ... și **de a** ...* [2]) și ea indică faptul că vorbitorii au conștiința acestui paralelism.

---

[1] *Lucr. cit.*, p. 36, 37, 45.

[2] Vezi un exemplu din BĂLCESCU, O. 254 la p. 217.

CONCLUZII

Expunerea consacrată fiecărei specii de propoziții subordonate circumstanțiale discutate în lucrare a fost încheiată printr-o serie de concluzii privitoare la istoria propoziției respective. La sfîrșitul lucrării se impune desprinderea unor concluzii de ansamblu asupra evoluției subordonării circumstanțiale prin elemente conjuncționale în limba romînă.

1. Caracteristica subordonării circumstanțiale în limba romînă este b o g ă ț i a mijloacelor de construcție : chiar numărul conjuncțiilor simple și al adverbelor relative este comparativ mai mare decît al altor limbi, dar cele mai mari resurse le furnizează conjuncțiile compuse și locuțiunile conjuncționale. Bogăția locuțiunilor conjuncționale din limba romînă a fost remarcată adesea cu privire la limba contemporană [1]; din lucrare cred că reiese larga folosire a locuțiunilor conjuncționale încă din secolul al XVI-lea. Pe lîngă posibilitatea stabilirii unor fine deosebiri de nuanțe sau a unor deosebiri în condițiile sintactice de întrebuințare între diversele elemente folosite la exprimarea unui raport și pe lîngă posibilitatea selectării unor elemente specifice, consecințele dispunerii de o asemenea bogăție de mijloace de construcție sînt foarte importante din punct de vedere stilistic : existența unor elemente sintactice sinonime permite atît variația stilului unui vorbitor, cît mai ales repartiția lor pe stiluri ale limbii ; pe de altă parte, se poate manifesta în acest domeniu predilecția unor vorbitori pentru un anumit mijloc de construcție, ceea ce constituie un impediment pentru stabilirea raportului obiectiv de forțe dintre elementele conjuncționale folosite la un moment dat în limbă.

Firește că subordonatele circumstanțiale nu stau toate pe același plan, din punctul de vedere al bogăției mijloacelor de construcție. O ierarhizare după acest criteriu ar distinge în mod evident propoziția concesivă și cauzala ca cele mai bogate sau temporala de simultaneitate momentană, iterativă și progresivă ca mult mai sărace. Între extreme există diferite

---

[1] Vezi, de exemplu, Sever Pop, *Grammaire roumaine*, Berna, 1948, p. 325 : „Cea mai mare parte a conjuncțiilor romînești este formată din locuțiuni conjuncționale... Cu ajutorul acestor locuțiuni conjuncționale, romîna are posibilitatea de a exprima, cu o rară suplețe, nuanțele cele mai subtile și adesea destul de dificil de distins unele de altele".

Scanned with OKEN Scanner

trepte pe care se pot aşeza celelalte propoziţii subordonate, cu precizarea că istoria multora a cunoscut schimbări mari în sensul trecerii de la bogăţie la sărăcie sau invers.

2. O caracteristică a istoriei subordonării circumstanţiale este m i ş c a r e a produsă în rîndul elementelor conjuncţionale. La fiecare tip de propoziţie există un fond de elemente menţinut de la primele atestări ale tipului de propoziţie respectiv şi pînă în limba contemporană, dar poziţia în limbă a acestor elemente este departe de a fi rămas neschimbată. Mişcarea constatată în istoria elementelor conjuncţionale are deci mai multe aspecte : schimbarea raportului de forţe dintre elementele menţinute şi schimbarea unor condiţii de întrebuinţare, renunţarea — totală sau numai în limba literară — la unele elemente şi, în sfîrşit, înnoirea elementelor conjuncţionale.

Înnoirea elementelor conjuncţionale se realizează fie prin creaţii noi propriu-zise (conjuncţii compuse şi locuţiuni conjuncţionale), fie prin apelul la elementele conjuncţionale ale altor propoziţii, cărora li se atribuie valori noi. Nici acest fenomen de înnoire nu caracterizează în egală măsură propoziţiile subordonate circumstanţiale : primul loc îl ocupă tot concesiva şi cauzala, la care se adaugă şi temporala de posterioritate, mai puţin cea de simultaneitate durativă, pe cînd propoziţii ca finala, consecutiva reală, locala, condiţionala, temporala de anterioritate şi de simultaneitate momentană şi chiar modala au cunoscut înnoiri foarte puţine.

Aceasta nu înseamnă însă că propoziţiile respective sînt lipsite de mişcare. Pe lîngă mişcarea petrecută în rîndul elementelor menţinute, mişcarea realizată prin renunţări şi înnoiri s-a putut produce în diferite feluri. O mişcare de ordin c a n t i t a t i v a avut loc în două sensuri contrarii :

a) de la elemente mai numeroase la elemente mai puţine, deci cu predominarea fenomenului de renunţare (temporala de anterioritate şi de simultaneitate, consecutiva reală, finala, condiţionala, locala) ;

b) de la elemente mai puţine la un număr mai mare, cu predominarea fenomenului de adăugare prin înnoire (temporala de simultaneitate durativă şi cea de posterioritate).

C a l i t a t i v ă poate fi numită mişcarea petrecută în limitele unui număr relativ constant de elemente care se primenesc prin renunţări şi înnoiri succesive ; o asemenea mişcare are loc fie într-un cadru restrîns de elemente (propoziţia modală), fie, dimpotrivă, în unul bogat (concesiva, cauzala, temporala de posterioritate).

3. Fenomenul de înnoire are două cauze : nevoia de e x p r e s i v i t a t e şi tendinţa spre crearea unor m i j l o a c e d e c o n s t r u c ţ i e s p e c i f i c e.

Expresivitatea ca unic factor motor al înnoirii conjuncţiilor a fost subliniată în mod deosebit de A. Meillet în studiul *Le renouvellement des conjonctions* [1] ; după Meillet „istoria conjuncţiilor se reduce aproape în întregime la un efort mereu repetat, şi, prin natura sa, veşnic inutil de a

[1] În volumul *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, 1921, p. 159—174.

obține întorsături de frază expresive" [1]. Această concepție nu justifică însă menținerea unor elemente conjuncționale lipsite de valoare expresivă, precum și crearea sau selectarea unor asemenea elemente. Pe de altă parte, numai nevoia de precizare a diferitelor raporturi sintactice prin mijloace specifice de construcție, pe care o invocă în mod obișnuit lucrările românești [2], nu explică renunțarea la unele mijloace analitice și specifice existente din secolul al XVI-lea sau create ulterior și înlocuirea lor prin altele. În istoria elementelor conjuncționale de subordonare circumstanțială mi se pare că nevoia de expresivitate se îmbină cu nevoia obiectivă de precizare a comunicării prin mijloace de construcție specifice, ceea ce corespunde în fond celor două funcțiuni ale limbii : funcțiunea de comunicare și cea de expresie [3].

Expresivitatea se poate realiza și prin apelul la elemente cu alte valori (*unde* — neexpresiv în întrebuințarea locală — este expresiv la cauzale, de exemplu), iar specializarea unor mijloace de construcție se poate realiza și prin selecție internă (conjuncția *dacă* devine specifică pentru condiționale, deși în secolul al XVI-lea este puțin întrebuințată cu această valoare și, în schimb, frecventă la temporale).

Amîndouă tendințele stabilite explică însă, în primul rînd, crearea compuselor și a locuțiunilor conjuncționale. Compusele și locuțiunile conjuncționale nu rămîn nici ele în afara mișcării de renunțare și înnoire. Uneori renunțarea merge mînă în mînă cu ieșirea din uz a unor elemente componente : de exemplu locuțiunile conjuncționale cauzale și finale construite cu prepoziția *derept* au ieșit din uz o dată cu valorile respective ale acestei prepoziții, deși alteori locuțiunile conjuncționale păstrează elemente de construcție arhaice. Frecvent este fenomenul de analogie și de înlocuire sinonimică (*măcar că — săvai că — batîr că* etc.). Înlocuirea sinonimică se produce adesea în sensul modernizării, adică a înlocuirii unui termen vechi din componența locuțiunii cu corespondentul neologic (*în vreme ce—în timp ce* [4], *cîtă vreme—cît timp* [4], *îndată ce—imediat ce*) ; uneori formațiile analoage, cu termen vechi sau modern, apar cam în aceeași epocă, încît e greu de afirmat care a precedat : e cazul locuțiunilor *din pricină că — din cauză că*.

Crearea locuțiunilor conjuncționale poate fi interpretată uneori ca răspunzînd unor necesități obiective în exprimarea unor nuanțe sau raporturi speciale. Trebuie observat însă că e vorba mai ales de necesitatea existenței unor mijloace specifice, pentru că formațiile noi au adesea echivalente, simple, dar nespecifice (cf. *îndată ce* față de *cînd*, *dacă* etc.), limitate uneori de construirea cu anumite moduri sau timpuri verbale (*cum* comparativ-condițional + modul condițional).

Căutarea expresivității și căutarea unor mijloace de construcție specifice explică și alt fenomen, și anume pronunțata tendință spre acu-

---

[1] P. 171.

[2] Vezi, de exemplu, *Gramatica* Academiei R.P.R., vol. I, p. 393, vol. al II-lea, p. 173.

[3] Cf. cauzele stabilite de Florica Dimitrescu pentru apariția locuțiunilor verbale (*lucr. cit.*, p. 181).

[4] Deși substantivul *timp* nu este un neologism, întrebuințarea lui în locuțiunile conjuncționale poate fi considerată element neologic, datorat influenței fr. *en même temps que* etc.

mularea de elemente marcante ale unui raport de subordonare circumstanțială. Această tendință se manifestă încă din secolul al XVI-lea într-o serie de construcții greoaie și pleonastice (cauzal : *derept căce că*; concesiv : *măcar să și*; temporal : *ainte de ce pînă încă nu* etc.) și în larga folosire a corelativelor în regentă pentru a preciza natura raportului respectiv. Deși fenomenul este în regres în secolele următoare, cumulul de mărci se mai poate constata și astăzi, la propozițiile concesive de pildă.

4. Aproape fiecare tip de propoziție are elemente comune cu altele, dar acestea nu reprezintă amestecuri întîmplătoare de valori, ci se organizează pe grupuri mai puternice sau mai slabe în diverse perioade ale limbii, grupuri care pot atrage transferul sau crearea altor elemente : folosirea locuțiunii *în vreme ce* cu valoare opozițională atrage folosirea cu această valoare a locuțiunii *în timp ce*, sinonimă cu prima în valorile ei temporale, iar folosirea cu valoare concesivă a elementelor locale *unde* și *d(e) unde* în secolul al XVI-lea atrage crearea locuțiunii concesive *în loc ce*.

Locuțiunile se formează cu substantive sau adverbe care exprimă sensuri lexicale din sfera raportului circumstanțial respectiv : cauzal — *cauză*, *pricină*, temporal — *vreme*, *timp*, *dată*, *moment*, *imediat* etc. O locuțiune cu substantive avînd sens temporal poate evolua însă spre valoare cauzală sau condițională, așa cum există și conjuncții simple comune acestor trei raporturi.

Există deci legături sistematice de conținut între anumite raporturi sintactice și între acestea și anumite unități lexicale, legături care justifică apariția unor valori sau formații conjuncționale; o dovadă a acestor legături sistematice o constituie și fenomenul de înlocuire sinonimică. De aceea cred că sensul inițial al unui cuvînt devenit element conjuncțional nu este neinteresant pentru dezvoltarea conjuncției respective și pentru urmărirea etimologiei ei [1].

5. Evoluția elementelor conjuncționale de subordonare circumstanțială în limba romînă infirmă concepțiile schematice care văd această dezvoltare numai ca o dezvoltare liniară de la simplu la complex și de la confuz la precis, adică de la conjuncții la locuțiuni conjuncționale, de la elemente puține la elemente numeroase și de la elemente simple cu valori multiple la elemente locuționale cu valori specifice [2]. Împotriva acestor concepții vorbesc următoarele constatări :

[1] A. Meillet (*lucr. cit.*, p. 170) afirmă că „ar fi zadarnic să se caute în sensul inițial al cuvîntului care a furnizat o conjuncție principiul dezvoltării sensului acestei conjuncții; rolul în frază decide totul". Cu toate acestea, el însuși arată, în alt pasaj al aceleiași lucrări (p. 173), că în înlocuirile de conjuncții petrecute în diferite limbi indo-europene „cuvintele noi care redau aceeași noțiune, cu toate că sînt absolut diferite, au adesea în fond același sens originar" (de exemplu, sensul „de asemenea" al conjuncțiilor lat. *et*, arm. *ew*, sl. *i*, grec καί, care n-au nici o legătură etimologică între ele).

[2] În lingvistica romînească susținătorul acestei concepții este în primul rînd N. I. Barbu (vezi articolele *Sintaxa în lumina învățăturii lui I. V. Stalin despre limbă*, în *Cum vorbim* 1951, nr. 5, p. 6 și *Conjuncții cu funcții multiple*, în *Cum vorbim*, 1951, nr. 9—10, p. 19—22), care o expune în termeni deosebit de clari. Într-o oarecare măsură această concepție transpare și în *Gramatica* Academiei R.P.R., care-și însușește ideea că noile elemente conjuncționale (conjuncții compuse și locuțiuni conjuncționale) „exprimă fiecare cîte un anumit raport" (vol. I p. 393), precum și ideea că elementele conjuncționale de subordonare „se înmulțesc pe măsură ce crește nevoia de precizare, dat fiind că unele conjuncții întrunesc valori variate" (vol. al II-lea, p. 173).

a) Încă din secolul al XVI-lea există numeroase locuțiuni conjuncționale.

b) Multe propoziții au evoluat de la elemente numeroase la elemente mai puține (vezi mai sus, p. 237) sau nu prezintă diferențe numerice sesizabile între limba veche și limba contemporană.

c) Deși tendința de creare a unor elemente specifice a fost într-adevăr puternică, nu se poate stabili o identitate între calitatea de locuțiune conjuncțională recentă și exclusivitatea unei valori : o dată creată pentru exprimarea unui raport, locuțiunea conjuncțională a putut evolua spre alte valori, uneori păstrîndu-și mai multe valori (*în vreme ce*), alteori renunțînd la unele dintre ele (*de vreme ce*, de exemplu, nu mai apare cu valoare temporală și condițională). Pe de altă parte, există elemente simple care și-au îmbogățit valorile în decursul timpului (*cum*, *cît*, *unde*).

În istoria elementelor conjuncționale de subordonare circumstanțială se constată adesea tendințe contradictorii, uneori contemporane, alteori din epoci diferite. Între acestea se înscrie constituirea unor elemente noi la care se renunță foarte curînd, ceea ce demonstrează că nu orice creație nouă reprezintă viitorul în limbă.

Faptul că limba contemporană folosește, pe lîngă unele elemente conjuncționale vechi, formații relativ recente nu înseamnă că este în progres cantitativ față de limba veche : trebuie să se țină seama de atîtea alte elemente pierdute între timp.

Dacă nu se poate vorbi de un progres cantitativ și de o evoluție liniară, cred că p r o g r e s u l c a l i t a t i v este evident. Sensul general al evoluției elementelor conjuncționale poate fi considerat ca mergînd spre clarificarea și precizarea modului de exprimare a diverselor raporturi sintactice.

Astfel, elementele conjuncționale cauzale sau concesive erau numeroase și în secolul al XVI-lea și sînt numeroase și în limba contemporană. Dar în timp ce în cadrul elementelor din secolul al XVI-lea nu se vede o definire a nuanțelor și a condițiilor sintactice de întrebuințare, în limba contemporană se constată repartiții destul de stricte din diverse puncte de vedere. Numărul mare al unităților semnificative din sintaxă nu constituie deci prin el însuși un progres pentru limbă [1], ci furnizează doar premisele pentru acesta. „Cu cît sînt mai multe conjuncții. . ., cu atît fiecare dintre ele poate avea roluri mai precise și mai bine definite” [2] — este o afirmație valabilă pentru aspectul literar evoluat al unei limbi. Numărul mare al elementelor conjuncționale din limba veche cuprinde adesea elemente de dibuire, formații mai mult sau mai puțin ocazionale, nefixate în limbă, pentru care nu se poate pune problema unei repartiții de roluri. Într-un asemenea grup de elemente, reducerea numerică repre-

---

[1] Cum pare a susține acad. Al. Graur, în *Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 14 : „În sintaxă nu se poate vorbi de economie de material, dimpotrivă, numărul unităților semnificative crește mereu, și aceasta constituie un progres pentru limbă”.

[2] *Ibidem*.

zintă un progres realizat prin simplificare, prin renunțarea la complicații inutile.

Deşi pare paradoxal, numărul mare de elemente conjuncționale din limba veche poate demonstra tocmai o sărăcie de mijloace de construcție general folosite şi fixate în limbă : pentru a avea siguranța că exprimă clar raportul la care se gîndeşte, vorbitorul sau scriitorul vechi recurge la formații ad-hoc, adesea cu cumul de mărci.

Date interesante ar putea furniza o comparație a textelor traduse cu originalele slave respective din punctul de vedere al elementelor conjuncționale, întrucît ceea ce se ştie în general despre numărul relativ redus de elemente conjuncționale din slava veche contrastează cu bogăția remarcată în traducerile româneşti. Traducătorul român a putut fi în situația de a calchia elementul slav, dar şi de a încerca să marcheze raportul dedus din original prin formații analitice precise şi chiar pleonastice.

Altă comparație necesară ar fi între limba textelor traduse şi aceea a originalelor. Această operație, care se impune în alte domenii ale limbii secolului al XVI-lea pentru extragerea elementelor româneşti incontestabile [1], nu este însă probantă în privința întrebuințării elementelor conjuncționale, datorită marilor deosebiri care există în acest domeniu între limba vorbită şi limba scrisă [2] şi deosebirilor stilistice de la un vorbitor sau scriitor la altul.

6. Este un fapt cunoscut că vorbirea populară foloseşte un număr redus de elemente conjuncționale [3] şi că nu le evită pe cele nespecifice. Cumulul de valori este mult mai frecvent în acest aspect al limbii (cf. menținerea valorii temporale a lui *dacă* şi *unde* în limba populară actuală spre deosebire de cea literară). Cele mai multe formații analitice sînt cunoscute vorbirii populare, în care au şi luat naştere [4], dar sînt rar întrebuințate, deoarece aceasta preferă în primul rînd exprimarea prin juxtapunere şi prin conjuncții coordonatoare [5].

În cadrul limbii literare însăşi se constată deosebiri esențiale între limba literaturii artistice, care adesea preferă construcțiile cu „iz" popular, între care şi elementele conjuncționale simple şi polivalente cu funcțiuni învăluite în diverse nuanțe suplimentare, şi stilul ştiințific, propagandistic

---

[1] Cf. Al. Rosetti, *Cîteva probleme ale limbii primelor texte româneşti*, în LR, 1954, nr. 4 p. 62.

[2] Cf. Iorgu Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, curs litografiat, Bucureşti, 1957, p. 643.

[3] Cf. A. Meillet, *lucr. cit.*, p. 162 : „Limba vorbită, care dispune de toate variațiile de durată, de înălțime şi de intensitate, de suspensia vocii şi, în plus, de gest, nu are nevoie să exprime prin cuvinte speciale legăturile dintre idei aşa cum face limba scrisă".

[4] A. Meillet, *lucr. cit.*, p. 174, a arătat că „Deşi se dezvoltă cel mai adesea în vorbirea curentă şi expresivă, conjuncțiile se fixează deci mai ales în vorbirea solemnă şi în particular în limba scrisă. Dar din vorbirea familiară, în care ele servesc la începuturile lor, cînd abia pot fi considerate conjuncții (quand elles sont encore à peine des conjonctions), pentru a se insista asupra intențiilor subiectului vorbitor, ele trec în limba savantă, care le dezvoltă întrebuințarea şi care le conservă adesea destul de mult, chiar atunci cînd au dispărut din limba vorbită".

[5] Cf. Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944, p. 240—241 ; *Introducere...*, p. 644.

și administrativ, care tind spre o cît mai mare proprietate a termenilor și deci și a construcțiilor sintactice.

O ierarhie generală a elementelor conjuncționale după frecvența lor este greu de stabilit tocmai datorită repartiției lor stilistice. Despre *că* se poate afirma totuși că este conjuncția cea mai frecventă în toate stilurile limbii. Calificarea lui *că* drept conjuncție cvasiuniversală are în vedere întrebuințarea cu diverse valori (nu numai de subordonare circumstanțială); la pluralitatea valorilor ei de conjuncție simplă trebuie luată în considerație frecvența lui *că* în conjuncții compuse și mai ales în locuțiuni conjuncționale. Acestei ultime împrejurări i se datorește frecvența lui *că* în limba literară, în care valorile de subordonare circumstanțială ale conjuncției simple sînt mai reduse decît în vorbirea populară (nu se întrebuințează cu valoare concesivă și e rară chiar cu valoare consecutivă sau cauzală; în schimb apare cu valoarea temporală de posterioritate necunoscută vorbirii populare). Frecvența conjuncției *să* se datorește și ea calității de element component a numeroase formații conjuncționale, dar la această conjuncție trebuie să se țină seama și de valoarea ei ca marcă a modului conjunctiv.

Într-o anumită măsură se poate spune că este greu de stabilit însuși inventarul total al elementelor conjuncționale de subordonare circumstanțială. În această afirmație nu am în vedere o dată în plus repartiția pe stiluri sau deosebirile de la o epocă la alta, ci numeroasele combinații virtuale, a căror existență reală nu se poate susține, dar la care vorbitorul poate recurge pentru exprimarea precisă a unei situații complexe. În *Gramatica elementară a limbii romîne* [1], Alexandru Philippide a încercat să înșire toate conjuncțiile pe care le-a socotit posibile și pentru folosirea cărora credea că nu i se poate reproșa cuiva că nu vorbește romînește [2]. Mărturisesc că nu văd împrejurările care ar solicita întrebuințarea unor combinații ca *de pe de cînd, de de pe cînd, pînă de de pe cînd, pînă de pe de pe cînd . . . , pînă pe de princotro. . . , de pe de unde, de de pe unde, pînă de pe de unde, pe de pe de unde. . .* ; și toate aceste formații sînt prezentate ca intrînd în combinație și cu elementul *ori* în diverse tipuri : *de pe de oricînd, pînă ori de de pe cînd* și chiar *ori pînă de pe princotro* !

Dar o locuțiune ca *pînă după ce* există în limbă? Gramaticile și dicționarele nu o consemnează și nici chiar Al. Philippide în lista pe care a dorit-o completă. Iată însă că ea se întîlnește într-un text științific și întrebuințarea ei pare nu numai normală, ci chiar necesară :

---

[1] P. 158—160.

[2] Cf. declarația autorului în legătură cu lista de combinații prepoziționale : „Observăm numai că numeroasele prepoziții pe care le-am înșirat sînt în mare parte scoase din propria mea conștiință, iar nu culese din autori. Limba romînă nu este însă o limbă moartă. . . Gramaticul . . .este îndreptățit. . . să scoată lucrurile și din propriul său cuget. Eu am observat de mult că acele cîteva prepoziții, cîte se găsesc prin gramaticile romîne, de la cea mai veche pînă la cea mai nouă, nu sînt în stare de a da măcar pe departe o idee despre bogăția limbii noastre în această privință, și cînd m-am apucat eu de scris o gramatică, am găsit de cuviință să înșir toate prepozițiile, cîte le socot eu posibile și de care m-aș servi eu fără ca să-mi poată zice cineva că nu vorbesc romînește" (p. 354—355). La p. 363 autorul trimite, pentru conjuncții, la cele spuse despre prepoziții.

Oricîtă osteneală mi-am dat ca să ajung să văd articolul amintit al dlui Roques, el mi-a rămas inaccesibil pînă după ce mi-am scris articolul. N. Drăganu, în DR IV (2) 916.

Obișnuitele *pînă, pînă ce, pînă cînd* nu ar fi putut preciza dacă în momentul cînd autorul și-a scris articolul celălalt articol îi rămăsese inaccesibil sau nu. Prin formația *pînă după ce* acest echivoc se înlătură. Se poate susține însă că *pînă după ce* face parte din sistemul de elemente conjuncționale care introduc propoziții temporale marcînd anterioritatea regentei? Cred că mai degrabă este o formație ad-hoc [1], inteligibilă datorită faptului că s-a constituit după modelul elementelor din sistem.

Un inventar al resurselor virtuale ar fi o absurditate. Posibilitatea recurgerii la asemenea formații trebuie subliniată ca un fenomen care demonstrează că și într-o fază evoluată ca cea reprezentată de limba literară contemporană constituirea formațiilor conjuncționale analitice este un proces departe de a fi închis : un proces viu, cu posibilități latente, la care se face apel pe plan sincronic, fără ca neapărat formația să prindă rădăcini prin generalizare și perpetuare.

Pentru epocile mai vechi ale limbii situația a fost desigur aceeași, dar cunoștințele indirecte nu permit cercetătorului actual să simtă distincția între elementele rare, dar colective (deci din sistem) și formațiile individuale mai mult sau mai puțin ocazionale care exploatează posibilități de combinație neglijate.

7. Unul dintre aspectele progresului calitativ constatat în istoria elementelor conjuncționale de subordonare circumstanțială este reducerea și regularizarea construcției cu corelative în regentă. Importantă este mai ales renunțarea la corelativele conjuncționale coordonatoare (la concesive sau la temporale), care reprezentau un amestec între subordonare și coordonare. Acest amestec s-a menținut mai multă vreme la subordonata concesivă și se menține și astăzi la subordonata cumulativă și la cea opozițională, unde folosirea corelativelor coordonatoare reprezintă o încercare de rezolvare a contradicției dintre formă și conținut (= forma de subordonate și conținutul de coordonate).

8. Cercetarea istorică a subordonării circumstanțiale descoperă deosebiri de vechime între diversele specii și subspecii de propoziții subordonate. Temporala de simultaneitate progresivă, comparativa condițională cu nuanță consecutivă sînt categorii care datează abia din secolul trecut. Principalele tipuri din cadrul subordonatei cumulative și al celei opoziționale sînt de asemenea recente și în orice caz dezvoltate mult de un secol încoace. În același timp limba a renunțat la tipul de propoziții cumulative negative cu construcție specifică, tip caracteristic secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, și la propozițiile instrumentale și de relație conjuncționale.

*

Bogăția elementelor conjuncționale de subordonare circumstanțială, mișcarea lor progresivă, problemele de ordin stilistic și formal pe care le

[1] Împrejurarea că mai apare, întîmplător, și în altă parte (găsesc un exemplu din Crăciunescu, *Copii de găsit*, Caransebeș, 1898, la K. Schreyer, *Der Adverbialsatz*, p. 295) nu-i schimbă neapărat caracterul de formație ad-hoc.

ridică fac din ele un obiect de studiu dintre cele mai interesante. Examinarea istorică a acestor elemente din punctul de vedere al propozițiilor subordonate respective este singurul procedeu care permite să se tragă concluzii asupra evoluției frazei, deci singurul procedeu de cercetare sintactică propriu-zisă. Examinarea în bloc a tuturor subordonatelor circumstanțiale introduse prin elemente conjuncționale pierde posibilitatea adîncirii unor amănunte și a problemelor specifice cîte unui tip de propoziții, dar cîștigă perspectiva de ansamblu, putînd duce, comparativ, la stabilirea unor deosebiri în privința resurselor, a modului de evoluție și a vechimii diverselor specii și subspecii de propoziții.

Cercetarea limitată la ultimele cinci secole de folosire a limbii române (sec. al XVI-lea — limba contemporană) trebuie completată cu date istorice și comparative în legătură cu situația din limba latină și din limbile romanice, din vechea slavă și din limbile slave care au putut furniza material și modele pentru formațiile conjuncționale românești. Este o lucrare de viitor, care are șanse de a ajunge la concluzii interesante, dar care nu se poate concepe fără cunoașterea istoriei interne a subordonării circumstanțiale din limba română.

Lucrarea de față a încercat să sistematizeze datele cunoscute, completate cu altele noi, propunînd concluzii, particulare și generale, în limitele materialului adus în discuție. Ea trebuie privită ca o contribuție care solicită completări și corectări rezultate atît din aprofundarea studiului limbii mai vechi, cît și dintr-o mai fină înțelegere a problemelor limbii contemporane.

Scanned with OKEN Scanner

ЭВОЛЮЦИЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННОГО ПОДЧИНЕНИЯ С СОЮЗНЫМИ ЭЛЕМЕНТАМИ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ*)

РЕЗЮМЕ

Предметом работы является эволюция способа построения обстоятельственных придаточных предложений, введенных с помощью простых, сложных и составных союзов и относительных наречий. История этих союзных элементов, с точки зрения развития соответствующих придаточных предложений, представлена автором только в пределах румынского языка, на основе изучения материалов, относящихся к периоду от XVI в. вплоть до наших дней.

Каждому из двенадцати типов союзных обстоятельственных придаточных предложений, признанных автором (придаточное предложение места, времени, причины, цели, образа действия, следствия, условия, уступительное, присоединительное, сопоставительное, орудия и отношения), посвящается отдельная глава. Помимо этого в работе есть введение и глава с общими заключениями, а также морфологическое приложение о структуре обстоятельственных подчинительных составных союзов.

Основой всех глав, посвященных различным придаточным предложениям, является историческая часть, однако во многие главы включена и теоретическая часть, оправдывающая некоторые новые, предложенные автором классификации и категории. Общее теоретическое определение типов рассмотренных придаточных предложений, а также понятие союзного элемента даны в введении. Следовательно, работа представляет собой не только исследование исторического синтаксиса, а вносит вклад в решение многочисленных теоретических вопросов грамматики; к последним относятся, в частности, новые типы и подтипы обстоятельственных придаточных предложений, существование которых защищается автором.

---

*) Настоящая работа является диссертацией, за которую автору предоставлено звание кандидата филологических наук.

Scanned with OKEN Scanner

Рассматривая историю каждого предложения, автор изучает средства построения — вводные и коррелятивные элементы —, условно распределяя материал по векам. Работа не сводится к простой хронологии элементов построения, а пытается определить, путем сравнения, как употребляемость и жизненность различных элементов в определенные века, так и различия синтаксических условий их употребления и распределения в различных стилях языка. Явления, описанные в разных периодах, рассмотрены с точки зрения исторического развития; благодаря этому достигнуто сочетание описательного и исторического методов.

После частичных выводов относительно истории каждого рассмотренного предложения, в заключительной главе, исследуется в целом эволюция в румынском языке союзных обстоятельственных придаточных предложений; устанавливаются путем сравнения, как характерные признаки, общие всем предложениям, так и имеющиеся различия в средствах, способе развития и древности разных типов и подтипов предложений. Общие выводы следующие:

I. Характерный признак обстоятельственных придаточных предложений в румынском языке — б о г а т с т в о средств построения (простые союзы, относительные наречия, чаще всего сложные и составные союзы). Помимо возможности установления тонких различий в оттенках или различий в синтаксических условиях употребления между разными элементами, выражающими определенное отношение, помимо возможности выбора специфических элементов, богатство средств построения очень важно с точки зрения стилистической: существование синонимических синтаксических элементов позволяет разнообразить стиль говорящего, а также производить распределение по стилям языка; с другой стороны, можно выявить, в этой области, предпочтение отдаваемое говорящим определенному способу построения, что мешает установить объективное соотношение сил между союзными элементами, используемыми в языке в данный момент.

Бесспорно, что обстоятельственные придаточные предложения не находятся на том же уровне с точки зрения богатства средств построения. Группировка по таким признакам выдвинула бы на первый план придаточные уступительные и причины как самые богатые, а придаточные времени, выражающие мгновенную, многократную и нарастающую одновременность, отодвинулись в число более бедных. Между этими двумя крайними группами имеются различные ступени, на которых находятся остальные придаточные предложения, причем надо уточнить, что история многих из них говорит о больших изменениях при переходе от богатых к бедным или наоборот.

II. Характерный признак истории обстоятельственных придаточных предложений — д в и ж е н и е, произошедшее в союзных элементах. У каждого типа предложений есть элементы, сохранившиеся от первых свидетельств данного предложения вплоть до настоящего времени, но это не значит, что положение их в языке не изменилось. Движение, замеченное в истории союзных элементов, принимает разные формы: изменение соотношения сил между сохранившимися

элементами, изменение некоторых условий употребления, отказ, полный или только в литературном языке, от некоторых элементов и, наконец, обновление союзных элементов.

Процесс обновления происходит как путем новых образований (сложные и составные союзы), так и путем употребления союзных элементов других предложений, приобретших новые значения. Однако явление обновления не характерно в одинаковой степени всем обстоятельственным придаточным предложениям: первое место здесь принадлежит тоже уступительным и причинным придаточным предложениям, к которым присоединяются еще и придаточные времени последующего действия. Менее значительное место занимают придаточные одновременности длительного действия, в то время как придаточные цели, реального следствия, места, условия, времени предшествующего действия и мгновенной одновременности, даже и образа действия, претерпели мало изменений.

Однако это не значит, что указанные предложения лишены движения. Помимо движения, произошедшего внутри сохранившихся элементов, могло произойти, различными способами, движение, осуществленное посредством отказа и обновления. Движение *количественного* порядка шло в двух противоположных направлениях:

а) от многочисленных элементов — к немногочисленным, следовательно, с преобладанием явления отказа (придаточные времени предшествующего и одновременного действия, реального следствия, цели, условия, места);

б) от немногочисленных — к многочисленным элементам, с преобладанием явления обогащения при помощи обновления (придаточное длительной одновременности и придаточное времени последующего действия).

Качественным можно назвать действие, произошедшее в рамках относительно неизменного числа элементов, меняющихся посредством последовательных отказа и обновления; такой вид движения встречается как у немногочисленных элементов (придаточное образа действия), так и, наоборот, у многочисленных (уступительное предложение, причинное и временное последующего действия).

III. Явление обновления объясняется двумя причинами: необходимостью *выразительности* и тенденцией к образованию *специфических средств* построения.

Понимание выразительности как единственной движущей силы обновления союзов не оправдывает ни сохранения некоторых союзных элементов, лишенных выразительности, ни создания или выбора таких элементов. С другой стороны, только одно стремление к уточнению различных синтаксических отношений с помощью специфических средств построения не объясняет отказа от некоторых специфических аналитических средств, существующих с XVI в. или созданных позже, и их замену другими. В истории обстоятельственных подчинительных союзных элементов необходимость выразительности сочетается с объективной необходимостью уточнить сообщение специфическими сред-

ствами построения, что соответствует в действительности двум функциям языка: функции сообщения и функции выразительности.

Выразительности можно достигнуть, прибегая к элементам другого значения (например, *unde* невыразительно в придаточных места, но выразительно в придаточных причины); специализацию некоторых средств построения можно осуществить и внутренним выбором (союз *dacă* становится характерным для придаточных условия, хотя в XVI в. он редко употребляется в этом значении, будучи распространенным в придаточных времени).

Обе тенденции, о которых говорилось выше, объясняют в первую очередь образование сложных и составных союзов. Ни сложные, ни составные союзы не остаются вне движения отказа и обновления. Иногда отказ сопровождается выходом из употребления некоторых составных элементов: например, составные союзы причины и цели, образованные с помощью предлога *derept*, вышли из употребления одновременно с соответствующими значениями данного предлога, хотя иногда составные союзы сохраняют устаревшие элементы построения. Распространено явление аналогии и синонимической замены (*măcar că — săvai că — batîr că* и т.д.); последняя часто производится в направлении модернизации, то есть в составном союзе старый член заменяется соответствующим неологизмом (*îndată ce — imediat ce*); иногда аналогические образования, со старым или с новым элементом, появляются в одну и ту же эпоху, поэтому трудно определить, какое из них появилось раньше (например, составные союзы *din pricină că — din cauză că*).

Образование составных союзов может быть иногда объяснено объективной необходимостью выражения некоторых оттенков или характерных отношений. Следует заметить, что речь идет, во-первых, о необходимости существования специфических средств, так как новые образования очень часто имеют простые, однако не характерные эквиваленты (ср. *îndată ce* по отношению к *cînd*, *dacă* и т.д.), иногда ограниченные конструкцией с определенными наклонениями или глагольными временами (*cum* сравнительно-условный + условное наклонение).

Поисками выразительности и характерных средств построения объясняется и другое явление, а именно стремление к накоплению элементов, обозначающих обстоятельственные отношения. Это стремление проявляется уже в XVI в. в ряде усложненных плеонастических конструкций (причинных: *derept căce că*; уступительных: *măcar să și*; времени: *ainte de ce pînă încă nu* и т.д.) и в широком употреблении соотносительных слов в главном предложении в целях уточнения характера данного отношения. Хотя это явление регрессирует в последующие века, накопление признаков можно заметить и сегодня, например, у уступительных предложений.

IV. Почти каждому типу предложений присущи общие с другими типами элементы, однако они представляют собой не случайное смешение значений; они организованы в более сильные или более слабые группы в различные периоды развития языка, группы, ведущие к переходу или созданию других элементов; употребление составного

союза *în vreme ce* с сопоставительным значением ведет к употреблению с тем же значением и составного союза *în timp ce*, синонима первого в своих временных значениях, а употребление союзов места *unde* и *d(e) unde* с уступительным значением в XVI в. — к образованию уступительного составного союза *în loc ce*.

Составные союзы образуются с помощью существительных или наречий, выражающих лексические значения из области соответствующего обстоятельственного отношения: причины — *cauză*, *pricină*, времени — *vreme*, *timp*, *dată*, *moment*, *imediat* и т.д. Но составной союз с существительными, имеющими временное значение, может приобрести причинное или условное значение, так как существуют и простые союзы, общие этим трем отношениям.

Следовательно, существуют систематические связи, касающиеся содержания между определенными синтаксическими отношениями, как и между этими отношениями и определенными лексическими единицами, связи, оправдывающие появление значений или союзных образований. Поэтому первичное значение слова, ставшего союзным элементом, представляет интерес для развития соответствующего союза и для следования его этимологии.

V. Развитие союзных подчинительных обстоятельственных элементов в румынском языке доказывает необоснованность схематических теорий, считающих это развитие только линейным движением от простого к сложному, от неясного к точному, то есть от простых союзов к составным, от небольшого количества элементов к многочисленным элементам и от простых многозначных элементов к составным элементам с характерными значениями. Необоснованность таких теорий доказана следующими фактами:

а) еще в XVI в. существовали многочисленные составные союзы;

б) многие предложения развивались от многочисленных элементов к немногочисленным (см. выше, стр. 247) или численные различия между древним и современным языками не выявляются;

в) несмотря на то, что тенденция к образованию характерных элементов была действительно значительной, нельзя установить тождество между качеством нового составного союза и исключительностью определенного значения: образованный для выражения определенного отношения составной союз смог приобрести и другие значения, иногда сохраняя некоторые из них (*în vreme ce*), иногда отказываясь от части их (например, *de vreme ce* уже не встречается в условном значении). С другой стороны, существуют простые элементы, обогатившие свои значения в течение времени (*cum*, *cît*, *unde*).

В истории союзных обстоятельственных подчинительных элементов часто замечаются противоположные тенденции, то современные, то относящиеся к разным эпохам. Среди них встречается и образование новых элементов, от употребления которых скоро отказываются (доказательство того, что не всякое новообразование представляет „новое" в языке).

То, что в современном языке употребляются, помимо старых союзных элементов,и относительно новые образования, не значит, что

он количественно прогрессировал по сравнению с древним языком; нельзя пренебрегать многими другими элементами, исчезнувшими в течение времени.

Если нельзя говорить о количественном прогрессе и о линейном развитии, то качественный прогресс бесспорен. Общим направлением эволюции союзных элементов можно считать движение по пути выяснения и уточнения способа выражения различных синтаксических отношений.

Так, союзные элементы причинные или уступительные были многочисленными в языке XVI в. и они многочислены и в современном языке. Но в то время, как в рамках элементов XVI в. не отмечено определение синтаксических оттенков и условий употребления, в современном языке заметно довольно строгое распределение с разных точек зрения. Следовательно, большое число знаменательных синтаксических единиц не представляет собой никакого прогресса в языке, а является лишь предпосылкой его. Мнение о непосредственной связи между существованием многочисленных союзов и точным определением значения каждого из них верно только для развитой литературной формы языка. Большое число союзных элементов древнего языка часто охватывает элементы искания, более или менее случайные формации, еще не установленные в языке, в связи с которыми нельзя говорить о распределении значений. В такой группе элементов численное уменьшение является прогрессом, осуществленным с помощью упрощения, путем отказа от ненужных усложнений.

Кажется парадоксальным, но многочисленные союзные элементы древнего языка могут доказать именно бедность общеупотребляемых, установившихся средств построения; чтобы приобрести уверенность в ясности выраженных отношений, говорящий или писатель в древности часто прибегали к формациям ad-hoc посредством накопления признаков.

VI. Разные виды и стили языка различаются по употреблению в них союзных элементов. Народная речь пользуется ограниченным числом союзных элементов и не избегает нехарактерных; ей знакомо наибольшее число аналитических формаций, образовавшихся здесь же, однако последние употребляются редко, так как в народной речи предпочитается выражение путем бессоюзного построения или с помощью сочинительных союзов. В самом литературном языке замечаются существенные различия между языком художественной литературы — стремящейся к построению в народном „духе" и включающей простые и поливалентные союзные элементы со значениями, скрытыми под разными добавочными оттенками — и научным, пропагандистским и канцелярским стилями, предпочитающими самые точные термины и, следовательно, синтаксические конструкции.

Стилистическое разделение препятствует установлению общей иерархии союзных элементов по их частоте. Однако можно утверждать, что союз *că* встречается во всех стилях языка чаще других союзов.

Трудно установить даже общее число союзных обстоятельственных подчинительных элементов из-за возможных комбинаций, к ко-

торым может прибегнуть говорящий для более точного выражения сложных положений.

VII. Одной из форм качественного прогресса, замеченной в истории развития союзных обстоятельственных подчинительных элементов, является уменьшение и упорядочение построений, при которых в главном предложении есть соотносительные слова. Важен отказ от соотносительных сочинительных элементов (при придаточных уступительных и времени), представлявших собой смешение подчинения и сочинения. Это смешение больше всего сохранялось в уступительных придаточных предложениях, а в настоящее время существует в присоединительных и сопоставительных придаточных, где употребление сочинительных соотносительных слов является попыткой разрешить противоречие между формой и содержанием (= по форме — сложноподчиненные, а по содержанию — сложносочиненные).

VIII. Историческое исследование обстоятельственного подчинения показывает различия между разными группами и подгруппами придаточных предложений в связи с их древностью. Придаточные нарастающей одновременности, условное сравнительное с оттенком последовательности являются категориями, существующими лишь с прошлого века. Главнейшие типы, входящие в присоединительные и сопоставительные придаточные, также являются новыми, во всяком случае, значительно развитыми за последний век. В то же время язык отказался от отрицательных присоединительных придаточных предложений специфической структуры, характерных языку XVII и XVIII вв., как и от союзных предложений орудия и отношения.

Богатство обстоятельственных подчинительных союзных элементов, их прогрессивное движение, вопросы стилистического и формального порядка оказываются интереснейшим предметом изучения. Историческое исследование этих элементов с точки зрения соответствующих придаточных предложений является единственным способом, с помощью которого можно сделать вывод о эволюции сложного предложения, и следовательно единственным способом чисто синтаксического исследования.

Исследование, ограничивающееся последними пятью веками употребления румынского языка (XVI в. — современный язык), нужно пополнить историческими и сравнительными данными, связанными с латинским и романскими языками, старо-славянским и славянскими языками, которые могли бы представить материал и образцы для румынских союзных образований. Это — работа будущего, и она может увенчаться интересными выводами, но к такой работе нельзя приступить без понимания внутренней истории обстоятельственного подчинения в румынском языке.

В настоящей работе сделана попытка систематизировать известные данные, дополняя их новыми, и предлагая частные и общие выводы в рамках рассмотренного материала. Работа должна быть рассмотрена как определенный вклад, нуждающийся в дополнениях, являющихся результатом глубокого изучения древнего языка, а также более тонкого понимания вопросов современного языка.

Scanned with OKEN Scanner

L'ÉVOLUTION DE LA SUBORDINATION CIRCONSTANCIELLE À ÉLÉMENTS CONJONCTIFS DANS LA LANGUE ROUMAINE*

RÉSUMÉ

L'ouvrage traite de l'évolution de la manière dont se construisent les propositions subordonnées circonstancielles introduites par des conjonctions proprement dites, par des locutions conjonctives et par des adverbes relatifs. L'histoire de ces éléments conjonctifs, envisagée du point de vue des propositions subordonnées respectives, se limite seulement à la langue roumaine, étant le résultat de recherches faites sur des textes à partir du XVIe siècle jusqu'à nos jours.

Chaque type des douze propositions subordonnées circonstancielles à construction conjonctive, reconnues par l'auteur (propositions circonstancielles de lieu, de temps, de cause, de but, de manière, consécutive, concessive, conditionnelle, cumulative, d'opposition, d'instrument et de relation), est analysé dans un chapitre à part. En outre, l'ouvrage contient une introduction et un chapitre de conclusions générales, de même qu'une annexe morphologique portant sur la structure des locutions conjonctives de subordination circonstancielle.

Dans tous les chapitres consacrés aus différents types de propositions, la base de l'exposé est constituée par la partie d'histoire proprement dite, mais bien d'entre eux contiennent aussi une partie théorique, dans laquelle sont justifiées certaines classifications et catégories nouvelles, proposées par l'auteur. C'est dans l'introduction de l'ouvrage qu'on trouve des précisions plus générales d'ordre théorique, sur les espèces de propositions étudiées et sur la notion d'élément conjonctif. L'ouvrage n'est donc pas seulement une étude de syntaxe historique, mais bien encore une contribution à de nombreux problèmes théoriques de grammaire; parmi ceux-ci, il s'agit en premier lieu de l'existence de certaines espèces et sous-espèces nouvelles de propositions subordonnées circonstancielles.

---

* Le présent ouvrage constitue la dissertation en raison de laquelle l'auteur a obtenu le titre de candidat ès sciences philologiques.

Scanned with OKEN Scanner

L'histoire de chaque proposition est tracée sur la base de l'analyse des moyens de construction — éléments introductifs et corrélatifs — en sections conventionnelles, par siècles ; ne se limitant pas à une simple chronologie des éléments de construction, l'ouvrage essaie de déterminer, pour chaque siècle, la fréquence et la viabilité des divers éléments en concurrence, de même que les différences en ce qui concerne les conditions syntaxiques d'emploi et de répartition par styles de la langue. Les faits analysés pour diverses périodes sont envisagés dans la perspective du développ ment historique, de sorte que la méthode descriptive est alliée à la méthode historique.

Après les conclusions particulières qui terminent l'histoire de chaque proposition discutée, le chapitre final de conclusions examine en son ensemble, pour la langue roumaine, l'évolution de la subordination circonstancielle avec des éléments conjonctifs ; l'auteur établit, par comparaison, les caractères communs à toutes les propositions, aussi bien que les différences qui existent en ce qui concerne les ressources, le mode d'évolution et l'âge des diverses espèces et sous-espèces. Les conclusions générales sont les suivantes :

1. La caractéristique de la subordination circonstancielle dans la langue roumaine consiste dans la r i c h e s s e des moyens de construction (conjonctions simples, adverbes relatifs, mais surtout conjonctions composées et locutions conjonctives). Une telle richesse de moyens de construction n'implique pas seulement la possibilité d'établir de fines distinctions de nuance ou de conditions syntaxiques entre les divers éléments employés pour exprimer un rapport, ni uniquement la possibilité de sélecter certains éléments spécifiques, mais encore entraîne de très importantes conséquences stylistiques : l'existence de certaines éléments syntaxiques synonymes permet la variation du style d'un locuteur mais aussi et surtout une répartition de ces éléments par styles de la langue ; d'autre part, il peut y avoir, dans ce domaine, une prédilection de certains sujets parlants pour un certain moyen de construction, ce qui crée des difficultés pour celui qui essaie d'établir le rapport objectif de forces entre les éléments conjonctifs employés à un moment donné dans la langue.

Assurément, les subordonnées circonstancielles ne se trouvent pas toutes sur le même plan, en ce qui concerne la richesse des moyens de construction. Une hiérarchisation d'après ce critérium distinguerait les propositions concessives et de cause comme étant les plus riches, les dernières places revenant aux propositions temporelles de simultanéité momentanée, itérative et progressive, qui sont de beaucoup plus pauvres. Il y a, entre ces extrêmes, divers degrés correspondant aux autres propositions, mais il faut préciser que, le long de leur histoire, il y en a beaucoup qui ont passé de la richesse à la pauvreté et vice-versa.

2. L'une des caractéristiques de l'histoire de la subordination circonstancielle réside dans le m o u v e m e n t des éléments conjonctifs. Chaque type de proposition a un fonds d'éléments maintenu dès les premières attestations du type et jusqu'à nos jours, mais la position de ces éléments dans la langue est loin d'être demeurée la même. Le mouvement enregistré dans l'histoire des éléments conjonctifs a donc plusieurs aspects : le chan-

Scanned with OKEN Scanner

gement du rapport de forces entre les éléments maintenus et le changement de certaines conditions d'emploi, la renonciation — totale ou limitée à la seule langue littéraire — à l'emploi de certains éléments conjonctifs et, enfin, le renouvellement des élements conjonctifs.

Les éléments conjonctifs se renouvellent soit par des créations nouvelles proprement dites (conjonctions composées et locutions conjonctives), soit par l'emploi des éléments conjonctifs des autres propositions, auxquels on attribue des valeurs nouvelles. Ce phénomène de renouvellement ne caractérise pas dans la même mesure toutes les propositions subordonnées circonstancielles ; la première place est occupée toujours par les propositions concessives et de cause, auxquelles s'ajoutent la temporelle de postériorité et, en une moindre mesure, celle de simultanéité durative ; par contre, les propositions finale, consécutive réelle, locale, conditionnelle, temporelle d'antériorité et de simultanéité momentanée et même la proposition de manière ont été très peu sujettes à des renouvellements.

Cela ne veut pas dire que le mouvement fait défaut dans ces propositions. Car, à part le mouvement enregistré dans l'emploi même des éléments maintenus, le mouvement réalisé par renonciations et renouvellements s'est produit de différentes façons. Un mouvement d'ordre q u a n t i t a t i f a eu lieu dans deux sens contraires :

a) le nombre des éléments s'est réduit (prédominance du phénomène de renonciation donc) chez les propositions temporelles d'antériorité et de simultanéité, consécutive réelle, finale, conditionnelle, de lieu ;

b) le nombre des éléments s'est agrandi avec prédominance du phénomène d'addition par renouvellement (propositions temporelle de simultanéité durative et de postériorité).

On peut nommer q u a l i t a t i f le mouvement ayant eu lieu dans les limites d'un nombre relativement constant d'éléments qui se renouvellent par des renonciations et des reprises successives ; un tel mouvement est caractéristique soit à un nombre réduit d'éléments (proposition de manière), soit, par contre, à un nombre beaucoup plus grand (propositions concessive, de cause, temporelle de postériorité).

3. Le phénomène de renouvellement est provoqué par deux causes : le besoin d'expressivité et la tendance de créer des moyens de construction spécifiques.

L'expressivité, conçue comme unique moteur du renouvellement des conjonctions, ne justifie ni le maintien de certains éléments conjonctifs sans valeur expressive, ni la création et la sélection de tels éléments. D'autre part, le besoin de préciser les divers rapports syntaxiques par des moyens spécifiques de construction n'explique, à lui seul, ni la renonciation à certains moyens analytiques et spécifiques du XVIe siècle ou de création plus récente, ni leur remplacement par d'autres éléments. Dans l'histoire des éléments conjonctifs de subordination circonstancielle, le besoin d'expressivité s'allie au besoin objectif de rendre la communication plus précise par des moyens de construction spécifiques, ce qui correspond, au fond, aux deux fonctions de la langue : celle de communication et celle d'expression.

Scanned with OKEN Scanner

L'expressivité peut encore être réalisée en faisant appel à des éléments qui ont d'autres valeurs (*unde* — inexpressif dans les propositions de lieu — est expressif dans les propositions de cause). De même, certains moyens de construction peuvent se spécialiser par sélection interne (la conjonction *dacă* est devenue spécifique pour les conditionnelles, bien qu'au XVIe siècle elle ait été très rarement employée avec cette valeur ; elle était fréquente, par contre, dans les propositions circonstancielles de temps).

Les deux tendances établies expliquent, en premier lieu, la création des conjonctions composées et des locutions conjonctives. Mais ces dernières ne restent pas, non plus, en dehors du processus de renouvellement et de renonciation. Parfois la renonciation correspond au fait que certains éléments composants ne sont plus employés : par exemple, les locutions conjonctives de cause et finales construites avec la préposition *derept* ont disparu en même temps que les valeurs de cette préposition, bien que, dans d'autres cas, les locutions conjonctives conservent des éléments de construction archaïque. Le phénomène d'analogie et de substitution synonymique (*măcar că — săvai că — batîr că* etc.) est fréquent. La substitution synonymique se produit souvent dans le sens d'une modernisation, un terme ancien de la locution étant remplacé par le néologisme qui lui correspond (*îndată ce — imediat ce*) ; parfois les formations analogues, à terme ancien et moderne, semblent être de la même époque, de sorte qu'il est difficile de préciser lequel a été le premier — c'est le cas des locutions *din pricină că — din cauză că*.

La création des locutions conjonctives peut parfois être interprétée comme exigée par des nécessités objectives dans l'expression de certaines nuances ou de certains rapports spéciaux. Il faut pourtant observer qu'il s'agit surtout de la nécessité d'avoir certains moyens spécifiques, puisque les formations nouvelles ont souvent des équivalents simples, mais non spécifiques (cf. *îndată ce*, par rapport à *cînd*, *dacă*, etc.), limités parfois par la construction avec certains modes ou temps verbaux (*cum* comparatif-conditionnel + le mode conditionnel).

Cette recherche d'expressivité et de moyens de construction spécifiques expliquent encore un autre phénomène, à savoir la tendance prononcée d'accumuler les éléments marquants d'un rapport de subordination circonstancielle. Cette tendance se manifeste dès le XVIe siècle, dans une série de constructions inhabiles et pléonastiques (*derept căce că* à valeur causale, *măcar să și* à valeur concessive, *ainte de ce pînă încă nu* à valeur temporelle, etc.) et dans le large emploi des corrélatifs dans la régente, afin de préciser la nature du rapport respectif. Bien que le phénomène soit en régression dans les siècles suivants, le cumul de marques est, aujourd'hui encore, spécifique aux propositions concessives par exemple.

4. Presque tous les types de propositions ont des éléments communs ; il ne s'agit pas là d'un mélange accidentel de valeurs, mais bien d'une organisation des diverses éléments, par groupes plus ou moins fortes, aux différentes périodes de la langue ; ces groupes peuvent déterminer le transfert ou la création d'autres éléments : l'emploi de la locution *în vreme ce* à valeur d'opposition entraîne l'emploi, avec cette valeur, de la locution

Scanned with OKEN Scanner

în timp ce, synonyme de la première en ce qui concerne ses valeurs temporelles ; l'emploi à valeur concessive des éléments locaux *unde* et *d(e) unde*, au XVIe siècle, entraîne la création de la locution concessive *în loc ce*.

Les locutions se forment avec des substantifs et des adverbes qui expriment des sens lexicaux de la sphère du rapport circonstanciel en question : sens causal — *cauză*, *pricină*, sens temporel — *vreme*, *timp*, *dată*, *moment*, *imediat* etc. Une locution qui compte parmi ses éléments des substantifs ayant un sens temporel peut évoluer pourtant vers une valeur causale ou conditionnelle, tout comme les conjonctions simples, communes aux trois rapports.

Il y a donc des relations systématiques de contenu entre divers rapports syntaxiques, de même qu'il y en a entre ces rapports et diverses unités lexicales ; ces relations justifient l'apparition de certaines valeurs ou formations conjonctives. C'est pourquoi le sens initial d'un mot devenu élément conjonctif n'est pas dépourvu d'intérêt pour le développement de la conjonction, ni pour l'établissement de son étymologie.

5. L'évolution des éléments conjonctifs de subordination circonstancielle en roumain infirme les conceptions schématisantes qui envisagent ce développement comme linéaire, en allant du simple au complexe et de la confusion à la précision, c'est-à-dire, des conjonctions aux locutions conjonctives, des éléments peu nombreux à une multitude d'éléments, des éléments simples à valeurs multiples aux éléments-locutions à valeurs spécifiques. Ces conceptions sont infirmées par les constatations suivantes :

a) Il existe, dès le XVIe siècle, de nombreuses locutions conjonctives.

b) Beaucoup de propositions ont réduit le nombre de leurs éléments (voir plus haut, p. 254), ou bien il n'y a pas de differences sensibles, en ce qui concerne la quantité, entre la langue ancienne et la langue moderne.

c) Bien que la tendance de créer des éléments spécifiques ait été réellement puissante, il n'est pas possible d'établir une identité entre la qualité de locution conjonctive récente et l'exclusivité d'une valeur : une fois créée afin d'exprimer un rapport quelconque, la locution conjonctive peut évoluer vers d'autres valeurs, qu'elle garde parfois (*în vreme ce*) ou auxquelles elle renonce en partie (*de vreme ce*, par exemple, n'a plus de valeur conditionnelle). D'autre part, il y a des éléments simples qui ont enrichi leurs valeurs le long de l'histoire (*cum*, *cît* et *unde*).

L'histoire des éléments conjonctifs de subordination dévoile souvent des tendances contradictoires, parfois contemporaines, autrefois datant d'époques différentes. Telle la construction de certains éléments nouveaux, auxquels on renonce très vite, preuve que toute création nouvelle ne fait pas partie de l'avenir de la langue.

Le fait que la langue contemporaine emploie, à part certains éléments conjonctifs anciens, des formes relativement récentes ne signifie pas qu'il y ait un progrès quantitatif, par rapport à la langue ancienne, car il faut tenir compte de tant d'éléments perdus le long des siècles.

Mais, s'il n'est possible de parler ni d'un progrès en ce qui concerne la quantité, ni d'une évolution linéaire, l'auteur considère, par contre, le progrès qualitatif comme évident. Le sens général de l'évo-

Scanned with OKEN Scanner

lution des éléments conjonctifs va vers la clarification et la précision du mode d'expression des divers rapports syntaxiques.

Ainsi, les éléments conjonctifs de cause ou de concession sont nombreux au XVIe siècle aussi bien que dans la langue contemporaine. Mais tandis que pour les éléments du XVIe siècle il n'y a pas une délimitation des nuances et des conditions syntaxiques de leur emploi, dans la langue roumaine contemporaine il est possible de distinguer d'assez strictes répartitions, de divers points de vue. Le grand nombre des unités significatives de la syntaxe ne constitue donc pas, par lui même, un progrès pour la langue, il n'en fournit que les prémisses. L'étroite connexion entre l'existence de plusieurs conjonctions et la définition plus précise du rôle de chacune est valable pour l'aspect littéraire évolué d'une langue.

Parmi les multiples éléments conjonctifs de la langue ancienne il y a, souvent, des formations plus ou moins occasionnelles, non fixées dans la langue, pour lesquelles il ne peut être question d'une distribution de rôles. Pour un tel groupe d'éléments, la réduction de leur nombre constitue un progrès par simplification, par renonciation à des complications inutiles.

Bien que cela semble paradoxal, le grand nombre d'éléments conjonctifs de la langue ancienne peut être interprété justement dans le sens d'une pauvreté de moyens de construction ayant un emploi général et bien fixés dans la langue ; afin d'être sûr qu'il exprime clairement le rapport auquel il pense, le sujet parlant ou l'écrivain de l'ancienne époque fait appel à des formations ad-hoc, souvent à un cumul de marques.

6. Les divers aspects et styles de la langue n'emploient pas les éléments conjonctifs de la même manière. Le langage populaire se sert d'un nombre réduit d'éléments conjonctifs et n'évite pas ceux qui ne sont pas spécifiques ; le parler populaire connaît la plupart des formations analytiques, qu'il a d'ailleurs créées lui-même, mais ne les emploie que rarement ; il préfère la juxtaposition et la construction à l'aide de conjonctions de coordination. Dans la langue littéraire même, il faut distinguer entre la langue des belles-lettres — qui préfère souvent les constructions à nuance populaire, les éléments conjonctifs simples et polyvalents, à fonctions voilées de nuances supplémentaires — et le style scientifique, administratif et de la propagande, qui tendent vers une grande précision des termes et des constructions syntaxiques.

La répartition stylistique ne rend pas possible une hiérarchisation générale des éléments conjonctifs d'après leur fréquence. A propos de *că*, on peut pourtant affirmer que c'est la conjonction la plus fréquente, dans tous les styles de la langue.

Il est difficile de dresser l'inventaire total des éléments conjonctifs de subordination, à cause des combinaisons virtuelles auxquelles le sujet parlant peut faire appel afin d'exprimer plus clairement une situation complexe.

7. L'un des aspects du progrès qualitatif quant aux éléments conjonctifs de subordination circonstancielle consiste dans la réduction et la régularisation de la construction à corrélatifs dans la régente. Il est surtout important, à ce sujet, de souligner la renonciation aux corré-

latifs conjonctifs coordonateurs (pour les propositions concessives et temporelles), qui représentaient une combinaison de subordination et de coordination. Cette combinaison s'est longtemps maintenue pour la subordonnée concessive, et elle se maintient, aujourd'hui encore, pour les subordonnées cumulative et oppositionnelle, où l'emploi des corrélatifs de coordination représente un essai de concilier la contradiction entre la forme et le contenu (= la forme est de subordination et le contenu, de coordination).

8. L'analyse historique de la subordination circonstancielle dévoile des différences d'âge entre les diverses espèces et sous-espèces de propositions subordonnées. La proposition de simultanéité progressive, la proposition comparative conditionnelle à nuance consécutive sont des catégories qui datent à peine du siècle dernier. Les principaux types de la subordonnée cumulative ou de la subordonnée oppositionnelle sont eux aussi récents et se sont développés elles aussi surtout depuis un siècle. En même temps, la langue a renoncé au type de propositions cumulatives négatives à construction spécifique, type caractéristique pour les XVIIe et XVIIIe siècles, et aux propositions conjonctives d'instrument et de relation.

La richesse des éléments conjonctifs de subordination circonstancielle, leur mouvement progressif, les problèmes d'ordre stylistique et formel qu'ils posent rendent leur étude des plus intéressantes. L'examen historique de ces éléments, au point de vue de la proposition subordonnée respective, est le seul procédé qui permette de tirer des conclusions sur l'évolution de la phrase, le seul procédé donc d'étude syntaxique proprement dite.

L'étude, limitée aux cinq derniers siècles d'emploi de la langue roumaine, doit être complétée par des données historiques et comparatives sur le latin et les langues romanes, sur le vieux slave et les langues slaves qui ont pu fournir du matériel et des modèles aux formations conjonctives roumaines. C'est un travail pour l'avenir, qui a des chances d'aboutir à d'intéressantes conclusions, mais qu'il n'est pas possible de concevoir sans connaître l'histoire interne de la subordination circonstancielle en roumain.

Le présent ouvrage a essayé de systématiser les données déjà connues, d'en apporter de nouvelles et de proposer des conclusions, particulières et générales, telles que le permet le matériel discuté. Il faut le considérer comme une contribution qui doit être complétée et corrigée par une étude plus approfondie de la langue ancienne et par une plus fine compréhension des problèmes de la langue contemporaine.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

A. STUDII *

CANDREA, *Psaltirea Scheiană* = I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, Introducerea, București, 1916.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, t. I, partea I, A—B, București, 1911; partea a II-a, C, București, 1940; partea a III-a, D — De, București, 1944; t. II, partea I, F — I, București, 1934; partea a II-a, fascicula I, J—Lacustru, București, 1937; fascicula a II-a, Ladă—Lepăda, București, 1940; fascicula a III-a, Lepăda — Lojniță, București, 1948.

DENSUSIANU, HLR II = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome second, *Le seizième siècle*, Paris, 1914.

DLRC = Academia Republicii Populare Române, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, 4 vol., București, 1955—1957.

DR = *Dacoromania*. Buletinul „Muzeului limbii române" (1920—1948).

GH. N. DRAGOMIRESCU, *Sintaxa și stilistica propozițiunilor independente* = Gh. N. Dragomirescu, *Sintaxa și stilistica propozițiunilor independente cu privire specială asupra coordonatelor adversative comparate cu subordonata concesivă*, Brașov, 1939.

GRAM. ACAD. (R.P.R.) = Gramatica Academiei (R.P.R.) = Academia Republicii Populare Române, *Gramatica limbii române*, 2 vol., Editura Academiei R.P.R., București, 1954.

GRAMATICA ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A U.R.S.S. = Академия Наук СССР, *Грамматика русского языка*, vol. I, Moscova, 1952; vol. al II-lea (2 părți), Moscova, 1954.

* Lista cuprinde numai lucrările sau periodicele mai des citate. Ea nu urmărește să înfățișeze bazele teoretice ale lucrării, ci doar să explice prescurtările unor titluri și să dea într-un singur loc referințe asupra datei și locului de apariție a lucrărilor folosite.

GRAMMAIRE LAROUSSE = *Grammaire Larousse du XX-e siècle*, Paris, 1936.

IORDAN, LRA = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*; LRA², ediția a II-a, București, 1948.

IORDAN, LRC = Acad. prof. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*; LRC², ediția a II-a, București, 1956.

LR = *Limba română*, Academia R.P.R.; Institutul de lingvistică din București (începînd din 1952).

MORARIU, *Psaltirea Scheiană* = Victor Morariu, *Sintaxa propoziției în „Psaltirea Scheiană"*, în *Revista filologică*, I (1927), nr. 1—2, p. 219—231.

PHILIPPIDE, *Gramatica* = Al. Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, 1897.

ROSETTI, *Limba română în secolele al XIII-lea—al XVI-lea* (=Rosetti, XVI²) = Acad. Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Editura Academiei R.P.R., 1956.

SCHREYER, *Der Adverbialsatz* = Kurt Schreyer, *Der Adverbialsatz in der neurumänischen Volksliteratur*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, vol. XI, p. 273—363.

SCL = *Studii și cercetări lingvistice*, Academia R.P.R., Institutul de lingvistică din București (începînd din 1950).

SG I—II = *Studii de gramatică*, Editura Academiei R.P.R., vol. I, 1956; vol. al II-lea, 1957.

TIKTIN, *Gramatica română* = H. Tiktin, *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*, ediția a III-a revăzută de I.-A. Candrea, București, 1945.

B. IZVOARE *

ALECSANDRI, PR. = Vasile Alecsandri, *Proza. Amintiri. Povestiri romantice*, Clasicii români comentați, ed. Scrisul românesc, Craiova, 1930.

ALEXANDRESCU, O. C. = Grigore Alexandrescu, *Opere complete. Poezii și proză*, Clasicii români, ed. Cugetarea, București, 1940.

ALRT = *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. *Suplement la Atlasul lingvistic român II* (*ALRT II*), Sibiu-Leipzig, 1943.

BĂLCESCU, O. = N. Bălcescu, *Opere*, E.S.P.L.A. — Clasicii români, 1952.

BIBLIA = *Biblia*. București, 1688. Indicația BIBLIA în COD. VOR. înseamnă că textul din această biblie este citat după reproducerea din ediția *Codicelui Voronețean*.

CANTACUZINO, IST. = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumînești*, Clasicii români comentați, ed. Scrisul românesc, Craiova [f. a.].

* În această listă nu am cuprins explicarea siglelor unor opere pe care le-am folosit indirect, în primul rînd prin dicționare.

Izvoarele citate izolat apar, la locul respectiv, cu titlul neprescurtat și cu indicații bibliografice.

CARAGIALE, O. I—VII = I. L. Caragiale, *Opere*, 7 vol., E.S.P.L.A., Bucureşti, 1930—1942.

COD. VOR. = *Codicele Voroneţean* cu un vocabulariu şi studiu asupra lui de Ion al lui G. Sbiera, Cernăuţi, 1885.

CORESI, A. = *Lucrul apostolesc — Apostolul* — tipărit de diaconul Coresi în Braşov la anul 1563. Reprodus în facsimile de I. Bianu, Bucureşti, 1930.

CORESI, C[2] = Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură* (1581) [= Cazania a doua], Bucureşti, 1914.

CORESI, T. = *Tetraevanghelul diaconului Coresi*, Bucureşti, 1889.

COSTIN, O. = Miron Costin, *Opere*, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1958.

CREANGĂ, O. = Ion Creangă, *Opere*, E.S.P.L.A. — Clasicii romîni, Bucureşti, 1953.

CRON. ANON. = *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* (*Cronica anonimă*), Bucureşti, 1959.

DONICI, F. = Al. Donici, *Fabule*, E.S.P.L.A. — Biblioteca pentru toţi, 1952.

FILIMON, O. = Nicolae M. Filimon, *Opere*, 2 vol., E.S.P.L.A. — Clasicii romîni, 1957.

GASTER, CR. I—II = M. Gaster, *Chrestomatie romînă*, 2 vol., Leipzig-Bucureşti, 1891.

G. LIT. = *Gazeta literară*, organ săptămînal al Uniunii scriitorilor din R.P.R.

GOLESCU, I. = Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, E.S.P.L.A. — Biblioteca pentru toţi, 1952.

HASDEU, C. B. = B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni. Limba romînă vorbită între 1550—1600*, 3 vol., Bucureşti, 1878—1881.

ÎNDR. LEG. = *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab (în ediţia lui S. G. Longinescu, *Legi vechi romîneşti şi izvoarele lor*, vol. I, Bucureşti, 1912).

KOGĂLNICEANU, S. A. = Mihail Kogălniceanu, *Scrieri alese*, Editura de stat, 1948.

NECULCE, L. = Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, E.S.P.L.A. — Clasicii romîni, 1955.

NEGRUZZI, S. = C. Negruzzi, *Scrierile lui...*, 3 vol., Bucureşti, 1872.

N. TEST. = *Noul testament*, Belgrad, 1648. Indicaţia N. TEST. în COD. VOR. înseamnă că textul din *Noul testament* este citat după reproducerea din ediţia *Codicelui Voroneţean*.

PANN, P. A. I—II = Anton Pann, *Pagini alese*, 2 vol., E.S.P.L.A. — Biblioteca pentru toţi, 1953.

CEZAR PETRESCU, 1907 I—III = Cezar Petrescu, *1907*, 3 vol., Bucureşti, 1938. Indicaţia 1907[2] trimite la ediţia E.S.P.L.A. 1957.

P. H. = *Psaltirea Hurmuzachi*.

P. O. = *Palia d'Orăştie* (1581—1582). I Préface et livre de la Genèse, publiés... par Mario Roques, Paris, 1925.

Scanned with OKEN Scanner

POPESCU, CR. = Radu Popescu, *Cronica Țării Românești* (la N. I. Simache și Tr. Cristescu, *Viața și opera lui Radu Popescu*, Ploiești, 1943).

PRAV. MOLD. = *Pravila Moldovei* din vremea lui Vasile Lupu (în ediția lui S. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, București, 1912).

PRAV. COND. = *Pravilniceasca Condică*, 1780, Editura Academiei R.P.R., 1957.

PR. N. DR. = *Primii noștri dramaturgi*, E.S.P.L.A. — Clasicii români, 1956.

P. S. = I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, II, Textul și glosarele, București, 1916.

ROSETTI, S. B. = Al. Rosetti, *Scrisori românești din arhivele Bistriței* (1592—1638), București, 1944.

RUSSO, S. A. = Alecu Russo, *Scrieri alese*, Editura de stat, 1948.

SADOVEANU, O. I—XVI = Mihail Sadoveanu, *Opere*, E.S.P.L.A., vol. I, 1954; vol. XVI, 1959.

SICRIUL DE AUR = *Sicriul de aur*, Sassebeș, 1683.

URECHE, L. = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, E.S.P.L.A. — Clasicii români, 1955.

VARLAAM, C. = Varlaam (Mitropolitul Moldovei), *Cazania*, 1643. Fundația pentru literatură și artă, București, 1943.

LISTA ABREVIERILOR

a.	=	anul
col.	=	coloana
doc.	=	document
loc. conj.	=	locuţiune conjuncţională
loc. prep.	=	locuţiune prepoziţională
ms.	=	manuscris
r (la umărul unei cifre care indică pagina)	=	recto
reg.	=	regional
v.	=	vechi
v (la umărul unei cifre care indică pagina)	=	verso

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINSUL

Prefață 5
Introducere 7
Propoziția de loc 27
Propoziția temporală 31
Propoziția cauzală 64
Propoziția finală 98
Propoziția modală 111
Propoziția consecutivă 142
Propoziția concesivă 153
Propoziția condițională 188
Propoziția cumulativă 202
Propoziția opozițională 210
Propoziția instrumentală 220
Propoziția de relație 225
Observații asupra structurii locuțiunilor conjuncționale de subordonare circumstanțială (anexă morfologică) 227

Concluzii 236
Rezumat în limba rusă 245
Rezumat în limba franceză 252

Bibliografie : A. Studii 259
B. Izvoare 260

Lista abrevierilor 263

Indice 265

Scanned with OKEN Scanner

Redactor de carte: Ion Voiculescu
Tehnoredactor: Elena Preda

Dat la cules: 15.06.1960. Bun de tipar: 23.09.1960. Tiraj 650 ex. Hîrtie semivelină 65 g. m². Format 16/70×100. Coli editoriale: 22,10. Coli de tipar: 17¼ — A. 3788.
Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 459-561.721.3.
Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: 4 R-5.

Tiparul executat sub com. nr. 2534 la Întreprinderea poligrafică nr. 2, strada Brezoianu nr. 23–25, București, R.P.R.

Scanned with OKEN Scanner

E R A T Ă

Pagina	rîndul	în loc de :	se va citi :	din vina :
32	18 de sus	C^2	C^1	editurii
78	14 „ „	*să*	*că*	autorului
79	14 „ „	XVI	XVII	„
132	16 de jos	de	din	„
174	8 „ „	subiectiva	completiva	„
189	9 de sus	C^2	C^1	editurii
228	14 de jos	*şinici*	*şi, nici*	„

Scanned with OKEN Scanner